

**T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI**

CEMEL VAK'ASI (36/656)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Erol YAPRAKDAL

VAN-2016

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

CEMEL VAK'ASI (36/656)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Erol YAPRAKDAL

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Ali HATALMIŞ

VAN-2016

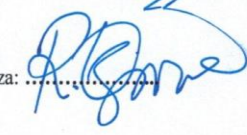
KABUL VE ONAY SAYFASI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE,

Bu çalışma, jürimiz tarafından İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI
ANABİLİM DALI, İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI'nda YÜKSEK
LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: **Prof. Dr. Mehmet Salih ARI** İmza:

Üye (Danışman): **Yrd. Doç. Dr. Ali HATALMIŞ** İmza:

Üye: **Yrd. Doç. Dr. Ramazan ÖZMEN** İmza:

ONAY: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu
onaylarım.

.... / / 2016

Doç. Dr. Bekir KOÇLAR

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ.....	III
KISALTMALAR	V
1. GİRİŞ	1
1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE YÖNTEMİ	1
1.2. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	3
2. CEMEL VAK'ASI ÖNCESİ GELİŞMELER.....	8
2.1. HZ. OSMAN DÖNEMİNDEKİ KARIŞIKLIKLAR	14
2.2. HZ. AİŞE'NİN MEKKE'YE GİTMESİ	18
2.3. HZ. OSMAN'IN ŞEHİT EDİLMESİ.....	24
2.4. HZ. ALİ'NİN HALİFE SEÇİLMESİ.....	28
2.4.1. HZ. TALHA VE HZ. ZÜBEYR'İN HZ. ALİ'YE BİATİ	40
2.4.2. HZ. ALİ'YE BİAT ETMEYEN SAHÂBE	48
3. CEMEL VAK'ASI	53
3.1. CEMEL ASHÂBİ'NİN OLUŞUM SÜRECİ	53
3.1.1. CEMEL ASHÂBİ'Nİ BİRARAYA GETİREN NEDENLER	54
3.1.1.1. ASİLERİN CEZALANDIRILMASI TALEBİ	54
3.1.1.2. HZ. TALHA VE HZ. ZÜBEYR'İN VALİLİK İSTEĞİ.....	60
3.1.1.3. İFK HADİSESİ	66
3.1.1.4. EMEVÎ-HÂŞİMÎ ÇEKİŞMESİ	70
3.1.2. CEMEL ASHÂBİ'NİN BİR ARAYA GELMESİ	79
3.1.2.1. HZ. AİŞE'NİN MEKKE'YE GERİ DÖNMESİ.....	79
3.1.2.2. HZ. TALHA VE HZ. ZÜBEYR'İN MEKKE'YE GİTMESİ.....	85
3.1.2.3. GİDİLECEK YERİN İSTİŞARE EDİLMESİ.....	87
3.1.2.4. ÜMEYYE OĞULLARININ DESTEĞİ	89
3.1.2.5. MEKKE'DEKİ SON HAZIRLIKLAR.....	95
3.1.3. CEMEL ASHÂBİ'NİN BASRA'YA HAREKET ETMESİ	100
3.1.3.1. CEMEL ASHÂBİ'NİN YOLA ÇIKMASI.....	100
3.1.3.2. CEMEL ASHÂBİ'NİN HAV'EB SUYUNA VARMAZI.....	103
3.1.3.3. CEMEL ASHÂBİ'NİN BASRA'YA VARMAZI.....	105
3.1.3.4. BASRA'DAKİ İLK ÇATIŞMA	113
3.1.3.5. MEDİNE'YE ELÇİNİN GÖNDERİLMESİ	114
3.1.3.6. OSMAN B. HUNEYF'LE ÇATIŞMA	116
3.1.3.7. HUKEYM B. CEBELE'YLE ÇATIŞMA	120

3.1.3.8. CEMEL ASHAB'ININ BASRA'DA HÂKİMİYETİ	123
3.2. HZ. ALİ'NİN CEMEL ASHÂBİ'NA KARŞI ÖNLEMLERİ	124
3.2.1. HZ. ALİ'NİN ŞAM'A GİTME PLANI.....	127
3.2.2. HZ. ALİ'NİN BASRA'YA GİTMESİ	129
3.2.2.1. HZ. ALİ'NİN SEFER İÇİN YAPTIĞI HAZIRLIKLAR	129
3.2.2.2. HZ. ALİ'NİN REBEZE'YE VARMA SI	131
3.2.2.3. HZ. ALİ'NİN REBEZE'DEN HAREKET ETMESİ.....	135
3.2.2.4. KÛFE'YE ELÇİ GÖNDERİLMESİ.....	137
3.2.2.5. KÛFE'YE İKİNCİ KEZ ELÇİ GÖNDERİLMESİ.....	139
3.2.2.6. KÛFE'YE ÜÇÜNCÜ KEZ ELÇİ GÖNDERİLMESİ	141
3.2.2.7. KÛFE'DEN GELEN ASKERLERİN KARŞILANMASI.....	149
3.2.2.8. HZ. ALİ'NİN BASRA'YA ELÇİ GÖNDERMESİ.....	150
3.2.2.9. ELÇİ'NİN BASRA'DAN GERİ DÖNMESİ	153
3.2.2.10. BARIŞ İHTİMALİNE KARŞI FİTNE GİRİŞİMİ	155
3.2.2.11. HZ. ALİ'NİN BASRA'YA GİTMESİ VE BARIŞ PLANI.....	159
3.3. CEMEL VAK'ASI'NIN MEYDANA GELMESİ.....	163
3.3.1. HZ. ALİ'NİN HZ. TALHA VE HZ. ZÜBEYR'LE GÖRÜŞMESİ .	164
3.3.2. HZ. ZÜBEYR'İN FİKRİNİN DEĞİŞMESİ.....	166
3.3.3. İKİ ORDUNUN KARŞI KARŞIYA GELMESİ.....	169
3.3.4. SAVAŞIN BAŞLAMASI	179
3.3.5. HZ. TALHA'NIN ÖLDÜRÜLMESİ	186
3.3.6. HZ. ZÜBEYR'İN ÖLDÜRÜLMESİ	189
3.3.7. CEMEL VAK'ASI'NIN SONA ERMESİ	193
3.3.8. CEMEL VAK'ASI'NDA ÖLDÜRÜLEN BAZI KİMSELER.....	196
3.3.9. HZ. ALİ'NİN CEMEL ASHÂBİ'NA KARŞI TUTUMU	197
4. CEMEL VAK'ASI SONRASI GELİŞMELER	200
4.1. HZ. ALİ'YE BASRA'DA BİAT EDİLMESİ	200
4.2. HZ. ALİ'NİN HZ. AİŞE'Yİ ZİYARET ETMESİ.....	201
4.3. HZ. ALİ'NİN HZ. AİŞE'Yİ MEDİNE'YE YOLCU ETMESİ	202
4.4. MERVÂN B. HAKEM'İN DURUMU	205
4.5. ABDULLAH B. ZÜBEYR'İN DURUMU	206
4.6. HZ. ALİ'NİN KÛFE'YE GİTMESİ	206
4.7. CEMEL VAK'ASI'NIN KELÂMÎ TARTIŞMALARA ETKİSİ	210
5. SONUÇ.....	228
6. KAYNAKLAR	237
7. ÖZET.....	255
8. ABSTRACT	256

ÖNSÖZ

Allah'ın gönderdiği son elçi Hz. Peygamber, ilahi emirleri insanlara tebliğ ederek, onlara erdemli yaşamının yollarını öğretmenin yanında, İslâm devletini de yöneterek Müslümanların hem dini hem de siyasi liderliğini yapıyordu. Onun vefatıyla birlikte Râşid Halifeler, devletin başına geçerek Müslümanlara siyasi anlamda liderlik yapmaya başladılar.

Hız. Peygamber'in izinden hareket eden ve İslâmiyet'in ilk temsilcileri olan Râşid Halifeler, bu dönemde de Kur'ân ve Sünnet'i sonraki nesillere aktarma görevini en iyi şekilde yerine getirmeye çalışarak İslâmiyet'i Arap coğrafyası dışına taşıyıp yayılmasını sağladılar.

Hız. Ebû Bekir, Hız. Ömer devri ile Hız. Osman devrinin ilk altı yılı, Hız. Peygamber'in dönemi gibi iç sorunlar yaşanmadan fetihlerle geçti. Ancak Hız. Osman döneminin son altı yılında Müslüman toplumunda bir takım nedenlerden dolayı iç problemler baş göstermeye başladı. Bu problemlere yerinde ve zamanında müdahale edilmediği ya da edilemediği için sorunlar git gide büyüdü ve neticesinde Müslümanların meşru halifesi Hız. Osman bir iç isyan sonucu şehit edildi. Büyük yankı uyandıran bu olayın, sorunları çözmesi bir yana, var olan sorunları daha da derinleştirdiği görülmektedir.

Beklenmedik bir şekilde Hız. Osman şehit edilince Medinelilerin büyük çoğunluğunun desteğiyle halife seçilen Hız. Ali, büyük sorunlarla karşı karşıya kaldı. Hız. Ali'nin acilen çözmesi gereken sorunların başında; Hız. Osman'ı şehit eden asilerin cezalandırılması ve Müslümanlar arasındaki fitnenin ıslah edilmesi geliyordu. Ancak asilerin hüküm sürdüğü başkentte bu sorunları hemen çözmek biraz zor olduğu için Hız. Ali, şartların olgunlaşmasını beklemeyi tercih etti. Bu zor şartlarda Hız. Ali'nin yanında durması gereken Hız. Talha ve Hız. Zübeyr gibi önde gelen bazı sahâbe, Mekke'de Hız. Aişe'nin önderliğinde bir araya gelerek, Ali'ye karşı harekete geçtiler. Cemel Ashâbı olarak ifade edilen bu muhalif grup, başta Ümeyye oğulları olmak üzere birçok yerden aldığı maddi ve manevi destekle Basra'ya doğru hareket ederek Cemel Vak'ası'na sebep oldular. Başta Hız. Talha ve Hız. Zübeyr olmak üzere binlerce Müslüman'ın öldüğü bu savaş, meşru halife Hız. Ali'nin zaferiyle sonuçlanmış olsa da, bu netice iki tarafı da yaralamıştır.

Müslümanlar arasındaki ilk iç savaş olarak ifade edilen bu hadise, Hz. Aişe'nin devesinin etrafında meydana geldiği için Cemel Vak'ası (Deve Olayı) olarak anılmaktadır.

Cemel Vak'ası'nı ele alan bu çalışmayı hazırlarken ders döneminde birikimlerinden faydalandığım değerli hocam Prof. Dr. Mehmet Salih ARI'ya, çalışmanın her aşamasında özverili bir şekilde rehberlik yapan, kaynak temininde yardımcı olan ve çalışmanın olgunlaşmasında önemli katkıları bulunan değerli danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Ali HATALMIŞ'a ve şahsi kütüphanesinden istifade ettiğim, hiç bir zaman yardımını esirgemeyen Araştırma Görevlisi değerli hocam Selahattin POLATOĞLU'na teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca çalışmayı okuyarak katkıda bulunan arkadaşlarım Garip ÇAĞLAR, Ali İNAN ve Fatih KATINÇ'a da ayrı ayrı teşekkür ederim. Bunun yanında çalışmanın her aşamasında maddi ve manevi yardımını benden esirgemeyen değerli eşim ve dualarında beni hiç eksik etmeyen saygıdeğer anne-babama da teşekkürü bir borç bilirim.

Erol YAPRAKDAL

Van-2016

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.md.	: Adı geçen madde
a.mlf.	: Aynı müellif
AMÜİFD	: Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ATAÜİFD	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜİFİED	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi
b.	: Bin, İbn
bint	: Bintu, Binti
bkz.	: Bakınız
CÜİFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Çev.	: Çeviren
d.n.	: Dipnot
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DÜİFD	: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Ed.	: Editör
EÜİFD	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
EÜSBED	: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
FÜİFD	: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti

<i>İA</i>	: Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
<i>İSTEM</i>	: İslâm Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musikisi Dergisi
M.	: Miladi
<i>OMÜİFD</i>	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ö.	: Ölümü, ölüm tarihi
Sad.	: Sadeleştiren
<i>SEÜİFD</i>	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
T	: Türkçe, Türkçesi
Thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz, basım tarihi yok
<i>UÜİFD</i>	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
v.d.	: Ve devamı
v.dğr.	: Ve diğeri, ve diğerleri
y.y.	: Yayın yeri yok
<i>YYÜİFD</i>	: Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

1. GİRİŞ

1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE YÖNTEMİ

Râşid Halifeler döneminde Hz. Ali devri incelendiğinde, toplumda ciddi bir muhalefetin ortaya çıktığı ve bunun doğrudan halifeyi cephe aldığı söylemek mümkündür.

Hz. Ali'yle Cemel Ashâbı arasında meydana gelen Cemel Vak'ası, Müslümanlar arasındaki ilk iç savaş olarak kabul edilmektedir. Bu vak'a, Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra Müslümanları derinden sarsan olaylardan biri olup etkileri günümüze kadar devam eden önemli bir olaydır.

Hz. Peygamber vefat ettikten sonra İslâm dininin yaşaması, yaşatılması ve doğru anlaşılmasında köprü vazifesi gören sahâbenin, birbirlerine kılıç çekmiş olmaları ve binlerce Müslüman'ın ölümüne sebep olmaları hem düşündürücü hem de üzücüdür. Cemel Vak'ası, çıkış noktası itibariyle siyasi olsa da sonuçları itibariyle itikadî boyut kazanan olaylardan biridir. Bundan dolayı, bu olay; sıradan tarihi bir hadise olmayıp Kelâmî boyutu da olan çok girift bir meseledir. Bu bakımdan, İslâm âlemini uzun yıllar meşgul eden birtakım problemlerin sebebini teşkil etmiştir.

Hz. Ali döneminde meydana gelen Cemel Vak'ası ve benzeri hadiselerin anlaşılabilmesi için Hz. Osman dönemi olayları ve Hz. Osman'ın şehit edilmesi hadisesinin incelenmesi gerekmektedir. Çünkü Cemel Ashâbı'nın Hz. Ali'den ısrarla talep ettikleri ve her fırsatta dile getirdikleri beklentileri; Hz. Osman'ı şehit eden asilerin cezalandırılması ve Müslümanlar arasındaki fitnenin sona erdirilmesidir. Bunun yanında, halife seçildikten sonraki süreçte, Hz. Ali'nin attığı adımların ve o günkü siyasal ortamın da ele alınması gerekmektedir. Her ne kadar Cemel Ashâbı'nın dile getirdikleri talepleri olsa da tarihçilerin rivayet ettikleri; Hz. Aişe'nin Hz. Ali'yle şahsi kavgası, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in valilik talepleri, Ümeyye oğullarının imtiyazlı konumlarını kaybetme endişesi gibi bir takım tartışmalı nedenler de mevcuttur.

Bu nedenler dışında olayı daha da karmaşık halen getiren durum; mezhebi duygulardan hareketle Cemel Vak'ası'yla ilgili uydurma olduğu ifade edilen birtakım rivayetlerin kaynaklarda yer almasıdır. Bu sorun, ihtilaflı bir konu olan Cemel

Vak'ası'nın gerçek nedenini izah etmeyi daha da zorlaştırmaktadır. Ayrıca bu hadisede aktif rol alan ve Hz. Peygamber'e yakın sahâbeyi yargılama endişesi ve olayın itikadî alana taşınmasından dolayı araştırmacılar, konunun yeterince irdelenmesinden de uzak durmuşlardır. Şu var ki; ihtilafî konuları görmezden gelmekten ziyade bu tür konuları sağlıklı bir şekilde irdeleyip doğru sonuca gitmek zor da olsa ana hedef olmalıdır.

İlk dönem İslâm tarihi açısından böyle önemli bir olayın müstakil olarak araştırılıp doğru değerlendirilmesi için öncelikle olayın tespit edilmesi, nedenlerinin açıklığa kavuşturulması ve bu konuda analizlerin ortaya konulması gerekmektedir.

Ülkemizde İslâm tarihi alanında yapılan araştırmalara bakıldığında çeşitli çalışmalarda bölüm olarak yer alan Cemel Vak'ası üzerinde yeterince yoğunlaşmadığı ya da müstakil olarak bu olay üzerine yapılan çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir. Bunun nedeni; belki de Cemel Vak'ası'nda her iki tarafta rol oynayanların Hz. Peygamber'in sahâbesinden olmalarıdır. Bu olay, içinde ciddi sorun ve soruları barındıran ve İslâm itikadî mezhepler tarihinin önemli konularından biri olarak kabul edilmektedir. Araştırmacılar, böyle netameli bir konuda müstakil anlamda daha çok çalışma yapmaktan imtina etmiş olabilirler. Bundan dolayı bu konu etrafında farklı yaklaşım ve değerlendirmelerin yer alabilmesi için sağlıklı ve objektif bir araştırma ve incelemenin ortaya konulması gerekmektedir.

Özellikle çok çalkantılı bir dönem olması dolayısıyla Hz. Ali'nin halifeliği dönemiyle ilgili olarak hem erken dönemde yazılmış İslâm tarihi kaynaklarında hem de çağdaş dönem İslâm tarihi araştırmalarında üzerinde dikkatle durulduğu görülse de Cemel Vak'ası üzerinde yeterince yoğunlaşmadığı göze çarpmaktadır. Bunun için Cemel Vak'ası'nın yeniden ele alınması ve aydınlatılması gerektiği düşüncesinden hareketle, kaynaklarda yer alan bilgilerin bir araya getirilmesi, olayı meydana getiren sebeplerle, Cemel Ashâbı'nın amacının ortaya konulması ve onlarla ilgili rivayetlerin değerlendirilmesi sonucu, bu çalışmanın; tarih çalışmalarına katkı sağlaması, bazı mezhep kavgalarının ve mezhebi tartışmalarının daha sağlıklı okunmasına katkı sağlaması hedeflenmiştir.

Araştırma; giriş, üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu ve kaynakların değerlendirilmesi ele alınmaktadır.

Birinci bölümde, Cemel Vak'ası öncesi süreç olan Hz. Osman'ın halifeliğinin son dönemi ve onun şehit edilmesi hadisesi kısaca ele alınmış ve bu süreci hazırlayan nedenler ifade edilmiştir. Bunun yanında Hz. Ali'nin halife seçilmesi, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in ona biat etme meselesi ile Hz. Ali'ye biat etmeyen sahâbe konusu işlenmiştir. İkinci bölümde, Cemel Ashâbı'nı bir araya getiren faktörler ve bunu hazırlayan oluşum evresi anlatılmaktadır. Bunun yanında, Hz. Ali ile Cemel Ashâbı'nın Basra'ya doğru hareketleri, taraftar toplama girişimleri, karşılıklı görüşmeleri ve neticede olayın meydana gelmesi işlenmektedir. Üçüncü bölümde, Cemel Vak'ası'nın neticelenmesi, Cemel Ashâbı'ndan Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in öldürülmesi, Hz. Ali'nin savaştan sonra Hz. Aişe'ye ve taraftarlarına karşı tutumu ile Cemel Vak'ası'nın Kelâmi tartışmalara etkisi incelenmiştir. Sonuç bölümünde ise, ulaşılan kaynaklar ve rivayetler ışığında değerlendirme yapılmıştır.

Çalışma esnasında olaylar tarafsız bir gözle dönemin şartları içinde değerlendirilerek Cemel Vak'ası'nın doğru anlaşılmasına katkıda bulunulmaya gayret edilmiştir.

1.2. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Bu çalışma sırasında Hz. Ali döneminde meydana gelen olaylar ve Cemel Vak'ası'yla ilgili bilgi edinme imkânı sağlayan aynı zamanda İslâm tarihine kaynaklık eden siyer, genel tarih, tabakât, ensâb, fütûh ve coğrafya alanında yazılan birtakım önemli eserlerin yanında çok sayıda kitap, tez, makale ve ansiklopedi maddesine başvurulmuştur.

Çalışma sırasında kronolojik esasa göre yazılmış, ansiklopedik bilgiler içeren, günümüze kadar ulaşmış aynı zamanda ilk kaynak olma özelliğine sahip ancak biraz dar kapsamlı olan Halife b. Hayyât'ın (240/854) *Tarih'i*,¹ İslâm tarihini yıllara göre başlangıçtan kendi dönemine kadar kronolojik olarak inceleyen ve Şîî eğilimli olduğu ifade edilen Ya'kûbî'nin (294/907) *Tarih'i*,² Hz. Peygamber'den kendi dönemine kadarki olayları kronolojik bir şekilde ele alan, Şîî yazarların çokça

¹ Halife b. Halife b. Hayyât el-Leysî, *Tarihu Halife b. Hayyât*, (Thk.: Ekrem Ziya el-Ömerî), Beyrut, 1985 (Türkçesi: *Tarihu Halife b. Hayyât*, Çev.: Abdulhalik Bakır, Ankara, 2001).

² Ahmed b. Ebû Ya'kub b. Cafer b. Vehb el-Ya'kûbî, *Târihu 'l-Ya'kûbî*, I-II, Beyrut, 1992.

referans gösterdiği ve İbn Kuteybe'ye (276/889) nispet edilen *el-İmâme*³ ile Cemel Vak'ası'nı genel hatlarıyla ele alan Dineverî'nin (282/895) *Ahbâri't-Tivâl*⁴ adlı eserinden istifade edilmiştir.

Taberî'de fitne dönemi ve Cemel Vak'ası hakkındaki rivayetlerinin yer aldığı ve Ahmet Ratib Armuş tarafından derlenen Seyf b. Ömer'in (202/805) *el-Fitne ve Vak'atü Cemel*⁵ adlı eseri, genel tarihe dair bir eser olan, olayları kronolojik bir şekilde ele alan, İslâm tarihinin ilk dönemiyle ilgili geniş bilgiler veren, çalışmanın her aşaması için önemli bilgiler içeren ve Cemel Vak'ası'yla ilgili rivayetlerinin bir kısmına itiraz edilen Seyf b. Ömer'in rivayetine yer veren Taberî'nin (310/922) *Tarih*'i⁶ ve yine genel İslâm tarihi eserlerinden olup Taberî kanalıyla gelen Seyf b. Ömer'in rivayetlerinden faydalanan, zaman zaman rivayetlerle ilgili değerlendirme yapan İbnü'l-Esîr'in (630/1232) *el-Kâmil*'i⁷ ve İbn Kesîr'in (774/1372) *el-Bidâye*'si⁸ de çalışmanın temel kaynak eserlerindendir.

Sahâbenin hayat hikâyelerini ve soylarını anlatan, günümüze ulaşan tabakât kitaplarının ilki olup ve Türkçe çevirisi de bulunan İbn Sa'd'ın (230/845) *et-Tabakât*'i⁹ ile Belâzurî'nin (279/892) *Ensâb*'ına¹⁰ ilgili yerlerde başvurulmuştur.

Cemel Vak'ası'yla ilgili rivayetlerde Şîî müelliflerin Şîâ'ya mensup kabul ettikleri Mes'ûdî'nin (346/966) *Murûcu*'ndan,¹¹ Taberî'yle benzer rivayetlere yer

³ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *el-İmâme ve's-Siyâse*, (Thk.: Ali Siri), I-II, Lübnan, 1990.

⁴ Ebû Hanife Ahmed b. Davud ed-Dineverî, *Kitâbu'l Ahbâri't-Tivâl*, (Thk.: Asâm Muhammed Ali), Beyrut, 2001, (Türkçesi: *İslam Tarihi*, Çev.: Nusrettin Bolelli-İbrahim Tüfekçi, İstanbul, 2007).

⁵ Seyf b. Ömer ed-Dabbî el-Esedî, *el-Fitne ve Vak'atü Cemel*, (Thk.: Ahmet Ratib Armuş), Beyrut, 2008.

⁶ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mulûk*, (Thk.: M. Ebû'l-Fadl İbrahim), I-XI, Kahire, ts..

⁷ İzzeddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî eş-Şeybânî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, (Thk.: Ebî'l Fidâ Abdullah el-Kâdî), I-XI, Beyrut, 1987 (Türkçesi: *İslâm Tarihi el-Kâmil fit-Tarih Tercümesi*, Çev.: Ahmet Ağırakça v.dğr., I-XII, İstanbul, 1986).

⁸ Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (Thk.: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), I-XXI, Cize, 1997-1999 (Türkçesi: *el-Bidâye ve'n-Nihâye Büyük İslam Tarihi*, Çev.: Mehmet Keskin, I-XV, İstanbul, 1994).

⁹ Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, (Tah.: Ali Muhammed Ömer), I-XI, Kahire, 2001 (Türkçesi: *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, Çev. Ed.: Adnan Demircan, I-XI, İstanbul, 2015).

¹⁰ Ahmed b. Yahya b. Cabir el-Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşraf*, (Thk.: Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî), I-XIII, Beyrut, 1996.

veren İbnü'l-Cevzî'nin (597/1201) *el-Muntazam*'ından,¹² Hz. Ali dönemine önemli yer ayıran İbn A'sem'in (314/916) *Futûh*'undan,¹³ İbn Ebî'l-Hadîd el-Medâinî'nin (656/1258) *Şerhu Nehci'l-Belâğa*¹⁴ adlı eserinden yer yer faydalanılmıştır.

Ayrıca İbn Hibbân'ın (354/965) *es-Sîretü'n-Nebeviyye*'sine,¹⁵ Zehebî'nin (748/1374) *Tarihu'l-İslâm*'ına,¹⁶ Makdisî'nin (355/966) *el-Bed'*'ine,¹⁷ Diyarbekrî'nin (990/1582) *Tarihu'l-Hamîs*'ine,¹⁸ İbnü'l-Arabî'nin (543/1139) *el-'Avâsım*'ına¹⁹ da başvurulmuştur.

Çalışmada olayların geçtiği bazı yerlerin isimleri ve konumları hakkında bilgi veren coğrafya kaynaklarından İbn Hurdâzbih'in (300/912) *Mesâlik*'i²⁰ ve Yakût el-Hamevî'nin (626/1229) *Mu'cemu'l-Buldân*'ının²¹ yanında, fetihleri bölge esasına göre veren Belâzurî'nin (279/892) *Futûh*'undan²² da faydalanılmıştır.

¹¹ Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn b. Ali el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, (Thk.: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), I-IV, Beyrut, 1989.

¹² Ebu'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. el-Cevzî, *el-Muntazam fî Tarihi'l-Ümem ve'l-Müluk*, (Thk.: Muhammed Abdülkadir Atâ v.dğr.), I-XVIII, Beyrut, 1992.

¹³ Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kûfî, *Kitâbu'l Futûh*, (Thk.: Ali Siri), I-VIII, Beyrut, 1991.

¹⁴ Ebû Hamid İzzeddin Abdülhamid b. Hibetullah b. Ebî'l-Hadîd el-Medâinî, *Şerhu Nehci'l-Belâğa* (Thk.: M. Ebû'l-Fadl İbrahim), I-XX, Kum, 1959.

¹⁵ Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Ebî Hatim et-Temîmî el-Bustî b. Hibbân (354/965), *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, (Thk.: Sa'd el-Kerîm el-Fakî), İskenderiye, ts..

¹⁶ Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Tarihu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Maşâhiri ve'l-Â'lâm* (Thk.: Ömer Abdusselâm Tedmurî), I-XXIX, Beyrut, 1987.

¹⁷ Muttahar b. Tahir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-Tarih*, (Thk.: Clement Imbault Huart) I-VI, Tahran, 1962.

¹⁸ Hüseyin b. Muhammed b. Hasan ed-Diyarbekrî, *Tarihu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfâsi Nefîs*, I-II, y.y., ts..

¹⁹ Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-'Avâsım min'el-Kavâsım fî Tahkiki Mevâkıfî's-Sahâbe*, (Thk.: Muhibbuddin el-Hatîb), Dimaşk, t.s..

²⁰ Ebû'l-Kâsım Ubeydullâh b. Abdillâh b. Hurdâzbih, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, (Thk.: Micheal Jan de Goeje), Leiden, 1889 (Türkçesi: *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, Çev.: Murat Ağarı, İstanbul, 2008).

²¹ Ebû Abdullah Şihabeddin Yakût b. Abdullah el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, I-V, Beyrut, 1977.

²² Ahmed b. Yahya b. Cabir el-Belâzurî, *Futûhu'l-Buldan*, (Thk.: Abdullah Enis Tabba', v.dğr.), Beyrut, 1987 (Türkçesi: *Futûhu'l-Buldan*, Çev.: Mustafa Fayda, Ankara, 2002).

Cemel Vak'ası'nın kelâmî tartışmalar üzerindeki etkisi için başvuru kaynağı olan Eş'ârî'nin (324/935-36) *Makâlât*'ı²³ ile Şehristânî'nin (548/1153) *el-Milel*'i²⁴ ve bu alandaki araştırmalar istifade edilen kaynaklardır.

Ayrıca yukarıdaki kaynak eserlerden aldıkları bilgi ve rivayetleri değerlendirerek Cemel Vak'ası'yla ilgili görüş bildiren, olaya farklı açılardan bakan çalışmalar ortaya koyan Akbulut,²⁵ Apak,²⁶ Ayar,²⁷ Aycan,²⁸ Azimli,²⁹ Bakır,³⁰ Demircan,³¹ Fığlalı,³² Günal,³³ Kelpetin,³⁴ ve Sarıçam'ın³⁵ kitapları; konuyla doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili birçok doktora ve yüksek lisans tezi; Demirel,³⁶ Fığlalı,³⁷ Hizmetli'nin³⁸ makaleleri; Cemel Vak'ası ve bunun yanında birçok sahâbenin biyografisi için DİA³⁹ ile İA'in⁴⁰ birçok maddesi ve yabancı araştırmacılardan Abbott,⁴¹ Watt,⁴² Wellhausen'den⁴³ önemli ölçüde faydalanıldığı

²³ Ebû'l-Hasen el-Eş'ârî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri -Makâlâtü'l-İslamiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn-*, (Çev.: Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın), İstanbul, 2005.

²⁴ Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, (Çev.: Mustafa Öz), İstanbul, 2008.

²⁵ Ahmet Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerin Kelâmî Problemlere Etkileri*, İstanbul, 1992.

²⁶ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2 (Hulefâ-i Râşidin Dönemi)*, İstanbul, 2011.

²⁷ Kenan Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olaylarında Kur'an'ın Rolü*, Samsun, 2011.

²⁸ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebû Süfyan*, Ankara, 1990.

²⁹ Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, Ankara, 2014.

³⁰ Abdulhalık Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, Ankara, 2004.

³¹ Adnan Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, İstanbul, 2010; a.mlf., *Fitne (Kardeşlerin Savaşı)*, İstanbul, 2015.

³² Ethem Ruhi Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara, 1983.

³³ Mustafa Günal, *Hz. Ali Dönemi ve İç Siyaset*, İstanbul, 2014.

³⁴ Mahmut Kelpetin, *Hulefâ-yi Râşidin Dönemi Tarihi Seyf b. Ömer ve Tarihçiliği*, İstanbul, 2012.

³⁵ İbrahim Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri (İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar)*, Ankara, 2011.

³⁶ Harun Reşit Demirel, "Hz. Aişe ve Siyaset", *YYÜİFD*, 3, Van, 2000, 123-148.

³⁷ Ethem Ruhi Fığlalı, "Hariciliğin Doğuşuna Etki Eden Bazı Sebepler", *AÜİFD*, XX, Ankara, 1981, 219-247; a.mlf., "Hâriciliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı", *AÜİFD*, XXII, Ankara, 1978, 245-275; a.mlf., "Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler", *AÜİFİED*, IV, Ankara, 1980, 115-131.

³⁸ Sabri Hizmetli, "Tarihi Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi", *AÜİFD*, XXXVII, Ankara, 1985, 150-176; a.mlf., "İtikâdî İslâm Mezheplerinin Doğuşuna İctimâî Hâdiselerin Tesirleri Üzerine Bir Deneme", *AÜİFD*, XXVI, Ankara, 1983, 653-680.

³⁹ Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), I-XLIV, İstanbul-Ankara, 1988-2013.

⁴⁰ Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi (İA), I-XV, Eskişehir, 1997.

⁴¹ Nabia Abbott, *Hz. Muhammed'in Sevgili Eşi Ayşe*, (Çev.: Tuba Asrak Hasdemir), Ankara, 1999.

⁴² William Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (Çev.: Ethem Ruhi Fığlalı), Ankara, 1981.

belirtilmelidir. Öte yandan çalışmada yer verilen Kur'an ayetlerinin meâlleri için Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hazırladığı meâlden⁴⁴ faydalanılmıştır.

⁴³ Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukûtu*, (Çev.: Fikret Işıltan), İstanbul, 1960; a.mlf., *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, (Çev.: Fikret Işıltan), İstanbul, 1960; a.mlf., *İslâmiyet'in İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, (Çev.: Fikret Işıltan), Ankara, 1989.

⁴⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Meâli, Ankara, 2011.

2. CEMEL VAK'ASI ÖNCESİ GELİŞMELER

İslâm dininin anlaşılmasında referans olarak kullanılan Hz. Peygamber ve Râşid Halifeler dönemi,¹ her yönüyle incelenmesi ve değerlendirilmesi gereken bir devirdir.²

Râşid Halifeler dönemi, Hz. Peygamber'in hayatta olmadığı ancak onun eğitimi altında yetişen sahâbenin aktif rol üstlendiği bir dönemdir. Bu durum, Râşid Halifeler döneminin belirgin özelliği olup bu dönemde meydana gelen gelişmelerdeki etkin rol bu unsura aittir.³

Râşid Halifeler dönemiyle ilgili değerlendirmelerde kimileri Hz. Peygamber'in aralarında olmadığı bu toplumu, kutsallık çizgisine taşıyıp meydana gelen olumsuz hadiselerden onları uzak tutma çabası içine girmiştir. Öte yandan kimileri de bu dönemde ortaya çıkan ve uzun yıllar Müslümanları üzüntüye boğan olayların faturalarını bu insanlara keserek eleştiri seviyesini ileri noktalara götürmüşlerdir. Bu iki değerlendirmeyi aşırı bulan diğer bir yaklaşım ise; ortaya çıkan olayları, ilâhi iradenin tecellisi olduğundan hareketle büyük bir saygı ve sevgi ile anılan bu insanları, olaylardan uzak tutma gayreti içine girmiştir.⁴

Hz. Ebû Bekir⁵ ve Hz. Ömer⁶ dönemiyle Hz. Osman⁷ döneminin ilk altı yılı fetihlerle geçerken, Hz. Osman döneminin son altı yılı ile Hz. Ali⁸ döneminin neredeyse tümü iç karışıklıklarla geçti.

¹ Râşid Halifeler dönemi hakkında genel hatlarıyla bilgi için bkz. Mustafa Fayda, *Hulefâ-yi Raşidîn Devri Dört Halife Dönemi*, İstanbul, 2014; a.mlf., “Hulefâ-yi Raşidîn”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1998, XVIII, 324-338.

² Kenan Ayar, “Sahabe Dönemi İktidar Mücadelesinde Arap Dâhilerinden Kays b. Sa'd”, *OMÜİFD*, 20-21, Samsun, 2005, 113.

³ Mehmet Bahaüddin Varol, “Raşid Halifeler Dönemi Toplumsal Değişme Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *İSTEM*, 6, Konya, 2005, 199.

⁴ Varol, “Raşid Halifeler Dönemi”, 199.

⁵ Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Kuhâfe Osmân b. Âmir el-Kureşî et-Teymî (ö. 13/634). İlk Müslümanlardan olup Râşid Halifeler'in birincisidir. Hayatı hakkında bilgi için bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 155-195 (T., III, 188-240); Mustafa Fayda, “Ebû Bekir”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1994, X, 101-108.

⁶ Ebû Hafs Ömer b. el-Hattâb b. Nüfeyl b. Abdiluzza el-Kureşî el-Adevî (ö. 23/644). Râşid Halifeler'in ikincisi olan Hz. Ömer'in hayatı hakkında bilgi için bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 245-349 (T., III, 304-443); Mustafa Fayda, “Ömer”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2007, XXXIV, 44-51.

Hız. Peygamber vefat ettikten sonra halife seçilen Hız. Ebû Bekir, Ridde olaylarını bastırdıktan⁹ sonra Suriye ve Irak üzerine ordular gönderdi.¹⁰ Hız. Ömer döneminde fetihler devam ederek İslâm toprakları daha da genişledi.¹¹ Ayrıca bu dönemde sahâbenin önde gelenleri hayatta olduğu için önemli konular bunlarla istişare ediliyor, bu mekanizmayla kamu düzeni sağlanıyor ve bundan dolayı hiç kimse bu dönemde halifeye karşı çıkmıyordu. Bu dönemde; Muhammed b. Ebû Bekir, Muhammed b. Ebî Huzeyfe, Abdullah b. Zübeyr, Mervân b. Hakem ve Saîd b. Âs gibi genç, iktidar ve istidad sahibi kişiler kendi istihkaklarından daha fazla bir şey istemeye cesaret edemiyorlardı.¹²

Bilindiği gibi Hız. Ömer şehit edildikten sonra¹³ Hız. Osman halife seçildi.¹⁴ Hız. Osman'ın halife seçilmesi, İslâm tarihinde siyasal anlamda yeni bir dönemin başlangıcı olarak değerlendirilmektedir.¹⁵

On iki yıllık halifeliği boyunca Hız. Osman'ın altı yıllık ilk dönemi, Hız. Ömer dönemindeki gibi düzen ve sükûnetle devam etti.¹⁶ Hatta bu dönemde Hız. Osman'ın

⁷ Ebû Abdillâh (Ebû Amr) Zü'n-nûreyn Osmân b. Affân b. Ebi'l-Âs b. Ümeyye el-Kureşî el-Ümevî (ö. 35/656). İlk Müslümanlardan olup Râşid Halifeler'in üçüncüsüdür. Hayatı hakkında bilgi için bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 51-79 (T., III, 56-92); İsmail Yığit, "Osman", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2007, XXXIII, 438-443.

⁸ Ebû'l-Hasen Alî b. Ebî Tâlib el-Kureşî el-Hâşimî (ö. 40/661). Hız. Peygamber'in damadı, Râşid Halifeler'in dördüncüsüdür. Hayatı hakkında bilgi için bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 17-38 (T., III, 17-42); Ethem Ruhi Fıglalı, "Ali", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1989, II, 371-374; Clement Imbault Huart, "Ali", *İA*, I-XV, Eskişehir, 1997, I, 306-310. İlmi şahsiyeti ve fazileti hakkında bilgi için bkz. Mehmet Yaşar Kandemir, "Ali (İlmi Şahsiyeti)", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1989, II, 375-378.

⁹ Eş'ârî, *a.g.e.*, 29.

¹⁰ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2*, 208; Heribert Buse, "Dört Raşit Halife ve İlk Fetih Dalgası", (Çev.: Cem Zorlu), *İSTEM*, 6, Konya, 2005, 291-292. Ridde Hareketleri ve Şam Fetihleri hakkında bilgi için bkz. Belâzurî, *Futûh*, 131-157 (T., 136-165). Ayrıca değerlendirme için bkz. Mehmet Salih Arı, *Hız. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları*, İstanbul, 1996, 99-109.

¹¹ Mevlâna en-Nu'manî Şiblî, *Asr-ı Saadet*, (Çev.: Ömer Rıza Doğrul, Haz.: Osman Zeki Molla Mehmetoğlu), I-V, İstanbul, 1978, V, 45; Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2*, 208; Buse, *a.g.m.*, 292-293.

¹² Şiblî, *a.g.e.*, III, 332.

¹³ Hız. Ömer'in şehit edilmesiyle ilgili bilgi için bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 313 v.d. (T., III, 394 v.d.); İbn Kuteybe, *a.g.e.*, I, 39-44; Ya'kûbî, *a.g.e.*, II, 159; Taberî, *a.g.e.*, IV, 190-193; Diyarbekrî, *a.g.e.*, II, 248-249.

¹⁴ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 59-60 (T., III, 66-68); İbn Kuteybe, *a.g.e.*, I, 45; Ya'kûbî, *a.g.e.*, II, 162; Taberî, *a.g.e.*, IV, 242.

¹⁵ Ahmet Akbulut, "Hariciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi", *AÜİFD*, XXXI, Ankara, 1989, 331.

Müslümanlara Hz. Ömer'den daha sevimli geldiği rivayet edilmektedir. Çünkü Hz. Osman Müslümanlara Hz. Ömer'den daha yumuşak davranıyordu.¹⁷ Ancak şu var ki, Hz. Osman dönemi, seleflerinin dönemi gibi sadece parlak zaferlerin olduğu dönem değil, aynı zamanda Müslümanları derinden yaralayan, üzücü olayların da meydana geldiği bir dönem olarak ifade edilmektedir.¹⁸ Bundan dolayı, bu dönemin ikinci altı yılı İslâm toplumunun hiç de görmeye alışık olmadığı görüntülere sahne olduğu belirtilmektedir.¹⁹

Müslümanların ruh dünyasında uzun süre ürkütücü bir etki bırakan ve ilk dönem Müslümanlarının şahit oldukları siyasi çalkantıların yoğun olarak yaşandığı, özellikle Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle birlikte başlayan, Cemel Vak'ası gibi olaylarla devam eden, Müslümanları dinî ve siyasi olarak kamplara bölen, daha sonra da Sünnî-Şîî ihtilafının derinleşmesiyle birlikte gelecek nesilleri derinden etkileyen bu buhranlı dönem fitne dönemi olarak değerlendirilmektedir.²⁰

Hz. Peygamber'in vefatından yaklaşık yirmi yıl kadar sonra başlayan fitne süreci, İslâm dünyasının birkaç yılını alan büyük bir olaydır. Dolayısıyla etkisi de ona göre büyük oldu. Öyle ki fitne sürecinin artçı sarsıntıları yıllarca hissedilmiştir.²¹

Hz. Osman, halifeliği döneminde yaşlandığından dolayı bazı hırslı akrabaları için onun o mevkide olması bir fırsattı.²² Zamanla bu akrabaların bir kısmı²³ Hz. Osman döneminde halifenin toleranslı tutumundan yararlanıp²⁴ çok önemli

¹⁶ Varol, "Raşid Halifeler Dönemi", 202. Benzer değerlendirme için bkz. Hizmetli, "Tarihi Rivayetlere Göre", 167-168; Fatih Topaloğlu, *Hz. Ali'nin Hz. Osman Devri Siyasi Olaylarına Yönelik Tutumu*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2001, 34.

¹⁷ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 60 (T., III, 68).

¹⁸ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2*, 222.

¹⁹ Varol, "Raşid Halifeler Dönemi", 202. Benzer değerlendirme için bkz. Hizmetli, "Tarihi Rivayetlere Göre", 167-168.

²⁰ Mustafa Çağrıcı, "Fitne", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1996, XIII, 158.

²¹ Demircan, *Fitne*, 57.

²² Hüseyin Gâzi Yurdaydın, *İslâm Tarihi Dersleri*, Ankara, 1982, 15.

²³ Yurdaydın, *a.g.e.*, 15. Örneğin; Hz. Osman'ın, akrabası Mervân b. Hakem'e Mısır'ın beşte birini tahsis ettiği rivayet edilmektedir. Hatta Hz. Osman'ın hazine borç alarak şöyle dediği ifade edilmektedir: "Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, hazine kendi haklarını kullanmayıp bıraktılar. Ben ise hakkımı aldım, akrabalarımı dağıttım." Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 60 (T., III, 68-69).

²⁴ Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, 208.

mevkilere gelerek²⁵ devletin önemli kilit noktalarını ellerine geçirip İslâm toplumunun aristokrat tabakası haline geldiler.²⁶

Hız. Osman Mekke'nin ileri gelen ailelerinden Ümeyye oğullarına²⁷ mensuptu.²⁸ Bu aile, Medine'deki İslâm toplumuyla daha az kaynaşmış²⁹ ve zamanında Hız. Peygamber'e muhalefet edenlerin başında geliyordu. Ancak şunu belirtmek gerekir ki Hız. Osman onlar gibi değildi. O, Hız. Peygamber'in sahâbesinden olup dindar bir insandı.³⁰

Zamanla özellikleri ve beklentileri değışen Müslüman toplumunun ağırlaşan sorumluluğı karşısında hilm ve hoşgörü özelliğı ağır basan Hız. Osman'ın liderliğı yeterli olamamış, bundan dolayı kimileri bu dönemdeki olayların sorumluluğunu Hız. Osman'a yüklemeye çalışırken kimileri de onu bu sorumluluktan uzak tutmaya gayret etmiştir.³¹

Ümeyye oğullarından bazı kimselerin Hız. Osman dönemindeki bazı hareketleri, sahâbenin ileri gelenlerinden bazılarını rahatsız edip memnuniyetsizliğe sebep oluyordu. Bunların başında ise; Hız. Ali'yle birlikte Hız. Aişe, Hız. Talha ve Hız. Zübeyr gelmektedir.³²

Aslında buradaki sorunun, halifeliğın kaybolan siyasi otoritesi altında farklı beklenti ve düşüncelere sahip Müslümanların bu durumunun kontrol altına alınamamasından kaynaklandığı ifade edilmektedir. Yoksa Hız. Osman'a yöneltilen eleştirilerin çoğı bu fitneyi izah etmekte yetersiz kalacağı açıktır.³³

²⁵ Yurdaydın, *a.g.e.*, 15. Hız. Osman'ın yakın akrabalarından seçtiğı valiler için bkz. Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 343-344.

²⁶ Bakır, *Hız. Ali ve Dönemi*, 208. Hız. Osman'ın Ümeyye oğullarına mensup bazı valilerinin birtakım icraatları ve rahatsızlık doğuran uygulamaları hakkında bilgi ve değerlendirme için bkz. Âdem Apak, *Hazreti Osman Dönemi Emevî İdarecileri*, (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1995, 87-100.

²⁷ Ümeyye oğulları kabilesi hakkında bilgi için bkz. İsmail Yiğit, "Emeviler", *DİA*, I-XLIV, Ankara, 1995, XI, 87-88.

²⁸ Yurdaydın, *a.g.e.*, 15.

²⁹ Buse, *a.g.m.*, 294.

³⁰ Yurdaydın, *a.g.e.*, 15.

³¹ Varol, "Raşid Halifeler Dönemi", 202.

³² Yurdaydın, *a.g.e.*, 15.

³³ Varol, "Raşid Halifeler Dönemi", 202.

Özellikle bu konuda Hz. Osman’a kıyasla çok daha farklı icraatları olan Hz. Ömer’e, halifeliği döneminde kimse itiraz etmemekteydi. Hâlbuki Hz. Osman da Hz. Ömer kadar âlim, müçtehit ve hüküm sahibi bir liderdi. Demek ki asıl sorun, Hz. Osman’ın kişiliğinden daha çok siyasi otoritenin zayıflaması ve bozulmasından kaynaklandığı söylenebilir. Hz. Osman’a yöneltilen eleştiriler ise olsa olsa fitneyi harekete geçiren bir gerekçe olarak görülüp bu şekilde değerlendirilebilir.³⁴

Ümeyye oğullarının Hz. Osman dönemindeki kamuoyunu rahatsız eden bazı aşırı hareketleri bir karşı tepkiyi, muhalefeti zarûri kılmaktaydı ve neticede beklenen muhalefet oldu.³⁵ Müslüman toplumunda Hz. Osman döneminde ilk defa yönetime karşı meydana gelen tepkiler başkaldırıya dönüşmüş ve³⁶ evini günlerce kuşatan asiler tarafından basılarak Hz. Osman şehit edilmiştir.³⁷

Hz. Osman’ın şehit edilmesi, İslâm tarihinde bir dönüm noktası³⁸ olmakla birlikte bu olay süreç içinde gelişmiştir.³⁹ İbn Haldûn, Hz. Osman’ın şehit edilmesiyle birlikte fitne kapısının açıldığını ifade etmektedir.⁴⁰ Aslına bakılırsa; Hz. Osman döneminde ortaya çıkan fitne, bir anda ortaya çıkmış değildir. Fitne, her ne kadar onun şehit edilmesiyle birlikte zirveye çıkmış olsa da ondan önceki olaylarla bağlantılı olan bir süreçtir.⁴¹ Hz. Osman’ın şehit edilmesinden sonra ortaya çıkan iç çatışmalar sonucu Müslümanlar arasındaki birlik ve beraberlik bozulmuş, neticede bu kavgaların açtığı yaralar bir daha tam anlamıyla tedavi edilememiştir.⁴²

³⁴ Varol, “Raşid Halifeler Dönemi”, 202.

³⁵ Yurdaydın, *a.g.e.*, 15.

³⁶ Ayar, “Sahabe Dönemi İktidar Mücadelesi”, 113.

³⁷ Yurdaydın, *a.g.e.*, 15. Hz. Osman’ın şehit edilmesi konusu hakkında bilgi ve karşılaştırma için bkz. Belâzurî, *Ensâb*, III, 7.

³⁸ Yurdaydın, *a.g.e.*, 15; Demircan, *Fitne*, 57; İrfan Aycan-Mehmet Mahfuz Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara, 2014, 50; Buse, *a.g.m.*, 294.

³⁹ Demircan, *Fitne*, 57.

⁴⁰ Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn, *Mukaddime*, (Çev.: Süleyman Uludağ), I-II, İstanbul, 2013, I, 457.

⁴¹ Demircan, *Fitne*, 57. Benzer değerlendirmeyi Dûrî’de yapmaktadır. Ona göre; toplumsal olaylardaki patlamalar bir anda doğmazlar. Olayları hazırlayan bir süreç vardır. Bundan hareketle o, Hz. Osman döneminde meydana gelen olayları, Hz. Osman’a kalan bir miras olarak görür. Bkz. Abdülaziz Dûrî, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, (Çev.: Hayrettin Yücesoy), İstanbul, 1991, 95-96.

⁴² Yurdaydın, *a.g.e.*, 15; Buse, *a.g.m.*, 294. Buna örnek olarak; Yezid b. Muâviye döneminde meydana gelen Harre Vak’ası sırasında Müslim b. Ukbe, Medine’de yaptığı katliamı Hz. Osman’ın şehit edilmesinin intikamını almak olarak değerlendirmiştir. Bkz. Aycan-Söylemez, *a.g.e.*, 50-51.

Hız. Osman Şehit edildikten sonra halife ŐeĐilen Hız. Ali döneminde ise; siyasi ayrışmalar ve iĥ kargaşalar başka bir boyutta varlığını devam ettirmiştir.⁴³ Hız. Ali'nin taraftarları, onun Hız. Peygamber'in meşru halefi olduğunu, fakat seleflerinin onun hakkını elinden aldıklarını iddia ederken,⁴⁴ Hız. Ali'ye muhalif olanlar ise; onu, Hız. Osman'ın katilleriyle birlikte görüp ya da Hız. Ali'yi bu olaya engel olmayarak Hız. Osman'ı Şehit edilmekten kurtarmamakla itham ettiler.⁴⁵

Genel olarak akıllı bir danışman, vefak r ve sadık bir dost, iyi bir savaşçı ve faziletli bir düşman olarak tanınan Hız. Ali,⁴⁶ İşl m tarihine m l olmuş ve dinî gruplar tarafından kabul gören bir kişiliktir.⁴⁷

Bazı değerlendirmelere göre; Hız. Ali, her türlü fazilete sahip olmasına rağmen, karar verme ve öngörü gibi vasıfları az olan bir liderdi. O, devlet yönetimiyle ilgili bazı ĥirkin ve acı gerĥekleri benimseyecek fıtratta bir insan değildi. Belki de bu yüzden savaşmayı bir hile olarak sayan rakipleri tarafından mağlup edilmiş ve halife olarak bütün Müslümanlar tarafından otoritesi kabul görmemiştir.⁴⁸

Aslında hem Hız. Osman hem de Hız. Ali döneminde meydana gelen fitnenin arka planında, İşl m toplumunda meydana gelen siyasi, sosyal ve ekonomik değişim ve dönüşümün ortaya ĥıkardıđı birtakım sorunlarla birlikte yönetim biĥimi ve idarecilerin izlediği politikaların etkisi de olduğu ifade edilmektedir.⁴⁹ Bu durumu, şu olay özetlemektedir: “Adamın biri, birgün Hız. Ali'ye; ‘Müslümanların hali neden böyle! Hız. Eb  Bekir ve Hız. Ömer iş başındayken kimse onlara muhalefet etmediği halde sen iş başına gelince neden Müslümanlar kendi aralarında ihtilafa düştüler?’

⁴³ Ayar, “Sahabe Dönemi İktidar Mücadelesi”, 113.

⁴⁴ Yurdaydın, *a.g.e.*, 16; Buse, *a.g.m.*, 294. R fıza fırkası; Hız. Eb  Bekir ve Hız. Ömer'in halifeliğini reddedip, Hız. Ali'nin bizzat Hız. Peygamber tarafından aĥıkĥa halife ilan edildiğini  ne sürerler. Bundan hareketle bu fırka; Hız. Eb  Bekir ile Hız. Ömer'in Hız. Ali'nin hakkı olan halifeliği gaspederek ona z lmettiklerini iddia ederler. Bkz. Eş'ârî, *a.g.e.*, 48 v.d.; Watt, *a.g.e.*, 199 v.d.; Mustafa  z, “R fiziler”, *D A*, I-XLIV, İstanbul, 2007, XXXIV, 396; Kıyasettin Koĥođlu, “İmam Maturidi, Hoca Ahmed Yesevi ve Hacı Bektaşi Veli'de Hız. Ali”, *Hız. Ali -Sempozyum Bildirileri-*, İzmir, 2009, 373. Ancak M t rid , Tevbe, 9/100 ve Hac, 22/56 ayetlerini destek göstererek bu görüşü reddetmiştir. Bkz. *a.mlf.*, *a.g.m.*, 373.

⁴⁵ Yurdaydın, *a.g.e.*, 16.

⁴⁶ Yurdaydın, *a.g.e.*, 16.

⁴⁷ Mustafa Akĥay, “Hız. Ali'nin Hayatı ve Kişiliği”, *Anadolu'da Aleviliğin D n  ve Bugünü*, 1, (Ed.: Halil İbrahim Bulut), Sakarya, 2010, 175.

⁴⁸ Yurdaydın, *a.g.e.*, 16.

⁴⁹ Ayar, “Sahabe Dönemi İktidar Mücadelesi”, 113-114.

diye sordu. Bunun üzerine Hz. Ali de: ‘Çünkü Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer benim gibi dürüst kimseler üzerinde halifeydiler. Bugün ise ben senin gibi kimseler üzerinde halifeyim.’ dedi.”⁵⁰

2.1. HZ. OSMAN DÖNEMİNDEKİ KARIŞIKLIKLAR

Hz. Osman, halife olarak yetkisi gereği pekçok siyasi karar alıp uygulamıştır. Ancak onun bu uygulamalarından bazıları kamuoyunda kabul gördüğü gibi bazıları da şiddetle eleştirilmiştir.⁵¹

Hz. Osman’ın izlediği politika ve o dönemde meydana gelen olaylar sebebiyle Hz. Osman’ın halifeliği iki döneme ayrılmaktadır: Altı yıllık ilk dönem (24-29/644-649); “iyi idare” ve “sükûnet” dönemi, altı yıllık ikinci dönem (30-35/650-655) ise; “kötü idare” ve “karişiklik” dönemi olarak ifade edilmektedir.⁵²

Cömert, yumuşak huylu ve alçak gönüllü kişiliğiyle ön plana çıkan Hz. Osman’ın, selefi Hz. Ömer kadar dirayetli olamaması ve bunun yanında Kureyş kabilesinin ileri gelenlerini pek çok konuda serbest bırakması gibi birtakım nedenler, onun döneminde fitnenin ortaya çıkmasına sebep olduğu söylenebilir.⁵³ Çünkü fitne, Hz. Osman’ın şehit edilmesiyle birlikte zirveye ulaşmış olsa da aslında önceki gelişmelere bağlı olarak gelişen bir süreç olduğu ifade edilebilir.⁵⁴

Hz. Osman döneminde ortaya çıkan muhalefeti sadece ona karşı tutumun bir yansıması olarak değerlendirmek yanlış olur. Aslında Hz. Peygamber döneminden itibaren alınan bazı kararların sonraki yıllarda yeni durum ve vasatlarda bazı sorunlar üreterek fitne sürecine etkisi olduğunu ifade etmek mümkündür.⁵⁵

⁵⁰ İbn Haldûn, *a.g.e.*, I, 450.

⁵¹ Âdem Apak, “Hz. Osman’ın Halifeliği Döneminde Meydana Gelen Siyasî Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Usûl İslam Araştırmaları*, 4, İstanbul, 2005, 158.

⁵² Hizmetli, “Tarihi Rivayetlere Göre”, 167.

⁵³ Fığlalı, *İbâdiye’nin Doğuşu*, 34.

⁵⁴ Demircan, *Fitne*, 57.

⁵⁵ Demircan, *Fitne*, 58.

Hız. Osman'ın halifeliğinin son zamanlarında onun uygulamalarından rahatsız olan merkez dışındaki Basra,⁵⁶ Kûfe⁵⁷ ve Mısır halkından oluşan büyük bir kitlenin Hız. Osman'ın halifelikten ayrılmasını isteyerek ona isyan bayrağını açması,⁵⁸ önceki iki halife döneminde cereyan etmeyen önemli bir hadiseydi.⁵⁹

Halife Hız. Osman'ın, kendi döneminde hem Ensarı hem de Muhacirleri ihmal ederek Ümeyye oğullarına öncelik verdiği ifade edilmektedir.⁶⁰ Ümeyye oğullarının nüfuzunun artmasından duyulan rahatsızlık, kişisel ya da kabilevî istek ve beklentilerin karşılanmaması, hatta kıskançlık gibi birtakım nedenlerden dolayı⁶¹ Ensar ve Muhacirler Hız. Osman'ın politikalarını eleştirmeye ve zamanla ondan desteklerini çekmeye başladılar. Bu durum Mısır, Basra ve Kûfe'den Medine'ye gelen asilerin daha rahat bir biçimde hareket etmelerini sağladı.⁶²

Şiblî'ye göre; Hız. Osman'a karşı memnuniyetsizliğin sebebi, Arapların eski yaşam tarzıdır. Onun değerlendirmesine göre; Araplar öteden beri bir otoriteye bağlı kalmayı leke sayıp ve çölün serbest havası içinde rahat hareket ederlerdi. İslâmiyet insanları eşit kabul ettiği için İslâmiyet'le birlikte kabilelerin hepsi eşit konuma gelmişlerdi. Sahâbenin önde gidenleri bu kurala riayet ediyorlardı; ancak sahâbeden sonra gelen bazı idareciler bu kuralı ihmal ederek birtakım imtiyazlar elde etmeye çalıştılar. Bu durum, diğer Araplara ağır geldi.⁶³ Bunun yanında Hız. Osman döneminde Kureyş kabilesinin bazı gençleri, kabile duygusunu tahrik edecek davranışlarda bulunarak diğer Arap kabilelerini rahatsız ettiler. Diğer kabileler ise; Hız. Peygamber'den sonra fethedilen yerlerin yalnız Ümeyye oğulları ya da

⁵⁶ Basra, Güney Irak'ta olup Hız. Ömer tarafından kurulan bir şehirdir. Basra şehrinin kuruluşu hakkında bilgi için bkz. Belâzurî, *Futûh*, 483-519 (T., 497-539); Yakût el-Hamevî, *a.g.e.*, I, 430-440; Abdulhalık Bakır, "Basra", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1992, V, 108-111.

⁵⁷ Kûfe, Güney Irak'ta Hız. Ömer'in emri üzerine Sa'd b. Ebû Vakkâs tarafından kurulmuş olan bir şehirdir. Kûfe şehrinin kuruluşu hakkında bilgi için bkz. Belâzurî, *Futûh*, 387-406 (T., 394-415); Yakût el-Hamevî, *a.g.e.*, IV, 490-494; Casim Avcı, "Kûfe", *DİA*, I-XLIV, Ankara, 2002, XXVI, 334-338.

⁵⁸ Mehmet Ali Kapar, *İslam'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi*, İstanbul, 1998, 55. Bilgi ve değerlendirme için bkz. İbn Haldûn, *a.g.e.*, I, 456-457.

⁵⁹ Kapar, *İslam'ın İlk Döneminde Bey'at*, 55.

⁶⁰ Ayar, "Sahabe Dönemi İktidar Mücadelesi", 122.

⁶¹ Demircan, *Fitne*, 61.

⁶² Ayar, "Sahabe Dönemi İktidar Mücadelesi", 122.

⁶³ Şiblî, *a.g.e.*, III, 333; V, 20.

Kureyşliler tarafından değil de bütün Araplar tarafından fethedildiğini dile getirip aynı haklara sahip olduklarını düşünüyorlardı. Ancak bu kabileler, hak ettikleri konumu elde edemeyince isyan hareketine destek verdiler.⁶⁴

Dûri'ye göre; Hz. Osman döneminde meydana gelen olayların en önemli nedeni; kabilelerin Kureyş kabilesine karşı isyanı ve İslâmi akıma kabilecilik akımının galip gelmesidir. Ona göre; Hz. Osman, İslâm toplumunun gelişmesi ve koşulların değişmesinin bir sonucu doğan şartların kurbanı olmuştur.⁶⁵

Ensar, Hz. Osman döneminde aktif olarak asileri desteklemese de tarafsız kalarak onların işini kolaylaştırdığı ifade edilmektedir.⁶⁶ Aslında Hz. Osman'ın şehit edilmesine giden süreçte aktif olarak ona muhalefet eden pek kimse olmadığı gibi⁶⁷ aynı zamanda yönetimle yakın ilişki içinde olan az sayıda Medineli haricinde Hz. Osman'dan yana tavır alan pek kimse de yoktu.⁶⁸

Hem asiler hem de asilerin eylemlerine karşı çıkmayarak bir nevi onlara destek veren Ensar, Hz. Osman'ın şehit edilmesinden ziyade onun halifelikten ayrılmasının daha doğru olacağını düşünüyorlardı.⁶⁹ Hz. Osman'ın evi kuşatıldığında Medine'de yaşayan Ümeyye oğulları dışında binlerce Müslüman gelişmelere karşı duyarsız davranmış ve kimse asilere karşı yeterince direnmemiştir.⁷⁰

Ümeyye oğulları dışındaki Kureyşlilerin suskunluğu ise, siyasi bir tutum olup asileri cesaretlendirmiştir. Buna rağmen, Hz. Osman'ın şehit edilmesinde Kureyşlilerin aktif rol oynadıklarını iddia etmek güçtür.⁷¹ Hakikaten ilginçtir ki Kureyş kabilesinden Muhammed b. Ebî Huzeyfe⁷² ile Muhammed b. Ebû Bekir⁷³

⁶⁴ Şiblî, *a.g.e.*, III, 333; V, 20-21. Hz. Osman döneminde fitneye sebep olan nedenler ve bunların değerlendirmesi için bkz. a.mlf., *a.g.e.*, V, 20-22. İbn Haldûn da benzer değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bkz. İbn Haldûn, *a.g.e.*, I, 456.

⁶⁵ Dûri, *a.g.e.*, 104. Hz. Osman döneminde meydana gelen olaylarla ilgili değerlendirme için bkz. a.mlf., *a.g.e.*, 93-104.

⁶⁶ Ayar, "Sahabe Dönemi İktidar Mücadelesi", 122.

⁶⁷ Demircan, *Fitne*, 61.

⁶⁸ Ayar, "Sahabe Dönemi İktidar Mücadelesi", 122.

⁶⁹ Ayar, "Sahabe Dönemi İktidar Mücadelesi", 122. Ayrıca bkz. Şiblî, *a.g.e.*, III, 335.

⁷⁰ Demircan, *Fitne*, 66.

⁷¹ Demircan, *Fitne*, 62.

⁷² Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ebî Huzeyfe Mihşem b. Utbe b. Rebîa el-Abşemî (ö. 36/657). Hayatı hakkında bilgi için bkz. Casim Avcı, "Muhammed b. Ebû Huzeyfe", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2005, XXX, 519.

dışında pek kimse muhalifler arasında yer almamıştır. Ancak gelişmeleri yakından takip ediyorlardı.⁷⁴ Aslında Hz. Osman'ın Said b. Âs ve Mervân b. Hakem gibi Ümeyye oğullarına mensup gençlere yüksek makamlar verip onları tercih etmesi, Muhammed b. Huzeyfe ve Muhammed b. Ebû Bekir gibi Kureyşli gençlerin muhalefet cephesinde yer almasına sebep olmuştur.⁷⁵

Hz. Ali'yle birlikte Hz. Aişe, Hz. Talha, Hz. Zübeyr ve önde gelen sahâbe yeri geldikçe Hz. Osman'ın uygulamalarını emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker çerçevesinde eleştiriyorlardı.⁷⁶ Özellikle Hz. Ali Hz. Osman'a alınması gereken tedbirleri açık yüreklilikle söyleyip ona telkinlerde bulunuyordu.⁷⁷ Ancak onların bu tutumu, Hz. Osman'a karşı oluşan muhalefeti beslediği de bir gerçektir.⁷⁸

Emevî-Hâşimî rekabetinin yeniden canlandığı Hz. Osman'ın halifeliği döneminde, Hz. Ali muhaliflerin lideri olarak görülmüş ve Hz. Osman aleyhindeki hareketlerde adı sık sık geçmiştir. Ancak o, buna rağmen Hz. Osman'a karşı gerçekleştirilen faaliyetlere doğrudan veyahut dolaylı olarak katılmamış ve bu hususta kendisine yapılan tekliflere de itibar etmemiştir.⁷⁹

Olaylar başladığı sıralarda kötü gidişatın önüne geçmek için Hz. Osman,⁸⁰ toplumda yapılan haksızlık ve zulümlerin ortadan kaldırılması, Müslümanlar arasındaki birliğin sağlanması hususlarında, aktif rol almayı tercih eden Hz. Ali'ye,⁸¹ danışmıştır. Hz. Ali ona vali ve memurlarını ehliyetli kişilerden seçmediğini, hâkimlerin haksızlık yaptıklarını ifade edip bundan dolayı fitnenin meydana geldiğini ifade etmişse de⁸² yine de Hz. Osman'ın isteği üzerine asilerle Hz. Osman arasındaki

⁷³ Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ebû Bekir es-Sıddîk Abdillâh b. Osmân el-Kureşî et-Teymî (ö. 38/658). Hz. Ebû Bekir'in oğlu olup Hz. Ali döneminde Mısır valiliği yapmıştır. Hayatı hakkında bilgi için bkz. Âdem Apak, "Muhammed b. Ebû Bekir es-Sıddîk", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2005, XXX, 518.

⁷⁴ Demircan, *Fitne*, 62.

⁷⁵ Şiblî, *a.g.e.*, III, 333.

⁷⁶ Demircan, *Fitne*, 61. Ayrıca bkz. İbn Haldûn, *a.g.e.*, I, 457.

⁷⁷ Şiblî, *a.g.e.*, V, 73. Ayrıca bkz. İbn Haldûn, *a.g.e.*, I, 457.

⁷⁸ Demircan, *Fitne*, 62. Ayrıca bkz. İbn Haldûn, *a.g.e.*, I, 457.

⁷⁹ Âdem Apak, "Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği", *Hayatı Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu*, (Haz.: M. Selim Arık), Bursa, 2005, 48.

⁸⁰ Şiblî, *a.g.e.*, V, 73.

⁸¹ Mehmet Bahaüddin Varol, *Ehl-i Beyt Gerçeği*, İstanbul, ts., 225.

⁸² Şiblî, *a.g.e.*, V, 73.

problemlerin çözümünde arabuluculuk yapmış ve muhtemel isyan girişimini önlemeye gayret etmiştir.⁸³

Şu var ki, Hz. Osman'ın evi kuşatıldığı sırada Hz. Ali de dâhil olmak üzere Medinelilerden hiç kimse sorunu çözmek için aktif rol almamış ya da alamamıştır. Hz. Ali'nin başlarda aktif rol aldığı ancak Mervân b. Hakem'in tutumundan dolayı geriye çekildiği ifade edilse de onun geride durmasını gerektirecek ne gibi faktörlerin etkili olduğu konusunda net bir bilgi yoktur.⁸⁴ Belki de Hz. Ali'nin yeterince etkin olamamasından dolayı onun tüm iyi niyetli çabalarına rağmen Ümeyye oğulları, Hz. Osman döneminde meydana gelen olayların sorumluluğunu onun üstüne yıkmaya çalışmışlardır.⁸⁵

Ama şunu da belirtmekte fayda vardır: Medine'de bulunan sahâbenin bir kısmı, Hz. Ali de dâhil, ya kendileri ya da çocukları vasıtasıyla Hz. Osman'ı korumaya çalışmışlar ancak yine de Hz. Osman'ın şehit edilmesine engel olamamışlardır. Hz. Osman şehit edildikten sonra Medine'nin asayışı asilerin eline geçmiştir.⁸⁶ Muhtemelen o sırada Hz. Osman'ın halifelikten indirilmesinden memnuniyet duyacak birtakım Medineliler, işlerin bu noktaya varacağını hesap edememişlerdi.⁸⁷ Dolayısıyla Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra bu olgunun çok boyutlu etkileyenleri ve çok boyutlu etkilerinin olması kaçınılmazdı.⁸⁸

2.2. HZ. AİŞE'NİN MEKKE'YE GİTMESİ

Hz. Peygamber'in vefatından sonra müminlerin annesi⁸⁹ Hz. Aişe,⁹⁰ Râşid Halifeler döneminde meydana gelen ve Müslümanları doğrudan ilgilendiren

⁸³ Apak, "Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği", 48.

⁸⁴ Demircan, *Fitne*, 65.

⁸⁵ Apak, "Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği", 48.

⁸⁶ Kapar, *İslam'ın İlk Döneminde Bey'at*, 56. Rivayet edildiğine göre; Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Abdullah b. Ömer, Muhammed b. Talha ve Abdullah b. Zübeyr kuşatma esnasında Hz. Osman'ı korumak üzere görevlendirilmişlerdi. Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 67 (T., III, 76); Şiblî, *a.g.e.*, V, 75. Hz. Osman'ın şehit edilmesi üzerine Hz. Ali çok üzülmüş ve bunları oldukça sert bir şekilde azarlamıştır. Bkz. Şiblî, *a.g.e.*, V, 75.

⁸⁷ Demircan, *Fitne*, 66. Ayrıca bkz. Şiblî, *a.g.e.*, V, 75.

⁸⁸ Demircan, *Fitne*, 66.

⁸⁹ M. Seligsohn, "A'îşe", *İA*, I-XV, Eskişehir, 1997, I, 229.

gelişmeler karşısında oldukça duyarlı davranmıştır. Ancak onun bu dönemdeki gelişmeler karşısındaki tutumu farklılık arz etmiştir. Bunun nedeni de, önemli oranda halifelerin izledikleri politikalar ve değişen siyasal-sosyal şartlar olduğu ifade edilmektedir.⁹¹

Hız. Ebû Bekir ve Hız. Ömer döneminde her iki halifeyle münasebetleri karşılıklı saygı ve anlayışa dayanıp siyasete pek müdahil olmayan Hız. Aişe,⁹² siyasi otoritenin zayıflamaya başladığı Hız. Osman döneminde ise, olup bitenlere muhalefet etme gereği duymuştur.⁹³ Hız. Osman'ın özellikle halifeliğinin son zamanlarında, toplumsal ve siyasal açıdan yaptığı bazı hataları, Hız. Aişe ona açıkça ifade etmiş ve muhalefetini sert bir şekilde ortaya koyduğu ifade edilmektedir.⁹⁴ Hatta bu zaman diliminde muhalifleri destekleyen Hız. Aişe,⁹⁵ Na'sel lakabını verdiği⁹⁶ Hız. Osman'ı istifaya çağırarak suretiyle iktidar karşısı sözlü muhalefetin lideri konumuna geldiği ileri sürülmekte⁹⁷ ve Na'sel'i öldürün bile dediği ifade edilmektedir.⁹⁸ Ayrıca Hız. Aişe, bir gün Hız. Peygamber'in saçlarını ve gömleğini sakladığı yerden çıkarıp

⁹⁰ Ümmü'l-mü'minin Âişe bint Ebî Bekr es-Sıddîk el-Kureşîyye (ö. 58/678). Hız. Ebû Bekir'in kızı ve Hız. Peygamber'in eşidir. Hayatı hakkında bilgi için bkz. Mustafa Fayda, "Âişe", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1989, II, 201-205; Seligsohn, a.g.md., I, 229.

⁹¹ Mustafa Özkan, "Siyasal-Sosyal Gelişmeler Karşısında Hız. Aişe'nin Duruşu Üzerine", *Diyanet İlmî Dergi*, XLV-1, Ankara, 2009, 62.

⁹² Fayda, "Âişe", II, 202. Ayrıca bkz. Saîd el-Efgânî, *Âişe ve's-Siyâse*, Beyrut, 1971, 29; Mehmet Bahaüddin Varol, *Ehl-i Beyt ve Siyâsi Faaliyetleri*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 1999, 200-202. Hız. Ebû Bekir ve Hız. Ömer dini konularda siyasete karışmayan Hız. Aişe'ye danışmışlardır. Bkz. Şiblî, a.g.e., III, 413. Hız. Aişe'nin Hız. Ebû Bekir ve Hız. Ömer döneminde halifelere karşı tutumu için bkz. Recep Erkocaaslan, *Hız. Âişe'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Hız. Peygamber Sonrası İslâm Tarihindeki Rolü*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2016, 168-180.

⁹³ Özkan, "Siyasal-Sosyal Gelişmeler", 62. Genel hatlarıyla Hız. Aişe'nin ilk üç halife dönemindeki siyasi faaliyetleri için bkz. Varol, *Ehl-i Beyt ve Siyâsi Faaliyetleri*, 200-209. Hız. Aişe'nin Hız. Osman'ın halifeliği dönemindeki ilişkileri için bkz. Erkocaaslan, *Hız. Âişe'nin Hayatı*, 187-199.

⁹⁴ Demirel, "Hız. Aişe", 132; Seligsohn, a.g.md., I, 229. Ayrıca bkz. Varol, *Ehl-i Beyt ve Siyâsi Faaliyetleri*, 202-203.

⁹⁵ Bedruddîn Zerkeşî, *el-İcâbe li İrâdi Mâ'stedrekethu 'Âişe 'ala's-Sahâbe* (Hız. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler), (Çev.: Bünyamin Erul), Ankara, 2002, 29; Özkan, "Siyasal-Sosyal Gelişmeler", 62.

⁹⁶ Uzun sakallarından dolayı Hız. Osman'a takılan Na'sel lakabı; uzun sakallı Yahudi anlamına gelmektedir. Bkz. Efgânî, a.g.e., 55.

⁹⁷ Zerkeşî, a.g.e., 29; Özkan, "Siyasal-Sosyal Gelişmeler", 62.

⁹⁸ Efgânî, a.g.e., 55-56.

bunlar eskimedi ama sünneti eskidi diyerek Hz. Osman’a tepki gösterdiği de rivayet edilmektedir.⁹⁹

Erkocaaslan, Hz. Aişe hakkındaki bu rivayetlerin doğru olmadığını ileri sürmektedir.¹⁰⁰

Halifeliliğinin son günlerinde asiler Hz. Osman’ın evini kuşatarak onun evden çıkmasına engel oldukları gibi suyunu da kestiler.¹⁰¹ Kestikleri su, zamanında Hz. Osman’ın satın alıp Müslümanların hizmetine sunduğu Rûme kuyusuydu.¹⁰² Hz. Osman’ın suyu bitince bizzat kendisi¹⁰³ Hz. Ali başta olmak üzere Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Hz. Aişe ve Hz. Peygamber’in diğer hanımlarına haber göndererek yardım istedi.¹⁰⁴

Hz. Ali hemen harekete geçerek Hz. Osman’a su götürmeye çalıştı ancak asiler Hz. Ali’ye engel oldular. Hz. Ali bu duruma öfkelenerek asilerle tartıştı ve sinirlenerek başındaki sarığı çıkarıp yere fırlattı.¹⁰⁵ Hz. Peygamber’in eşlerinden Ümmü Habibe¹⁰⁶ de Hz. Osman’a su ulaştırmaya çalıştı. Ancak asiler ona da engel oldular. Hatta daha da ileri giderek Ümmü Habibe’ye kaba davranıp eziyet ettikleri de rivayet edilmektedir.¹⁰⁷ Asiler Abdullah b. Selam, Ebû Hureyre, Zeyd b. Sâbit, Sa’d b. Ebû Vakkâs¹⁰⁸ gibi önde gelen sahâbeyi de rahatsız edecek davranışlarda bulunmuşlardı. Asilerin hareketlerinden rahatsız olan önde gelen sahâbenin Medine’yi terk ettiği ifade edilir.¹⁰⁹

⁹⁹ Makdisî, *a.g.e.*, V, 205; Efgânî, *a.g.e.*, 39.

¹⁰⁰ Erkocaaslan, *Hz. Âişe’nin Hayatı*, 285.

¹⁰¹ Taberî, *a.g.e.*, IV, 385; İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 312 (T., VII, 306); Şiblî, *a.g.e.*, V, 35.

¹⁰² İbn Kuteybe, *a.g.e.*, I, 57; Şiblî, *a.g.e.*, V, 35.

¹⁰³ İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 312 (T., VII, 306).

¹⁰⁴ Taberî, *a.g.e.*, IV, 385.

¹⁰⁵ İbn Sa’d, *a.g.e.*, III, 64-65 (T., III, 73-74); Taberî, *a.g.e.*, IV, 386; İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 312 (T., VII, 306-307).

¹⁰⁶ Ümmü Habîbe Remle bint Ebî Süfyan Sahr b. Harb el-Ümeviyye (ö. 44/664). Hz. Peygamber’in hanımıdır. Hayatı hakkında bilgi için bkz. Aynur Uraler, “Ümmü Habîbe”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2012, XLII, 318-319.

¹⁰⁷ Taberî, *a.g.e.*, IV, 386; İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 312 (T., VII, 306-307).

¹⁰⁸ Ebû İshâk Sa’d b. Ebî Vakkâs Mâlik b. Vüheyb (Üheyb/Vehb) el-Kureşî ez-Zührî (ö. 55/675). Hayatı hakkında bilgi için bkz. İbn Sa’d, *a.g.e.*, III, 128-138 (T., III, 151-166); İbrahim Hatiboğlu, “Sa’d b. Ebû Vakkâs”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2008, XXXV, 372-374.

¹⁰⁹ Şiblî, *a.g.e.*, V, 35.

Rivayetlerde asilerin Hz. Osman'ı şehit etmek istedikleri ifade edilmektedir. Buna göre; Mâlik b. Eşter, kuşatma sırasında Hz. Aişe'nin yanına giderek onun bu konudaki fikrini öğrenmek istedi. Hz. Aişe ise, bu kadar ileri gidilmesini istemediği için halifenin öldürülmesi yolundaki fikri reddederek, "Allah bunu yapmayı yasaklamıştır." ve "Müslümanların kanının akıtılması ve imamlarının öldürülmesi için emir veremem." diye yanıt vermiştir.¹¹⁰

Hz. Osman'ın öldürülmesinin açıkça dile getirildiği Medine'de muhalefette aktif bir rol alan Hz. Aişe, hiçbir şekilde Hz. Osman'ın kanlı bir darbe ile devrilmesini istemediği¹¹¹ anlaşılmaktadır.

Medine'de Hz. Osman'ın evinin etrafında kuşatma devam ederken Hz. Aişe, hac yolculuğu için hazırlıklara başladı.¹¹² Hz. Osman da Hz. Aişe'nin asiler üzerindeki siyasi ağırlığını ve etkisini iyi bildiğinden¹¹³ ve belki de Hz. Aişe'nin onun kanının dökülmesine karşı Mâlik b. Eşter'e söylediklerinin de farkında olarak¹¹⁴ ondan yardım talep etti.¹¹⁵ Bunun için Mervân b. Hakem, Zeyd b. Sabit ve Abdurrahman b. Attab'ı¹¹⁶ Hz. Aişe'yi ikna etmeleri için gönderdi. Onlar Hz. Aişe'ye: "Ey müminlerin annesi! Bu süreçte Medine'de kalman daha faydalı olur."¹¹⁷ Sefere çıkmaktan vazgeç, gördüğün gibi müminlerin emiri kuşatılmıştır. Senin onların yanındaki mevkiin sayesinde¹¹⁸ şu asiler senden çekinirler.¹¹⁹ Belki Allah, bu vesileyle ondan şu belayı def eder."¹²⁰ dediler.

Asilerin yapacakları kötülüklerden onları alıkoyma yeteneğini kendisinde görme konusunda bazı endişeleri¹²¹ olan Hz. Aişe: "Kendilerine düşüncelerimi

¹¹⁰ Efgânî, *a.g.e.*, 66; Şiblî, *a.g.e.*, III, 335; Abbott, *a.g.e.*, 123; Demirel, "Hz. Aişe", 138.

¹¹¹ Demirel, "Hz. Aişe", 138.

¹¹² İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 313 (T., VII, 307).

¹¹³ Demirel, "Hz. Aişe", 136.

¹¹⁴ Abbott, *a.g.e.*, 124.

¹¹⁵ Demirel, "Hz. Aişe", 136.

¹¹⁶ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 41 (T., VII, 37).

¹¹⁷ İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 313 (T., VII, 307).

¹¹⁸ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 41 (T., VII, 37).

¹¹⁹ İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 313 (T., VII, 307).

¹²⁰ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 41 (T., VII, 37).

¹²¹ Abbott, *a.g.e.*, 125.

açıkladığım takdirde Ümmü Habibe'ye yaptıkları gibi bana da eziyet etmelerini¹²² ve sonra beni koruyacak hiç kimseyi bulamamamı ister misiniz? Asla. Vallahi onuruma böyle bir leke sürdüremem. Bunların işinin ne zaman sona ereceğini bilmiyorum.¹²³ Sütümü sağdım, unumu eledim artık; burada kalamam.”¹²⁴ diyerek bu teklifi reddetti.

Mervân b. Hakem, Hz. Aişe'yi ikna edemeyince: “Ve Kays, milleti bana karşı alevledi ve sonra memleket alev alev yanarken o kaçtı.”¹²⁵ dedi. Bunun üzerine Mervân b. Hakem ile Hz. Aişe arasında tartışma çıktı. Hz. Aişe ona: “Ey bana şiirle temsil getiren kişi! Vallahi şunu isterdim: Sen ve arkadaşın ayağınıza birer değirmen taşı bağlansaydı da denize atılsaydınız.”¹²⁶ diyerek sert bir cevap verip tavrını ortaya koydu.

Hz. Aişe, asileri fiili olarak desteklemese de onlara engel olabilecek bir konumda olduğu halde onlara engel olmak istemediği ifade edilmektedir.¹²⁷ Aslında Hz. Aişe, bu olayları başından savmak konusunda sıkıntı yaşadığı ifade edilmektedir. Zira Hz. Aişe bir anlamda iki arada bir derede kalmıştı. Bunun için o, içinden Hz. Osman'ı savunmak ya da onun düşmanlarıyla sonuna kadar birlikte hareket etmek istemiyordu.¹²⁸

Hz. Aişe Hz. Osman'ın yardım talebini geri çevirdikten sonra kardeşi Muhammed b. Ebû Bekr'i kendisine yolculukta refakat etmesi için ikna etmek istedi ancak başarılı olmadı. Bunun üzerine Hz. Aişe: “Vallahi eğer gücüm yetseydi bu adamları yapmak istediklerinden alıkoymaya çalışırdım.” dedi. Bu durum karşısında Kâtip Hanzala, Muhammed b. Ebû Bekir'e: “Müminlerin annesi seninle hacca gitmek istiyor da sen ona uymuyorsun. Bu Arapların kurtlarına Allah'ın helal kılmadığı bir konuda onlara tabi oluyorsun değil mi? Vallahi eğer bu işler, yarışmaya

¹²² İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 313 (T., VII, 307).

¹²³ Taberî, *a.g.e.*, IV, 386.

¹²⁴ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 41 (T., VII, 37-38).

¹²⁵ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 41 (T., VII, 38).

¹²⁶ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 41 (T., VII, 38).

¹²⁷ Demirel, “Hz. Aişe”, 136.

¹²⁸ Abbott, *a.g.e.*, 125.

bırakılacak olursa Abdümenâf oğulları mutlaka sana galip gelirler.”¹²⁹ diyerek onu eleştirdi.

Hiz. Aîşe de bu arada hazırlıklarını tamamlayıp Mekke’ye doğru yola çıkarak hacca gitti.¹³⁰ Böylece Hiz. Aîşe Medine’nin üzüntülü sahnelerini kendi haline bırakarak, kalbinde hem Hiz. Osman’a hem de asilere duyduğu kızgınlıkla şehirden uzaklaştı.¹³¹ Ancak buna rağmen Hiz. Aîşe’nin, Hiz. Osman şehit edildikten sonra bazı Müslümanları Hiz. Osman’ı yalnız bırakmakla itham etmiş¹³² olması onu kendi kendisiyle çelişkiye düşürmüştür.

Bu arada Hiz. Osman İbn Abbas’ı¹³³ hac emiri olarak görevlendirdi.¹³⁴ İbn Abbas, onu korumak için Medine’den ayrılmak istemediyse de Hiz. Osman bu teklifi kabul etmeyerek onu Mekke’ye gönderdi.¹³⁵

Hac kafilesi Sulsul denilen yerde mola verince İbn Abbas Hiz. Aîşe’nin yanına giderek Hiz. Osman’ın durumunu konuştu. Hiz. Aîşe, Hiz. Osman’ın halifelikten alınması ve onun yerine de Hiz. Ebû Bekir tarafından belirlenmiş olan yolu izleyeceğini tahmin ettiği Hiz. Talha’nın halife seçilmesi gerektiğini ifade etti.¹³⁶ Bunun üzerine İbn Abbas: “Ey Ana! Eğer Hiz. Osman’a bir şey olursa halk kimseye sığınmayacak bizim arkadaşımıza Hiz. Ali’ye sığınacaktır.” deyince Hiz. Aîşe kızarak: “Sakin ol! Senin övünmelerinin ve tartışmalarının hiçbirisini istemiyorum.”¹³⁷ diyerek onu susturdu.

¹²⁹ İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 63-64 (T., III, 181).

¹³⁰ İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 313 (T., VII, 307).

¹³¹ Abbott, *a.g.e.*, 125; Zerkeşî, *a.g.e.*, 29.

¹³² Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiseler*, 161.

¹³³ Hiz. Peygamber’in amcasının oğlu olan Abdullah b. Abbas; İbn Abbas diye bilinir. İbn Abbas’ın hayatı hakkında bilgi için bkz. İsmail Lütfü Çakan-Muhammed Eroğlu, “Abdullah b. Abbas b. Abdülmüttalib”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1998, I, 76-79.

¹³⁴ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 65; İbn Sa’d, *a.g.e.*, III, 60 (T., III, 68); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 313 (T., VII, 307).

¹³⁵ İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 313 (T., VII, 307).

¹³⁶ Taberî, *a.g.e.*, IV, 407. Erkocaaslan, Hiz. Aîşe’nin böyle bir arzusunun olduğuna dair bu rivayetin doğru olmadığını ifade etmektedir. Bkz. Erkocaaslan, *Hiz. Aîşe’nin Hayatı*, 285.

¹³⁷ Taberî, *a.g.e.*, IV, 407.

2.3. HZ. OSMAN'IN ŞEHİT EDİLMESİ

Hız. Aişe hacca gittikten bir müddet sonra Hız. Osman, evini kuşatan asiler tarafından Medine'de 18 Zilhicce 35/17 Haziran 656¹³⁸ yılında kendi evinde şehit edildi.

Hız. Osman'ın şehit edildiği haberini Mekke'deyken alan Hız. Aişe, asilere lanet okumuş¹³⁹ ve Ebû Süfyan'ın Bedir'de kabilesini talihsizliğe uğrattığı gibi Hız. Osman'ın da kabilesini bahtsızlığa uğratacağını ifade etmiştir.¹⁴⁰ Hız. Aişe'nin bu infialinden hareketle onun asilere vermiş olduğu dolaylı desteğin ve yapmış olduğu muhalefetin bu noktaya geleceğini tahmin etmediği anlaşılmaktadır.¹⁴¹

Hız. Aişe'nin Hız. Osman'ı haktan uzaklaşmakla suçlayıp onu halifelikten ayrılmaya davet etmesi ve kritik bir dönemde Mekke'ye gitmesi, onun Hız. Osman'a olan muhalefetini ve bu muhalefetin derecesini göstermesi¹⁴² açısından oldukça önemlidir.

Bu bilgiler ışığında şu çıkarımlarda bulunmak mümkündür:

- a. Hız. Aişe, Hız. Osman'ın bazı icraatlarına karşı çıkmış ve itirazlarını açıkça ifade etmiştir.
- b. Hız. Aişe, fiilen olmasa da sözlü olarak asilerin yanında yer almıştır.
- c. Hız. Osman, evi kuşatma altındayken asilere karşı Hız. Aişe'nin nüfuzundan yararlanmak istemişse de Hız. Aişe ondan yardımını esirgemiş ve en zor zamanında onu yalnız bırakıp Mekke'ye gitmiştir.

¹³⁸ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 78; Ya'kûbî, *a.g.e.*, II, 176; Taberî, *a.g.e.*, IV, 407; Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 355; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 69 (T., III, 187); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 322 (T., VII, 307). Ayrıca Hız. Osman'ın şehit edilmesiyle ilgili bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Hizmetli, "Tarihi Rivayetlere Göre", 150-176; a.mlf., "Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları ve Etkileri", *AÜİFD*, XXXIX-27, Ankara, 1999, 49-51; Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu*, 37-39; Kelpetin, *Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi Tarihi*, 269-275; Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-3 Hız. Osman*, Ankara, 2013, 167-198; Şiî kaynaklara göre olayın değerlendirmesi için bkz. Mehmet Salih Arı, *İmamiye Şiası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife*, İstanbul, 2011, 503-518.

¹³⁹ Demirel, "Hız. Aişe", 138.

¹⁴⁰ Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiseler*, 166.

¹⁴¹ Demirel, "Hız. Aişe", 138.

¹⁴² Özkan, "Siyasal-Sosyal Gelişmeler", 61.

- d. Hz. Aişe, Hz. Osman'ın şehit edilmesini istememiştir; ancak halifelikten çekilmesini istemiştir.

Hz. Osman döneminde iç karışıklıkların ortaya çıkmasına ve halifenin şehit edilmesine sebep olduğu ileri sürülen bazı nedenler şunlardır:¹⁴³

- a. Hz. Osman'ın Hac ibadeti esnasında namazı iki rekât yerine dört rekât kılması,¹⁴⁴
- b. Hz. Osman'ın bazı sahâbeye karşı tepki toplayan tutumu,¹⁴⁵
- c. Hz. Osman'ın Hz. Peygamber'in mührünü Eris Kuyusuna düşürmesi,¹⁴⁶
- d. Hz. Osman'ın devlete ait hayvanların beslenmesi için bazı arazileri kamulaştırması,¹⁴⁷
- e. Hz. Osman'ın Abdullah b. Mes'ud'un¹⁴⁸ mushafını yaktırması,¹⁴⁹
- f. Hz. Osman'ın Mervân b. Hakem'i kâtip yapması ve Mervân b. Hakem'in keyfî hareket etmesine müdahale etmemesi,
- g. Hz. Osman'ın yapılan haklı uyarıları dikkate almaması,

¹⁴³ Hizmetli, "Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları", 50. Ayrıca bu konuda bilgi ve değerlendirme için bkz. Şiblî, *a.g.e.*, V, 20-22, 26-33; Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi Emevîler-Abbâsîler*, Ankara, 1968, 9-11; Demircan, *Fitne*, 69-79.

¹⁴⁴ Taberî, *a.g.e.*, IV, 287.

¹⁴⁵ Ebû Zer el-Gifârî'nin sürgün edilmesi hakkında bilgi için bkz. Ya'kûbî, *a.g.e.*, II, 172-173; Taberî, *a.g.e.*, IV, 283-286; Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 348-351; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 11 (T., III, 118-121). Ayrıca genel değerlendirme için bkz. Hizmetli, "Tarihi Rivayetlere Göre", 164-165; İsrâfil Balcı, "Bir Yalnız Sahabi Ebû Zer el-Gifârî", *OMÜİFD*, 10, Samsun, 1998, 358-384; Fatih Topaloğlu, "Hz. Ali'nin, Hz. Osman Döneminde Halife ile İlişkileri", *Hz. Ali -Sempozyum Bildirileri-*, İzmir, 2009, 309. Geniş bilgi için bkz. İsmail Metin, *Ammâr b. Yâsir ve Ailesi*, (Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 2006, 67-72; Şii kaynaklara göre olayın değerlendirmesi için bkz. Arı, *İlk Üç Halife*, 498-503. Abdullah b. Mes'ud'un dövdürülmesi hakkında bilgi için bkz. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 147. Ayrıca değerlendirme için bkz. Yiğit, "Osman", XXXIII, 440; Sarıçam, *Emevî-Hâşimî*, 240-241; Topaloğlu, "Hz. Ali'nin, Hz. Osman Döneminde Halife ile İlişkileri", 310. Şii kaynaklara göre olayın değerlendirmesi için bkz. Arı, *İlk Üç Halife*, 487-492. Hz. Osman'ın bu iki sahâbe dışında diğer bazı sahâbeye karşı tepki toplayan tutumu için ayrıca bkz. Topaloğlu, *Hz. Ali'nin Hz. Osman Devri Siyasi Olaylarına Yönelik Tutumu*, 53-59.

¹⁴⁶ Taberî, *a.g.e.*, IV, 281-283; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 9 (T., III, 117-118). Ayrıca genel değerlendirme için bkz. Hizmetli, "Tarihi Rivayetlere Göre", 165.

¹⁴⁷ Genel değerlendirme için bkz. Hizmetli, "Tarihi Rivayetlere Göre", 163.

¹⁴⁸ Ebû Abdurrahmân Abdullah b. Mes'ûd b. Gafil b. Habîb el-Hüzelî (ö. 32/652-53). Hayatı hakkında bilgi için bkz. İsmail Cerrahoğlu, "Abdullah b. Mes'ûd", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1998, I, 114-117.

¹⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 9 (T., III, 115-117). Ayrıca genel değerlendirme için bkz. Hizmetli, "Tarihi Rivayetlere Göre", 162-163.

h. Ve asıl en önemlisi Hz. Osman'ın aleyhinde ileri sürülen iddialardan en çok dedikoduya sebep olan şey; onun ehliyetli kimseleri vali tayin etmesi dolayısıyla Müslümanların işlerini bozmasıdır. Hâlbuki Hz. Ömer, zamanında Hz. Osman'ı bundan sakınması için uyarmıştı. Ancak Hz. Osman bu nasihatı ihmal ettiğinden dolayı fitne kopmuş ve Müslümanlar huzursuz olmuştur. Hz. Osman kendi akrabaları Saîd b. Âs, Abdullah b. Âmir gibi kimseleri vali tayin etmiştir.¹⁵⁰ Özellikle de daha önce irtidat etmiş olan Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh¹⁵¹ ile içki içtiği iddia edilen Velîd b. Ukbe¹⁵² gibi kamuoyu vicdanını rahatsız eden akrabalarına valilik görevini vermesi ve valilerinin keyfi davranmalarına karşılık onlara yaptırım uygulamaması¹⁵³ gibi icraatları fitneye sebep olduğu ifade edilmektedir.¹⁵⁴

Bunlar dışında Hz. Osman'ı şehit etmek üzere gelen asilerin İbn Sebe tarafından organize edildikleri iddiası da kaynaklarda geçmektedir. Ancak bu iddiayı destekleyecek yeterli ve ikna edici delil yoktur. Bunun yanında asileri bir araya getiren ve onları birleştiren ruhun ne olduğu hususunda o dönemle ilgili ciddi bir

¹⁵⁰ Şiblî, *a.g.e.*, V, 288.

¹⁵¹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 3-6 (T., III, 111-112). Ayrıca değerlendirme için bkz. Mustafa Fayda, "Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh", *DİA*, Ankara, 1988, I, 130-131. İrtidat ettiğine dair geniş bilgi için bkz. Yusuf Akpınar, *Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in Hayatı*, (Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 2007, 19-33.

¹⁵² Ya'kûbî, *a.g.e.*, II, 165; Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 344; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 3-6 (T., III, 111-112); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 233 (T., VII, 256). Ayrıca değerlendirme için bkz. Mehmet Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler (Tartışmalar-Gerçekler)*, İstanbul, 2014, 409-411; a.mlf., "Velîd b. Ukbe", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2013, XLIII, 35-36.

¹⁵³ Hz. Osman'ın atadığı bazı valiler ve onların icraatları için bkz. İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, II, 475, 476-477, 482, 491-492; III, 3-6 (T., III, 84-85, 87-88, 94, 105-106, 110-113). Ayrıca genel değerlendirme için bkz. Hizmetli, "Tarihi Rivayetlere Göre", 163-164; Fırlıklı, *İbâdiye'nin Doğuşu*, 35-37; Apak, *Hazreti Osman Dönemi Emevî İdarecileri*, 93-100.

¹⁵⁴ Hz. Osman'ın eleştirilen icraatları hakkında geniş değerlendirme için bkz. Abbott, *a.g.e.*, 109-124; Fırlıklı, "Hariciliğin Doğuşuna Etki Eden", 228-231; Hizmetli, "Tarihi Rivayetlere Göre", 162-166; Fayda, "Âişe", II, 203; Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiseler*, 146-155; Demirel, "Hz. Âişe", 132-136; Yiğit, "Osman", XXXIII, 439-441; Sevde İla, *Hz. Âişe ve Peygamber Sonrası Siyasi Hayattaki Rolü*, (Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana, 2007, 50-61, 74-81; Özkan, "Siyasal-Sosyal Gelişmeler", 60-61.

inceleme yapılamadığından dolayı eldeki verilerden hareketle ikna edici düzeyde bu olguyu çözmek mümkün görünmemektedir.¹⁵⁵

Hiz. Osman hakkında bu tür eleştirilerin zikredilmesinin temel amacı onu töhmet altında bırakarak onun hakkındaki olumsuz düşünceleri çoğaltmak ve şehit edilmesine neden olan olaylar zincirinin haklılığını kanıtlamaktır.¹⁵⁶ Yoksa yukarıda zikredilen sorunlardan hiç biri onun şehit edilmesine sebep olabilecek nitelikte değildir.

Hiz. Osman'ın şehit edilmesi, ondan sonra meydana gelen olayların kaynağını teşkil eden önemli siyasi olaylardan birisidir.¹⁵⁷ Her şeyden önce meşru halife toplumsal bir isyan sonucunda şehit edilmiştir.¹⁵⁸ Bundan sonra Müslümanları uzun süre meşgul edecek iktidar mücadelesi ve siyasi ayrışma gibi sancılı bir dönem başlamıştır.¹⁵⁹ Ayrıca tartışılan siyasi otoritenin tamamen kaybolmasına neden olan¹⁶⁰ bu olay, fetihleri frenlediği gibi Müslümanların birlik ve beraberliğine gölge düşürüp,¹⁶¹ onları iç karışıklığa ve birbirleriyle hesaplaşmaya sevk etmiştir. Mezhep kavgalarının, toplumda gruplaşmanın, siyasi otoriteyi ele geçirme mücadelesinin ortaya çıkmasına da sebep olmuştur.¹⁶²

Hiz. Osman'ın şehit edilmesi ve onu takip eden süreçte Müslümanlar, siyasi olarak; Hiz. Ali taraftarları, Ümeyye oğulları taraftarları ve tarafsızlar olmak üzere üç gruba ayrıldılar.¹⁶³ Söz konusu siyasi çekişmeler ise, genel hatlarıyla Ümeyye

¹⁵⁵ Demircan, *Fitne*, 63.

¹⁵⁶ Demircan, *Fitne*, 69; Murat Akarsu, *Hiz. Osman ve Hilâfeti*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2001, 173. Hiz. Osman'ın şehit edilmesine sebep olan olaylar, evinin kuşatılması ve şehit edilmesi hakkında geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. a.mlf., a.g.e., 156-253.

¹⁵⁷ Sadık Cihan, *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi*, Samsun, 1997, 105; Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2*, 281; Wellhausen, *Arap Devleti*, 23; Mustafa Özkan, "İlk Dönem İslâm Târihi Siyasî Çatışmalarının Dışında Kalmaya Çalışanlar: Tarafsızlar", *DÜİFD*, X-1, Diyarbakır, 2008, 62.

¹⁵⁸ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2*, 281.

¹⁵⁹ Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 244; Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2*, 281.

¹⁶⁰ Varol, "Raşid Halifeler Dönemi", 202.

¹⁶¹ Hülya Küçük, "Hiz. Aişe", *Mehir*, 2, Konya, 1998, 110.

¹⁶² Hizmetli, "Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları", 50. Benzer görüş için bkz. Demircan, *Ali-Muaviye*, 59.

¹⁶³ Özkan, "İlk Dönem İslâm Târihi Siyasî Çatışmalarının Dışında Kalmaya Çalışanlar", 62; Ayar, "Sahabe Dönemi İktidar Mücadelesi", 123.

oğulları ile Hz. Ali taraftarları arasında yaşandı.¹⁶⁴ İşte göreve gelen Hz. Ali'nin ilk görevi bu problemleri çözmek olacaktı.¹⁶⁵ Ancak bu huzursuz ortam, Hz. Ali'nin halifelik görevini layıkıyla yerine getirmesine engel oldu.¹⁶⁶

Hız. Osman'ın şehit edilmesine karşı gösterilen o günkü infial ve tepki, halifenin Müslümanlarca şehit edilmesine yönelik olduğu belirtilmelidir. Bunun ötesinde, günümüzdeki duygusal yaklaşımın, o dönemde yaşayan Müslümanlar için belirleyici olmadığını söylemek mümkündür. Hız. Osman'nın sahâbeden olması ve Hız. Peygamber'in damadı olarak bugün sahip olduğu karizmanın o gün için mevcut olduğunu söylemek güçtür. Bu olaylara katılan asiler, Hız. Osman'a karşı bugün duyduğumuz hisleri taşıyorlardı.¹⁶⁷ Şayet bu hisleri taşımış olsalardı bu tür üzücü hadiseler meydana gelmezdi.

2.4. HZ. ALİ'NİN HALİFE SEÇİLMESİ

Müslüman toplumunun, Hız. Peygamber'in vefatından sonraki önemli siyasi meselelerinden biri; kimin halife olacağı meselesiydi.¹⁶⁸ Çünkü Hız. Peygamber, vefat etmeden önce Müslümanları yönetmek üzere hiç kimseyi tayin etmediği¹⁶⁹ gibi kendisinden sonra da devletin başına geçecek halifenin nasıl ve ne şekilde belirleneceği, kimin halife olacağı, bunun görev ve sorumluluklarını yerine getirmediği takdirde sorunun nasıl çözüleceğiyle ilgili Kur'an ve Hadis'te de açık ifadeler bulunmuyordu.¹⁷⁰ Bundan dolayı halifeyi belirleme görev ve sorumluluğu Müslümanların iradesine kalmıştı.¹⁷¹ Ancak o günkü şartlarda köklü bir devlet geleneğine sahip olmayan Müslümanlar¹⁷² arasında hilafet için birtakım

¹⁶⁴ Özkan, "İlk Dönem İslâm Târihi Siyasî Çatışmalarının Dışında Kalmaya Çalışanlar", 64.

¹⁶⁵ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi* 2, 281.

¹⁶⁶ Mehmet Ali Kapar, *Halifelğin Emevîlere Geçiş Verasete Dönüşmesi*, İstanbul, 1998, 9.

¹⁶⁷ Demircan, *Ali-Muaviye*, 71.

¹⁶⁸ Mehmet Atalan, "Hz. Muhammed'in Vefatından Sonraki Hilafet Tartışmaları", *FÜİFD*, IX-2, Elazığ, 2004, 68; Kenan Ayar, "Hâricîlerin Hz. Ali'den Ayrılış Süreci", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VIII-1, Samsun, 2008, 46.

¹⁶⁹ Atalan, a.g.m., 68; Buse, a.g.m., 291.

¹⁷⁰ Ayar, "Hâricîlerin Hz. Ali'den Ayrılış Süreci", 46.

¹⁷¹ Atalan, a.g.m., 68; Buse, a.g.m., 291.

¹⁷² Ayar, "Hâricîlerin Hz. Ali'den Ayrılış Süreci", 46.

anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Ve bu anlaşmazlıklar köklü tartışmalar halini alarak Müslümanlar arasında mezhepsel bölünmelere kadar yol açtı.¹⁷³

Hiz. Osman şehit edildikten sonra Müslümanlar lidersiz kaldı. Hiz. Osman ise, yerine kimseyi bırakamamıştı.¹⁷⁴ İsyana maruz kalan ve idaresi çökertilen Medine’de o sırada tam bir kaos yaşanmaktaydı.¹⁷⁵ Gerek Medinelilerde gerekse isyancılarda tam bir şaşkınlık hali vardı.¹⁷⁶ Cevdet Paşa, bu durumu; Ebû Zer el-Gifârî’nin Şam’dan gelirken Medinelileri zevk ve sefa içinde görünce; “Medinelileri ölüm ve yağma ile müjdele.” sözünün ortaya çıkışı olarak ifade eder.¹⁷⁷ Bu süre zarfında el-Ğafikî b. Harb Medine’de beş gün yöneticilik yaptı.¹⁷⁸

Asiler boşalan hilafet makamının bir an önce doldurulması için yeni halifenin belirlenmesinde aktif rol oynadılar.¹⁷⁹ Genel olarak Müslümanların beklentisi, Şûra üyelerinden birisinin halife olmasıydı.¹⁸⁰ Tabiatıyla asiler için halifenin kim olacağı ve onlara karşı tavrının nasıl olacağı çok önemliydi.¹⁸¹

Hiz. Osman şehit edildikten sonra halifeliğe layık görülen adaylar: Hiz. Ali başta olmak üzere Hiz. Talha, Hiz. Zübeyr ve Sa’d b. Ebû Vakkâs’dı.¹⁸²

Asilerin hilafet makamına, zamanında Hiz. Osman’ı eleştiren ve kendilerine karşı çıkmayan Şûra üyelerinden birisini seçmek istedikleri belirtilmektedir.¹⁸³ Bu Şûra üyeleri ise; Hiz. Ali ile Hiz. Talha ve Hiz. Zübeyr’di.¹⁸⁴ Asilerin çoğu bunların

¹⁷³ Buse, a.g.m., 291.

¹⁷⁴ Mehmet Azimli, “Hulefa-i Raşidin Dönemi Halife Seçimleri”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII-1, Samsun, 2007, 56.

¹⁷⁵ Mahfuz Söylemez, *Güç ve İktidar: Kûfe’de İktidar Mücadelesi*, İstanbul, 2011, 56.

¹⁷⁶ Azimli, “Hulefa-i Raşidin Dönemi Halife Seçimleri”, 56.

¹⁷⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *Kısâs-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ*, (Sad.: Metin Muhsin Bozkurt), İstanbul, 1981, 392.

¹⁷⁸ İbnü’l-Esîr, a.g.e., III, 83 (T., III, 197); İbn Kesîr, a.g.e., X, 421-422 (T., VII, 365-366); Cevdet Paşa, a.g.e., 392.

¹⁷⁹ Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 244. Bilgi için bkz. İbnü’l-Esîr, a.g.e., III, 83 (T., III, 197); İbn Kesîr, a.g.e., X, 422 (T., VII, 366).

¹⁸⁰ Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 244.

¹⁸¹ Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiseler*, 172.

¹⁸² Cevdet Paşa, a.g.e., 392; Şiblî, a.g.e., III, 335.

¹⁸³ Wellhausen, *Arap Devleti*, 24; Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 244.

¹⁸⁴ Hiz. Ali dışında hayatta olan Şûra üyeleri hakkında genel bilgi ve değerlendirme için bkz. Nizamettin Parlak, “Hiz. Ömer’in Şûra’sındaki Halife Adayları”, *İSTEM*, X-20, Konya, 2012, 82-91.

arasından öncelikle Hz. Ali'yi halife seçmek istiyorlardı. Medine'deki sahâbenin ve diğer Müslümanların beklentileri de bu yönde olduğu ifade edilmektedir. Zaten Hz. Ali Hz. Osman'ın evi kuşatma altındayken Medine'de siyasi otoritenin yetkilerini kısmen kullanmaya başlamıştı.¹⁸⁵

Hz. Ali'nin halife seçilmesiyle ilgili iki farklı rivayet vardır. Birinci rivayete göre; Hz. Osman şehit edildikten sonra Medinelilerin büyük çoğunluğu Hz. Ali'nin halife olmasını istiyordu. Bunun yanında daha sonra baskı altında biat ettiklerini iddia eden Hz. Talha ve Hz. Zübeyr de Hz. Ali'ye ilk biat edenlerdendir. Hatta Hz. Ali onları önerdiği halde onlar halifeliği kabul etmemişlerdir.

İkinci rivayet ise; iki türdür. Bu rivayetin birinci varyantı, yukarıdaki rivayetle benzerlik gösterirken ikinci varyantı, farklıdır. İkincisine göre; Hz. Ali dışında Hz. Talha ve Hz. Zübeyr de halifelik teklifini kabul etmeyince Hz. Sa'd b. Ebû Vakkâs ile Abdullah b. Ömer'e de halifelik teklif edilmiş onlar da kabul etmemişlerdir. Bunun üzerine ısrarlar sonucu halifeliği kabul eden Hz. Ali'ye, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr de kılıç zoruyla biat etmişlerdir.

Kaynaklarda iki rivayet de geçmektedir. Ancak ilk rivayet biraz daha ön plana çıkmaktadır. Çoğu araştırmacı da genellikle ilk rivayeti tercih ettikleri görülmektedir.¹⁸⁶

İlk rivayete göre; Hz. Osman şehit edildikten sonra Medineliler Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'le birlikte Hz. Ali'nin yanına giderek kendisini halife seçmek istediklerini söylediler.¹⁸⁷ Hz. Ali halife olmak istemediğini, böyle bir ortamda halife olmaktansa vezir olmanın daha uygun olacağını söyledi.¹⁸⁸ Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Sa'd b. Ebû Vakkâs ile Bedir Ashâbı'ndan hayatta kalan sahâbenin bu göreve daha

¹⁸⁵ Wellhausen, *Arap Devleti*, 24; Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 244.

¹⁸⁶ Bilgi için bkz. Fırlalı, "Ali", II, 372; a.mlf., *İbâdiye'nin Doğuşu*, 39; a.mlf., *İmam Ali*, Ankara, 2012, 61; Akbulut, *Sahabe Devri Siyasî Hadiseler*, 171-172; Demirel, "Hz. Aişe", 139; Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, 207-208; Huart, a.g.m., I, 307; Kapar, *İslam'ın İlk Döneminde Bey'at*, 56; Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2*, 281-282; Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 245-246.

¹⁸⁷ İbn Sa'd, a.g.e., III, 29 (T., III, 32); İbn Kuteybe, a.g.e., I, 42; Taberî, a.g.e., IV, 428; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., V, 63; Cevdet Paşa, a.g.e., 392.

¹⁸⁸ İbn Sa'd, a.g.e., III, 29 (T., III, 32); İbn Kuteybe, a.g.e., I, 42; Taberî, a.g.e., IV, 428; Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-Belâğâ*, (Çev.: Beşir Işık, M. Vesim Taylan, Faruk Bozgöz), Ankara, 1990, 120; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., V, 63; İbnü'l-Esir, a.g.e., III, 81-82 (T., III, 195); İbn Kesîr, a.g.e., X, 420-421 (T., VII, 365); Cevdet Paşa, a.g.e., 392.

uygun olduklarını belirterek teklifi reddetti. Ancak ismi zikredilen sahâbe bu görevi üstlenmek istemeyince Medineliler tekrar Hz. Ali'ye gelip ısrarla bu görevi üstlenmesini istediler. Hz. Ali de mescitte herkesin huzurunda biat yapılması koşuluyla teklifi kabul etti. Hz. Talha ve Hz. Zübeyr dâhil sahâbenin büyük bir kısmı mescitte Hz. Ali'ye biat ettiler.¹⁸⁹

İkinci rivayete göre ise; Hz. Osman şehit edildikten sonra Müslümanlar arasında yeni halifenin kim olacağı konusunda ihtilaf çıktı. Anlaşılan o ki Hz. Osman'ı şehit etmek konusunda kararlı olan asilerin ondan sonra yerine kimin halife olacağı konusunda net bir planları yoktu.¹⁹⁰ Asilerin Hz. Osman'ı şehit edebilecek güçte olmaları, istedikleri kişiyi halife seçebilecekleri anlamına gelmiyordu. Çünkü seçilecek halifenin itaat edilebilir, Kureyşli ve o günkü şartlarda Medineliler tarafından seçilmiş olması gerekiyordu.¹⁹¹ Bundan dolayı asiler, Müslümanların kendilerinden birinin halifeliğini kabul etmeyeceğini bildiklerinden dolayı, sebep oldukları kaosu ortadan kaldırmak amacıyla kendilerinden birini halife olarak atamaya tevessül etmeden sahâbenin önde gelenlerine halifelik teklifini götürdüler.¹⁹²

Rivayete göre; Mısırlılar Hz. Ali'yi halife seçmek istiyorlardı ama Hz. Ali onları reddetti. Basralılar Hz. Talha'yı seçmek istiyorlardı ama o bu teklifi kabul etmedi. Kûfeliler de Hz. Zübeyr'i halife seçmek istiyorlardı ancak onu da bulamadılar.¹⁹³ Asiler Hz. Ali, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'den beklediklerini alamayınca Sa'd b. Ebû Vakkâs'a teklif götürdüler ancak o, teklifi reddetti. Abdullah

¹⁸⁹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 29 (T., III, 32); İbn Kuteybe, *a.g.e.*, I, 42; Taberî, *a.g.e.*, IV, 428; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, V, 63; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 81-82 (T., III, 195); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 420-421 (T., VII, 365); Cevdet Paşa, *a.g.e.*, 392. Hz. Ali'nin halife olmak istemediğini gösteren yukarıdaki rivayete paralel bir rivayet daha vardır. Bu rivayete göre; Hz. Osman şehit edildikten sonra Medineliler Hz. Ali'ye gidip ona biat etmek istediler. Hz. Ali onların isteklerine karşılık vermedi. İsrarlar karşısında Hz. Ali onlardan kaçıp Amr b. Mebdul'un bahçesine girdi ve kapıyı üzerine kilitledi. Medineliler gelip kapıyı vurup zorla içeri girdiler. Beraberlerinde Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'i de getirmişlerdi. Ona; yönetim halifesiz devam edemez, dediler. Halifeliği kabul etmesini istediler. O da ısrarlar sonunda bu teklifi kabul etti. Bkz. İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 420 (T., VII, 364-365).

¹⁹⁰ Taberî, *a.g.e.*, IV, 432; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 83 (T., III, 197).

¹⁹¹ Demircan, *Fitne*, 68.

¹⁹² Taberî, *a.g.e.*, IV, 432; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 83 (T., III, 197).

¹⁹³ Taberî, *a.g.e.*, IV, 432; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 83 (T., III, 197); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 422 (T., VII, 366).

b. Ömer'e¹⁹⁴ gidip ona halifeliği teklif ettiler, o da reddetti. Asiler kime gittilerse de kimse bu konuda onlara olumlu cevap vermedi.¹⁹⁵

Halife seçmeden şehirlerine döndüklerinde, insanların yönetim konusunda anlaşmazlığa düşmelerinden ve onları olaylardan sorumlu tutacaklarından korkan¹⁹⁶ ve zor durumda kalan asiler, Medinelilere baskı kurmaya başladılar. Tehditler savurarak halife seçim krizini çözmelerini istediler. Şayet bir çözüm bulamazlarsa başta Hz. Ali olmak üzere Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Sa'd b. Ebû Vakkâs ve Abdullah b. Ömer gibi sahâbenin önde gelenlerinden birçok kişiyi öldüreceklerini söylediler.¹⁹⁷

Kötü gidişatın önüne geçmek zorunda kalan Medineliler de yaptıkları görüşmeler sonunda halifelik için Hz. Ali'nin adı üzerinde karar kıldılar. Hz. Ali'ye giderek Müslümanların başına gelen felaketi, asilerin sebep olduğu kaosu anlatarak bu durumdan kurtulmak için onu halife seçmek ve ona biat etmek istediklerini söylediler.¹⁹⁸ Hz. Ali de kendisini bırakıp başkasına gitmelerini tavsiye etti ve bu görevle insanların kalplerini birleştirmek ve onların akıllarını bir noktada toplamının mümkün olmadığını söyledi.¹⁹⁹

Medineliler Hz. Ali'yi ikna etmek için çok ısrar ettiler. Müslümanların içinde bulunduğu durumu, fitnenin vardığı boyutu anlatarak onu ikna etmeye çalıştılar. İsrarlar karşısında Hz. Ali: “Yalnız şunu iyi biliniz ki ben size bu konuda icabet ettim ve bildiklerimi uygulayacağım. Beni bu konuda yalnız bırakırsanız ben de sizden bir fert olurum. O zaman başa geçireceğiniz kimseye en çok itaat eden birisi olurum.” diyerek onların teklifini kabul etti.²⁰⁰ Orada bulunanlar hemen biat temek istediler ancak Hz. Ali gizli bir şekilde değil de mescitte herkesin kabul edebileceği bir

¹⁹⁴ Ebû Abdurrahmân Abdullâh b. Ömer el-Hattâb el-Kureşî el-Adevî (ö. 73/692). Hayatı hakkında bilgi için bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, IV, 133-175 (T., IV, 157-213); Mehmet Yaşar Kandemir, “Abdullah b. Ömer b. Hattâb”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1988, I, 126-128.

¹⁹⁵ Taberî, *a.g.e.*, IV, 432; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 83 (T., III, 197); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 422 (T., VII, 366).

¹⁹⁶ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 83 (T., III, 197); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 422 (T., VII, 366); Cevdet Paşa, *a.g.e.*, 392.

¹⁹⁷ Taberî, *a.g.e.*, IV, 434; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 83 (T., III, 197).

¹⁹⁸ Taberî, *a.g.e.*, IV, 434; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 83 (T., III, 197); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 422 (T., VII, 366).

¹⁹⁹ Taberî, *a.g.e.*, IV, 434; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 83 (T., III, 197); Cevdet Paşa, *a.g.e.*, 393.

²⁰⁰ Taberî, *a.g.e.*, IV, 434; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 84 (T., III, 198); Cevdet Paşa, *a.g.e.*, 393.

ortamda kendisine biat edilmesi gerektiğini söyledi.²⁰¹ Sonraki gün Müslümanlar Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'le birlikte mescitte toplanarak Hz. Ali'ye biat ettiler.²⁰²

Hz. Ali bir gün sonra cuma günü tekrar mescide gidip minbere çıktı. Hz. Ali, halife seçme yetkisinin Müslümanlardan başka kimsede olmadığını, kendisine kalabalık bir şekilde gelip ısrarla kendisini halife seçmek istedikleri için bu görevi kabul ettiğini, şayet isterlerse hemen bu görevden vazgeçebileceğini söyledi. Oradakiler de fikirlerinden vazgeçmediklerini söylediler. Bunun üzerine Hz. Ali Allah'a hamd ederek bu görevi üstlendi. Seçilmiş halife olarak Müslümanlara hutbe okudu.²⁰³

Hz. Ali Medinelilerin biati sonucu halifelik makamına gelmesine rağmen²⁰⁴ bu biat, seleflerine yapılan biatlerden tamamen farklıdır.²⁰⁵ Çünkü bu biat, tüm İslâm coğrafyasını temsil etmiyordu.²⁰⁶ Sebebi ise, Hz. Osman şehit edildikten sonra huzur ve asayişten mahrum bir ortamda yapılmış olmasıdır.²⁰⁷ Erkocaaslan'a göre; asilerden çekindikleri için Medineliler, Hz. Ali'nin halifeliğini meşru görmedikleri halde ona itiraz edememişlerdir.²⁰⁸

Hz. Ali'nin selefleri Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman döneminde Medine'nin biati tüm İslâm coğrafyasının biatini temsil ediyordu.²⁰⁹ Çünkü o biatlerde herhangi bir baskı unsuru yoktu. Ancak bu biatte Medine'ye hâkim olan isyancı grubun baskısı hissedilmektedir.²¹⁰ Yine bu biatte, diğer biatlerden farklı olan başka bir yön de, bazı Medinelilerin biat etmeden Şam'a veya istemeyerek biat eden

²⁰¹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 84 (T., III, 198); Cevdet Paşa, *a.g.e.*, 393.

²⁰² Taberî, *a.g.e.*, IV, 434; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 83 (T., III, 197); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 422 (T., VII, 366).

²⁰³ Taberî, *a.g.e.*, IV, 432-435; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 83-85 (T., III, 198-199); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 421-424 (T., VII, 366); Cevdet Paşa, *a.g.e.*, 393.

²⁰⁴ Mustafa Sami Tok, *-Hz. Peygamber Dönemi Sonrası Siyasi Olaylarında- Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam*, (Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 2009, 73.

²⁰⁵ Kapar, *İslam'ın İlk Döneminde Bey'at*, 57; Erkocaaslan, *Hz. Âişe'nin Hayatı*, 201.

²⁰⁶ Tok, *a.g.e.*, 73.

²⁰⁷ Kapar, *İslam'ın İlk Döneminde Bey'at*, 57.

²⁰⁸ Erkocaaslan, *Hz. Âişe'nin Hayatı*, 201.

²⁰⁹ Tok, *a.g.e.*, 73; Erkocaaslan, *Hz. Âişe'nin Hayatı*, 201.

²¹⁰ Kapar, *İslam'ın İlk Döneminde Bey'at*, 57; Erkocaaslan, *Hz. Âişe'nin Hayatı*, 201. Ayrıca bkz. İbn Haldûn, *a.g.e.*, I, 455.

bir grubun Mekke'ye gitmiş olma ihtimalidir.²¹¹ Ancak gerek Hz. Ali'nin seçildiği ortam, gerekse dönemin şartları diğer bölgelerin de biatını zorunlu kılıyordu.²¹² Çünkü İslâm dünyası kısmen bölünmüş durumdaydı.²¹³

İbn Haldûn'un verdiği bilgiye göre; Hz. Osman şehit edildiğinde Müslümanlar farklı şehirlerde olduğu için herkes Hz. Ali'nin biatında hazır bulunmamıştı. Medine'de hazır bulunanlar arasında ise, önde gelen sahâbenin de aralarında bulunduğu bir grup, bütün Müslümanların bir imam etrafında birleşip üzerinde ittifak edene kadar biatten uzak durmuşlardı. Bunun yanında farklı şehirlere dağılmış Müslümanlar da Hz. Ali'ye biat etmekten vazgeçmiş ve halifenin seçilmesi için Müslümanlar arasında toplanacak bir şûranın oluşmasını beklemişlerdi. Onlara göre; ehl-i hal ve'l-akd sahipleri olmadan biat olmazdı. Ayrıca biatte bulunan az bir Müslümanın biati kimseyi bağlamıyordu. Bundan hareketle biat etmeyenler; Müslümanların lidersiz kaldığını, ortada anarşi ve kaosu olduğunu ileri sürerek öncelikle Hz. Osman'ı şehit edenlerin cezalandırılması ve daha sonra Müslümanların bir araya gelerek halifeyi seçmeleri gerektiğini ifade ediyorlardı. Bunlara karşı Hz. Ali de, kendisine yapılan biatin tam ve meşru olduğunu, Hz. Peygamber'in şehri ve Müslümanların yurdu Medine'de bulunan Müslümanların kendisine biat ettiklerini, dolayısıyla biat etmeyenlerin de kendisine biat etmeleri gerektiğini ileri sürmüştür.²¹⁴

Neticede gerek Hz. Ebû Bekir'in ve gerekse Hz. Osman'ın halife seçildiği dönemde bu göreve talip olduğu açıkça görülen Hz. Ali, bu defa aynı göreve kendisinin isteği ve rızası olmadan zorla gelmek gibi bir kaderle karşı karşıya kaldı.²¹⁵ Şüphesiz böyle istenmedik şartlarda idareyi ele almak hem Hz. Ali için²¹⁶ hem de Müslümanlar için fevkalade bir şanssızlıktı. Ayrıca bazı Müslümanların Hz.

²¹¹ Kapar, *İslam'ın İlk Döneminde Bey'at*, 57. Ayrıca bkz. İbn Haldûn, *a.g.e.*, I, 455.

²¹² Tok, *a.g.e.*, 73.

²¹³ Tok, *a.g.e.*, 73. Benzer görüş ve değerlendirme için bkz. Apak, "Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği", 36-37.

²¹⁴ İbn Haldûn, *a.g.e.*, I, 455.

²¹⁵ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2*, 282.

²¹⁶ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye*, 97.

Peygamber mescidinde Hz. Ali'ye biat etmemeleri İslâm'daki Ulu'l-emr'e itaat müessesesinin ilk kez zarar görmesine sebep olmuştur.²¹⁷

Gölpınarlı'ya göre; önde gelen bazı sahâbenin Hz. Ali'ye biat etmemesi, onu halifelğe layık görmemelerinden dolayı değil, sadece o günkü şartlarda hiçbir tarafa uymayıp tarafsız kalmayı daha uygun bulduklarındandır. Nitekim bunların bir kısmı daha sonra biat etmiş, bir kısmı da biat etmediklerine pişman olmuşlardır.²¹⁸

Hz. Ali, halife olarak ilk hutbesini şöyle irad etti: “Allah insanlara doğru yolu gösteren, her türlü hayrı ve şerri açıklayan bir kitap indirmiştir. Sizler bu kitapta yazılı olan hayırları alınız ve zikredilen şerlerden uzak durunuz. Allah'ın size farz kılmış olduğu emirleri yerine getiriniz ki onlar sizi cennete iletsin. Allah sizlere meçhul olmayan bazı şeyleri haram kılmıştır. Müslüman'ın kanının haram kılınmasını da diğer bütün haramlar üzerine üstün tutmuştur. Müslümanların haklarını da bir arada kenetlenmek ve samimiyetle İslâm'a sarılmakla düzenlemiştir. Müslüman, Müslümanların elinden ve dilinden sâlim olduğu kimsedir. Müslüman'ın kanı gerekli haller dışında hiç bir şekilde dökülemez. İnsanların hukukuna riayet ediniz. Özellikle ölümü iyi hatırlayınız. İnsanlar sizin önünüzde duruyorlar. Fakat sizin arkanızda sizi tehdit eden bir kıyamet saati vardır. Dünya mallarından ne kadar hafif yükler yüklenirseniz diğerlerine o kadar çabuk varırsınız. İnsanlar kendilerini izleyen en sonuncuları bile bekleyip duruyorlar. Şu yeryüzünde Allah'ın kullarının hakları konusunda Allah'tan korkunuz. Her türlü ufak şeylerde hayvanlara karşı olan davranışlarınızda bile sorumlu olacaksınız. Her konuda Allah'a itaat ediniz ve ona isyan etmeyiniz. Bir yerde hayır gördüğünüz zaman onu mutlaka alınız. Şer gördüğünüz zaman da ondan uzak olmaya çalışınız.” dedikten sonra şu ayeti okudu:²¹⁹ “*O vakti hatırlayın ki siz yeryüzünde güçsüz ve zayıf idiniz. İnsanların sizi kapıp götürmesinden korkuyordunuz. Derken Allah sizi barındırdı, yardımıyla destekledi ve sizi temiz şeylerden rızıklandırdı ki şükredesiniz.*”²²⁰

²¹⁷ İhsan Süreyya Sırma, *İslâmi Tebliğin Örnek Halifeler Dönemi*, İstanbul, 2008, 255.

²¹⁸ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mü'minlerin Emiri Hz. Ali (A.M.)*, İstanbul, 1990, 79.

²¹⁹ Taberî, *a.g.e.*, IV, 436; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 84-85 (T., III, 199); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 422-423 (T., VII, 366-367).

²²⁰ Enfâl, 8/26.

Seyf b. Ömer'in rivayetine göre; Hz. Ali bu hutbesini tamamladıktan sonra İbn Sebe grubuna mensup Mısırlılar aşağıdaki şiiri okuyarak Hz. Ali'ye suikast düzenleyeceklerini, onu da Hz. Osman gibi şehit edeceklerini îma ederek tehdit ettiler:²²¹

“Sen bu söylediklerini kendine al ve tedbirli ol, ey Hasan'ın babası.
Biz yönetimi, yuları çeker gibi elimizde tutar ve idare ederiz.
Rüzgârı andıran aslanlar gibi hücum ederiz.
Elde kılıçlarla süt kalıntısı gibi oluruz.
Kementlerle yumuşakça hükümdarı vururuz.
Öyle ki, hiç yorulmaksızın hedefe varırız.”²²²

Hz. Ali ise; onların bu tehditlerine karşı, işlerini yoluna koyunca onların hakkında geleceğini îma ederek:²²³ “Eğer âciz kalır ve kendimi savunamazsam. Ondan sonra akıllıca davranır ve tutumumu sürdürürüm. Yerde sürümekte olduğum eteğimi kaldırır ve dağınık işleri toparlayıp düzeni sağlarım. Eğer başkanlarınca desteklenmeyen ve tez elden ortaya çıkmayan fitne beni meşgul etmezse ya da üzerime gelen silahlar karşısında beni savunmasız bırakmazlarsa düzeni sağlarım.”²²⁴ diye cevap verdi.

Korkmaz, Seyf b. Ömer'in bu rivayetini değerlendirirken tutarsızlıklarla karşılaştığını ifade ediyor. Ona göre; o günkü şartlarda İbn Sebe ve grubuyla Hz. Ali'nin karşılıklı şiir okumaları, mantıklı görünmemektedir. Şayet böyle bir durum meydana gelmişse dahi bu grup Mısırlılar ya da Basralılar olabilir. Ancak şu var ki, Seyf b. Ömer'e göre; Mısırlı İbn Sebe grubu Hz. Ali'nin vasiliğini benimsiyorlardı. Bu ise, tutarsızlığı ortaya koymaktadır. Bunun yanında bu dönemde İbn Sebe grubuna mensup kişilerin isimlerinden söz edilmemesi fırka olarak İbn Sebe grubunun kimliğini şüpheyne düşürmektedir.²²⁵

Hz. Ali'nin baskı sonucu halife seçilmesi, ileride onun iktidarının meşruiyeti meselesinin gündeme getirilmesine neden olmuştur. Hz. Ali elbetteki böyle olumsuz

²²¹ Sıddık Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, Ankara, 2005, 52.

²²² Taberî, *a.g.e.*, IV, 436-437; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 85; İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 423-424 (T., VII, 367).

²²³ Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, 52.

²²⁴ Taberî, *a.g.e.*, IV, 436-437; İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 424 (T., VII, 367).

²²⁵ Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, 52-53.

şartlar altında halife seçilmek istemiyordu. Ancak o günkü şartlar, fitne ortamında onu halife olmaya zorlamıştır.²²⁶

Asıl faaliyet dönemi, Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra başlayan Hz. Ali²²⁷ halife olunca büyük bir yönetim kriziyle karşı karşıya kaldı.²²⁸ Hz. Ali iç kargaşanın hâkim olduğu, Müslümanların birliğinin parçalanmaya başladığı ve toplumda düzenin bozulduğu bir ortamda halife seçildi.²²⁹ Hz. Ali'nin önünde biat etmeyenler, Hz. Osman'ın atadığı valilerin görevden alınması, yeni valilerin atanması ve Hz. Osman'ı şehit eden asilerin cezalandırılması gibi problemler vardı. Müslümanlar, bu problemlerin çözümü üzerinde anlaşamayıp ayrılığa düştü.²³⁰ Ayrıca Hz. Osman'ın katilleri olan asiler Medine'ye hâkimdi. Başkentte işgal ve anarşi hüküm sürüyordu, dolayısıyla Hz. Ali halife olunca kendini iç karışıklıklar içinde buldu.²³¹ Bunun için Hz. Ali'nin halife seçilmesiyle birlikte fitne sona ermedi. Aksine olaylar farklı bir şekilde artarak devam etti.²³²

Büyük sorunları üstlenerek halife seçilen Hz. Ali,²³³ İslâmî eğilime uygun bir şekilde,²³⁴ dini esaslara uyarak,²³⁵ kendi şartlarında Hz. Peygamber gibi davranmaya ve onun yönetim anlayışını uygulamaya çalıştı. Ancak bu netice vermedi. Çünkü ne o bir peygamberdi ne de onun tebaası Hz. Peygamberin muhatapları gibiydi.²³⁶ Aslında Hz. Ali'nin zengin bir devlet deneyimi vardı. Çünkü Hz. Ali, hem Hz. Peygamber döneminde hem de ilk üç halife döneminde bilgisi ve yetenekleriyle onlara bir anlamda danışmanlık yaparak İslâm'a aktif bir şekilde hizmet etmişti. O, Hz. Osman şehit edildikten sonra ortaya çıkan kaosu ortadan kaldırmak için yoğun

²²⁶ Osman Nuri Dural, *Muaviye Bin Ebi Süfyan'a Yöneltilen Eleştiriler*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2007, 24.

²²⁷ Fığlalı, *İmam Ali*, 61.

²²⁸ Apak, "Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği", 48.

²²⁹ Hizmetli, "Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları", 50; Ali Hatalmış, *İslâm Toplumunda Kölelik ve Cariyelik*, Ankara, 2012, 124.

²³⁰ Dural, *a.g.e.*, 24.

²³¹ Hizmetli, "Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları", 50.

²³² Dûri, *a.g.e.*, 105.

²³³ Demircan, *Fitne*, 68.

²³⁴ Dûri, *a.g.e.*, 105. Dûri'ye göre; Hz. Ali, yöneliş ve eğilimlerinde İslâmî akımı temsil ediyordu. O, Hz. Ali'nin icraatlarını buna örnek göstermektedir. Bkz. Dûri, *a.g.e.*, 104-105.

²³⁵ Hizmetli, "Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları", 51.

²³⁶ Apak, "Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği", 50.

çaba sarf etmesine rağmen²³⁷ sorunları çözmeye ve sosyal barışı tesis etmeye yönelik adım atamadı ya da attığı adımlar sonuç veremeyerek²³⁸ başarılı olamadı.²³⁹ Aslında onun döneminde, zaman ve zemin değişmiş buna paralel olarak toplumu yönetmenin enstrümanları farklılaşmıştı. Bundan dolayı, Hz. Ali zamanının değil, kendisinden önceki şartların kurallarına göre devlet yönetmeyi amaçladı. Ancak kendi döneminin siyasi konjonktürüne uygun siyaset takip edemeyen Hz. Ali, kendisinden beklenen yönetimi göstermeyi başaramadı.²⁴⁰ Aksine, hem asilerin onunla ilişkileri hem de onun bazı icraatları, sorunları daha da derinleştirdi.²⁴¹

Hz. Osman döneminde çok büyük servetler edinmiş valilerden olup, Suriye'nin serveti sayesinde çok güçlü bir ordu kurarak güçlenen Hz. Muâviye²⁴² başta olmak üzere Ümeyye oğulları, Hz. Ali'nin halifeliğini kabul etmediler.²⁴³ Bunun yanında bazı sahâbe de kimin haklı olduğu kiminse haksız olduğunu bilemediklerini ileri sürerek Hz. Ali'ye biat etmediler.²⁴⁴ Siyasi bir cinayet olarak ifade edilen Hz. Osman'ın şehit edilmesinin sosyal-siyasal-dinî yansımalarının olması kaçınılmazdı. Ortaya çıkan bu kriz başarılı bir şekilde yönetilemeyince²⁴⁵ ilk defa Müslümanlar, siyasi açıdan üç farklı gruba ayrılmış oldular. Bu durum dolayısıyla Hz. Ali Hâşim oğulları, asiler ve Ensar'a dayanmak zorunda kaldı. Böylece ilk üç halife döneminde idari görevlere getirilmeyerek yönetimden uzak kalan ya da uzak bırakılan Hâşim oğulları ve Ensar yönetime katılma fırsatını elde ettiler.²⁴⁶ Şiblî'ye göre; Hz. Osman dönemi, aslında Ümeyye oğullarının yeniliş döneminin başlangıcıdır. Hâşim oğulları, rakipleri Ümeyye oğullarının servet elde

²³⁷ Hizmetli, “Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları”, 51.

²³⁸ Demircan, *Fitne*, 68.

²³⁹ Hizmetli, “Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları”, 51.

²⁴⁰ Apak, “Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği”, 50.

²⁴¹ Demircan, *Fitne*, 68.

²⁴² Hasan İbrahim Hasan, “Hülefa-i Raşid'in ve Emeviler Döneminde Siyasî ve Dinî Hareketler”, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, (Çev.: İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş), I-XII, İstanbul, 1987, I, 343; Henri Lammens, “Muâviye”, *İA*, I-XV, Eskişehir, 1997, VIII, 438-439.

²⁴³ Ayar, “Sahabe Dönemi İktidar Mücadelesi”, 123. Bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 83 (T., III, 197); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 421 (T., VII, 365).

²⁴⁴ Ayar, “Sahabe Dönemi İktidar Mücadelesi”, 123. Bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 83 (T., III, 196); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 421 (T., VII, 365).

²⁴⁵ Demircan, *Fitne*, 79-80.

²⁴⁶ Ayar, “Sahabe Dönemi İktidar Mücadelesi”, 123.

etmelerinden ve yüksek görevlere gelmelerinden rahatsız oluyorlardı. Bunun yanında Hâşim oğulları halifeliğin kendi hakları olduğuna inanıyorlardı ve hedefleri halifeliği almak ve iktidara gelmekti.²⁴⁷

Hız. Ali, halife seçildikten sonra zaman içinde Hız. Osman'a isyan eden asilerden bazılarına birtakım idari görevler verdi. Bir bakıma önceki dönemin mağdurları, Hız. Ali'nin iktidara gelişiyile birlikte dayanışma içine girdiler.²⁴⁸ Bundan dolayı Hız. Ali'ye karşı Ensar genel anlamda Kureyş kabilesine göre daha çok samimi bir şekilde bağlıydı.²⁴⁹

Hız. Ali'nin halifeliği döneminde İslâm tarihinde ilk kanlı iç savaşlar meydana geldi.²⁵⁰ Hız. Ali'nin halifeliği, daha önceki tecrübeler göz önüne alındığında çok farklı bir yapıda olduğu söylenebilir. Gücü elinde tutan asiler, bazen tehditle bazen de hileyle Hız. Ali'yi yönetmeye çalıştılar. Neticede kendisini halife yapan güçlerin desteğini kaybeden Hız. Ali, bir vali olan Hız. Muâviye karşısında siyasi anlamda bir otorite sağlayamadı²⁵¹ ve oluşan husumetler sebebiyle kendisi de bir suikast sonucu öldürüldü.²⁵²

Görüldüğü gibi, Hız. Peygamber'in vefatıyla birlikte başlayan süreç, siyasi liderliğin tespiti noktasında kalıcı bir gelenek oluşturulamadığı gibi giderek kaybolan otoritenin ortaya çıkardığı zaaf, Müslüman toplumu birçok problemin içine itmiştir.²⁵³

Hız. Ali'nin halife olmasının tarihi hakkında farklı bilgiler mevcuttur. Buna göre; Hız. Osman'ın şehit edildiği gün,²⁵⁴ şehit edildikten bir gün,²⁵⁵ üç gün,²⁵⁶ beş gün²⁵⁷ veya bir hafta sonra²⁵⁸ Hız. Ali'ye biat edildiği kaynaklarda geçmektedir.

²⁴⁷ Şiblî, *a.g.e.*, V, 23.

²⁴⁸ Ayar, "Sahabe Dönemi İktidar Mücadelesi", 123.

²⁴⁹ Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Tarihi*, 121.

²⁵⁰ Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 243.

²⁵¹ Varol, "Raşid Halifeler Dönemi", 203.

²⁵² Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 243.

²⁵³ Varol, "Raşid Halifeler Dönemi", 203.

²⁵⁴ Taberî, *a.g.e.*, IV, 428; Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 358; Wellhausen, *Arap Devleti*, 24.

²⁵⁵ Belâzurî, *Ensâb*, III, 7.

²⁵⁶ Dineverî, *a.g.e.*, 201 (T., 192).

²⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 85 (T., III, 199).

Hız. Ali, halifelige getiriliş tarihi 18-25 Zilhicce 35/17-24 Haziran 656'dan itibaren beş buçuk yıl bu makamda kalmıştır.²⁵⁹

2.4.1. HZ. TALHA VE HZ. ZÜBEYR'İN HZ. ALİ'YE BİATİ

Hız. Talha ve Hız. Zübeyr'in Hız. Ali'ye biati meselesi, çalışmanın konusu için önem arz etmektedir. Çünkü ileride değinileceği üzere Hız. Talha ve Hız. Zübeyr kılıç zoruyla biat ettiklerini iddia edip Mekke'ye giderek muhalif gruba katılıp Hız. Ali'yle Cemel'de karşı karşıya gelmişlerdir. Hız. Ali ise, bunun aksini iddia edip kesinlikle böyle bir zorlamanın söz konusu olmadığını ifade etmiştir.

Bu konuyla ilgili genel anlamda iki farklı rivayet vardır. Genel kabul gören, Hız. Talha ve Hız. Zübeyr'in kendi istekleriyle Hız. Ali'ye biat ettiği rivayettir. Diğer rivayete göre ise; Hız. Talha ve Hız. Zübeyr kılıç zoruyla Hız. Ali'ye biat etmişlerdir. Bunun yanında ikisinin zorla değil de kerhen gayri samimi bir şekilde biat ettiklerini dile getiren araştırmacılar da mevcuttur.²⁶⁰

İlk rivayete göre; Hız. Osman şehit edildikten sonra Müslümanlar lidersiz kaldı. Bu sorunu çözmek için yukarıda da anlatıldığı gibi Hız. Talha ve Hız. Zübeyr'in de içinde bulunduğu bir grup Medineli Hız. Ali'ye gelerek kendisini halife seçmek istediklerini söylediler. Hız. Ali, bu teklifi kabul etmeyip aralarında Hız. Talha ve Hız. Zübeyr'in de bulunduğu hayatta kalan Şûra üyelerini ve Bedir Ashâbı'nı önerdi. Ancak buna rağmen Medineliler yine ısrarla Hız. Ali'yi seçmek isteyince Hız. Ali halifeliği kabul etti. Mescitte Hız. Ali Müslümanların biatini kabul ederken, Hız. Talha ve Hız. Zübeyr Hız. Ali'ye biat edecekleri sırada Hız. Ali her ikisine şayet isterlerse ikisinden birine halifelik için biat edebileceğini söyledi. Ancak ikisi de Hız. Ali'nin bu teklifini kabul etmeyerek biz sana biat edeceğiz deyip Hız. Ali'ye biat ettiler.²⁶¹ Bu rivayete göre; Hız. Talha ve Hız. Zübeyr kendi istekleriyle Hız. Ali'ye biat

²⁵⁸ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 99; Hasan, *a.g.m.*, I, 342; Gölpınarlı, *a.g.e.*, 77.

²⁵⁹ Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)*, Ankara, 1991, 218. Hız. Ali'nin halifelik yaptığı süre hakkında bilgi için bkz. Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 358.

²⁶⁰ Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Tarihi*, 121.

²⁶¹ Belâzurî, *Ensâb*, III, 16; Taberî, *a.g.e.*, IV, 428; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 81-82 (T., III, 195); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 420-421 (T., VII, 365); Cevdet Paşa, *a.g.e.*, 393. Ayrıca bkz. Fayda, "Hulefâ-yi Raşîdîn", XVIII, 327.

etmişlerdir.²⁶² Hatta Hz. Ali'ye ilk biat eden kişinin Hz. Talha olduğu, ondan sonra da Hz. Zübeyr'in biat ettiği rivayet edilir. Hz. Talha'nın biat ettiğini gören sahâbeden biri biate ilk başlayan elin çolak bir el²⁶³ olduğunu dolayısıyla bu işin hayırla sona ermeyeceğini ifade etti.²⁶⁴

Bu rivayetin aksine, bazı araştırmacılar; hem Hz. Ali'nin hem de Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in halifeliği istediğine dair farklı bir değerlendirmede bulunuyorlar. Akbulut'un değerlendirmesine göre; Hz. Osman şehit edildiğinde Şûra üyelerinden dördü hayattaydı. Bunlardan Hz. Ali, Hz. Peygamber'in vefatından sonra halifeliğin kendi hakkı olduğunu düşünüyordu. Hz. Osman'dan sonra artık Hz. Ali'nin karşısında güçlü bir aday da yoktu. Hz. Osman şehit edildikten sonra bir grup sahâbe gelip kendisine biat etmek isteyince Hz. Ali; bu konuda acele etmemeleri gerektiğini ifade ederek diğer Müslümanların da görüşünü almalarını söyledi. Başka bir grup sahâbe gelince Hz. Ali bunlara Bedir Ashâbı'nın görüşüne başvurulup başvurulmadığını sordu. Görülüyor ki, Hz. Ali önde gelen sahâbenin desteğini alarak halife olmak istemekteydi.²⁶⁵

Aycan'ın değerlendirmesine göre de; Hz. Osman'ın evi kuşatıldığında, şehit edilmesi halinde Hz. Ali'nin de bir şekilde suçlanacağı ihtimaline karşın, Medine dışına çıkması önerildiği halde Hz. Ali, Medine'den ayrılmadı. Bundan dolayı, belki de Hz. Ali eskiden beri içinde bir istek olmakla birlikte elde edemediği ancak son birkaç yıldan beri meydana gelen olayların, doğal olarak ortaya çıkardığı halifelik fırsatını, bu sefer denemek istiyordu. Nitekim bu fırsat gerçekleşmiş ve birkaç gün içinde de kendisine biat edilmiştir.²⁶⁶

Ayar'ın değerlendirmesine göre ise; olayların seyrinden anlaşıldığı kadarıyla; Hz. Ali, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr de halife olmak istiyorlardı. Hz. Ali sahip olduğu

²⁶² Adnan Demircan, *Haricilerin Siyasi Faaliyetleri*, İstanbul, 1996, 88.

²⁶³ Hz. Talha Uhud Savaşı'nda Hz. Peygamber'i korurken sağ elinden bir darbe almıştı. Bundan dolayı sağ eli felç olmuştu. Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 199 (T., III, 246); Belâzurî, *Ensâb*, III, 7; Ya'kûbî, *a.g.e.*, II, 178; İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 420-421 (T., VII, 365). Hz. Talha, felçli eliyle Hz. Ali'ye biat ettiği için bazı kimseler bu işin sonu iyi olmayacak diye olumsuz bir yorumda bulundular. Bkz. Belâzurî, *Ensâb*, III, 7; İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 420-421 (T., VII, 365).

²⁶⁴ Belâzurî, *Ensâb*, III, 7; Ya'kûbî, *a.g.e.*, II, 178; Taberî, *a.g.e.*, IV, 428; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 81-82 (T., III, 195); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 420-421 (T., VII, 365); Cevdet Paşa, *a.g.e.*, 393.

²⁶⁵ Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiseler*, 171-172.

²⁶⁶ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye*, 96-97.

özellikler nedeniyle kamuoyunda en güçlü halife adayı olarak tanındığı için bir an önce halife seçilmek isterken Hz. Talha ve Hz. Zübeyr onun karşısında avantajlı duruma geçmek için yaş sırasına göre bu makama gelinmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Dolayısıyla halifeyi mevcut Şûra üyeleri belirleseydi, Hz. Ali'nin halife seçilme ihtimali düşük olurdu. Bundan dolayı Hz. Ali Şûrayı gündeme getirmede. Halife seçilince de bu Şûra üyeleriyle uzlaşma ve yönetimi paylaşma yolunu tercih etmedi. Ayrıca Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in talep ettikleri valilikleri de vermeyerek ikisini küstürdü. Muhtemelen Hz. Ali ikisini siyasi rakipleri olarak gördüğünden böyle hareket etti. Oysa halife olmaya aday bu üç Şûra üyesi, kendi aralarında uzlaşıp anlaşabilirlerdi.²⁶⁷

Demircan ise, rivayeti daha farklı değerlendirmektedir. Ona göre; Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in halifeliği istememe tavrı, işin içinden çıkılmaz bir raddeye gelmesiyle ilgili olabileceği gibi bu rivayetlerin, ileride ikisinin Hz. Ali'ye muhalefet etmelerinin gerekçesiz olduğu düşüncesini beslemek üzere geliştirilmiş olma ihtimali de mümkündür.²⁶⁸

İkinci rivayete göre ise; Hz. Osman şehit edildikten sonra asilerin içinde bulunduğu bir grup, önce Hz. Ali'ye daha sonra Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'e daha sonra da Sa'd b. Ebû Vakkâs'a ve Abdullah b. Ömer'e halifeliği teklif ettiler ancak hiç birisi bu teklifi kabul etmedi. Zor durumda kalan asilerin tehdidi sonucu Medineliler, Hz. Ali'yi ısrarlar sonucu ikna etti. Hz. Ali ikna edildikten sonra Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in Hz. Ali'ye biat etmelerinin öneminin ve insanlar üzerindeki psikolojik etkisinin farkında olan asiler, hemen Kûfelilerden Mâlik b. Eşter'i²⁶⁹ bir grupla Hz. Talha'ya, Basralılardan ise Hükeym b. Cebele'yi bir grupla Hz. Zübeyr'e göndererek Hz. Ali'ye biat etmeleri için mescide kılıç zoruyla getirdiler. Kılıç

²⁶⁷ Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 248.

²⁶⁸ Demircan, *Fitne*, 67.

²⁶⁹ Mâlik b. Eşter'in hayatı ve ilk dönem siyasi olaylara etkisi bakımından değerlendirme için bkz. Kenan Ayar, "Mâlik b. el-Hâris el-Eşter'in İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, V-4, Samsun, 2005, 37-93; Abdülkerim Özaydın, "Eşter", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1995, XI, 486-487.

zoruyla getirilen Hz. Talha ve Hz. Zübeyr isteksiz bir şekilde Hz. Ali'ye biat ettiler.²⁷⁰

Demircan'ın bu rivayet hakkında değerlendirmesine göre; Hz. Ali'ye biat edildiği sırada Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in önemli iki lider oldukları için doğrudan Hz. Ali tarafından ya da onun yönlendirmesiyle olmasa bile asilerin Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'den Hz. Ali'ye biat etmelerini istemiş olma ihtimalleri de mümkündür. Ancak istek ya da baskıda doğrudan Hz. Ali'nin parmağının olmadığı açıktır. Şayet Hz. Ali onların zorla biat etmelerini istemiş olsaydı, iksinin Medine dışına çıkmasına da engel olabilirdi.²⁷¹

Erkocaaslan, Hz. Talha ve Hz. Züher'in baskı sonucu biat etmek zorunda kaldıklarını ifade ediyor. Ona göre; Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in bu biatini Hz. Ali iki nedenden dolayı kabul etmiştir. Birinci neden; Hz. Ali'nin meydana gelen fitnenin üstesinden gelip bunu sonuçlandıracağına olan inancı, ikincisi ise; Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in vefatından beri arzuladığı²⁷² hilafet makamını eline geçirmek istemesidir.²⁷³

Yukarıdaki rivayeti şöyle detaylandıran kaynaklar da mevcuttur. Buna göre; Mâlik b. Eşter Hz. Talha'ya gidip ondan Hz. Ali'ye biat etmesini istedi. Hz. Talha: “Bırakınız bakayım diğer insanlar ne yapacaklar, ondan sonra ben de kararımı vereyim.” dedi. Ancak Mâlik b. Eşter ona fırsat vermeden, kılıcıyla onu dörte dörte evinden getirip minbere kadar yaklaştırdı. O da, Hz. Ali'ye biat etmek zorunda kaldı.²⁷⁴ Hz. Zübeyr'i de Hükeym b. Cebele zorla getirdi. Hz. Zübeyr, Abdülkays

²⁷⁰ Belâzurî, *Ensâb*, III, 8; Taberî, *a.g.e.*, IV, 432-435; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 83-85 (T., III, 198-200); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 421-424 (T., VII, 365-367).

²⁷¹ Demircan, *Ali-Muaviye*, 86-87. Benzer değerlendirme için bkz. Zehra Çakır, “Dört Halife Döneminde Talha b. Ubeydullah”, *İSTEM*, IV-7, Konya, 2006, 186.

²⁷² Erkocaaslan, Hz. Ali'nin hilafeti arzuladığına dair iddiasını destekleyen birtakım rivayetleri zikretmektedir. Bu rivayetler ve değerlendirme için bkz. Erkocaaslan, *Hz. Âişe'nin Hayatı*, 222-225.

²⁷³ Erkocaaslan, *Hz. Âişe'nin Hayatı*, 221-222.

²⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 84 (T., III, 198). Ayrıca bkz. Belâzurî, *Ensâb*, III, 8; Ayar, “Mâlik b. el-Hâris el-Eşter”, 68.

oğullarından bir grup eşkıyanın kendisini evinden alıp, boynuna kılıç dayayarak zorla getirilip biat ettirildiğini ifade etmiştir.²⁷⁵

Fığlalı'ya göre; Hz. Ali'ye biat edenlerden Hz. Talha ve Hz. Zübeyr daha sonra istemeyerek biat ettiklerini ifade etmişlerse de bu ihtimal zayıftır. Çünkü Hz. Ali mescitteyken halifelik görevini kabul etmeleri için her ikisine de ısrarla teklif etmesine rağmen ikisi de bunu kabul etmemişlerdi.²⁷⁶ Aynı şekilde Demircan da, bu anlatımların Hz. Ali'yi haklı çıkarmaya yönelik çabaların bir parçası olduğunu ifade ediyor.²⁷⁷

Çiçek'e göre ise; Hz. Zübeyr, Hz. Osman şehit edildikten sonra asiler tarafından halife adaylarından biri olarak görülmüş fakat o, bu teklifi kabul etmemiştir. Bu karışık ortamda Hz. Ali'ye biat etmiş ve Hz. Ali onaylamasa da Hz. Zübeyr isyancıların baskısıyla Hz. Ali'ye biat etmiştir. Bu baskı, Hz. Zübeyr'i Hz. Ali'den uzaklaştıran en önemli sebeplerden biri olmuştur.²⁷⁸

Bazı rivayetlere göre; Hz. Zübeyr Hz. Ali'ye biat ettikten sonra kılıç boynunun üzerinde olduğu için biat ettiğini söylemiştir.²⁷⁹ Hz. Talha'yı Hz. Ali'nin yanına getirdiklerinde ise o, Hz. Ali'ye zorla ve kerhen biat ettiğini söylemiştir.²⁸⁰

Algül'ün bu iki rivayet hakkındaki değerlendirmesi şöyledir: “Ortalığa asilerin hâkim olduğu bir esnada bu sözlerin biat sırasında değil de biat işi tamamlandıktan sonra söylenmiş olması mümkündür. Bir başka ifadeyle bu iki zatın biatlerinin bazı şartlara bağlı olduğu anlaşılıyor.”²⁸¹

²⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 84 (T., III, 198). Ayrıca bkz. Belâzurî, *Ensâb*, III, 8; İ. Hakkı Ünal, “Hukeym b. Cebele”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1998, XVIII, 313.

²⁷⁶ Fığlalı, *İmam Ali*, 61; a.mlf., *İbâdiye'nin Doğuşu*, 39.

²⁷⁷ Demircan, *Ali-Muaviye*, 86.

²⁷⁸ Mustafa Çiçek, “Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Zübeyr b. el-Avvâm”, *İSTEM*, IV-7, Konya, 2006, 158.

²⁷⁹ İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 422 (T., VII, 366).

²⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 84 (T., III, 199).

²⁸¹ Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi*, I-IV, İstanbul, 1986, II, 470-471.

Başka bir rivayete göre; Hz. Talha'yla Hz. Zübeyr Hz. Ali'den kendilerini Basra ve Kûfe'ye vali atamalarını istedikten sonra biat ettiler. Ancak Hz. Ali onların bu isteğini reddetti.²⁸²

Fııııı; Hz. Talha ve Hz. Zübeyr biat ettikleri halde umdukları valilik veya yönetime ortaklık isteklerine olumlu cevap alamayınca bu yola başvurdıklarını belirtmektedir.²⁸³

Bu rivayet hakkında şöyle bir değerlendirme de mevcuttur: “Hz. Talha'nın halifelik istediğine dair bir rivayet mevcut olup onun insanları yönetme ve idare etme eğiliminin olduğundan bahsedilmektedir. Ancak Hz. Zübeyr'in Hz. Talha kadar bu konuda istekli olduğu söylenemez. Hz. Zübeyr'in halifelik istediğı hakkında kesin bir rivayet bulunmamasının yanında, onun Hz. Osman'ın halife seçilme sürecinde Hz. Ali'nin halife olmasını istemesi ve onu desteklemesi bunu kanıtlar niteliktedir. Yaşanan olaylar her iki sahâbenin de o dönem için halifelikte gözlerinin olmadığını ya da o an için öyle gördüklerini ortaya koymaktadır. Yaşanan kargaşa ortamında her iki sahâbe de halifelikten uzak durmuş olabilirler. Ancak daha sonraki zamanlarda halifelik isteklerinin olduğunu îma eden cümleler kurmuş olsalar da çok net bir ifadeyle de bunu dile getirmemişlerdir. İkisi karşılaştırıldığında Hz. Talha'nın bu eğiliminin daha fazla olduğu göze çarpmaktadır.”²⁸⁴

Başka bir rivayete göre; Hz. Talha ve Hz. Zübeyr, Hz. Ali'ye Hz. Osman'ın katillerini cezalandırması şartıyla biat ettiler. Biatten sonra Hz. Ali mescitten çıkıp evine giderken Hz. Talha ve Hz. Zübeyr sahâbeden bir grupla gelerek Hz. Ali'ye: “Biz sana biat ederken Allah'ın hudutlarını ve emirlerini şart koşmuştuk. Görüyorsun ki onlar bir Müslüman'ın öldürülmesine katılmış ve kendilerine had uygulanması konusunda kendi kanlarını mubah kılmışlardır.” dediler.²⁸⁵

²⁸² Taberî, *a.g.e.*, IV, 429; İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 420-421 (T., VII, 365).

²⁸³ Fıııı, *İbâdiye'nin Doğuşu*, 41. Ayrıca benzer değerlendirme için bkz. Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiseler*, 175-177; Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 262.

²⁸⁴ Tok, *a.g.e.*, 71-72.

²⁸⁵ Taberî, *a.g.e.*, IV, 437; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 85 (T., III, 200).

Hız. Ali de asiler şehre hâkim oldukları için ortalığın sakinleşmesini beklemelerini ve siyasi birlik sağlandıktan sonra da onları yargılayacak ortamın oluşmasının gerektiğini söyledi. Dolayısıyla sabrederek beklemelerini tavsiye etti.²⁸⁶

Şiblî, bu konuda; Hız. Ali'nin bu görüşü, hükümetin istikrarı ve devamı için doğru ve yerinde bir karar olduğunu belirtmektedir. Ona göre; asilerin hepsinden hesap sormak gerekiyordu. Bunun için daha kuvvetli olmak, asileri ele geçirecek ve onların kötülüklerini bertaraf edebilecek derecede duruma hâkim olmak gerekiyordu. Ancak Hız. Ali, halife seçilince onun elinde bu güç yoktu. Bu güç bulunsa dahi asilere karşı hemen harekete geçmesinde büyük sakıncalar ortaya çıkabilirdi. Çünkü asiler, farklı birçok yerden gelmişlerdi ve geldikleri yerlerde taraftarları vardı. Bunların hemen cezalandırılmasına geçmek, farklı yerlerden daha büyük isyanların ortaya çıkmasına ve bunun neticesinde devletin güç kaybetmesine sebep olabilirdi. Onun için yapılacak ilk iş, hükümeti kurmak ve sükûnet sağlandıktan sonra ilk fırsatta katilleri bulup cezalandırmakla mümkün olurdu. Hız. Ali'nin halife seçilmesi durumu bir anda ıslah etmesi, bütün sorunları bir anda çözmesi, bütün buhranları bir anda dindirmesi kolay değildi.²⁸⁷

Söylemez ise, bu rivayeti eleştirmektedir. Ona göre; “bu durum tarihsel koşullarla örtüşmemektedir. Zira Hız. Talha ve Hız. Zübeyr hem bu sorumluluğu üstlenmekten kaçınmış hem de asilerin hışmından kurtulmayı hedefledikleri için Hız. Ali'ye gelip halifeliği kabul etmesi konusunda onu zorlamışlardır. Hem onu halifeliğe zorlamak hem de ona koşul ileri sürmek çelişki arz etmektedir. Bundan da öte inisiyatifî ellerinde bulunduran asilerin kontrolündeki Medine'de asileri cezalandırma koşuluyla biat etmeyi istemek mantıklı da görünmemektedir. Öyle görünüyor ki bu rivayetler, sonraki dönemlerde Hız. Talha ve Hız. Zübeyr'in neden hem biat ettikleri hem de kısa bir süre sonra Hız. Ali'ye muhalafet ettikleri sorusuna mantıki olarak verilmek istenen bir cevap olarak görülmektedir. Dolayısıyla tarihsel gerçeklikle uyumlu olmayan bu rivayetleri kabul etmek zor görünmektedir.”²⁸⁸

²⁸⁶ Taberî, *a.g.e.*, IV, 437; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 85 (T., III, 200).

²⁸⁷ Şiblî, V, 77-78.

²⁸⁸ Söylemez, *Güç ve İktidar*, 57-58.

Korkmaz’a göre; Seyf b. Ömer’in bu rivayetinde İbn Sebe grubu; “Hz. Ali’nin güç yetiremediği, bedevîleri de etkisi altına almış, şehrin hâkimiyetini elinde tutan işgalci bir grup” görünümündedir. Oysa olayların seyrine bakıldığında ise, Medine’nin işgal edildiğini iddia etmek bile çok zordur. Ancak o günkü şartlarda Medine’de sadece siyasi bir istikrarsızlığın varlığından söz edilebilir. Seyf b. Ömer’in bu rivayetinin, Medine’deki durumu tasvir edişi bir tarafa, İbn Sebe grubu, Medine’yi hem işgal etmiş hem yönetime Hz. Ali’yi getirmiştir. İbn Sebe grubu’nun kendilerini açıkça öldürmeyi planladığını iddia eden Hz. Ali’ye tekrar dönüp bağlanmaya çalışmaları ya da idareyi tekrar ona teslim etmeleri kabul edilebilir değildir.²⁸⁹

Çiçek’e göre ise; Hz. Ali, asilerin Medine’deki hâkimiyetinden dolayı bu talebi yerine getiremediği için Hz. Zübeyr, onun olaylara hâkim olamadığını düşünmüş ve muhalif gruba katılmıştır. Ancak muhalif grup, başarılı olamamış, bu durum; Hz. Muâviye’nin daha da güçlenmesine ve Hz. Ali’nin onun karşısında zayıflamasına sebep olmuştur.²⁹⁰

Kaynaklarda Hz. Talha ve Hz. Zübeyr’in zorla biat ettiklerine dair yukarıda zikredilen rivayetlere anlam yönüyle benzer, lafız yönüyle farklı birçok rivayete rastlamak mümkündür.

Rivayetlere bakılırsa zorla biat iddiası, epey tartışma konusu olmuştur. Hz. Ali, zorla biatin olmadığını ifade ederken Hz. Talha ve Hz. Zübeyr zorla biat ettirildiklerini söylemeye devam ettiler. Burada mesele, belki de iki taraf da aynı şeylerden bahsetmeyerek olayı muğlâk hale getiriyorlardı. Siyasi tartışmalarda, iki kere ikinin her zaman dört etmediği herkesin malumudur. Bazen aynı şeyden bahseden siyasiler, kendilerini haklı çıkaracak yönlelere daha çok vurgu yaparak ihtilaf konusunu gündeme getirebilirler.²⁹¹

Muhtemelen Hz. Talha ve Hz. Zübeyr’in zorla biat ettiğini ifade edenler, ikisinin Cemel Vak’ası’na katılmakta haksız olmadığını göstermek istemişlerdir.

²⁸⁹ Korkmaz, *Tarihin Tahriği İbn Sebe Meselesi*, 53.

²⁹⁰ Çiçek, a.g.m., 158.

²⁹¹ Demircan, *Fitne*, 90.

İkisinin isteyerek biat ettiğini söyleyenler ise, bir anlamda Hz. Ali'ye karşı ikisinin, savaşmalarındaki haksızlığı ortaya koymak istemişlerdir.²⁹²

Rivayetlerden de anlaşılacağı üzere, eğer ortada bir zorlama varsa, bu da Hz. Ali'nin etrafında bulunan bazı kimseler tarafından olduğu ifade edilebilir ve bunun da Hz. Ali'nin şahsına değil asilere karşı bir çıkış olarak değerlendirilebilir.²⁹³

Zaten Hz. Ali'nin halife seçilmesi, Kureyş kabilesinin ileri gelenlerinin yanında bu grubun da ısrarlarıyla gerçekleşmiştir. Hz. Osman döneminde daha belirgin olan Hz. Ali, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in birlikteliği dikkat çekmektedir. Öyleyse, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr, halifeliği kendileri istemediklerine göre; Hz. Ali'nin halifeliğine de ikisinin karşı çıkması zor görünmektedir.²⁹⁴

Korkmaz'a göre; Hz. Osman şehit edildikten sonra gelişen olaylarda Seyf b. Ömer'in rivayetindeki İbn Sebe kurgusunun dışına çıkılacak olursa, Hz. Ali'nin herhangi bir şeyin etkisiyle değil, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in de bulunduğu ve katıldığı açık bir biatla mescitte halife seçilmiştir.²⁹⁵ Hz. Ali'nin halife seçilmesine muhalefet eden bir grup bir zümre ya da fırkaya da rastlanılmaz. Ancak problem çıkaran tek taraf ise, sadece Ümeyye oğulları ve Hz. Osman'ın taraftarları olmuştur. Bunlar da Hz. Ali'nin halifeliğini benimsemediklerinden dolayı Medine'yi terk etmişlerdir.²⁹⁶

2.4.2. HZ. ALİ'YE BİAT ETMEYEN SAHÂBE

Hz. Ali'ye biat etmeyen, sadece Hz. Talha ve Hz. Zübeyr değildir. Bu ikisinin dışında başta Ümeyye oğulları olmak üzere sahâbeden bazıları da Hz. Ali'ye biat etmemişti. Ancak Hz. Talha ve Hz. Zübeyr üzerinde durulmasının sebebi, ikisinin diğer biat etmeyen sahâbeye göre; Medine'de daha farklı konuma sahip olmalarından kaynaklanmaktadır.²⁹⁷

²⁹² Kelpetin, *Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi Tarihi*, 281-282.

²⁹³ Çakır, a.g.m., 186. Benzer değerlendirme için bkz. Demircan, *Ali-Muaviye*, 86-87.

²⁹⁴ Çakır, a.g.m., 186.

²⁹⁵ Korkmaz, *Tarihin Tahriî İbn Sebe Meselesi*, 53. Bilgi için bkz. Taberî, *a.g.e.*, IV, 427-428.

²⁹⁶ Korkmaz, *Tarihin Tahriî İbn Sebe Meselesi*, 53.

²⁹⁷ Kelpetin, *Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi Tarihi*, 282.

Hız. Ali'ye biat etmeyen sahâbenin önde gelenlerine herhangi bir baskı uygulanmadığı ortadayken, Hız. Talha ve Hız. Zübeyr'in baskıyla biat ettikleri iddiası şüphe uyandırmaktadır.²⁹⁸ Nitekim bu hususta Hız. Ali: "Birilerini biate zorlasaydım, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Abdullah b. Ömer ve Muhammed b. Mesleme'yi zorlardım. Onlar biatten kaçınıp ayrıldılar. Ben de onları terk ettim." sözleriyle durumu açıklamıştır.²⁹⁹

Hız. Talha ve Hız. Zübeyr'in Hız. Ali'ye karşı muhalefetlerinde izahı zor bazı noktalar vardır. Öncelikle ikisinin de Hız. Ali'ye biat ettikleri açıktır. Bu sebeple, ikisinden beklenen önde gelen diğer sahâbe gibi biatlerine sadık kalıp Hız. Ali'nin yanında yer almalarıydı. Şayet ikisi biate engel bir sebep görüyorlarsa biat etmeyen diğer sahâbe gibi tarafsız kalıp muhalefet hareketine girişmeyebilirlerdi.³⁰⁰

Hız. Ali, Medine'deki Müslümanların büyük çoğunluğunun biatini alarak halife seçilmesine rağmen, ona biat etmekten imtina eden sahâbe şunlardır:³⁰¹ Sa'd b. Ebû Vakkâs, Üsâme b. Zeyd, Abdullah b. Ömer, Hassân b. Sâbit,³⁰² Ka'b b. Mâlik,³⁰³ Mesleme b. Muhalled,³⁰⁴ Ebû Sa'îd el-Hudrî, Muhammed b. Mesleme,³⁰⁵

²⁹⁸ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2*, 298. Benzer değerlendirme için bkz. Demircan, *Haricilerin Siyasi Faaliyetleri*, 88; a.mlf., *Râşid Halifeler*, İstanbul, 2005, 105.

²⁹⁹ Demircan, *Ali-Muaviye*, 87, d.n. 136.

³⁰⁰ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2*, 299.

³⁰¹ Belâzurî, *Ensâb*, III, 8-9; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 82 (T., III, 196); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 421 (T., VII, 365). Detaylı bilgi ve değerlendirme için bkz. Yusuf Tunç, *Cemel ve Sıffin Savaşlarında Tarafsız Kalan Sahabîler*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2009, 7 v.d..

³⁰² Hayatı hakkında bilgi için bkz. Hüseyin Elmalı, "Hassân b. Sâbit", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1997, XVI, 401.

³⁰³ Hayatı hakkında bilgi için bkz. Mehmet Yaşar Kandemir, "Kâ'b b. Mâlik", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2001, XXIV, 5.

³⁰⁴ Hayatı hakkında bilgi için bkz. Asri Çubukçu, "Mesleme b. Muhalled", *DİA*, I-XLIV, Ankara, 2004, XXIX, 320.

³⁰⁵ Hız. Muhammed b. Mesleme'nin Hız. Ali'ye biat etmediğine dair geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. Yasin Kurnaz, *Muhammed b. Mesleme Hayatı ve Şahsiyeti*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2008, 61-67. Ayrıca Hız. Muhammed b. Mesleme'nin biat ettiğine dair bilgi için de bkz. Fırlalı, "Ali", II, 372; Ataullah Şahyar, "Muhammed b. Mesleme", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2005, XXX, 555. Görüldüğü üzere bu konu hakkında kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Çalışmanın konusuyla doğrudan bağlantısı olmadığı için detaya girilmedi.

Numan b. Beşîr,³⁰⁶ Zeyd b. Sâbit, Rafi b. Hadîc, Fudâle b. Ubeyd, Kudâme b. Maz'um, Abdullah b. Selâm,³⁰⁷ Muğire b. Şu'be, Ka'b Ucre, Süheyb b. Sinan, Seleme b. Selâme b. Rakş, Kudâme b. Maz'um, Ka'b b. Ucre.

Bazı kaynaklarda Hz. Ali'ye biat etmeyen sahâbenin isimleri ve sayıları konusunda farklı bilgiler mevcuttur. Bazı sahâbenin ismi kimi yerde biat edenler arasında kimi yerde de biat etmeyenler arasında geçmektedir. Dolayısıyla ismi verilen sahâbenin ismini başka kaynaklarda biat edenler arasında bulmak mümkündür.³⁰⁸

Bu sahâbenin yanı sıra Ümeyye oğullarına mensup bazı kimseler Mekke ve Şam'a kaçarken³⁰⁹ Mervân b. Hakem,³¹⁰ Velîd b. Ukbe ve Said b. el-Âs da biat etmeleri istenince onlar birtakım bahaneler öne sürerek Hz. Ali'ye biat etmediler.³¹¹ Daha sonra onlar da Mekke'ye gittiler.³¹²

Rivayetlere göre değerlendirme yapılacak olursa; Hz. Ali halife olmak istemediğini, kendisi için vezir olmak emir olmaktan daha hayırlı olduğunu dile getirerek halife olmak istemediğini söylediği halde, Medinelilerin ısrarları sonucu

³⁰⁶ Nu'man b. Beşîr, Hz. Osman şehit edildikten sonra Hz. Osman'ın kanlı gömleği ile onun eşi Nâile'nin kopan parmaklarını alıp Şam'a gitti. Bkz. İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, III, 82 (T., III, 196). Hz. Muâviye, Hz. Osman'ın kanını talep etmek için bunu Hz. Ali'ye karşı propaganda aracı olarak kullandı. O, Hz. Osman'ın kanlı gömleği ile onun eşinin kopan parmaklarını mescitte asmıştı. İnsanlar bu manzarayı görüp sürekli ağlıyorlardı. Bkz. Dineverî, *a.g.e.*, 204 (T., 193).

³⁰⁷ Mustafa Fayda, "Abdullah b. Selâm", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1988, I, 135.

³⁰⁸ Örneğin İbn Sa'd; Hz. Sa'd b. Ebû Vakkâs, Hz. Üsâme b. Zeyd, Hz. Muhammed b. Mesleme, Hz. Zeyd b. Sâbit gibi önde gelen bazı sahâbenin Hz. Ali'ye biat ettiklerini ifade eder. Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 29 (T., III, 32).

³⁰⁹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 99;

³¹⁰ Hz. Ali ile Mervân b. Hakem'in arasındaki anlaşmazlık, Mervân b. Hakem'in Hz. Osman dönemindeki bazı icraatlarına dayanıyor. Hz. Ali ile Mervân b. Hakem'in, Hz. Osman dönemindeki ilişkileri için bkz. Ünal Kılıç, *Mervan b. el-Hakem*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1995, 11-35; İsmail Hakkı Atçeken, "Hz. Osman Dönemi İç Olaylarında Mervân b. Hakem'in Rolü", *SEÜİFD*, 9, Konya, 1999, 315-348.

³¹¹ Ya'kûbî'nin verdiği bilgiye göre; Mervân b. Hakem, Saîd b. Âs ve Velîd b. Ukbe dışında Medinelilerin hepsi Hz. Ali'ye biat etmişlerdir. Bkz. Ya'kûbî, *a.g.e.*, II, 178.

³¹² Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 100; Taberî, *a.g.e.*, IV, 433. Mervân b. Hakem, Saîd b. Âs ve Velîd b. Ukbe hilafetin ilk günlerinde Hz. Ali'ye gelerek geçmişte Hâşim oğulları tarafından haksızlığa uğramış olduklarını söylediler. Bedir Savaşı'nda babalarının Hz. Ali tarafından öldürüldüklerini dile getirdiler. Mervân b. Hakem'in babasının sürgünden kurtarılmasına Hz. Ali'nin karşı çıktığını hatırlattılar. Şayet mallarına dokunmayacağına ve Hz. Osman'ın katillerini bulacağına dair söz verirse Hz. Ali'ye biat edeceklerini söylediler. Geniş bilgi için bkz. Ya'kûbî, *a.g.e.*, II, 178-179; Sarıçam, *Emevî-Hâşimî*, 258. Ayrıca değerlendirme için bkz. Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, 208-210; Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye*, 97-98.

halifeliği kabul etmek durumunda kalmıştır. Rivayetlerin bir kısmına göre; Hz. Ali'nin halifelğe çok istekli olduğu, diğeri bir kısmına göre ise; Hz. Ali'nin halifelğe hiç istekli olmadığı belirtilir. Ancak bu rivayetleri kabul etmek zor görünmektedir. Çünkü bazı rivayetlere göre; Hz. Ali'nin hırslı biri olduğunu düşünmek gerekir ki Hz. Ali'nin böyle biri olmadığı açıktır. Diğeri bazı rivayetlere göre ise; Hz. Ali'nin baskılara boyun eğip halife olduğunu kabul etmek gerekir ki Hz. Ali'nin asilere boyun eğmeyeceğı açıktır. Bu noktada şunu söylemek mümkündür: Hz. Ali Hz. Peygamber'in vefatından beri uygun şartlar oluştuğunda halife seçilmek istiyordu. Ancak asilerin terör estirdiğı bir ortamda halife olmak sıkıntılı olacağından dolayı halife olmak istemediğini, belki de Medinelilerin ısrarı sonucu halifeliği kabul ettiğini söylemek mümkündür.

Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in biatiyle ilgili rivayetler önemlidir. Bu rivayetler genel anlamda iki kısma ayrılmaktadır. Birincisine göre; kendi rızalarıyla, ikincisine göre ise; kılıç zoruyla biat ettikleri rivayet edilmektedir. Yukarıda da belirtildiğı gibi kaynakların geneli, ilk rivayeti daha çok zikrettiğı görülmektedir. Araştırmacıların da ilk rivayeti daha çok kullandıkları dikkat çekmektedir. Buna göre ilk başta kendi rızalarıyla biat etmişler ancak daha sonra birtakım nedenlerden dolayı biatlerinden vazgeçmişlerdir.

Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in de halife olmak istediklerine dair net bir bilgi mevcut değildir. Aksine Hz. Ali isterseniz ikinizden birine biat edeyim dediğı halde bu teklifi kabul etmedikleri dikkate alınırsa ikisinin de halife olmak istemedikleri sonucuna varmak mümkündür.

Hz. Ali'ye biat etmedikleri halde herhangi bir baskıyla karşılaşmayan sahâbenin olduğu bir ortamda Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in baskıya maruz kalmış olmaları zor gibi görünmektedir. Çünkü baskı olsa biat etmeyen diğeri sahâbeye de baskı yapılması gerekirdi. Diğeri sahâbe biat etmek istemeyince Hz. Ali onları zorlamamıştı. Bundan hareketle Hz. Ali'nin Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'i biate zorlamadığını söylemek mümkündür. Bunun yanında baskı olduğu varsayımı kabul edilse dahi durumu şöyle izah etmek mümkündür: Asilerin Medine'deki varlığı psikolojik anlamda Hz. Talha ve Hz. Zübeyr üzerinde baskı oluşturmuş olabilir. Bu psikolojik baskıdan dolayı kerhen biat etmiş olabilirler. Ayrıca asiler, Hz. Ali'nin

bilgisi ve izni dışında Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in biatinin önemli olduğunu düşünerek ikisine baskı kurup biat etmelerini de sağlamış olabilirler. Böyle bir durumda Hz. Ali'yi suçlamak doğru değildir.

3. CEMEL VAK'ASI

3.1. CEMEL ASHÂBÎ'NİN OLUŞUM SÜRECİ

Cemel Vak'ası'nın sebeplerini genel hatlarıyla dört başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan ilki, muhaliflerin en çok dillendirdiği ve görünen neden; Hz. Osman'ın katillerinin bulunması meselesidir ki bu muhaliflerin elindeki en büyük kozdur.

İfk hadisesi ile Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in valilik isteklerini kişisel muhalefet babında değerlendirmek mümkündür. Akbulut'a göre; zamanında Hz. Osman'a karşı şiddetli bir şekilde muhalefet eden Hz. Aişe, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr Hz. Osman'dan yana olduklarından dolayı değil de Hz. Ali'ye karşı oldukları için ona muhalefet ediyorlardı. Ona göre; bunların Hz. Ali'ye cephe almaları hataydı. Çünkü Hz. Ali'nin siyasi anlamda meşruluğuna büyük darbe vurmuş oluyorlardı. Hz. Ali her ne kadar Cemel Vak'as'ında başarılı olmuş olsa da Hz. Muâviye'nin eline büyük bir siyasi fırsat geçmişti.¹

Emevî-Hâşimî çekişmesi ise, en az dillendirilen ancak belki de olayların asıl nedeni olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Ümeyye oğulları hem Hz. Osman'ın kanını meşru zeminde talep edebilecek haka sahiplerdi hem de öteden beri rakipleri Hâşim oğullarından Hz. Ali'nin halife seçilmesiyle birlikte özellikle Hz. Osman'ın halifeliği döneminde kazandıkları bütün imtiyazları kaybetmenin refleksiyle hareket ettikleri ifade edilmektedir. Bu endişeden olsa gerek ki, Ümeyye oğullarının önde gelen bazı valileri özellikle hem lojistik hem de psikolojik olarak Cemel Ashâbî'nı desteklemişlerdir.

Ayrıca Hz. Ali dönemi iç karışıklıkların başka nedenleri şöyle sıralanabilir;²

- a) Hz. Ali, Hz. Osman'ın katillerini cezalandırma konusunda belki de biraz zaman kazanmak amacıyla işi biraz ağırdan alınca sahâbe bu durumdan rahatsız oldu ve Hz. Ali'yi işi savsaklamakla suçladı.³

¹ Akbulut, "Hariciliğin Siyasi Görüşleri", 335.

² Hizmetli, "Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları", 51. Benzer değerlendirme için bkz. Sıblî, *a.g.e.*, V, 83-84.

- b) İsyancılar, Hz. Osman'ı şehit ettikten sonra başkent Medine'yi terk etmeyip, orayı işgal ettiler ve bununla da yetinmeyip siyasi iktidarla anlaşmaya çalışarak başkentten ayrılmayınca, bu durum Hz. Ali'ye karşı cephenin oluşmasına sebep oldu.
- c) Önde gelen bazı sahâbenin, Hz. Ali'ye biat etme konusunda direnmesi ileride birtakım karışıklıkların ortaya çıkacağına dair sinyaller vermeye başladı.
- d) Hz. Ali'nin Cemel Vak'ası ve benzeri iç savaşlarda Hz. Osman'ın katillerini ordusunda barındırması da ona karşı ortak bir cephenin oluşmasına neden oldu.
- e) Hz. Ali'nin göreve gelir gelmez ilk fırsatta Hz. Osman'ın bazı vali ve memurlarını görevden alması ona karşı husumeti arttırdı.

3.1.1. CEMEL ASHÂBÎ'Nİ BİRARAYA GETİREN NEDENLER

3.1.1.1. ASİLERİN CEZALANDIRILMASI TALEBİ

Hz. Osman'ın şehit edilmesi, İslâm tarihinde devir açan önemli olaylardan biri olarak ifade edilmektedir.⁴ Bu olayla birlikte yöneticilere karşı duyulan hoşnutsuzluk şayet sona erseydi, tarihçiler belki de bu olayı daha farklı değerlendirebilirlerdi. Ancak netice farklı olunca bu olay, Müslümanları daha büyük ayrılıklara ve çatışmalara sürükledi.⁵

Hz. Osman şehit edildikten sonra Müslümanların siyasi birliği her ne kadar görünürde muhafaza edildiyse de gerçek manada bir birlik sağlanamadı ve bu bölünme Müslümanları daha da çıkmaza soktu. Çünkü Müslümanlar, hiç bir şeye karışmayacak olurlarsa İslâmiyet'in hak için fiili ve kavli mücadele etme ilkesine ters

³ İbn Haldûn'un verdiği bilgiye göre; bazı kimseler Hz. Ali'nin asilere karşı Hz. Osman'a yardım konusunda bilinçli olarak işi ağırdan alarak ona destek olmadığını iddia etmişlerdir. Ancak İbn Haldûn bu iddiayı reddetmektedir. Bkz. İbn Haldûn, *a.g.e.*, I, 455.

⁴ Wellhausen, *Arap Devleti*, 23. Benzer değerlendirme için bkz. Cihan, *a.g.e.*, 105; Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi* 2, 281; Özkan, "İlk Dönem İslâm Târihi Siyasî Çatışmalarının Dışında Kalmaya Çalışanlar", 62.

⁵ Demircan, *Ali-Muaviye*, 60.

düşeceklerdi. Bunun yanında herhangi bir tarafı tuttuklarında ise yine dinin kâfirlere karşı mücadele ve birbirlerinin kanını dökmeme ilkesini çiğnemiş olacaklardı.⁶

Hız. Osman şehit edildikten sonra hâkimiyetin artık kimin hakkı olduğu meselesi, kılıçla çözülmeye başlandı ve bundan sonra iç savaşın kapısı bir daha tam anlamıyla kapanmamak üzere açıldı.⁷ Bunun yanında uzun bir zaman bu olay fikri tartışmalardaki yerini de korudu.⁸

Hız. Ali halife seçilir seçilmez karşılaştığı ilk sorun, Hız. Osman'ı şehit eden asilerin cezalandırılması talebi oldu.⁹ Hız. Ali'ye karşı asıl sıkıntı meydana getiren grup, biatlerini Hız. Osman'ın kanıyla ilişkilendirip, itaatlerini Hız. Osman'ın katillerinin cezalandırılması şartına bağlayanlar oldu. Bunlar; Hız. Aişe, Hız. Talha ve Hız. Zübeyr'in başını çektiği Cemel Ashâbı ile Hız. Muâviye'nin başını çektiği Şamlılardı.¹⁰ Bu iki tarafın, davranışlarının gerçek anlamda sebeplerini izah etmek mevcut verilerle mümkün değildir ya da çok güçtür. Çünkü Hız. Ali'nin Hız. Osman'ın katillerini cezalandırmak istediği açıktır.¹¹ Şayet bu muhalif grup, Hız. Osman'ın kanını talep etme konusunda gerçekten samimi olsalardı neden Hız. Ali'nin yanında değil de onun karşısında yer aldıkları sorusu önem arz etmektedir.¹² Zira Hız. Ali, Hız. Osman'ın şehit edilmesinden sorumlu değildir.¹³ Gariptir ki Hız. Osman'la birlikte dört kişi şehit edilmiş olmasına rağmen onların katillerinin cezalandırılmasını kimse tartışma konusu yapmamıştır.¹⁴

Hız. Ali'nin otoriteyi sağlayabilmesi için öncelikle Cemel Ashâbı ile Hız. Muâviye'nin ikna edilmesi gerekiyordu. Ancak bu pek de kolay bir durum değildi.

⁶ Wellhausen, *Arap Devleti*, 24.

⁷ Wellhausen, *Arap Devleti*, 23-24.

⁸ Demircan, *Ali-Muaviye*, 60.

⁹ Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiseler*, 173; Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 248.

¹⁰ Apak, "Hız. Ali'nin Siyasi Kişiliği", 37.

¹¹ Fığlalı, *İmam Ali*, 63; a.mlf., *İbâdiye'nin Doğuşu*, 40; a.mlf., "Hariciliğin Doğuşu", 235.

¹² Fığlalı, *İmam Ali*, 63; a.mlf., *İbâdiye'nin Doğuşu*, 40-41; a.mlf., "Hariciliğin Doğuşu", 235. Fığlalı burada Hız. Aişe'nin muhalefedinin nedenini İfk Hadisesi'ne; Hız. Talha ve Hız. Zübeyr'in muhalefetlerinin nedenini de istedikleri valilik taleplerine olumlu cevap alamamalarına bağlar. Bkz. a.mlf., *İmam Ali*, 63-64; a.mlf., *İbâdiye'nin Doğuşu*, 41; a.mlf., "Hariciliğin Doğuşu", 235.

¹³ Fığlalı, *İmam Ali*, 64; a.mlf., *İbâdiye'nin Doğuşu*, 41; a.mlf., "Hariciliğin Doğuşu", 235.

¹⁴ Demircan, *Ali-Muaviye*, 59, d.n. 84. İlgili yer için bkz. İbn Hibbân, *a.g.e.*, 302.

Çünkü onlar o günkü şartlarda halifeden gerçekleştirilmesi güç bir talepte bulunuyorlardı.¹⁵

Oysaki Hz. Osman'ın şehit edilmesi çok yönlü bir olaydı.¹⁶ Her şeyden önce Hz. Osman'ın katilleri, sayıları binleri aşan bir kitleydi¹⁷ ve bunlar, Medine'de etkin durumdalar.¹⁸ Ayrıca Hz. Osman'ı hep birlikte şehit ettiklerini söylüyorlardı. Dolayısıyla o şartlarda Hz. Ali'den böyle bir icraatı beklemenin iyi niyetle izah edilmesi zordur.¹⁹ Eğer Hz. Osman mazlum olarak şehit edilmişse, katillerinin bulunup cezalandırılması, şayet bunun aksine öldürülmeyi gerektirecek bir suç işlemişse de bunun da açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Her iki durumda da Hz. Ali'nin, Müslümanların desteğine ihtiyacı vardı. Çünkü Müslümanlar arasında her iki görüşü de savunanlar vardı.²⁰

Bu durumda Hz. Ali, katillerin yargılanmasına karar verse, kendisine biat edenlerin bir kısmını karşısına almış olacaktı. Yargılama yapmadığında ise, Hz. Osman'ın akrabalarını ve taraftarlarını karşısına almış olacaktı. Her iki durumda da çatışma çıkma ihtimali vardı.²¹ Ayrıca şunu da belirtmekte fayda vardır: Medine'deki sahâbe, Hz. Osman'a zamanında yeteri kadar sahip çıkmamıştı. Hatta bunun yanında Medineliler arasında gizli gizli asileri tahrik edenlerin bile olduğu ifade edilmektedir.²²

Hz. Ömer'in seçtiği Şûra'da olup, halife seçilmesi için Hz. Ali'nin tarafını tutan Hz. Talha ve Hz. Zübeyr de asilerin kuşatması esnasında Hz. Osman'a yeterince sahip çıkmamışlardı. Şayet Hz. Osman'ı şehit eden asiler suçlanacaksa o zaman onu koruyamayan Medinelilerin de suçlanması gerekir.²³ Ayrıca Hz. Ali'ye biat edilinceye kadar da Hz. Osman'ın şehit edilmesinden dolayı hiç kimse onu itham

¹⁵ Apak, "Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği", 37.

¹⁶ Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiseler*, 173.

¹⁷ Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiseler*, 173; Fırlıklı, *İmam Ali*, 63; a.mlf., *İbâdiye'nin Doğuşu*, 40; a.mlf., "Hariciliğin Doğuşu", 235.

¹⁸ Apak, "Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği", 37; Fırlıklı, *İmam Ali*, 63; a.mlf., *İbâdiye'nin Doğuşu*, 40; a.mlf., "Hariciliğin Doğuşu", 235.

¹⁹ Apak, "Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği", 37.

²⁰ Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 248.

²¹ Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 248-249.

²² Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiseler*, 173.

²³ Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiseler*, 173-174.

etmemiştir.²⁴ Kaldı ki olayın sadece siyasi yönü ağırlıktaydı. Bu sebeple, olaya tamamıyla hukuki açıdan bakmak yetersiz olacaktır.²⁵

Netice itibariyle ister dünyevi ister dinî hırs ve kırgınlıklar sebebiyle olsun, ortaya çıkan bu muhalif grup, İslâm tarihinde Müslümanların ilk defa karşı karşıya geldikleri önemli olaylardan birine sebep olmuşlardır.²⁶

Peki, Hz. Osman'ın şehit edilmesinde Hz. Ali'nin kusuru var mıydı? Burada neyin kusur olduğunun tespit edilmesi gerekmektedir. Buna göre; eğer dışarıdan gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı halifeyi korumamak ya da koruyamamak kusur kabul edilecekse bütün Medineliler gibi Hz. Ali'yi de sorumlu tutmak mümkündür. Eğer bunun yanında kusurdan kasıt; halifeye karşı fiili bir saldırının yapılması ise; bu durumda yine Hz. Ali'nin herhangi bir kusuru yoktur²⁷ denebilir.

Hz. Osman'ın şehit edilmesi olayına karışan asilerin cezalandırılması meselesi sadece Ümeyye oğullarının devamlı olarak gündemde tuttuğu bir problem değildi. Bu konuyu Hz. Talha ile Hz. Zübeyr de sık sık dile getiriyorlardı.²⁸

Hz. Osman'ı şehit eden asilerin cezalandırılmasını samimi olarak isteyen fakat uygun şartların doğmasını beklediği anlaşılan Hz. Ali,²⁹ biatten sonra evine döndüğü sırada Hz. Talha ve Hz. Zübeyr bir grup sahâbeyle birlikte ona gelerek, Hz. Osman'ı şehit eden asilerin bulunup cezalandırılmasını istediler.³⁰ Her ne kadar sahâbeden bazıları, bu olayın üzerine hemen gidilmesi gerektiğini söyledilerse de durumun ciddiyetinin farkında olan Hz. Ali,³¹ onların bilip gördükleri şeyleri kendisinin de bilip ve farkında olduğunu söyledi. Ancak Medine'nin içinde bulunduğu şartlar gereği asilere bu cezayı uygulayabilecek güçte olmadığını belirtti.³² Çünkü henüz Medine'de bile hâkimiyeti eline tam almamışken böyle bir

²⁴ Fığlalı, *İmam Ali*, 64; a.mlf., *İbâdiye'nin Doğuşu*, 41; a.mlf., "Hariciliğin Doğuşu", 235.

²⁵ Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiseler*, 173.

²⁶ Fığlalı, *İmam Ali*, 64; a.mlf., *İbâdiye'nin Doğuşu*, 41; a.mlf., "Hariciliğin Doğuşu", 235.

²⁷ Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiseler*, 173.

²⁸ Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, 210.

²⁹ Fığlalı, "Ali", II, 373.

³⁰ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 85-86 (T., III, 200).

³¹ Söylemez, *Güç ve İktidar*, 58.

³² İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 85-86 (T., III, 200).

durumun üzerine gitmek Hz. Osman ile aynı sonu paylaşmak demektir. Zaten etrafı da asiler tarafından kuşatılmıştı. Çemberden çıkmadan bu denli zor bir hadisede adım atmak güç olacaktı.³³ Bunun yanında insanların sakinleşip kargaşanın bitmesiyle birlikte yapılması gereken şeyleri derhal yerine getireceğini belirtti.³⁴

Hz. Talha ve Hz. Zübeyr de Hz. Ali'nin bu söylediklerinden ikna olup ayrıldılar. Fakat bu konuda Hz. Ali'nin idari otoriteyi sağlayamamasından dolayı beklentileri gerçekleşmedi.³⁵ Hz. Muâviye ise bu durumdan dolayı Hz. Ali'yi açıktan kınıyordu. O, Hz. Ali'nin sadece bu meselede geri durduğunu ileri sürerek ona muhalefet ediyordu.³⁶

Aslında Hz. Ali halife seçilir seçilmez bu olayı aydınlatmak amacıyla bir inceleme yaptırmıştı. Hz. Osman'ı şehit etmekle suçlanan ve Hz. Ali'nin üvey oğlu Muhammed b. Ebû Bekir,³⁷ halife tarafından sorgulandı. Fakat onun katil olduğunu gösteren kesin bir delile rastlanmadığı ifade edilir.³⁸

Öte yandan asiler, ısrarla Hz. Osman'ı kendilerinin şehit ettiklerini öne sürüyorlardı.³⁹ Bu problem, hem katili hem de katilleri kesin delillere dayanarak belirleme açısından, hem de Medine'deki mevcut siyasi atmosferin bunu yapmaya uygun olamayışı yönünden kısa vadede çözüme kavuşturulacak bir problem değildi.⁴⁰

Şayet Hz. Osman'ın evine girip de onu şehit eden asiler, belirlenebilmiş olsaydı, onları cezalandırmak daha kolay olacaktı. Ancak bunun tespit edilememiş olmasının da Hz. Ali'nin kararını etkilediği anlaşılmaktadır.⁴¹ İşte bu yüzden, Hz. Ali

³³ Söylemez, *Güç ve İktidar*, 58. Benzer değerlendirme için bkz. Şiblî, *a.g.e.*, V, 77-79.

³⁴ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 85-86 (T., III, 200).

³⁵ Çiçek, *a.g.m.*, 148.

³⁶ İbn Haldûn, *a.g.e.*, I, 455.

³⁷ Muhammed b. Ebû Bekir Hz. Ebû Bekir'in küçük oğlu olup Hz. Aişe'nin kardeşidir. Hz. Ebû Bekir'in vefatından sonra eşi Hz. Ali'yle evlendiği için Muhammed b. Ebû Bekir Hz. Ali'nin yanında büyümüştür. Hz. Ali Muhammed b. Ebû Bekir'i kendi çocukları gibi severdi. Şiblî, *a.g.e.*, III, 332.

³⁸ İbn Kuteybe, *a.g.e.*, I, 66; Cevdet Paşa, *a.g.e.*, 394; Şiblî, *a.g.e.*, V, 76-77; Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, 210.

³⁹ Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, 210. Ayrıca bkz. Apak, "Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği", 37.

⁴⁰ Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, 210.

⁴¹ Söylemez, *Güç ve İktidar*, 58-59.

bu konuyu sürekli bir şekilde dile getiren Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'e açıklama yapmak durumunda kaldı.⁴²

Medine'de Hz. Ali'ye biat eden sahâbenin Hz. Osman döneminden kalan bazı alışkanlıkların uzantısı olarak Hz. Ali'den birtakım beklentileri vardı. Daha açık bir ifadeyle onlar, Hz. Ali'nin onların görüş ve istekleri doğrultusunda hareket etmesini ve uzun vadede çözülebilecek problemleri kısa sürede çözüme kavuşturmasını istiyorlardı.⁴³ Oysa Hz. Ali hiçte böyle düşünmüyordu. Aksine Hz. Ali, işi daha ağırdan almak ve ortalığın bir an önce yatışmasını istiyordu. O, önce huzuru sağlamak sonra da herkesi ilgilendiren sorunları çözmeyi planlıyordu.⁴⁴ Fakat böyle önemli bir meselenin ertelenmesi, Ümeyye oğullarının başka şehirlere gitmesi, şairlerin Hz. Osman hakkındaki ağıtlar kamuoyunun bu konudaki hassasiyetini daha da artırıyordu.⁴⁵

Hz. Ali, kısa bir süre sonra minbere çıkıp halkın gönlünü alacak şekilde öğütlerde bulundu ve aynı zamanda asilere de Medine'yi terketmelerini emretti. Ancak asiler bu emre uymadılar.⁴⁶ Gerçekten Hz. Ali'nin bu olayı derinden derine tahkik etmeye, cinayet suçuyla ilgili olanları birer birer cezalandırabilecek gücü yoktu.⁴⁷ Kısas İslâm dininin bir emriydi ve bunu yerine getirmekle yükümlü kişi Hz. Ali olduğu için Müslümanlar da haklı olarak bu hükmün uygulanmasını ondan istiyorlardı.⁴⁸ Ancak asilerin şehri terk etmemesi üzerine otoriteyi sağlamak⁴⁹ amacıyla Hz. Talha Basra'ya, Hz. Zübeyr de Kûfe'ye gidip kısa sürede bir grup atlıyla birlikte geri gelmek üzere Hz. Ali'den müsaade istedilerse de Hz. Ali ikisine de izin vermedi.⁵⁰

⁴² Şiblî, *a.g.e.*, V, 77; Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, 210.

⁴³ Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, 211.

⁴⁴ Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, 211. Ayrıca bkz. İbn Haldûn, *a.g.e.*, I, 455.

⁴⁵ Cevdet Paşa, *a.g.e.*, 394.

⁴⁶ Taberî, *a.g.e.*, IV, 438; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 86 (T., III, 201); Cevdet Paşa, *a.g.e.*, 395.

⁴⁷ Şiblî, *a.g.e.*, V, 83.

⁴⁸ Cevdet Paşa, *a.g.e.*, 395.

⁴⁹ Çiçek, *a.g.m.*, 148.

⁵⁰ Belâzurî, *Ensâb*, III, 18; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 86 (T., III, 201); Cevdet Paşa, *a.g.e.*, 395.

3.1.1.2. HZ. TALHA VE HZ. ZÜBEYR'İN VALİLİK İSTEĞİ

Kaynakların çoğunda geçtiği şekliyle ve araştırmacıların çoğunun kabul ettiği üzere Hz. Ali ile Şûra üyelerinden Hz. Talha ve Hz. Zübeyr arasındaki ilişkileri kopma noktasına getiren hususlardan biri, Hz. Ali tarafından çeşitli yerlere atanan valilerin arasında ikisinin yer almamaları olarak ifade edilir.⁵¹ Hâlbuki Hz. Talha ve Hz. Zübeyr Hz. Ali'nin sıkışıklığından yararlanabileceklerini düşünerek⁵² Hz. Talha Basra, Hz. Zübeyr de Kûfe valiliğini⁵³ bizzat ondan istemişlerdi.⁵⁴ Hz. Ali ikisine de izin vermedi.⁵⁵ Gölpınarlı, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in biat esnasındaki tereddütlerinden dolayı Hz. Ali'nin ikisine valilik görevini vermediğini ifade ediyor.⁵⁶

Hz. Ali'nin bu fikre karşı çıkmasının nedenlerinden birinin; Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in Basra ve Kûfe'deki güçlerinin farkında olmasından kaynaklandığı ifade edilir. Çünkü Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in bu yerlere gitmesi halifeliğin bölünme riskini de ortaya çıkarabilirdi.⁵⁷

Tok'un değerlendirdiği bir rivayete göre; “Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in üçlü yönetim fikrinin olduğu da rivayet edilir. Ancak Hz. Ali bu fikre şiddetle karşı çıkmaktaydı. Onları bu bölgelere göndermemekte bu bağlamda Hz. Ali haklı görünmektedir. Bu durum halifeliğin tek merkezden yönetilmesinin ortadan kalkma riskini taşımakla beraber Müslümanların da bölünmesine yol açabileceği açısından da tehlikeli bir durum olarak göze çarpmaktadır.⁵⁸ Bu güç ve nüfuza sahip olan Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in üçlü yönetim olmasa bile sadece valilik taleplerinin gerçekleşmesi onları yönetime ortak yapmaya yettiği de söylenebilir.”⁵⁹

⁵¹ Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, 212.

⁵² Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiseler*, 176.

⁵³ Belâzurî, *Ensâb*, III, 18; Taberî, *a.g.e.*, IV, 429, 438.

⁵⁴ Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, 212.

⁵⁵ Belâzurî, *Ensâb*, III, 18; Taberî, *a.g.e.*, IV, 438; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 86 (T., III, 201); Cevdet Paşa, *a.g.e.*, 395.

⁵⁶ Gölpınarlı, *a.g.e.*, 84.

⁵⁷ Tok, *a.g.e.*, 74.

⁵⁸ Tok, *a.g.e.*, 75. İlgili rivayet için bkz. Taha Hüseyin, *el-Fitnetu'l-Kübra*, I-II, Beyrut, ts., II, 22-23.

⁵⁹ Tok, *a.g.e.*, 75.

Bir rivayete göre Muğîre b. Şu'be; Hz. Ali'ye, Hz. Talha'nın Basra'ya ve Hz. Zübeyr'in de Kûfe'ye vali olarak atamasını önerdi.⁶⁰ Ancak İbn Abbas bu öneriye karşı çıkarak Hz. Ali'nin onları bu yerlere tayin etmesini engelledi.⁶¹

Bir rivayete göre; Hz. Talha Yemen, Hz. Zübeyr ise Irak valiliğini istedi. Hz. Ali de ikisine bu valilikleri vermeyince ikisi de ona kızıp biat ettiklerine pişman olup ayaklanmaya niyetlendiler.⁶²

Ya'kûbî'de geçen bir rivayete göre Hz. Ali; Hz. Talha'yı Yemen'e, Hz. Zübeyr'i de Yemame ve Bahreyn'e vali olarak atayarak ikisine atama ahitnamesini verdi. İkisi, Hz. Ali'ye sıla-i rahimden ötürü böyle yaptığını söyleyince Hz. Ali bunun akrabalıkla ilgisi olmadığını sadece Müslümanların işleri için ikisini görevlendirdiğini ifade etti. Sonra ikisinden o belgeleri geri istedi. İkisi bunun üzerine Hz. Ali'ye kızarak başkalarını kendilerine tercih ettiğini ifade ettiler. Hz. Ali, kimseyi onlara tercih etmediğini ancak ikisini hırslı gördüğü için böyle davrandığını ifade etmiştir.⁶³ Erkocaaslan'ın değerlendirmesine göre; halifelik konusunda herhangi bir hırs sözkonusu olmuşsa şayet, Hz. Ali'nin Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'e nazaran daha hırslı olduğunu ifade etmek mümkündür.⁶⁴

Hz. Ali'nin Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in valilik taleplerini neden geri çevirdiği henüz net olarak bilinmemektedir. Uzun bir süre iktidar özlemi çeken Hâşim oğullarının baskısından mı? Yoksa Hz. Ali'nin Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'e herhangi bir güvensizliği mi söz konusuydu? Bunlar dışında bilinmeyen başka herhangi bir problem mi vardı? Bu sorulara şimdilik cevap bulma imkânı zordur.⁶⁵

Hz. Ali'nin bilinmeyen bir sebepten dolayı Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in valilik taleplerini reddetmesi, ikisinin muhalif gruba katılmasına sebep olduğu ifade edilmektedir. Bu durum o günkü şartlarda daha esnek hareket etmesi gereken Hz. Ali'nin ilk siyasi hatası olarak değerlendirilmektedir. Çünkü Hz. Talha ve Hz.

⁶⁰ Ya'kûbî, Muğîre b. Şu'be'nin Hz. Ali'ye Hz. Talha'nın Yemen'e ve Hz. Zübeyr'in de Bahreyn'e vali olarak atamasını önerdiğini rivayet etmektedir. Bkz. Ya'kûbî, *a.g.e.*, II, 180.

⁶¹ Belâzurî, *Ensâb*, III, 10-11.

⁶² Hasan, *a.g.m.*, II, 38.

⁶³ Ya'kûbî, *a.g.e.*, II, 180.

⁶⁴ Erkocaaslan, *Hz. Âişe'nin Hayatı*, 286.

⁶⁵ Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiseler*, 174.

Zübeyr Ümeyye oğullarının Hz. Osman'ın şehit edilmesini sineye çekmeyeceklerini iyi bildiklerinden Hz. Ali'yle beraber onlara karşı duracaklardı. Ayrıca Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in kuşatma esnasındaki tavırları da bunu ortaya koymaktaydı. Hz. Osman yönetimine karşı Hz. Ali kadar Hz. Talha ve Hz. Zübeyr de muhalefet etmişlerdi.⁶⁶ Bundan dolayı Hz. Muâviye Hz. Osman'ın başına geleceklerden Hz. Ali'yle birlikte o ikisini de sorumlu tutacağını ifade etmişti.⁶⁷

Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in bu kadar tepki göstermelerinin sebebi, Şûra üyesi olmalarından kaynaklanıyor olabilir. Çünkü ikisi de Şûra üyelerinden olduğu için Hz. Ali kadar halife olma hakkına sahiplerdi.⁶⁸ Linda Lau'ya göre; Hz. Osman şehit edildikten sonra Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in halife seçilememiş olmaları ikisini de hayal kırıklığına uğratmış olsa da Hz. Ali ikisine valilik vermesi durumunda tatmin olabilirlerdi. Ancak Hz. Ali böyle bir tecihle bulunmamıştır.⁶⁹ Halife adaylarına valilik görevi bile vermemenin onur kırıcı olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Elbette ki bu tutumun siyasi bir bedeli olacaktı.⁷⁰ Neticede Hz. Talha ve Hz. Zübeyr de Mekke'de bulunan Hz. Aişe'yle birlikte hareket edip Hz. Osman'ın şehit edilmesi olayında Hz. Ali'yi sorumlu tutarak Hz. Ali'ye karşı tavır aldılar.⁷¹

Bu konuda şöyle de bir değerlendirme bulunmaktadır: “Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in valilik taleplerinin geri çevrilmesinden sonra Hz. Ali ile olan ilişkilerinin ne derece etkilendiği önemli bir meseledir. İki sahâbenin Aşere-i Mübeşşere'den⁷² olmaları, toplumda saygın bir konumda olmaları, Hz. Ömer'in seçtiği Şûra'da olmaları ve halife olabilecek konumda olmalarına rağmen Hz. Ali'nin bu görevi ikisine vermemesi Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in tepkisine neden olduğu düşünülebilir. Ancak olayları bu hususun üzerine bina etmek, olayı Hz. Talha ve Hz. Zübeyr

⁶⁶ Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiseler*, 176.

⁶⁷ Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiseler*, 176. Bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 48 (T., III, 163-164).

⁶⁸ Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiseler*, 176.

⁶⁹ Mahmut Kelpetin, “Cemel Vak'ası'na Farklı Bir Yaklaşım: Linda D. Lau Örneği”, *Tarih Dergisi*, 54, İstanbul, 2012, 28.

⁷⁰ Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiseler*, 176.

⁷¹ Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiseler*, 177; Ayrıca bkz. Hatalmış, *a.g.e.*, 124.

⁷² Aşere-i Mübeşşere, hayattayken Hz. Peygamber tarafından cennete girecekleri kendilerine müjdelenen on sahâbeye denir. Bilgi için bkz. Abdullah Aydın-İsmail Lütfü Çakan, “Aşere-i Mübeşşere”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1991, III, 585.

açısından kişiselleştirmek olur. Bu da olayların yanlış değerlendirilmesine sebep olabilir.”⁷³

İnsan faktörü ön planda tutulduğunda elbette ki böyle bir konumda olan Hz. Talha ve Hz. Zübeyr’in valilik taleplerinin geri çevrilmesi, ikisi açısından kolay kabul edilebilecek bir durum olmadığı açıktır. Ancak ileride yaşanacak olan tüm olayların temelinde bu konuyu aramak yanlış olur. Bu durumun Hz. Ali ile Hz. Talha ve Hz. Zübeyr’in arasına bir mesafe koyduğu bir gerçektir. Fakat olayların tek sebebi, hareket noktası da bu husus değildir. Bu, sadece aradaki husumet ya da ayrılığın bir parçası olarak da düşünülebilir.⁷⁴

Demircan, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr’in muhalefet gerekçesi için bazı kişisel çıkarlarının olduğu bu rivayetleri eleştirmektedir. Ona göre; bütün bu rivayetlerin mantığında Hz. Ali’ye karşı ayaklanan kişilerin haksız olduğu görüşünü destekleme amacı yatmaktadır. Bununla birlikte Ehl-i Sünnet; Hz. Ali’yi haklı, sahâbenin ileri gelenlerinden olan Hz. Talha ve Hz. Zübeyr’i de mazur gösterme eğilimindedir.⁷⁵

Bakır, valilik talebi dışında Hz. Talha ve Hz. Zübeyr’in muhalefet etmelerini ekonomik nedenlere bağlıyor. Ona göre; Hz. Ali halife seçildikten sonra birçok yerde bulunan Ümeyye oğulları arasında siyasi olduğu kadar ekonomik nedenlerden dolayı da bir nevi telaş ve gelecek endişesi meydana geldi.⁷⁶ Hz. Ali’nin hazinedeki malları Arap-Mevali, erkek-kadın ayrımı yapmadan tüm Medinelilere dağıtması, sahâbenin gücenmesine yol açtığı ileri sürülmektedir. Hz. Ali’nin iktidarı boyunca uygulayacağı ekonomik politikası bazı sahâbe ile Hz. Talha ve Hz. Zübeyr tarafından tepkiyle karşılandı.⁷⁷ Bu politikanın ilk adımını atan Hz. Ali Hz. Osman’ın evinde bulunan tüm silahlara el koydu ve daha önce zekât malları olarak toplanan hayvan sürülerini de Ümeyye oğullarının ellerinden aldı. Ayrıca Hz. Osman’ın akrabalarına dağıttığı bazı toprakları da onlardan geri aldı.⁷⁸

⁷³ Tok, *a.g.e.*, 76.

⁷⁴ Tok, *a.g.e.*, 76.

⁷⁵ Demircan, *Ali-Muaviye*, 95.

⁷⁶ Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, 208.

⁷⁷ Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, 211.

⁷⁸ Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, 210

Beklentileri gerçekleşmeyen⁷⁹ ve yönetimde kendilerine görev verilmeyen Şûra üyelerinden Hz. Talha'yla Hz. Zübeyr⁸⁰ birçok kez Medine'yi terk etmeyi denediler ama Hz. Ali ikisine de izin vermedi. Hz. Osman'ın şehit edilmesinin üzerinden yaklaşık dört ay geçtikten sonra⁸¹ ikisi de Umre ibadetini yerine getirmek için Hz. Ali'den izin istediler.⁸²

Hz. Ali Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in Mekke'ye gitmek istemelerinin hayra alamet olmadığını düşünüyordu⁸³ ve ikisinin asıl amacını bildiği için onlara bu düşüncesini ifade etti.⁸⁴ Ancak ikisini engellemesi doğru olmayacağından ve bu durumun arzu edilmeyen sıkıntılar doğurma ihtimalinden dolayı⁸⁵ bu isteklerini kabul etti.⁸⁶

Hz. Talha'yla Hz. Zübeyr'in esas niyeti ise, Hz. Aişe'nin de desteklediği⁸⁷ Hz. Osman'ın haksız bir şekilde şehit edildiğini ve onun katillerinin cezalandırılması gerektiğini savunan⁸⁸ Mekke'deki muhalif gruba katılmaktı.⁸⁹ Mekke'ye varınca Hz. Ali'ye baskı altında biat ettiklerini iddia ettiler.⁹⁰

Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in ileri sürdükleri Hz. Ali'ye baskı altında biat ettikleri iddiası ciddi bir meseleydi. Hz. Ali bundan dolayı, ikisini kendisini yüzüstü bırakmakla suçladı. Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in iddialarını kabul etmeyen Hz. Ali, kendisine yapılan biatin acele olmadığını, kendisi istemediği halde halifelige Medineliler tarafından seçildiğini, bu nedenle halife olduğunu belirtti.⁹¹

⁷⁹ Çiçek, a.g.m., 149.

⁸⁰ Ayar, "Hâricîlerin Hz. Ali'den Ayrılış Süreci", 47.

⁸¹ Belâzurî, *Ensâb*, III, 19; Taberî, *a.g.e.*, IV, 452; Abbott, *a.g.e.*, 128; Ethem Ruhi Fırlalı, "Cemel Vak'ası", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1993, VII, 320.

⁸² Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 95; Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 366; İbnü'l-Arabî, *a.g.e.*, 147; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 95 (T., III, 208).

⁸³ Demircan, *Fitne*, 89.

⁸⁴ Hasan, a.g.m., II, 38.

⁸⁵ Demircan, *Fitne*, 89.

⁸⁶ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 95; Demircan, *Fitne*, 89.

⁸⁷ Abbott, *a.g.e.*, 128.

⁸⁸ Ayar, "Hâricîlerin Hz. Ali'den Ayrılış Süreci", 47.

⁸⁹ Abbott, *a.g.e.*, 128.

⁹⁰ Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiseler*, 175; a.mlf., "Hariciliğin Siyasi Görüşleri", 335; Çiçek, a.g.m., 149.

⁹¹ Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiseler*, 175.

Çakır, bütün bunların yanında Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in Hz. Ali'yi dinlemeyerek Basra'ya gidiş sebeplerinden biri olduğu ileri sürülen, ikisinin talep ettiği valiliklerin verilmemesi iddiasının bir dayanağının olmadığını ileri sürmektedir. Ona göre; Hz. Talha ve Hz. Zübeyr hem Basra'ya gidince hem de sonrasında valilik isteklerini tekrar dile getirdikleri görülmemektedir. Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in amaçları bu isteklerinden tamamen bağımsız olarak Hz. Osman'ı şehit edenlerin cezalandırılmasıdır.⁹²

Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in Medine'den ayrılımları, İslâm tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Çünkü bu süreç sonunda fitnenin bir zaferi olarak Müslümanlar ilk defa karşı karşıya gelecek ve bu iki sahâbe ile birlikte içlerinde daha başka seçkin sahâbenin de bulunduğu birçok kişi hayatlarını kaybedecektir.⁹³

Netice olarak, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in Medine'den ayrılıp Mekke'ye gitmeleri ve oradan da muhalif gruba katılıp Hz. Ali'ye karşı mücadele etmeleri, ikisinin valilik taleplerine olumlu cevap alamamalarına bağlandığı görülmektedir.⁹⁴

Ancak Demircan bu konuyu şöyle yorumlamaktadır: “Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in muhalefet etmesi muhtemelen bizzat içinde yaşamış oldukları gelişmelerin iç dünyalarındaki akisleridir. Hz. Ali'nin halife olmasından sonra geri plana itilmişlik duygusu yaşamış olmaları mümkündür. Ancak bunu Hz. Ali'den bekledikleri valiliği kaybetmeleri gibi yüzeysel izahlarla anlamak zordur. Ayrıca Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in o güne kadar valilik tecrübeleri hiç olmamıştı. İkisinin Şûra üyelerinden olmaları onları valilikten daha fazlasının isteme hususunda hak sahibi yapıyordu. Burada unutulmaması gereken bir nokta da şu ki geleneksel anlatıma göre kendilerine yapılan halifelik teklifini reddeden kişilerin valilik beklentisine girmeleri

⁹² Çakır, a.g.m., 187.

⁹³ Tok, a.g.e., 79-80.

⁹⁴ Bu konuda geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. Taberî, *a.g.e.*, IV, 429; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 86 (T., III, 201); Fırlı, *İbâdiye'nin Doğuşu*, 39-44; a.mlf., *İmam Ali*, 64; a.mlf., “Cemel Vak'ası”, VII, 320; Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiseler*, 175-177; a.mlf., “Hariciliğin Siyasi Görüşleri”, 335; Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Tarihi*, 121; Bünyamin Erul, “Talha b. Ubeydullah”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2010, XXXIX, 504; Fayda, “Hulefâ-yi Raşidîn”, XVIII, 331; Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, 212; A. Bülent Ünal, *İlk Devir İslâm Düşüncesinde Hâkimiyet Kavramı ve Tezâhürleri*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İzmir, 1997, 152; Cihan, *a.g.e.*, 109-110; Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 262; a.mlf., “Hâricîlerin Hz. Ali'den Ayrılış Süreci”, 47; İla, *a.g.e.*, 84-85; Tok, *a.g.e.*, 74-76.

acaba ne derece doğrudur? Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in tavır belirlemede belki İslâm öncesi ittifakların yanında Hz. Peygamber dönemi ve sonrasındaki gelişmelerin etkisi de olmuş olabilir. Tavırların belirlenmesi sırasında bireysel ilişkilerin ve hatıraların önemli etkileri olduğu apaçıktır. Bununla birlikte kişileri tavır almaya yönelten saikleri bütün açıklığıyla ortaya koymak oldukça zordur.”⁹⁵

Abdulazîm ed-Deyb de, Hz. Zübeyr'in valilik isteğinin yerine gelmemesi sonucu isyan ettiği iddiasına şiddetle karşı çıkmaktadır.⁹⁶

Şurası bir gerçek ki; Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in halifelik konusunda arzularının olduğu şeklindeki yoruma katılmak zordur. Farklı rivayetlere göre; Hz. Osman şehit edildikten sonra ikisine de halifelik görevi için gidilmiş ancak ikisi de bu görevi kabul etmemişlerdir. Daha sonra ikisinin fikir değiştirip halifelik için hırslı olduklarını kabul etmek de zordur. Zira Cemel Vak'ası ikisi için Hz. Ali'yi makamından etme konusunda fırsat olabilirdi. Ancak ikisi de Hz. Ali'nin uyarısı üzerine savaşı bıraktığı rivayet edilmektedir.⁹⁷

3.1.1.3. İFK HADİSESİ

Hz. Osman ve Hz. Ali dönemindeki olayların seyrine bakıldığı zaman, Hz. Aişe'nin belki de daha önce hiç olmadığı kadar bu dönemde birtakım siyasi faaliyetlerin içinde daha aktif bir halde yer aldığı görülmektedir. Muhtemelen Hz. Aişe başlangıçta Hz. Ali'yle herhangi bir kırgınlığı olmamasına rağmen gelişen birtakım olayların ve bu olaylarda yer alan birtakım kimselerin de etkisiyle Hz. Aişe ve Hz. Ali arasında yeni bir dönem başlamış olabilir.⁹⁸

Hz. Aişe'nin Cemel Vak'ası'na neden katıldığı sorusunun net bir cevabı olmadığı için onun Hz. Ali'yle geçmişteki ilişkilerine dair bazı yorumlar yapılmış ve bu tutumu geçmişle ilişkilendirilmiştir.⁹⁹ Bundan hareketle Hz. Aişe'yle Hz. Ali'nin

⁹⁵ Demircan, *Fitne*, 92-93.

⁹⁶ Selçuk Coşkun, “Abdulazîm ed-Deyb'in Zübeyr b. Avvâm'a Yönelik Bazı Tenkitlere Cevabı”, *Dini Araştırmalar*, III-7, Ankara, 2000, 151-160.

⁹⁷ Günal, *a.g.e.*, 125.

⁹⁸ İla, *a.g.e.*, 83.

⁹⁹ Demircan, *Fitne*, 89.

Cemel Vak'ası'nda karşı karşıya gelmesi özellikle İfk Hadisesi'nden kaynaklandığı ifade edilmiştir.

Bilindiği gibi İfk Hadisesi;¹⁰⁰ Benî Mustalik Gazvesi'nde¹⁰¹ Hz. Peygamber'e eşlik eden Hz. Aişe, dönüşte ordunun konakladığı bir yerde yanlışlıkla unutuldu. Hz. Aişe, yokluğunun fark edilip kendisinin geri alınacağını düşünerek orada beklemeye başladı. Ordunun artçısı Safvan b. Muattal konaklanan yerde unutulmaları kontrol ederken Hz. Aişe'yi orada gördü ve onu devesine bindirerek ikinci konaklama yerinde orduya yetiştirdi. İlk başta hiç kimsenin aklına kötü bir şey gelmedi ancak daha sonra bu hadiseyi fırsat bilen münafıkların başını çeken Abdullah b. Übeyy b. Selûl Hz. Aişe'nin iffetine karşı büyük bir iftira ortaya attı. Sefer dönüşü rahatsızlanan Hz. Aişe olan bitenden habersiz hasta yatağında yatarken iftira yayılıp ciddi bir iç huzursuzluğa neden oldu. Günler sonra tesadüfen dedikoduyu duyan Hz. Aişe tekrar rahatsızlandı ve Hz. Peygamber'den izin alarak ailesinin yanına gitti. Hz. Peygamber, Hz. Aişe'ye güvenmesine rağmen iftira karşısında ne yapacağını bilemiyordu ve çevresinde güvendiği birçok yakınıyla istişare etti. Bunlar arasında Hz. Ali, Hz. Peygamber'in üzülmelerini istemediği için ona, Hz. Aişe'yi boşayıp başka bir kadınla evlenmesini tavsiye etti. Ancak kısa bir müddet sonra Hz. Aişe'nin suçsuz olduğuna dair ayetler¹⁰² nazil oldu ve olayın bir iftira olduğu ortaya çıktı.¹⁰³

¹⁰⁰ İfk Hadisesi hakkında bilgi için bkz. Mustafa Fayda, "İfk Hadisesi", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2000, XXI, 507-509.

¹⁰¹ Benî Mustalik Gazvesi hakkında bilgi için bkz. Ya'kûbî, *a.g.e.*, II, 53; Ahmet Önkâl, "Mustalik (Benî Mustalik)" *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2006, XXXI, 360-361.

¹⁰² Nûr 24/11-21.

İftiradan dolayı Hz. Peygamber'e farklı bir öneride bulunan Hz. Ali'nin bu yaklaşımı; gururlu ve onurlu bir kadın olan Hz. Aişe'nin kalbini oldukça kırmış ve onu üzmüştü.¹⁰⁴

H. Aişe'nin Hz. Ali'ye muhalefet etmesinin nedenini, Hz. Ali'nin İfk Hadisesi'ndeki tutumuna bağlayan araştırmacılar¹⁰⁵ olmakla birlikte bunun yanında

¹⁰³ Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, (Thk.: Marsden Jones), I-III, Beyrut, 1984, II, 426-440 (Türkçesi: *H. Peygamber'in Savaşları*, Çev.: Musa Kazım Yılmaz, I-III, İstanbul, 2014, II, 71-86); Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye* (Thk.: Mustafa es-Sekkâ v.dğr.), I-IV, Beyrut, ts., III, 309-321; Ya'kûbî, *a.g.e.*, II, 53. Ayrıca geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. Şiblî, *a.g.e.*, III, 312-319; Adnan Demircan, *H. Peygamber Devrinde Münafıklar*, İstanbul, 1996, 85-92; Abbott, *a.g.e.*, 45-52; İsmet Ersöz, "Kur'an'da İfk Olayı", *Diyanet İlmî Dergi*, XXIV-1, Ankara, 1998, 47-55; Fayda, "İfk Hadisesi", XXI, 507-509; a.mlf., "Âişe", II, 201-205; Hüseyin Algül, "İslâm Tarihinden Örneklerle İftira Olayına Tahlili Bir Bakış", *UÜİFD*, IX-9, Bursa, 2000, 135-136; Seyfullah Kara, "İfk Olayının Etkileri ve Olayla İlgili Ortaya Konan Tavırlar", *ATAÜİFD*, 15, Erzurum, 2001, 343-382; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, İstanbul, 2004, 207; Ali Aksu, "İfk Olayı Üzerine Bir Değerlendirme (Sebepler ve Sonuçları Açısından)", *CÜİFD*, VIII-1, Sivas, 2004, 1-21; Ayşe Hümeysra Aslantürk, "Kur'an'ın İfk Hadisesi'ni Beyanı Bağlamında İnsanlığa Sunduğu Evrensel Mesajlar", *VII. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler)*, Isparta, 2004, 216-238; İla, *a.g.e.*, 50-61; Recep Erkocaaslan, *H. Peygamber Dönemi Savaşlarından Benî Mustalik Gazvesi ve İfk Olayı*, (Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa, 2008, 42-61; Aliye Gümüş, *İfk Hadisinin Tahlili*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008, 56-96; Martin Lings, *H. Muhammed'in Hayatı*, (Çev.: Nazife Şişan), İstanbul, 2008, 258-264; Maxime Rodinson, *Muhammed: Yeni Bir Dünyanın ve Peygamberin Doğuşu*, (Çev.: Atilla Tokatlı), İstanbul, 2008, 236-242; İbrahim Sarıçam, *H. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara, 2011, 194-196.

¹⁰⁴ Demirel, "H. Aişe", 130; Erkocaaslan, *H. Aişe'nin Hayatı*, 285.

¹⁰⁵ H. Aişe Na'sel lakabını vererek aleyhinde hareket ettiği H. Osman'a bizzat kendisini ve icraatını şikâyet için Medine'ye gitmek üzere yola çıkmışken yolda, onun şehit edildiğini ve H. Ali'ye biat edildiğinin haberini alınca kanaat değiştirmiş ve H. Osman hakkında mazlum olarak öldürülmüştür demiştir. Bu sözde, onun İfk Hadisesi dolayısıyla H. Ali'ye kızgınlığını açık bir şekilde görmek mümkün olmaktadır. Bkz. Fıglalı, *İmam Ali*, 63-64; a.mlf., *İbâdiye'nin Doğuşu*, 41; Cihan, *a.g.e.*, 110. Seligsohn, H. Aişe'nin Ali'ye karşı muhalefetini kin olarak değerlendirip ve sebebini H. Ali'nin bu İfk Hadisesi'nde ki tutumuna bağlamaktadır. Bkz. Seligsohn, *a.g.m.d.*, I, 229. H. Ali için gerçek bir düşmanlık olmasa bile derin bir hoşnutsuzluk beslemeye başladı. Bu durum ifadesini sonraki yıllarda H. Aişe'nin H. Ali'nin kişisel ve siyasi emellerine engel olma girişimlerinde buldu. Bkz. Abbott, *a.g.e.*, 52. H. Aişe İfk Hadisesinden dolayı H. Ali'yi hiçbir zaman affetmedi. Ne dini açıdan ne makam itibarıyla ne de kadınlığı dolayısıyla yapmakla görevli ve mecbur olmadığı bir konuda bir işe kalkışıyordu. Peygamber eşi de olsa bir kadının böyle bir işe girişmesi şahsi husumetten başka bir şey değildir. Bkz. Şehbenderzâde Ahmet Hilmi-Ziya Nur Aksun, *İslâm Tarihi 1 Dinî Düşünce ve İslâm (Doğuşu, Yayılışı, İlk Halîfeler, Emevîler, Abbâsîler)*, I-III, İstanbul, 2006, I, 299. Rodinson'a göre; H. Aişe, H. Ali'nin kendisi hakkındaki sözlerini unutmamış, onu hiçbir zaman affetmemiş ve yirmi yıl sonra H. Ali'yi bir katilin hançerine kurban ederek intikamını almıştır. Bkz. Rodinson, *a.g.e.*, 239. H. Aişe, İfk hadisesinde H. Ali'nin yanlış tutumundan dolayı ona karşı kin beslemesine sebep olmuş olabilir. Bu olaydan sonra H. Aişe'nin H. Ali'ye karşı cephe aldığı sanılmaktadır. Bkz. Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiseler*, 188-189.

aradan yıllar geçtikten sonra Hz. Aişe'nin böyle bir husumeti taşımadığını düşünen araştırmacılar da vardır.¹⁰⁶

Şiblî'nin verdiği bilgiye göre; muhalif grup harekete geçtiği zaman Ümeyye oğulları, İfk Hadisesi'ni Hz. Ali'ye karşı propaganda aracı olarak kullanmış ve Kur'an ayetine göre onun cehennemlik olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁰⁷

Bu ihtilafı farklı değerlendiren bir araştırmacıya göre ise; "Hz. Aişe'nin, Hz. Ali ile mücadelesinin çok eskiye dayandığını ifade eden rivayetler bulunmaktadır. Bunlara göre; Hz. Peygamber'in hayatında Hz. Ali'nin eşi Hz. Fatma ile Hz. Aişe'nin arasının iyi olmadığı dikkat çekmektedir. Hz. Peygamber'in eşleri arasındaki sürtüşmelerde Hz. Fatma, Hz. Aişe'nin karşısında yer almıştır. Bunun sebebi; Hz. Aişe'nin kıskanılması olabilir. Çünkü Hz. Peygamber'in en çok Hz. Aişe'yi sevdiği bilinmektedir. Bu sevgi Hz. Peygamber'in diğer eşlerini kıskandırdığı gibi Hz. Fatma'yı da kıskandırmış olabilir. Çünkü Hz. Aişe, onun annesinin yerine geçmiştir. Hz. Aişe'nin, Hz. Hatice hakkındaki Hz. Peygamber'i bile kızdıracak derecede konuşması onun, Hz. Fatma ile iyi ilişkiler içinde olmadığını bir başka delilidir. Belki de burada Hz. Aişe'nin, Hz. Peygamber'in sevgisini sadece kendisine ve ailesine yönlendirmek istemesinden kaynaklanan bir

¹⁰⁶ Şiblî'ye göre; bazı kötü niyetli kimseler Hz. Aişe'nin Hz. Ali'ye karşı muhalefetini İfk Hadisesi'ne bağlasalar da bu doğru değildir. Ona göre; Hz. Aişe'nin konuşmaları ve mektupları dikkate alındığında Hz. Aişe'nin böyle bir şeyi ima yoluyla bile olsa dile getirmedeği görülmektedir. Dolayısıyla böyle bir husumetin olmadığını söylemek mümkündür. Bkz. Şiblî, *a.g.e.*, III, 350. Hz. Aişe'nin muhalefetine geçmişte cereyan eden ve İfk hadisesi olarak bilinen olayda Hz. Ali'nin takınmış olduğu durumun da etkisi olabilir. Ancak Hz. Aişe'nin Hz. Ali hakkında iyilikle andığı rivayetler göz önüne alındığında bu olayın Cemel Vak'ası'na direk etki ettiğini düşünmek zordur. Bkz. Demirel, "Hz. Aişe", 140. Fayda, Hz. Aişe'nin iddia edilen aksine, Hz. Ali'ye karşı hiçbir kırgınlığı olmadığı halde Basra'ya hareket ettiğini belirtiyor. Bkz. Fayda, "Âişe", II, 203; Günel, *a.g.e.*, 123. Hz. Aişe'nin muhalefetini İfk hadisesine bağlayarak meseleyi bu kadar basite indirmek ve kişisel hale getirmek doğru değildir. Hz. Aişe'nin takındığı tutum, İslâm tarihinde Müslüman kadın için biçilen rolün dışında kaldığı için kabullenilmemektedir. Hz. Aişe, Hz. Ali'nin halife olmasını istememesi ve en önemlisi de seçilme tarzını beğenmemiş olması da mümkündür. Dolayısıyla Hz. Aişe'nin tavrında sinsice çelişkiler aramaya gerek yoktur. Bkz. Demircan, *Ali-Muaviye*, 92-95. Hz. Aişe'nin İfk hadisesinden dolayı Hz. Ali'ye kırgınlığını yıllarca biriktirmesi ve halife olmasından sonra da bu şekilde tepkisini gösterdiğini düşünmek doğru olmamalıdır. Bkz. Kelpetin, *Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi Tarihi*, 298. Benzer değerlendirme için bkz. Erkocaaslan, *Hz. Aişe'nin Hayatı*, 285; a.mlf., *Hz. Peygamber Dönemi Savaşlarından Benî Mustalik Gazvesi ve İfk Olayı*, 47.

¹⁰⁷ Şiblî, *a.g.e.*, III, 351. Bilgi ve değerlendirme için bkz. a.mlf., *a.g.e.*, III, 351-352.

kıskançlığı da söz konusu olabilir. Çünkü o, Hz. Peygamber'in Hz. Hatice'yi sevgiyle anmasını ve Hz. Ali'yi sevmesini açıkça yermiştir.”¹⁰⁸

Hz. Ali İfk Hadisesi'nde Hz. Aişe'yi zor imtihanında desteklemezken, Hz. Aişe de sıkıntılı bir dönemde halife seçilen ve iç karışıklılarla uğraşan Hz. Ali'ye karşı muhalif bir grubun başını çekerek onunla mücadele ettiği görülmektedir. Hz. Peygamber'den dolayı akraba olan Hz. Ali ve Hz. Aişe'nin zor zamanlarda birbirlerini desteklemedikleri anlaşılmaktadır. Bundan hareketle Hz. Ali ile Hz. Aişe'nin arasının kişisel olarak iyi olmadığı kanaatine varmak mümkündür. Şu da bir gerçek ki Hz. Aişe bir insan olarak tercihini Hz. Ali'den yana koymaması doğal ve insani bir reflekstir.¹⁰⁹

Bunlardan hareketle şunu ifade etmek mümkündür: Hz. Aişe'nin Hz. Ali'ye karşı muhalefetini sadece İfk Hadisesi'yle açıklamak doğru değildir. İfk Hadisesi belli ölçüde etkili olmuş olabilir ancak Hz. Ali'ye karşı çıkışını tek başına açıklaması güçtür. Bunun dışında daha sonraki dönemde meydana gelen başka sebepler ve şartların da onun muhalefet etmesinde etkin olmuştur.¹¹⁰ Bunun yanında Hz. Aişe'nin Hz. Ali'ye karşı muhalefetinde İfk Hadisesinin etkisinin hiç olmadığını düşünmek de doğru bir yaklaşım değildir. İfk Hadisesi sadece bir neden değil, nedenlerden biridir demek mümkündür.¹¹¹

3.1.1.4. EMEVÎ-HÂŞİMÎ ÇEKİŞMESİ

Hz. Peygamberin önderlik ettiği Müslümanların, devlet ve toplum hayatında manevi birtakım değerler dışında dil, renk, kabile gibi fiziki ölçülere değer verilmediği, insanların takvalarıyla derecelendirildiği, idari makamlara tayinlerde ise ehliyetten başka bir ölçüye dikkat edilmediği görülmektedir.¹¹² Ancak bu ideal anlayış Hz. Peygamber'in vefatından sonra çok uzun sürmedi. Çok zaman geçmeden birtakım nedenlerle dini kılığa bürünmüş bir cahiliye zihniyeti yer yer kendisini

¹⁰⁸ İla, a.g.e., 85-86. Ayrıca bkz. Varol, *Ehl-i Beyt ve Siyâsi Faaliyetleri*, 211.

¹⁰⁹ Azimli, *Hz. Ali*, 69.

¹¹⁰ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2*, 297; Demircan, *Ali-Muaviye*, 92-94.

¹¹¹ Erkocaaslan, *Hz. Peygamber Dönemi Savaşlarından Benî Mustalik Gazvesi ve İfk Olayı*, 47.

¹¹² Mehmed Said Hatiboğlu, “İslam'da İlk Siyâsî Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureyşliliği”, *AÜİFD*, XXIII, Ankara, 1978, 155.

hissettirmeye başladı. Hz. Peygamberin vefatıyla birlikte halifelik makamını ele geçiren Kureyş kabilesi Hz. Osman'ın halifeliği döneminde görünürde bir bütünlük arz etti. Ancak Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle birlikte Müslümanlar içten içe parçalanmaya başladı. Başlangıçta aile kavgası durumundaki Emevî-Hâşimî mücadeleleri, çatışmaya dönüştü.¹¹³

Akoğlu'nun değerlendirmesine göre; Hz. Peygamber vefat ettikten sonra meydana gelen birçok siyasi olayın nedeni; eski kabilecilik anlayışının yansımalarıdır.¹¹⁴

Cemel Vak'ası'nın görünen değil, ama görünmeyen ancak önemli nedenlerinden biri de Emevî-Hâşimî çekişmesi olduğunu ifade etmek mümkündür.¹¹⁵ Cemel Vak'ası'nda her ne kadar Cemel Ashâbı ön plana çıkmış olsa da arka planda özellikle Hz. Ali'nin valiliklerden aldığı Ümeyye oğullarına mensup valilerden lojistik destek geldiği açıktır.

Cemel Vak'ası'na yol açan önemli faktörlerden biri, Ümeyye oğullarının hâkimiyet ve iktidar hırsı olarak değerlendirilmektedir. Bu hırs, sosyal değişim sancıları çeken bir toplumda ortaya çıkınca bu olaylar daha kolay sahnelenmiştir.¹¹⁶

Ebû Sûfyan başkanlığındaki Ümeyye oğulları, İslâmiyet'in doğuşuyla birlikte eski siyasi ve askerî saygınlığını nispeten kaybettiler de¹¹⁷ Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber'den ve ondan sonra da Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman'dan gördükleri müsamaha ve kendilerine gösterilen itibar sayesinde çevre edinip maddi açıdan güçlü hale geldiler.¹¹⁸

Ümeyye oğullarının, özellikle Hz. Osman döneminde güçleri daha da arttı. Bu dönemde İslâm devletinin neredeyse önemli bir gücü onların elindeydi. Bu durum

¹¹³ Hatiboğlu, "Hilâfetin Kureyşliliği", 155.

¹¹⁴ Değerlendirme için bkz. Muharrem Akoğlu, "Hâriciliğin Ortaya Çıkmasında Etkili Olan Sosyo-Kültürel Faktörler", *EÜSBED*, 9, Kayseri, 2000, 510-517.

¹¹⁵ Emevî-Hâşimî aileleri arasındaki tarihi rekabet ve siyasi çekişme hakkında detaylı bilgi ve geniş değerlendirme için Sarıçam, *Emevî-Hâşimî* adlı çalışmaya bakılabilir. Ayrıca değerlendirme için bkz. Yiğit, "Emeviler", XI, 87-88; Akoğlu, "Hâriciliğin Ortaya Çıkmasında Etkili Olan Sosyo-Kültürel Faktörler", 503-522.

¹¹⁶ Ünal, *a.g.e.*, 153.

¹¹⁷ Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, 215; Akoğlu, "Hâriciliğin Ortaya Çıkmasında Etkili Olan Sosyo-Kültürel Faktörler", 510-511.

¹¹⁸ Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, 215; Sarıçam, *Emevî-Hâşimî*, 253.

bir taraftan Medine’de olmasa bile eyaletlerde kendilerine taraftarlar ve sempatizanlar kazandırdı. Diğer taraftan servetlerinin artmasını sağladı.¹¹⁹

Hız. Osman’ın şehit edilmesi Ümeyye oğullarının yönetimden uzaklaşması anlamına geldiği gibi Hız. Ali’nin halife olması da Hâşim oğullarının iktidara gelmesi anlamına geliyordu.¹²⁰ Hız. Ali, Hâşim oğulları arasında seçilen ilk halifedir.¹²¹

Hız. Ali göreve gelir gelmez, çoğu Ümeyye oğullarından oluşan Hız. Osman’ın valilerini görevden alıp, yerlerine kendi valilerini tayin etmekle işe başladı.¹²²

Hız. Ali Hız. Osman’ın valileriyle çalışmak istemiyordu ve kendisine valilerin yerlerinde bırakılması konusunda Muğire b. Şu’be’nin yaptığı tavsiyeleri de dikkate almadı.¹²³ Zaten Hız. Ali daha önce Hız. Osman’ı valiler için defalarca ikaz etmişti.¹²⁴

Aslında Muğire b. Şu’be ile İbn Abbas’ın tavsiyeleri iyi bir siyasetti. Şayet Hız. Ali Hız. Osman’ın valilerini derhal görevden almayıp biatlerini alsaydı onların husumetini bertaraf etmiş olurdu.¹²⁵ Ancak hakkı yerine getirme hususunda yumuşaklık göstermeksizin şiddetli davranma mizacına sahip olan Hız. Ali,¹²⁶ İslam’a aykırı olan aldatma yolunu tercih etmeyerek¹²⁷ hilafete geçer geçmez Hız. Osman’ın valilerini görevden alıp, onların yerine Ensar ve Hâşim oğullarına mensup kimseleri

¹¹⁹ Bakır, *Hız. Ali ve Dönemi*, 215; Sarıçam, *Emevî-Hâşimî*, 253.

¹²⁰ Sarıçam, *Emevî-Hâşimî*, 253.

¹²¹ İbrahim Sarıçam, “Hız. Ali’nin Hayatı ve Şahsiyeti”, *Hayatı Kişiliği ve Düşünceleriyle Hız. Ali Sempozyumu*, (Haz.: M. Selim Arık), Bursa, 2005, 23.

¹²² Hız. Ali Hız. Osman’ın valileri yerine Abdullah b. Abbas’ı Yemen’e, Semüre b. Cündeb’i Basra’ya, Ammare b. Şihab’ı Kûfe’ye, Kays b. Sa’d b. Ubade’yi Mısır’a, Sehl b. Huneyf’i Şam’a vali olarak tayin etti. Bkz. İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 86-88 (T., III, 201-203); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 429 (T., VII, 370). Ayrıca bkz. Sarıçam, *Emevî-Hâşimî*, 254-256.

¹²³ Ya’kûbî, *a.g.e.*, II, 180; Taberî, *a.g.e.*, IV, 438; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 86-88 (T., III, 201-203). Bu konuda değerlendirme için bkz. Şiblî, *a.g.e.*, V, 80-82.

¹²⁴ Sarıçam, *Emevî-Hâşimî*, 253.

¹²⁵ Şiblî, *a.g.e.*, V, 80.

¹²⁶ Hasan, *a.g.m.*, I, 342.

¹²⁷ İbn Haldûn, *a.g.e.*, I, 446.

tayin etmeye başlayarak yönetim kadrosunu takviye etti.¹²⁸ Bunların ortak özelliği ilk üç halifenin idaresinde iktidardan mahrum bırakılmış olmalarıdır.¹²⁹

İdarenin Hz. Ali'nin şahsında Hâşim oğullarına geçmesi sonucu yeni idari yönetim karşısında siyasi rollerinin ortadan kalktığını gören Ümeyye oğulları, Hz. Ali'ye hemen tepki gösterdiler.¹³⁰

Görevden alınmayı hazmedemeyen valiler, Hz. Ali'ye karşı cephe oluşturdular.¹³¹ Özellikle Medine'deki Ümeyye oğulları ve taraftarları yeni halifeye karşı muhalif hisleri ayakta tutabilmek için ellerinden geleni yapıyorlardı.¹³² Ancak şu var ki, Hz. Ali halife olunca Ümeyye oğullarını kendi tarafına çekmek yerine, onların düşmanca bir tutuma sürüklenmelerine neden olabilecek bir politika izledi. Neticede onlar da Medine'den ayrılarak Mekke'ye gidip muhalif gruba katıldılar.¹³³

Valilikten alınan Hz. Muâviye, Hz. Ali'ye karşı isyan bayrağını açarak,¹³⁴ yeni halifenin Hz. Osman'ın şehit edilmesi konusunda ilgisiz kaldığını ve suç ortağı olan isyancıları, ordusunda barındırdığını ileri sürerek ona biat etmedi.¹³⁵

Hz. Muâviye, Kur'an-ı Kerim'in: *"Haklı bir sebep olmadıkça, Allah'ın, öldürülmesini haram kıldığı cana kıymayın. Kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine yetki vermişizdir. Ancak o da (kisas yoluyla) öldürmede meşru ölçüleri aşmasın. Çünkü kendisine yardım edilmiştir."*¹³⁶ ayetine göre; haksız bir şekilde öldürülmüş birinin yakın akrabasına tanınan kisas hakkından hareketle¹³⁷ Hz.

¹²⁸ Sarıçam, *Emevî-Hâşimî*, 254; Apak, "Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği", 38; Mahmut Kelpetin, "Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasi Tarihindeki Etkileri", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 12, Ankara, 2004, 155; İbrahim Sarıçam-Mustafa Öz, "Hâşim (Benî Hâşim)", *DİA*, I-XVI, Ankara, 1997, XVI, 404.

¹²⁹ Apak, "Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği", 38.

¹³⁰ Sarıçam, *Emevî-Hâşimî*, 256.

¹³¹ Ayşe Nur Mutlu, *Raşid Halifeler Döneminde Siyasi Değişmeler ve Toplumsal Etkileri*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2009, 26.

¹³² Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye*, 101.

¹³³ Demircan, *Ali-Muaviye*, 91.

¹³⁴ Sarıçam, *Emevî-Hâşimî*, 256.

¹³⁵ İrfan Aycan, "Muâviye b. Ebû Süfyân", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2005, XXX, 332.

¹³⁶ İsrâ, 17/33.

¹³⁷ Laura Veccia Vaglieri, "Ali-Muâviye Mücadelesi ve Haricî Ayrılmasının İbâdî Kaynakların Işığında İncelenmesi", (Çev.: Ethem Ruhi Fırlıklı), *AÜİFD*, XIX-1, Ankara, 1971, 148.

Osman'ın akrabası sıfatıyla¹³⁸ onun kanını Hz. Ali'den talep etmeye¹³⁹ ve bunun için kamuoyu desteğini toplamak¹⁴⁰ amacıyla propagandaya başladı.¹⁴¹ Hz. Osman'ın şehit edilmesini istismar edip durumu kendi lehine çevirmeye çalışan Hz. Muâviye¹⁴² bu masum talebi öne çıkararak epey destekçi buldu.¹⁴³

Hz. Muâviye Hz. Osman'ın kanlı gömleğini Şam halkını heyecana getirmek için mescitte teşhir etti.¹⁴⁴ Bilindiği gibi Nu'man b. Beşîr Hz. Osman şehit edildikten sonra Hz. Osman'ın kanlı gömleğiyle birlikte onun eşi Nâile'nin kopan parmaklarını alıp Şam'a götürmüştü.¹⁴⁵ Bu, Hz. Muâviye için büyük bir propaganda vesilesi oldu.¹⁴⁶ Hz. Muâviye de Hz. Osman'ın kanını talep etmek maksadıyla bunu Hz. Ali'ye karşı propaganda aracı olarak kullandı. O, Hz. Osman'ın kanlı gömleği ile onun eşinin kopan parmaklarını mescitte astı. İnsanlar bu manzarayı görüp sürekli ağlıyorlardı.¹⁴⁷

Hz. Ali'nin siyasi otorite sağlamasının önündeki en büyük engel Hz. Muâviye olduğu ifade edilir. Hz. Muâviye Hz. Osman dönemindeki olayların halifenin şehit edilmesine kadar gideceğini öngördüğü ve stratejisini buna göre tespit ettiği ileri sürülmektedir.¹⁴⁸ Bundan dolayı, Hz. Ali'nin halife seçilmesine en büyük itirazın İbn Sebe ve grubundan değil de Hz. Muâviye'den geldiğini söylemek abartı olmaz.¹⁴⁹

Hz. Ali'yi Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle ilişkilendirmeye çalışan Hz. Muâviye diğer taraftan da kendisini Hz. Osman'ın velisi ilan etmiştir. Bu vesileyle hem Şamlıları yönetime karşı kıskırttığı hem de Hicazlılara niyetinin halifelik değil de Hz. Osman'ın katillerini cezalandırmak olduğunu göstermeye çalıştığı ifade

¹³⁸ Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 259.

¹³⁹ Buse, a.g.m., 294.

¹⁴⁰ Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 259.

¹⁴¹ Demircan, *Ali-Muaviye*, 74.

¹⁴² Hatalmış, a.g.e., 264.

¹⁴³ Demircan, *Ali-Muaviye*, 74.

¹⁴⁴ Wellhausen, *Arap Devleti*, 35; Sarıçam, *Emevî-Hâşimî*, 256.

¹⁴⁵ İbnü'l-Esîr, a.g.e., III, 82 (T., III, 196).

¹⁴⁶ Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, 54.

¹⁴⁷ Dineverî, a.g.e., 204 (T., 193).

¹⁴⁸ Apak, "Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği", 42.

¹⁴⁹ Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, 54.

edilmektedir. Özetle Hz. Muâviye'nin Hz. Ali'ye karşı psikolojik savaş taktiğini uyguladığı söylenebilir.¹⁵⁰

Hz. Muâviye'nin görevden alınmasına rağmen seçilmiş meşru halifeye biat etmemesi, Hz. Ali'nin siyasi otoritesini sarstı. Bunun yanında Hz. Osman'ın yakını olması hasebiyle meşru hakkı olan kanı talep etmesi Hz. Muâviye'nin elini güçlendirirken muhaliflerin de işini kolaylaştırdı. Ayrıca Hz. Muâviye'nin biat etmemesi askerî anlamda Hz. Ali'nin gücünü zayıflatırken muhaliflere de bu anlamda dolaylı olarak hem maddi hem de manevi anlamda destek olmuş oldu.

Bu konuda İbn Kuteybe, Hz. Aişe'nin bu olaya girişmesinin temelinde, Hz. Muâviye'nin Hz. Ali'ye biati kabul etmemesinin verdiği cesaret olduğunu ifade ediyor.¹⁵¹

Ümeyye oğullarının diğer mensupları da kendi güçleri nispetinde muhalefet etmeye çalışıyorlardı. Örneğin; Hz. Osman'ın Mekke valisi Abdullah b. Âmir el-Hadramî, zamanın siyasi olayları ve Hz. Osman'ın şehit edilmesine sebep olan hadiselerde sorumlu olan Mervân b. Hakem, Saîd b. Âs gibi Ümeyye oğullarına mensup kimselerin amacı, Mekke'de tahriklerde bulunarak Basra'ya gitmek ve orada devlet hazinesini ele geçirmektir.¹⁵²

İleride değinileceği üzere Hz. Aişe, Hac'dan dönerken yolda Hz. Osman'ın şehit edildiğini ve onun yerine Hz. Ali'nin seçildiğini haber alınca hemen Mekke'ye geri döndü. Kâbe'de Hicr mevkiinde Hz. Osman'ın mazlum olarak şehit edildiğini halka anlatarak insanları mücadeleye davet etti.¹⁵³ Bu davete ilk karşılık veren Ümeyye oğullarından Abdullah b. Âmir el-Hadramî oldu.¹⁵⁴ Abdullah b. Âmir'den sonra Medine'den kaçıp Mekke'ye sığınan Ümeyye oğullarına mensup başka kimseler de bu davete karşılık verdiler.¹⁵⁵ Bunlar arasında Velîd b. Ukbe, Saîd b. Âs

¹⁵⁰ Apak, "Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği", 42.

¹⁵¹ Günal, *a.g.e.*, 90. Bilgi için bkz. İbn Kuteybe, *a.g.e.*, I, 72.

¹⁵² Şiblî, *a.g.e.*, V, 84.

¹⁵³ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 99-100, 103; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 100-101 (T., III, 210-211); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 432 (T., VII, 372).

¹⁵⁴ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 100; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 100-101 (T., III, 210-211); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 432 (T., VII, 372).

¹⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 100-101 (T., III, 210-211); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 432 (T., VII, 372).

gibi kimselerin yanında yine Yemen valisi Ya'lâ b. Ümeyye ile Basra valisi Abdullah b. Âmir yanlarında getirdikleri bol miktardaki mallarla bu mücadeleye katıldılar.¹⁵⁶ Rivayete göre; Ya'lâ b. Ümeyye yanında getirdiği 600 deve ile 600000 dirhemle destek oldu.¹⁵⁷ Bunun yanında yine Ya'lâ b. Ümeyye Cemel Vak'ası'na adını veren "Asker" adlı deveyi kendisi satın alıp Hz. Aişe'nin emrine verdi.¹⁵⁸ Bu ikisinin Hz. Aişe'nin yanında yer alması Medine'de kalan diğer Ümeyye oğullarını da cesaretlendirdi ve onlar da Mekke'ye giderek muhalif gruba katıldılar.¹⁵⁹

Hz. Aişe üzerinde mahfesi olup zırhlarla çevrilmiş olan asker adlı deveye bindiği için onun etrafındaki orduya Cemel Ashâbı denilmiştir.¹⁶⁰

Hz. Osman'ın görevden alınan Mısır valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh de Mısır'ı terk ederek Hz. Muâviye'nin yanına gitti. Medine'de bulunan diğer Ümeyyeliler de Mekke'ye giderek bu son gruba birlikte hareket ettiler.¹⁶¹

Görüldüğü gibi İbn Abbas ve Muğîre b. Şu'be'in tavsiyelerini dikkate almayan Hz. Ali Hz. Osman'ın valilerini değiştirip yerine kendi valilerini tayin etmekle otoriteyi sağlayamamış ve aldığı tedbirler de istediği gibi sonuç verememiştir.¹⁶²

Burada dikkat çeken nokta; Hz. Osman'ın, Ümeyye oğullarına mensup görevden alınan bazı valilerinin, Hz. Aişe'nin başını çektiği muhalif gruba maddi anlamda lojistik destek sağlamış olmalarıdır.

Bakır, bunlardan hareketle Cemel Vak'ası'nın, Ümmeyye oğullarının devlet idaresini yeniden ele geçirmek için başlatmış oldukları merhaleden ibaret olduğunu

¹⁵⁶ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 100; Belâzurî, *Ensâb*, III, 21; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 100-101 (T., III, 210-211); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 432-433 (T., VII, 372-373).

¹⁵⁷ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 101; Belâzurî, *Ensâb*, III, 21; Taberî, *a.g.e.*, IV, 451; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 100-101 (T., III, 210-211); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 432-433 (T., VII, 372-373).

¹⁵⁸ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 139; Taberî, *a.g.e.*, IV, 452; İbn A'sem, *a.g.e.*, II, 468-469; İbnü'l-Arabî, *a.g.e.*, 147; Halit Özkan, "Ya'lâ b. Ümeyye", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2013, XLIII, 297. Benzer bilgi için bkz. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, 402. Ya'lâ b. Ümeyye'nin bu deveyi Ureyneli bir adamdan 200, başka bir rivayete göre ise; 80 dinara aldığı rivayet edilir. Bkz. Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 139; Taberî, *a.g.e.*, IV, 452, 457; İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 433 (T., VII, 373); Günal, *a.g.e.*, 91.

¹⁵⁹ Akçay, *a.g.m.*, 198.

¹⁶⁰ Algül, *İslâm Tarihi*, II, 483.

¹⁶¹ Sarıçam, *Emevî-Hâşimî*, 256-257.

¹⁶² Şiblî, *a.g.e.*, V, 82.

ifade ediyor.¹⁶³ Ona göre; bu ayaklanmanın neticesi de nitekim planlandığı gibi olmuş ve bu ayaklanmayla birlikte Ümeyye oğulları hem ileride devlet idaresine talip olacak güçlü muhaliflerinden kurtulmayı başarmış hem de Hz. Ali ile Basralılar arasında bir daha onarımı mümkün olmayan küskünlük ve nifak sokmada başarılı olmuşlardır.¹⁶⁴

Bakır'a göre; "Hz. Osman döneminde siyasi olarak cereyan eden her şey Ümeyye oğulları lehine oluyordu. Bunun en belirgin örneği ise, Şam'da vali olarak görev yapan Hz. Muâviye'dir. Çünkü Hz. Muâviye yirmi yıla yakın valiliği sırasında kendisine itaat eden, fitneden uzak ve sayıları yüz bine yakın güçlü bir ordu meydana getirdi. Böylece İslâm devleti bünyesinde ikinci bir kuvvet unsuru ortaya çıkmış oldu. Daha açık bir ifadeyle Şam vilayeti Hz. Muâviye'nin idaresinde devlet içinde devlet haline geldi."¹⁶⁵

Bakır'ın bu konuda çok iddialı bir görüşü mevcuttur. Ona göre; "Ümeyye oğullarına mensup Basra valisi Abdullah b. Âmir ve Yemen valisi Ya'lâ b. Ümeyye, Şam'daki güçlü orduyu geleceğe dönük bir plan için, Mekke'de başlattıkları ayaklanmaya bulaştırmak istemiyorlardı. Bunun yanında Şam'a gitmeyi planlayan Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'i bu fikirlerinden vazgeçirip onları Basra'ya yönelmeye ikna ettiler. Onların amacı; önce Şûra üyesi Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'i bertaraf etmek daha sonra da Hz. Ali'yle uğraşmaktı. Nitekim bu ayaklanmayı başarıya götürmek için maddi yönden büyük destek sağladılar ve tüm masrafları bizzat valilikleri sırasında biriktirmiş oldukları servetten karşıladılar."¹⁶⁶

Bakır'ın bu değerlendirmesine karşın Apak'ın değerlendirmesi de daha farklıdır. Apak'a göre; "Cemel Ashâbı'nın ortaya çıkışının ardından meydana gelen çatışmanın Hz. Muâviye'nin Hz. Ali'ye karşı gerçekleştirdiği iktidar mücadelesine yardımcı olduğu bir gerçektir. Nitekim Hz. Muâviye Cemel Vak'ası nedeniyle zaman kazanmış, Hz. Ali ise bu hadiseden dolayı planladığı Şam seferini geciktirmek zorunda kalmıştır. Üstelik Hz. Ali bu savaşta kendisine destekçi olan Kûfeliler ile

¹⁶³ Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, 216. Benzer değerlendirme için bkz. Ünal, *a.g.e.*, 157.

¹⁶⁴ Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, 216-217.

¹⁶⁵ Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, 216.

¹⁶⁶ Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, 216.

Basralıların karşılıklı olarak savaşmalarıyla büyük bir güç kaybına uğramıştır. Ancak Ümeyye oğullarına mensup bazı kişilerin muhalif grubun oluşmasında etkin rol oynamalarından ve savaşın Hz. Muâviye'nin sağladığı imkânlardan yola çıkarak Cemel Vak'ası'nın Hz. Muâviye ya da Ümeyye oğullarının planlı bir organizasyonu olduğunu iddia etmek zorlama bir düşünce olur. Bu iddianın kabul edilmesi Hz. Aişe, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in Ümeyye oğullarının oyununa gelen ve daha önce karşı oldukları idarenin yeniden canlanmasına katkı sağladıklarını fark etmeyen basiretsiz insanlar olarak görülmesi anlamına gelir ki bu mümkün değildir. Bunun aksine özellikle Hz. Aişe için bunun tersi rivayetler kaynaklarda mevcuttur.”¹⁶⁷

Apak'a göre; “Cemel Ashâbı'nın oluşumunda daha karmaşık siyasi ve dinî saikler etkin olmuştur. Eğer bu hadise Ümeyye oğullarının bir siyasi planı olsaydı sadece birkaç Ümeyyeli valinin değil, bütün Ümeyye oğullarının bu savaşa katılması gerekirdi. Ancak Ümeyye oğulları blok halinde Cemel Vak'ası'na katılmamışlardır.”¹⁶⁸

Bunun yanında sadece sebebi değil sonucu dahi dikkate alınırsa Cemel Vak'ası'nın Ümeyye oğulları tarafından yönlendirildiği iddiası havada kalacağı¹⁶⁹ ifade edilmektedir. Çünkü Cemel topluluğu Hz. Osman'ın şehit edilmesinden önce birbirlerine karşı iyi hisler taşımayan kimselerden oluştuğu halde¹⁷⁰ onları bir araya getiren sebepler farklı olduğu gibi onların beklentileri ve hedefleri de farklıydı.¹⁷¹ Gerçek manada hepsi bir şeylerin peşindeydi. Fakat görünürde herkes Hz. Osman'ın kanını talep ediyordu.¹⁷² Bu sebeple Hz. Muâviye'nin siyasi planı ile Cemel Vak'ası'nın birbirinden bağımsız olarak ele alınması daha isabetli olur. Ancak bu olayın iktidar yürüyüşünde Hz. Muâviye'ye büyük bir avantaj sağladığı da apaçık bir gerçektir.¹⁷³ Makul olan görüş budur.

¹⁶⁷ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi* 2, 301.

¹⁶⁸ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi* 2, 301-302.

¹⁶⁹ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi* 2, 302.

¹⁷⁰ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye*, 102.

¹⁷¹ Demircan, *Fitne*, 91.

¹⁷² Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye*, 102.

¹⁷³ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi* 2, 303.

Görüldüğü gibi Cemel Vak'ası'nda Ümeyye oğullarının, Cemel Ashâbı kadar ön planda gözükmeler dahi arka planda ciddi manada muhalefete hem maddi hem de manevi anlamda destek oldukları söylenebilir.

Hız. Muâviye, Cemel Ashâbı'na doğrudan yardım etmedi; ancak onun Hız. Ali'ye karşı muhalefeti Cemel Ashâbı'nı hem cesaretlendirmiş hem de onların işini kolaylaştırmıştır.

Mervân b. Hakem, Velîd b. Ukbe ve Said b. el-As gibi Ümeyye oğullarının önde gelenleri de Mekke'ye giderek Cemel topluluğuna katıldılar.

Öte yandan yine Ümeyye oğullarından Hız. Osman'ın bazı eski valileri de doğrudan Cemel topluluğuna hem maddi anlamda yardım ettiler hem de onların yanlarında yer aldılar. Ya'lâ b. Ümeyye Cemel Ashâbı'nın lideri Hız. Aişe'ye asker adlı deveyi aldı. Bununla birlikte yine Ya'lâ b. Ümeyye ve Abdullah b. Âmir valilikleri esnasında biriktirdikleri yüklü miktardaki mallarıyla Cemel topluluğu ordusunu teçhiz edip lojistik destek sağladılar. Ayrıca ordunun nereye gitmesi gerektiği konusunda fikri alt yapıyı oluşturarak Cemel topluluğunu yönlendirdiler. Bu da Ümeyye oğullarının Hız. Ali'ye karşı Cemel topluluğuna önemli ölçüde katkıda bulundukları iddiasını güçlendirmektedir.

3.1.2. CEMEL ASHÂBı'NIN BİR ARAYA GELMESİ

3.1.2.1. Hız. Aişe'nin Mekke'ye Geri Dönmesi

Hız. Aişe, Hız. Osman'ın evi kuşatıldığı sırada her ne kadar hacca gitmek konusunda ısrar ettiyse de hacdan sonra Medine'ye dönmekten başka bir şey planlamıyordu. Hız. Aişe elini Medine'deki iki gruptan çektikten sonra olaylar hızlı bir şekilde cereyan ettiğinden dolayı orayla dikkate değer bir teması olmadı.¹⁷⁴

Hız. Osman'ın veya Hız. Talha'yla Hız. Zübeyr'in, Medine'de olup bitenden Hız. Aişe'yi haberdar etmek için bir girişimde bulundukları konusunda kayıtlarda mevcut bir bilgi olmadığı ifade edilmektedir. Ancak bununla birlikte Hız. Aişe'nin

¹⁷⁴ Abbott, *a.g.e.*, 128.

Medine’de neler olup bittiği konusunda duyarsız olduğunu söylemek zordur. Hz. Aişe’nin Medine’den gelenlerden bilgi almak isteyeceği açıktır.¹⁷⁵

Hiz. Aişe ile İbn Abbas’ın da aralarında bulunduğu pek çok kimse gibi hacdan sonra Medine’ye dönme konusunda acele etmedi. Hacdan sonra umre ibadetini de yerine getirerek dönüş yolculuğuna çıktı.¹⁷⁶

Hiz. Aişe Medine’ye dönerken Şerif denilen yerde Ubeyd b. Selime’yle karşılaşınca Medine’de neler yaşandığını sordu. Ubeyd b. Selime, Hiz. Osman’ın asiler tarafından şehit edildiğini ve yerine Hiz. Ali’nin halife seçildiğini söyledi.¹⁷⁷ Bu haberi alan Hiz. Aişe üzüntüden dolayı Hiz. Ali’ye biat edileceğine keşke gökyüzü yerin üzerine çöküp düşseydi diyerek rahatsızlığını dile getirdi.¹⁷⁸ Hemen geri gitmek istediğini söyleyerek¹⁷⁹ Medine’ye gideceğine Mekke’ye geri döndü¹⁸⁰ ve Hiz. Ali aleyhinde faaliyete başladı.¹⁸¹

Bu rivayetin detayı şöyle verilmektedir: “Medine’den gelen ilk haberler çelişkiliydi. Birisi Hiz. Osman’ın Mısırlıları öldürdüğünü söyledi. Hiz. Aişe şaşkın bir şekilde şöyle dedi: ‘Kendi haklarını istemeye ve adaletsizliği kınamaya gelenleri mi öldürdü. Biz bunu kabul etmeyiz.’ dedi. Ancak daha sonra gelen başka biri ilk haberin aksine Mısırlıların Hiz. Osman’ı şehit ettiğini söyledi. Medine’den kaçanlar, hiç kimsenin emri kabul etmeye razı olmadığını da ekleyerek bu haberi teyit ettiler. Hiz. Aişe: ‘Bu nasıl bir aksiliktir.’ dedi. Sonra bu karışık durum hakkında hiçbir kuşku belirtmeden şunu ifade etti: ‘Bu reform çığlıkları arasında dolaşan yakınmaların sonucudur.’ dedi.¹⁸² Başka rivayete göre ise; Hiz. Aişe tepkisini şöyle ifade etti: ‘Görüyorum ki Ebû Süfyan’ın Bedir Savaşı’nda halkına talihsizlik

¹⁷⁵ Abbott, *a.g.e.*, 128.

¹⁷⁶ Abbott, *a.g.e.*, 129.

¹⁷⁷ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 99; Belâzurî, *Ensâb*, III, 18; Taberî, *a.g.e.*, IV, 448; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 100 (T., III, 210).

¹⁷⁸ Belâzurî, *Ensâb*, III, 18; Taberî, *a.g.e.*, IV, 448; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 100 (T., III, 210). Seyf b. Ömer’in bir rivayetine göre; Hiz. Aişe, bu haberi alınca hiç bir şey söylemedi, Mekke’ye varıncaya kadar ondan hiç ses çıkmadı. Bkz. Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 99; Taberî, *a.g.e.*, IV, 448.

¹⁷⁹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 103; Taberî, *a.g.e.*, IV, 448; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 100 (T., III, 210).

¹⁸⁰ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 99; Belâzurî, *Ensâb*, III, 18; Ya’kûbî, *a.g.e.*, II, 180; Taberî, *a.g.e.*, IV, 448; Şiblî, *a.g.e.*, V, 83.

¹⁸¹ Azimli, *Hiz. Ali*, 70.

¹⁸² Abbott, *a.g.e.*, 129. Bilgi için bkz. Taberî, *a.g.e.*, IV, 449.

getirdiği gibi, Hz. Osman da halkına talihsizlik getirecektir.’ dedi.”¹⁸³ Hz. Ali’nin iktidarına karşı Hz. Aişe ilk olumsuz tepkisini böylelikle ortaya koydu.¹⁸⁴

Hz. Aişe’nin, Hz. Ali’nin yerine kendine daha yakın gördüğü Hz. Talha’nın halife seçilmesini istediği ifade edilir.¹⁸⁵ Hz. Aişe, Hz. Osman’ın şehit edildiği haberi üzerine; insanları sanki Hz. Talha’ya biat ederken görüyorum şeklinde konuşarak bu konudaki arzusunu açığa vurmuş daha sonra Medine halkının Hz. Ali’ye biat ettikleri haberi gelince Hz. Osman’a yazık oldu demişti.¹⁸⁶ Hz. Aişe’nin bu tepkisi sonraki günlerde takınacağı tavrı ortaya koyması açısından dikkat çekicidir.¹⁸⁷

Hz. Aişe Mekke’ye varınca Hz. Osman’ın Mekke eski valisi Abdullah b. Âmir el-Hadramî ona neden geri döndüğünü sordu. Hz. Aişe de; Hz. Osman’ın mazlum bir şekilde şehit edildiğini bunun yanında Medine’de ise; kavganın hüküm sürdüğünü, asilerin fesat ve isyanlarının devam ettiğini belirterek bundan dolayı geri döndüğünü söyledi.¹⁸⁸

Gölpınarlı’nın verdiği bilgiye göre; bu sırada Abdullah b. Zübeyr de Hz. Talha ve Hz. Zübeyr’den aldığı mektuplarla Mekke’ye geldi. Hz. Talha ve Hz. Zübeyr gönderdikleri mektuplarında Hz. Aişe’den Hz. Osman’ın kanını talep etmesi için Müslümanlara çağrıda bulunmasını istemişlerdi.¹⁸⁹

Hz. Aişe, Kâbe’de Hicr¹⁹⁰ denilen yerde toplanan Müslümanlara konuşma yaptı.¹⁹¹ Hz. Aişe Müslümanlara şöyle hitap etti: “Ey insanlar! Biliniz ki farklı şehirlerden gelen bir sürü ayak takımı ile Medine’den bir sürü kölemsi kimseler bu zalimce şehit edilen adamın etrafını çevirmiş, yaşından dolayı yapmış olduğu bazı

¹⁸³ Abbott, *a.g.e.*, 129.

¹⁸⁴ Demircan, *Fitne*, 89.

¹⁸⁵ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2*, 297; Varol, *Ehl-i Beyt ve Siyâsi Faaliyetleri*, 202-203. Bilgi için bkz. Makdisî, *a.g.e.*, V, 209.

¹⁸⁶ Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiseler*, 187. Bilgi için bkz. Belâzurî, *Ensâb*, III, 18; Makdisî, *a.g.e.*, V, 209.

¹⁸⁷ Demircan, *Fitne*, 89.

¹⁸⁸ Algül, *İslâm Tarihi*, II, 481. Ayrıca bilgi için bkz. Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 100; Taberî, *a.g.e.*, IV, 449.

¹⁸⁹ Gölpınarlı, *a.g.e.*, 83.

¹⁹⁰ Kâbe ile Hatîm denilen yarım daire şeklindeki duvar arasında kalan ve Altınoluğun altına rastlayan yer. Bkz. Fuat Önel, “Hicr”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1998, XVII, 455-456.

¹⁹¹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 99; Taberî, *a.g.e.*, IV, 448; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 100 (T., III, 210).

uygulamalarını reddetmişlerdi. Hâlbuki o, kendinden önceki arkadaşlarının yaptıklarını tekrarlamıştı. O, koruması gereken şeyleri korumuş ve uzaklaşması gereken şeylerden de uzak durmuştu. Bu adamlar herhangi bir delil ve özür bulamayınca ona düşmanlık etmeye başlamış ve nihayet haram bir kanı haksız yere dökmüş; haram beldede, haram bir ayda, kendilerine haram olan mallara el koymuşlardır. Vallahi Hz. Osman'ın bir tek parmağı bu insanların yeryüzünü dolduran sayısız benzerlerinden çok daha hayırlıdır. Vallahi onların ileri sürdükleri hususunda ve ona düşmanlık ettikleri konularda o, günah işlemekten tamamen arınmış ve altının içinde bulunan yabancı bir maddenin temizlenmesi veya bir elbisenin yıkanıp kurutulması gibi bu türlü kötülüklerden tamamen uzaklaşmıştı.”¹⁹²

Hz. Aişe burada yaptığı konuşmasında izaha ihtiyaç bırakmayacak bir açıklıkla Hz. Osman'a yapılan haksızlığı dile getirdi. Bunun yanında Hz. Osman'ın hak sahibi olmayan, ayrıca bu işe layık olmayan kimseler tarafından haksız yere şehit edildiğine vurgu yaptı. Hz. Osman'a yapılan haksızlığı gidermek ve bu işi yapanları Medine'den uzaklaştırmak için insanları çare aramaya davet etti. Hz. Aişe'nin bu daveti kısa zamanda etkisini gösterdi.¹⁹³

Demircan'a göre; Hz. Aişe'nin bu çağrısı Hz. Muâviye'yle aynı talebi ifade ediyordu. Ancak onun Hz. Muâviye gibi gizli niyetinin olmadığını söylemek için pek çok neden bulunmaktadır. Her şeyden önce Hz. Aişe, yakın akrabası olmadığı için Hz. Osman'ın kanı üzerinde politika yapacak imkâna sahip değildi. Diğer taraftan Hz. Aişe'nin kazanacağı dünyevi bir makam da yoktu. Zira kadın olduğu için halife seçilmesi de mümkün değildi. Muhalefet liderlerinin Hz. Ali ile anlaşamamaları için ciddi bir nedenleri yoktu. Aksine var olduğu iddia edilen nedenler ise gerçekten önemli nedenler değildi.¹⁹⁴

Çelebi'ye göre; Hz. Aişe'nin amacı; Hz. Osman'ın haksız yere dökülmüş kanını talep etmek değildi. Ona göre; Hz. Aişe İfk Hadisesi, zamanında Hz. Ali'nin

¹⁹² İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 100-101 (T., III, 210-211). Ayrıca benzer bilgi için bkz. Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 99-100; Belâzurî, *Ensâb*, III, 18; Taberî, *a.g.e.*, IV, 448-449.

¹⁹³ Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, 246.

¹⁹⁴ Demircan, *Ali-Muaviye*, 87-88.

Hız. Ebû Bekir'e biraz geç biat etmesi ve en önemlisi de halife olmak isteyen yeğeni Abdullah b. Zübeyr'in etkisinde kalarak Hız. Ali'ye karşı çıkmıştır.¹⁹⁵

Hız. Aişe Hız. Osman'ın mazlum bir şekilde şehit edildiğini ilan edip buna karşı çıkmakla ve Hız. Ali'nin halife seçilmesine yönelik eleştirileriyle siyasi tavrını ortaya koydu.¹⁹⁶ Hız. Osman hayattayken ona ağır eleştirilerde bulunan Hız. Aişe, ne oldu da şimdi Hız. Osman'ın kanını talep ediyordu.¹⁹⁷ Hız. Aişe'nin bu tavrı aslında ilginçtir. Bu durumda Hız. Aişe'nin tavır değişikliğinin sebebini onunla Hız. Osman arasındaki ilişkiden öte Hız. Ali'yle arasındaki ilişkide aramak gerektiği belirtilmektedir.¹⁹⁸ Ayrıca burada ilginç olan başka bir durum da Hız. Osman şehit edilmeden önceki siyasi pozisyonun yer değiştirmesidir. Hız. Osman'ın kapısında haklarını elde etmek isteyen asiler Hız. Osman'ı şehit etmekle haksız duruma düşerken muhalif grubun liderleri de Hız. Osman hayattayken ona şiddetli bir şekilde muhalefet ediyorlardı. Hatta onlar hadiselerin bizzat tahrikçileri olmakla suçlanıyorlardı.¹⁹⁹ Ancak şimdi de Hız. Osman'ın mazlum bir şekilde şehit edildiğini söyleyerek onun kanının peşine düştüler.

Demircan, bu yaklaşıma katılmamaktadır. Ona göre; açıkça ileri sürülen gerekçe Hız. Osman'ı şehit eden asilerin cezalandırılması talebi olmasına rağmen, bazı kaynaklarda geçen birtakım diyaloglar Hız. Talha ve Hız. Zübeyr'in iddialarında samimi olmadıkları görüşünün savunulmasına neden olmuştur. Sonradan çıktığı belli olan bu görüşler, Hız. Ali'nin haklılığı ve muhaliflerin haksızlığı tezine uymaktadır. Bununla birlikte muhaliflerin olayların meydana geldiği sıralarda da bu şekilde itham edilmiş olmaları da mümkündür. Ancak şu var ki, ne Hız. Aişe'nin ne Hız. Talha'nın ne de Hız. Zübeyr'in Hız. Osman'ın şehit edilmesinde payları olmadığı açıktır.²⁰⁰

Hız. Osman'ın şehit edilmesine sert tepki gösteren Hız. Aişe daha önceki tutumuyla çeliştiği için sık sık suçlamalarla karşılaştı. O, samimiyetsizlik ve

¹⁹⁵ Ahmet Çelebi, *Örnek Halifeler Dönemi*, (Çev.: Hasan Fehmi Ulus), İstanbul, 1997, 75-76. Demirel de, Hız. Aişe'nin Abdullah b. Zübeyr'in etkisinde kalarak Cemel Vak'ası'na katıldığını ifade etmektedir. Bkz. Demirel, "Hız. Aişe", 146.

¹⁹⁶ Demircan, *Fitne*, 92; Erkocaaslan, *Hız. Aişe'nin Hayatı*, 220-221.

¹⁹⁷ Demircan, *Fitne*, 92.

¹⁹⁸ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2*, 296.

¹⁹⁹ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye*, 101.

²⁰⁰ Demircan, *Ali-Muaviye*, 88.

fırsatçılık iddiaları karşısında cinayet konusundaki masumiyet ve Hz. Osman'ın kanını talep konusundaki samimiyetinde ısrar ediyordu. Hz. Aişe'nin akrabası Ubeyd ile Mervân b. Hakem gözyaşı döken Hz. Aişe'yi Hz. Osman'ın şehit edilmesine neden olan olaylarda oynadığı rolü hatırlatarak onu cinayetten sorumlu tutuyorlardı. Hz. Aişe ise bu suçlamalara karşı çıkarak kendini savunuyordu.²⁰¹ Hz. Aişe, mazlum bir şekilde şehit edilen Hz. Osman'ın kanını mutlaka arayacağını söyledi. Ubeyd ise daha önce şiddetle Hz. Osman'ı eleştiren Hz. Aişe'ye bunun sebebini sordu. Hz. Aişe de isyancıların isteği üzerine Hz. Osman tövbe ettiği halde yine onu şehit ettikleri için onu savunduğunu ifade etti.²⁰²

Hz. Aişe asilerin Hz. Osman'ın tövbe etmesi gerektiğini söyledikleri için onlarla aynı düşündüğünü ancak Hz. Osman tövbe etmesine rağmen yine dönüp onu şehit ettikleri için onlara karşı çıktığını söyledi.²⁰³ Hz. Aişe, ayrıca son söylediklerinin ilk söylediklerinden daha faydalı ve hayırlı olduğunu ifade etti.²⁰⁴ İfade edildiğine göre; birgün Hz. Aişe'ye Hz. Osman'ın şehit edilmesi hakkındaki görüşü sorulunca o: “Yemin ederim ki, ben Hz. Osman'ın şehit edilmesini istemedim. Eğer böyle bir şey istedimse Allah beni aynı akıbete uğratsın.” demiştir.²⁰⁵

Hz. Aişe'nin Mekke'de bulunması, Hz. Ali'ye biat etmeyen Ümeyye oğullarının ona yönelmelerini ve daha rahat bir ortamda toplanmalarını sağladı.²⁰⁶ Bundan dolayı Hz. Aişe'nin Mekke'yi karargâh olarak tercih etmesi mantıklıydı. Çünkü Mekke Hz. Osman'ın yurdu ve Kureyşlilerin eski merkezidi. Dolayısıyla Hz. Aişe'nin sözleri verimli topraklara düştü ve kısa bir süre zarfında taraftarlarının artmasını sağladı. Ümeyye oğullarından bazı önde gelenleri, taşradan gelenler ve Medine'den kaçan grup bu davada bir araya gelmek için sıkı bir şekilde hazırlandı.²⁰⁷

²⁰¹ Abbott, *a.g.e.*, 132.

²⁰² Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 103; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 100 (T., III, 210).

²⁰³ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 100 (T., III, 210).

²⁰⁴ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 103; İbn Kuteybe, *a.g.e.*, I, 73; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 100 (T., III, 210).

²⁰⁵ Şiblî, *a.g.e.*, III, 335.

²⁰⁶ Azimli, *Hz. Ali*, 72.

²⁰⁷ Abbott, *a.g.e.*, 131.

Hız. Aişe'nin davetine ilk olumlu karşılık veren Hız. Osman'ın Mekke valisi Abdullah b. Âmir el-Hadramî²⁰⁸ oldu.²⁰⁹

Korkmaz, Seyf b. Ömer'in bu rivayetini eleştirip kurgu olarak değerlendirmektedir. Ona göre; bu rivayet, Hız. Aişe'nin Cemel Vak'ası'na katılmasının bir savunusu görünümündedir. Çünkü Hız. Osman'ın şehit edilmeden yirmi gün önce hac için Mekke'ye giden Hız. Aişe önceden Hız. Osman'ın muhalifiyken daha sonra fikir değiştirip Hız. Ali'nin muhalifleri arasında yer almıştır.²¹⁰

3.1.2.2. HIZ. TALHA VE HIZ. ZÜBEYR'İN MEKKE'YE GİTMESİ

Hız. Osman şehit edildikten bir süre sonra Hız. Talha ve Hız. Zübeyr de Mekke'ye gittiler.²¹¹ Hız. Talha ve Hız. Zübeyr umre yapmak için Hız. Ali'den izin istediler. Hız. Ali de ikisine izin verdi.²¹² Hız. Ali ikisinin gidişlerinin hayra alamet olmadığını düşünüyordu. Ancak ikisini engellemesi doğru olmayacak ve arzu edilmeyen başka problemler doğuracağından dolayı bu taleplerini kabul etti.²¹³

Cevdet Paşa, Hız. Osman'a muhalefet eden Hız. Talha'nın, aslında Ümeyye oğullarının yolsuzluklarını engellemeyi hedeflediğini ancak ortaya çıkan fitne sonucu Hız. Osman'ın şehit edildiğini belirtmektedir. Ona göre; Hız. Talha bundan dolayı Hız. Osman'ın kanını almak için kendi kanını ortaya koyduğunu, Hız. Zübeyr'in ise öteden beri Hız. Talha'dan ayrılamadığı için onunla birlikte hareket ettiğini ifade etmektedir.²¹⁴

Hız. Talha ve Hız. Zübeyr Mekke'ye varınca Hız. Aişe, ikisine Medine'deki durumu sordu. İkisi Medine'de meydana gelen karışıklıklardan ve orada hüküm

²⁰⁸ Abdullah b. Amr (Âmir) b. el-Hadramî (ö. 38/658). Ümeyye oğulları taraftarı ve aynı zamanda Hız. Osman'ın Mekke valisiydi. Hız. Ali halife seçilince valilikten azlettiği Hız. Osman'ın valilerdendir. Azil sonrası Hız. Ali'ye karşı oluşan muhalefete destek vermiştir. Abdullah b. Âmir el-Hadramî'nin hayatı için bkz. İbrahim Sarıçam, "İbnü'l-Hadramî", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2000, XXI, 62.

²⁰⁹ Taberî, *a.g.e.*, IV, 449; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 101 (T., III, 211).

²¹⁰ Korkmaz, *Tarihin Tahriği İbn Sebe Meselesi*, 55.

²¹¹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 101 (T., III, 211).

²¹² Ya'kûbî, *a.g.e.*, II, 180; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 95 (T., III, 208).

²¹³ Demircan, *Fitne*, 89.

²¹⁴ Cevdet Paşa, *a.g.e.*, 399-400.

süren bedevîlerin şerrinden kaçıp geldiklerini ve Medine’de ne yapacaklarını bilmeyen ayrıca hakkı bilemedikleri gibi batıla karşı da koyamayan ve kendilerine isabet eden zulmü de önleyemeyen birtakım kimseleri bıraktıklarını söylediler.²¹⁵ Bu izahlar Hz. Aişe’nin fikrini değiştirip kanaatini kuvvetlendirdi.²¹⁶ Hz. Aişe bunun üzerine karışıklığı önlemeye gidelim diyerek insanları toplamaya davet etti.²¹⁷ Erkocaaslan’a göre; muhalif grubun liderliğini sadece Hz. Aişe, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr’e yüklemek yanlış olur. Ona göre; Hz. Osman’ın şehit edilmesi karşısında Mekke’deki bütün Müslümanlar bir araya gelerek böyle bir karar almış olabilirler. Bunun yanında Hz. Aişe ise özellikle Abdullah b. Zübeyr’in ısrarları başta olmak üzere Hz. Talha ve Hz. Zübeyr’in etkisinde kalarak böyle bir yola girmiş olabilir.²¹⁸

Hz. Aişe, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr’in birlikte hareket etmelerinin sebebini, üçünün arasındaki sıkı akrabalık ilişkilerine bağlayan araştırmacılar mevcuttur.²¹⁹ Buna göre; Hz. Aişe, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr’in arasında girift bir akrabalık bağı olduğundan dolayı Hz. Aişe bu denli Hz. Ali’ye muhalefet etmiş olabilir.²²⁰

Hz. Talha Hz. Aişe’nin kabilesi Teym oğullarından olup babasının amcazadesidir.²²¹ Ayrıca Hz. Ebû Bekir’in kızı yani Hz. Aişe’nin kardeşi Ümmü Gülsüm de Hz. Talha’nın eşidir.²²² Hz. Aişe’nin ablası Esmâ ise Hz. Zübeyr’in eşidir.²²³ Başka bir ifadeyle Hz. Talha ve Hz. Zübeyr Hz. Aişe’nin eniştereleridir.²²⁴ Yine Hz. Zübeyr’in oğlu ve Hz. Ali’ye karşı olan muhalefetin içerisinde yer alan Abdullah b. Zübeyr de Hz. Aişe’nin yeğenidir.²²⁵ Ayrıca Hz. Talha ile Hz. Zübeyr de akrabadırlar. Hz. Talha’nın kızı Hz. Zübeyr’in bir diğer eşidir.²²⁶

²¹⁵ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 101; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 101 (T., III, 211).

²¹⁶ Şiblî, *a.g.e.*, V, 83.

²¹⁷ Taberî, *a.g.e.*, IV, 450; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 101 (T., III, 211); Şiblî, *a.g.e.*, V, 83.

²¹⁸ Erkocaaslan, *Hz. Âişe’nin Hayatı*, 208.

²¹⁹ Demircan, *Fitne*, 90; Demirel, “Hz. Aişe”, 140.

²²⁰ Demirel, “Hz. Aişe”, 140.

²²¹ Demircan, *Fitne*, 90.

²²² Demirel, “Hz. Aişe”, 140.

²²³ Demircan, *Fitne*, 90; Demirel, “Hz. Aişe”, 140.

²²⁴ Demirel, “Hz. Aişe”, 140.

²²⁵ Demircan, *Fitne*, 90; Demirel, “Hz. Aişe”, 140.

²²⁶ Demirel, “Hz. Aişe”, 140.

İşte bu akrabalık ilişkisinin, Hz. Aişe, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in birlikte hareket etmelerinde ve birlikte karar vermelerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Ancak yine de sadece bu akrabalık ilişkisinin tek başına belirleyici bir unsur olmadığı, gelişmeleri tetikleyen ve kişilerin duruşlarını etkileyen başka unsurların da bulunduğu gerçeğini göz ardı etmemek gerekir.²²⁷ Hz. Aişe, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in Ümeyye oğulları ile tek ortak yanları; Hz. Ali'nin halifeliğine karşı çıkmalarıdır.²²⁸

3.1.2.3. GİDİLECEK YERİN İSTİŞARE EDİLMESİ

Hz. Aişe'nin davetiyle bir araya gelen, Ümeyye oğullarının desteğiyle toparlanan ve Hz. Talha ile Hz. Zübeyr'in katılmasıyla güçlenen muhalif grup nereye gidecekleri konusunda fikir alışverişinde bulundular.²²⁹

Muhalif gruptan bazıları Şam'a gitmeyi önerdi. Ancak bir kısmı Hz. Muâviye'nin oraya yeterli olduğunu ifade ederek bu öneriyi reddettiler.²³⁰ Hz. Zübeyr özellikle elinde maddi imkân ve insan gücü bulunan Hz. Muâviye'nin yanına gitmek gerektiğini düşünüyordu ancak Velîd b. Ukbe bu öneriyi karşı çıktı.²³¹

Evi kuşatıldığı sırada Hz. Osman, Hz. Muâviye'den yardım istemişti. Ancak Hz. Muâviye'nin yardımı Hz. Osman'a zamanında yetişemediğinden dolayı Velîd b. Ukbe Hz. Muâviye'ye kızgındı. Bunun için Şam'dan başka bir yere gitmek gerektiğini düşünüyordu.²³²

Hz. Talha'yla Hz. Zübeyr aslında Şam'a gitmek istiyorlardı. Ancak Abdullah b. Âmir ikisini bu fikirlerinden vazgeçirerek Basra'ya yönelmelerini sağladı.²³³ Şayet Cemel Ashâbı, Şam'a gitmiş olsaydı asilere galip gelip yönetimi ellerine geçirebilirlerdi. Çünkü sahâbenin önde gelenleri onlarla beraber hareket edecekti.²³⁴

²²⁷ Demircan, *Fitne*, 90.

²²⁸ Demirel, "Hz. Aişe", 140.

²²⁹ Günel, *a.g.e.*, 90.

²³⁰ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 101; Belâzurî, *Ensâb*, III, 21; Taberî, *a.g.e.*, IV, 450; İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 432 (T., VII, 372).

²³¹ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye*, 103. Bkz. İbn A'sem, *a.g.e.*, II, 453.

²³² Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye*, 103.

²³³ Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 366; Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, 212.

²³⁴ İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 432 (T., VII, 372).

Muhalf gruptan bazıları Medine'ye giderek Hz. Osman'ın katillerini alıp cezalandırmayı önerdiler.²³⁵ Hz. Aişe de Medine'ye gitme taraftarıydı.²³⁶ Ancak bu görüş de kabul görmedi. Bunun üzerine bazıları Basra'ya gidip oradaki insanlardan güç almayı sonra da oradaki asileri ve Hz. Osman'ın katillerini cezalandırmayı önerince çoğunluk bu görüş üzerinde ittifak etti.²³⁷ Uzun bir valilik dönemi dolayısıyla geniş ve iyi münasebetlere sahip olan Abdullah b. Âmir'in²³⁸ ısrarının da Basra'ya gitme konusunda etkili olduğu ifade edilmektedir.²³⁹

Aslında o günkü şartlarda muhalif grubun gidebileceği en uygun yerlerden biri Basra'ydı. Çünkü Mekke mücadelesi için uygun bir yer değildi. Medine'de ise Hz. Ali vardı. Bunun yanında Kûfe ve Mısır'da da Hz. Ali güçlüydü. Şam'da Hz. Muâviye vardı ve orada istikrar devam ettiği için Ümeyye oğulları oraya gitmeyi uygun görmedikleri gibi Hz. Muâviye de muhalif grubun Şam'a gitmesini istemiyordu. Bunun için "Osmancı" olarak nitelendirilen ve aynı zamanda ganimet ve gelirin sürekli aktığı bir garnizon şehir olan Basra tercih edildi.²⁴⁰

Muhalf grup, Basra'ya gitmek üzere ittifak edince Hz. Aişe'ye gittiler. Ona Medine'de bulunanlara ve bu kargaşaya güç yetiremeyecek kimselerin yanlarında olduğu için Medine'yi terk ettiklerini söylediler. Bunun için öyle bir yere gidelim ki, Hz. Ali'ye yapılan biat ileri sürülecek olsa dahi Mekke ehlini ikna ettiğin gibi orayı da toplayabilesin. Şayet Allah kötü gidişatı ıslah ederse istediğimiz olmuş olur. Aksi durumda Allah'ın istediği oluncaya kadar mücadelemizi sürdürmeye devam ederiz dediler.²⁴¹

²³⁵ Belâzurî, *Ensâb*, III, 21; İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 433 (T., VII, 372).

²³⁶ Taberî, *a.g.e.*, IV, 460; 454; İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 433 (T., VII, 372).

²³⁷ Belâzurî, *Ensâb*, III, 21-22; İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 433 (T., VII, 372).

²³⁸ Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Tarihi*, 122.

²³⁹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 52-53 (T., VII, 50); Cevdet Paşa, *a.g.e.*, 400; Fığlalı, "Ali", II, 370.

²⁴⁰ Azimli, *Hz. Ali*, 74-75.

²⁴¹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 102; Taberî, *a.g.e.*, IV, 450-451; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 101 (T., III, 211-212).

Hız. Aişe de onların bu taleplerini kabul etti.²⁴² Daha sonra Abdullah b. Âmir el-Hadremî'yi de davet ettiler. Ancak o Medine ehlinde olduğunu söyleyerek davetlerini geri çevirdi.²⁴³

3.1.2.4. ÜMEYYE OĞULLARININ DESTEĞİ

Hız. Aişe'nin Hız. Osman'ın katillerini cezalandırmak için yaptığı çağrıya destek veren ilk kişi Ümeyye oğullarından Abdullah b. Âmir el-Hadramî oldu.²⁴⁴ Ondan sonra Ümeyye oğullarına mensup diğer kişiler bu daveti kabul ederek muhalif gruba katıldılar.²⁴⁵ Özellikle Hız. Osman'ın şehit edilmesinden sonra Medine'den kovulan ve oradan Mekke'ye giden Ümeyye oğulları muhalifleri desteklediler.²⁴⁶

Hız. Aişe'nin oluşturduğu muhalif grup, Ümeyye oğullarının verdiği maddi-manevi desteğin yanında,²⁴⁷ Hız. Talha ve Hız. Zübeyr'in katılımıyla da güç kazandı.²⁴⁸ Kuşkusuz Ümeyye oğullarının Mekke'de bulunma gerekçeleri ile Hız. Aişe, Hız. Talha ve Hız. Zübeyr'in Mekke'de bulunma gerekçeleri arasında önemli farklılıklar vardı. Ümeyye oğulları kendilerini diğerlerine göre birinci derecede mağdur olarak görüyorlardı.²⁴⁹

Cevdet Paşa, Ümeyye oğullarını değil de Hız. Aişe, Hız. Talha ve Hız. Zübeyr'in Hız. Ali'ye karşı birlikte hareket etmelerini hayret verici olarak değerlendirmektedir. Ancak yine de o, bu durumu insani bir hata olarak görmektedir. Ona göre; bu ayrılığın sebebi, zamanın değişmesi ve kabilecilik anlayışının tekrar canlanmasından kaynaklanmaktadır.²⁵⁰

Hız. Aişe, Hız. Talha ve Hız. Zübeyr'in Ümeyye oğullarıyla bir araya gelmesi gerçekten ilginçtir. Zira Hız. Aişe, Hız. Talha ve Hız. Zübeyr Hız. Osman'ın halifeliği

²⁴² Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 102; Taberî, *a.g.e.*, IV, 451; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 101 (T., III, 212).

²⁴³ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 96, 107; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 101 (T., III, 212).

²⁴⁴ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 100; Taberî, *a.g.e.*, IV, 449; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 101 (T., III, 211).

²⁴⁵ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 100; Taberî, *a.g.e.*, IV, 449-450; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 101 (T., III, 211).

²⁴⁶ Demircan, *Fitne*, 90-91.

²⁴⁷ Günel, *a.g.e.*, 90.

²⁴⁸ Cevdet Paşa, *a.g.e.*, 400; Günel, *a.g.e.*, 90.

²⁴⁹ Demircan, *Fitne*, 91.

²⁵⁰ Cevdet Paşa, *a.g.e.*, 401.

döneminde Ümeyye oğullarını şiddetle eleştiriyorlardı. Fakat yeni şartlar, onları Hz. Ali'ye karşı siyasi ortak haline getirdi.²⁵¹

Bakır'a göre; Cemel Vak'ası'nın temelinde Hz. Aişe, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr gibi o günkü Müslümanlar üzerinde etkisi bulunan şahsiyetlerin siyasi ve iktisadi yönlerini harekete geçiren Ümeyye oğullarının faaliyeti ve başarısı söz konusudur.²⁵²

Muhallif grup; Hz. Osman'ın kanını talep edenler, Hz. Ali'ye biat etmeyenler ve Hz. Ali'ye muhalif olan kimselerden oluşuyordu.²⁵³ Dolayısıyla Hz. Osman'ın intikamı, sadece Hz. Ali'ye karşı duydukları kin ve kıskançlığın bir araya getirdiği pek çok farklı görüşteki insanın parolası olduğu değerlendirilmesi mümkündür.²⁵⁴

H. Osman'ın Yemen valisi ve H. Zübeyr'in damadı²⁵⁵ Ya'lâ b. Ümeyye²⁵⁶ H. Osman'ın evi kuşatılınca ona yardım etmek için yola çıkmıştı. O, Medine'ye daha varmadan H. Osman'ın şehit edildiği haberini aldı. Bunun üzerine halifenin intikamını almak isteyenlere katılmak amacıyla Mekke'ye gitti.²⁵⁷ Yanında ise yaklaşık olarak 600 deve²⁵⁸ ve 600000 civarında dirhem²⁵⁹ bulunuyordu.²⁶⁰ Cemel Vak'ası'nda aktif rol oynayan Ya'lâ b. Ümeyye²⁶¹ elindeki bu mallarla savaşacak olanların silah ve teçhizatlarını temin ederek bu malın hepsini harcadı.²⁶²

²⁵¹ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi* 2, 299-300.

²⁵² Bakır, *H. Ali ve Dönemi*, 214.

²⁵³ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye*, 101.

²⁵⁴ Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Tarihi*, 122.

²⁵⁵ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye*, 101.

²⁵⁶ Ebû Hâlid Ya'lâ b. Ümeyye b. Ebî Ubeyde b. Hemmâm et-Temîmî el-Hanzâlî (ö. 60/679-80 [?]). Yemen valisi olup sahâbedendir. Ya'lâ b. Ümeyye hakkında bilgi için bkz. Özkan, "Ya'lâ b. Ümeyye", XLIII, 296-297.

²⁵⁷ Özkan, "Ya'lâ b. Ümeyye", XLIII, 297.

²⁵⁸ Belâzurî, 400'den daha fazla deve olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Belâzurî, *Ensâb*, III, 21. Ayrıca bkz. Taberî, *a.g.e.*, IV, 452.

²⁵⁹ Ya'kûbî, 400000 dirhem rakamını vermektedir. Bkz. Ya'kûbî, *a.g.e.*, II, 181. Ayrıca bkz. Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 366.

²⁶⁰ Belâzurî, *Ensâb*, III, 21; Ya'kûbî, *a.g.e.*, II, 181; Taberî, *a.g.e.*, IV, 451; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 101 (T., III, 211); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 433 (T., VII, 372).

²⁶¹ Özkan, "Ya'lâ b. Ümeyye", XLIII, 297.

²⁶² Belâzurî, *Ensâb*, III, 21; Ya'kûbî, *a.g.e.*, II, 181; Taberî, *a.g.e.*, IV, 451; Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 366; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 101 (T., III, 211); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 433 (T., VII, 372).

Hız. Ali'nin Ya'lâ b. Ümeyye hakkındaki değerdendirmesine göre; onun bu dönemde harcadığı paranın Yemen'den topladığı vergi gelirleri olabileceğini göstermektedir.²⁶³

Ya'lâ b. Ümeyye bunun yanında "Asker" adında bir deve satın alarak Hız. Aişe'nin hizmetine sundu.²⁶⁴ Ya'lâ b. Ümeyye bu deveyi seksen²⁶⁵ ya da iki yüz²⁶⁶ dinara satın almıştı. Hız. Aişe'yi taşıyan bu deve o bölgede temin edilebilecek en iyi develerdendi. Sahibi bu deveye bir kısırdan daha fazla değeri biçmiş ancak hayvanın Hız. Aişe için arandığını öğrenince armağan etmek istemişti.²⁶⁷

Hız. Osman'ın valilerinden Abdullah b. Âmir²⁶⁸ de aynı şekilde Hız. Osman muhasara altındayken ona yardım etmek amacıyla yola çıkmıştı ancak Medine'ye varmadan halifenin şehit edildiği haberini alınca o da Mekke'ye gitti.²⁶⁹ Abdullah b. Âmir Hız. Osman'ın Basra valisiydi.²⁷⁰ Hazırlıklara başlamış ve Şam'a gitmeyi düşünen muhalif grubun liderleri Hız. Aişe, Hız. Talha ve Hız. Zübeyr'le görüştü.²⁷¹ Basra'dan yanına almış olduğu büyük miktarda mallarla muhalif gruba destek oldu.²⁷² Abdullah b. Âmir, oğlu Abdurrahman'la birlikte Cemel Vak'ası'na katıldı. Savaşta oğlunu kaybetti²⁷³ ve kendisi de başından yaralandı.²⁷⁴

Rivayete göre; Abdullah b. Âmir sefer hazırlıkları sırasında çarşılarda gezip, Cemel Ashâbı'nın Basra'ya hareket edeceğini belirterek bundan dolayı İslâm'ı aziz kılmak isteyip onu bozmak isteyenlere karşı çarpışmak isteyenler ve Hız. Osman'ın

²⁶³ Özkan, "Ya'lâ b. Ümeyye", XLIII, 297.

²⁶⁴ Belâzurî, *Ensâb*, III, 23; Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 366; Özkan, "Ya'lâ b. Ümeyye", XLIII, 297.

²⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 103 (T., III, 213); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 433 (T., VII, 373).

²⁶⁶ İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 433 (T., VII, 373).

²⁶⁷ Abbott, *a.g.e.*, 138-139. Bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 103 (T., III, 214).

²⁶⁸ Ebû Abdurrahmân Abdullah b. Âmir b. Küreyz b. Rebîa (ö. 59/679) Tâbiî'nden olup Hız. Osman ve Hız. Muâviye döneminde Basra valiliğini yapmıştır. Abdullah b. Âmir'in hayatı için bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 47-53 (T., VII, 45-51); Mustafa Fayda, "Abdullah b. Âmir", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1988, I, 84-85.

²⁶⁹ Fayda, "Abdullah b. Âmir", I, 84.

²⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 101 (T., III, 211); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 432 (T., VII, 372).

²⁷¹ Fayda, "Abdullah b. Âmir", I, 84.

²⁷² İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 101 (T., III, 211); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 433 (T., VII, 372-373).

²⁷³ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 53 (T., VII, 50-51); Fayda, "Abdullah b. Âmir", I, 84.

²⁷⁴ Fayda, "Abdullah b. Âmir", I, 84.

intikamını almak isteyip de bineği olmayanların kendisine gelmelerini söylemişti.²⁷⁵ Bunların yanında Hz. Talha'nın da ordu için 40000 dinarlık bir yardımda bulunduğu rivayet edilmiştir.²⁷⁶

İbnü'l-Arabî, muhalif gruba bu finansman desteğini kabul etmemektedir. Ona göre; Cemel Ashâbı hak aramak için yollara düşmüştür. Bundan dolayı bu tür rivayetler onları küçük düşürmek için ileri sürülmüştür.²⁷⁷ Onun bu iyimser yaklaşımının hissi duygular olduğunu belirtmekte fayda vardır.²⁷⁸ Akbulut'a göre; Hz. Osman'ın evinin kuşatılması ve şehit edilmesini seyreden Cemel Ashâbı'nın hak aramak için yollara düştüklerini iddia etmek, tarihi gerçeğe uymadığı gibi karanlığı taşlamaktan da başka bir anlam ifade etmemektedir.²⁷⁹

Ümeyye oğullarına mensup Saîd b. Âs,²⁸⁰ asilerin kuşatması sırasında Hz. Osman'ın evini koruyanlar arasında yer alıyordu.²⁸¹ Hatta olaylar sırasında başından yaralandığı da ifade edilir.²⁸² Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra Mekke'ye gitti.²⁸³ İlk başlarda muhalif grupla birlikte hareket ederek onlarla Zat-ı İrk'a²⁸⁴ kadar gitti. Ancak orada Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'le yaptığı konuşmada ikisinin niyetinin farklı olduğu kanaatine varınca bir grupla birlikte onlardan ayrılarak geri döndü²⁸⁵ ve Cemel Vak'ası'na katılmadı.²⁸⁶

²⁷⁵ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 102; Taberî, *a.g.e.*, IV, 451; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 102 (T., III, 212).

²⁷⁶ Aycan, *Saltanat Giden Yolda Muaviye*, 101.

²⁷⁷ İbnü'l-Arabî, *a.g.e.*, 149-150; Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiseler*, 189-190; Günal, *a.g.e.*, 91.

²⁷⁸ Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiseler*, 190; Günal, *a.g.e.*, 91.

²⁷⁹ Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiseler*, 190.

²⁸⁰ Ebû Osmân Saîd b. el-Âs b. Saîd el-Ümevî (ö. 59/679). Ümeyye oğullarına mensup sahâbeden olup vali ve komutandır. Saîd b. Âs'ın hayatı için bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 33-39 (T., VII, 30-36); Ayhan Tekineş, "Saîd b. Âs", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2008, XXXV, 549; Karl Vilhelm Zettersteen, "Saîd", *İA*, I-XV, Eskişehir, 1997, X, 80.

²⁸¹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 38 (T., VII, 34); Tekineş, *a.g.md.*, XXXV, 549; Zettersteen, *a.g.md.*, X, 80.

²⁸² İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 38 (T., VII, 35); Tekineş, *a.g.md.*, XXXV, 549; Zettersteen, *a.g.md.*, X, 80.

²⁸³ Tekineş, *a.g.md.*, XXXV, 549; Zettersteen, *a.g.md.*, X, 80.

²⁸⁴ Zat-ı İrk, Iraklı hacıların Mikat'a girme yeridir. Bkz. Algül, *İslâm Tarihi*, II, 483. Burası Mekke'den Basra'ya doğru giderken Bustân-u Benî Âmir'den sonra, Evtâs'tan önce gelir. Bkz. İbn Hurdâzbih, *a.g.e.*, 146-147 (T., 125).

²⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 102-103 (T., III, 213); Algül, *İslâm Tarihi*, II, 483; Zettersteen, *a.g.md.*, X, 80.

²⁸⁶ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 38-39 (T., VII, 35-36); Tekineş, *a.g.md.*, XXXV, 549; Zettersteen, *a.g.md.*, X, 80.

Hız. Ali halife seçildikten sonra Velîd b. Ukbe,²⁸⁷ Ümeýye oğullarının önde gelenleriyle birlikte halifenin huzuruna çıktı. Grup adına sözcülük yapan Velîd b. Ukbe, Hız. Ali'ye kendi ellerinde bulunan mallarına dokunmayacağına ve Hız. Osman'ın katillerini bulup cezalandıracağına dair vereceği teminat karşılığında ona biat edeceklerini söyledi.²⁸⁸ Ancak Hız. Ali'den istediği teminatı almasına rağmen yine ilk fırsatta Mekke'ye gidip muhalif gruba katıldı.²⁸⁹

Mervân b. Hakem²⁹⁰ Hız. Osman döneminde Hız. Ali'yle birçok kez karşı karşıya gelmiş ve çoğu zaman onunla münakaşa etmişti.²⁹¹ Hız. Ali'nin halife seçilmesinden sonra diğer Ümeýye oğulları gibi o da merkezin dışında muhalefet yapmayı tercih etti.²⁹² Mervân b. Hakem muhalif grupla birlikte Hız. Ali'ye karşı Cemel Vak'ası'na katıldı. Orada aldığı yaralar ömrünün sonuna kadar devam etmiştir.²⁹³

Aslında en şaşırtıcı olan durum; Ümeýye oğullarına mensup Şam valisi Hız. Muâviye'nin muhalif gruba katılmayışıdır. Hız. Muâviye muhalif grupla aynı amacı taşımasına rağmen onlarla birleşmemesi, onlarla hareket etmemesi ve onlarla yardımlaşmaması aslında iki topluluğun hedeflerinin birbirinden farklı olduğunu göstermektedir.²⁹⁴

Hız. Muâviye'nin Cemel Ashâbı'nın başlattığı mücadeleye ortak olmamasında, onların sadece Hız. Osman'ın kanını taleple sınırlı bulunan amaçlarının

²⁸⁷ Ebû Vehb el-Velîd b. Ukbe b. Ebî Muayt el-Ümevî el-Kureşî (ö. 61/680-81). Hayatı hakkında bilgi için bkz. Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, 403-413; a.mlf., "Velîd b. Ukbe", XLIII, 35-36; Adem Dölek, "el-Velîd b. Ukbe'nin Hayatı ve Sahabe Adaleti Açısından Değerlendirilmesi" *CÜİFD*, VI-1, Sivas, 2002, 93-110.

²⁸⁸ Sarıçam, *Emevî-Hâşimî*, 258; Bakır, *Hız. Ali ve Dönemi*, 208-210; Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye*, 97-98. Bilgi için bkz. Ya'kûbî, *a.g.e.*, II, 178-179; İbn A'sem, *a.g.e.*, II, 442-444.

²⁸⁹ Sarıçam, *Emevî-Hâşimî*, 261.

²⁹⁰ Ebû Abdilmelik Mervân b. el-Hakem b. Ebi'l-Âs b. Ümeýye el-Ümevî (ö. 65/685). Emevî halifesi olup Mervânî kolunun kurucusudur. Mervân'ın hayatı hakkında bilgi için bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 39-47 (T., VII, 36-45); İrfan Aycan, "Mervân (I)", *DİA*, I-XLIV, Ankara, 2004, XXIX, 225-227; Henri Lammens, "Mervan I", *İA*, I-XV, Eskişehir, 1997, VII, 777.

²⁹¹ Atçeken, *a.g.m.*, 323. Hız. Ali ile Mervân arasındaki anlaşmazlık, Mervân'ın Hız. Osman dönemindeki bazı icraatlarına dayanıyor. Hız. Ali ile Mervân'ın Hız. Osman dönemindeki ilişkileri için bkz. Kılıç, *a.g.e.*, 11-35; Atçeken, *a.g.m.*, 315-348.

²⁹² Kılıç, *a.g.e.*, 38.

²⁹³ Lammens, "Mervan I", VII, 777.

²⁹⁴ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye*, 102.

yetersizliğinin rolü olabilir. Bundan dolayı Hz. Muâviye'nin elindeki insan gücünü ve maddi imkânlarını, ciddi bir hazırlığın olmadığı üzücü olayların sonucu oluşan ve buruk tepkilerde ifadesini bulan Cemal Ashâbı'na verip ezdirmek istemediği düşünülebilir.²⁹⁵ Ayrıca o günkü şartlarda Hz. Muâviye'nin ortaya çıkmasını gerektirecek bir ortam da yoktu.²⁹⁶

Hz. Muâviye'nin amacı halife olmaktan ziyade yönetimindeki Şam'ı muhafaza etmek ve kendisini emniyete almaktı.²⁹⁷

Hz. Muâviye'nin ısrarla üzerinde durduğu asilerin cezalandırılması konusu Hz. Ali'yi yıpratarak onu etkisiz kılma amacını taşıdığı söylenebilir. Çünkü Hz. Ali'nin iktidarı onun çıkarlarına ters düşüyordu. Bu bağlamda Hz. Muâviye'nin siyasi hesaplar içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Hz. Osman'ın şehit edilmesinden hemen sonra hilafeti hedefleyen bir programla hareket ettiğini iddia etmek güçtür.²⁹⁸

Aslında Hz. Muâviye'nin muhalif grupla Hz. Ali'yi baş başa bırakarak hesaplaşmalarını istediği ve bütün umutlarını Cemal Vak'ası'nın zayıflığına bağladığı yorumu da yapılmaktadır. Buna göre; savaşta bazı kimselerin öldürülmeleri sonucu aradan çıkmaları Hz. Muâviye'nin mücadelesine yardımcı olacaktı.²⁹⁹ Bundan dolayı Hz. Muâviye'nin aslan yuvası olarak değerlendirdiği Şam'a muhalif grubun gelmesini istemiyordu.³⁰⁰

Hz. Muâviye'nin muhalif grupla birleşmemesi, söylenti halindeki Rum tehdidi ile açıklansa da böyle bir tehlike olmadığı için ikna edici değildir. Bu tehlike olsa olsa muhalif gruba katılan Ümeyye oğullarına karşı bir bahaneydi. Hz. Muâviye, planını Hz. Ali ile Cemal Ashâbı'nın karşılaşmalarının sonucuna göre yapıyordu.³⁰¹

²⁹⁵ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye*, 103.

²⁹⁶ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye*, 102.

²⁹⁷ Wellhausen, *Arap Devleti*, 35.

²⁹⁸ Demircan, *Ali-Muaviye*, 83.

²⁹⁹ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye*, 102. Ayrıca bkz. Kelpetin, "Cemal Vak'ası'na Farklı Bir Yaklaşım", 28-29.

³⁰⁰ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye*, 103. Bkz. İbn A'sem, *a.g.e.*, II, 553-554.

³⁰¹ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye*, 102-103.

Hız. Muâviye Cemel Vak'asına sadece seyirci olmakla kalmamış Hız. Ali'ye karşı ayaklanmaları için Hız. Talha³⁰² ve Hız. Zübeyr'e³⁰³ mektup yazmıştır.

Demircan'ın ifade ettiğı gibi; bütün Ümeyye oğullarının birlikte hareket etmedikleri görölmektedir. Ümeyye oğullarının çoğı Hız. Muâviye'nin yanında yer almadıkları gibi Mekke'de de liderliğini kendilerinin yapmadığı bir hareketin içinde yer almaları şaşırtıcıdır. Öyle anlaşıyor ki, Ümeyye oğulları arasında bir iç rekabet vardı. Mervân b. Hakem ile Hız. Osman'ın görevden alınmış valileri muhtemelen Hız. Muâviye'nin güdümüne girmek istemiyorlardı. İktidar ailesinin içinde bir rekabetin olması her zaman karşılaşılan bir durumdur. Ancak şu var ki iç rekabet dışarıya karşı birlikte hareket etmeye engel değildir.³⁰⁴

3.1.2.5. MEKKE'DEKİ SON HAZIRLIKLAR

Mekke'de, Cemel Ashâbı'nın liderlik ettiğı, Ümeyye oğulları, Mekke'nin önde gelenleri ve Hız. Peygamber'in bazı eşlerinden oluşan muhalif grup meydana gelmişti.³⁰⁵

Hız. Peygamber'in diğer eşleri Hız. Aişe'yle birlikte Medine'ye gitmek istiyorlardı ancak muhalif grup Basra'ya gitmek üzere anlaşınca onlar Medine'den başka yere gitmeyeceklerini belirterek yola çıkmaktan vazgeçtiler.³⁰⁶ Ancak Hız. Hafsa³⁰⁷ Hız. Aişe'yle birlikte Basra'ya gitmek istiyordu ama kardeşi Abdullah b. Ömer onun muhalif gruba katılmasına ve Basra'ya gitmesine izin vermedi.³⁰⁸

³⁰² Sarıçam, *Emevî-Hâşimî*, 265. Mektupların metni için bkz. Ahmet Zeki Safvet, *Cemheretu Resâili'l-Arab fî Usûri'l-Arabiye ez-Zâhire*, I-IV, Beyrut, ts., I, 294, 299-300.

³⁰³ Sarıçam, *Emevî-Hâşimî*, 265. Mektupların metni için bkz. Safvet, *a.g.e.*, I, 294-295, 300-301.

³⁰⁴ Demircan, *Fitne*, 91.

³⁰⁵ İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 432 (T., VII, 372).

³⁰⁶ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 102; Taberî, *a.g.e.*, IV, 451; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 101 (T., III, 212); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 433 (T., VII, 372).

³⁰⁷ Ümmü'l-Mü'minin Hafsa bint Ömer b. el-Hattab el-Adeviyye (ö. 45/665). Hız. Ömer'in kızı ve Hız. Peygamber'in hanımıdır. Hız. Hafsa hakkında bilgi için bkz. Mehmet Yaşar Kandemir, "Hafsa", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1997, XV, 119-120.

³⁰⁸ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 102; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 101 (T., III, 212); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 433 (T., VII, 373); Fığlalı, "Cemel Vak'ası", VII, 320.

Abbott, Hz. Aişe'nin bu şekilde insanlara liderlik etmesinin, Hz. Peygamber'in diğer eşlerini zor durumda bıraktığını, yalnızca Hz. Hafsa'nın bu konuda Hz. Aişe'yle aynı görüşte olduğunu ifade ediyor.³⁰⁹

Abdullah b. Ömer Medine iken Hz. Ali kendileriyle birlikte Şam'a düzenleyeceği sefere katılması için davette bulundu. Abdullah b. Ömer Medine ehlinden olduğunu belirterek yıl yapılacak sefere katılamayacağını ifade etti. Daha sonra umre yapmak amacıyla Mekke'ye gitti.³¹⁰ Mekke'de ise, muhalif grup kendileriyle birlikte Basra'ya gelmesini teklif ettiklerinde ise yine Medine ehlinden olduğunu ifade ederek onların da teklifini reddetti.³¹¹ Abdullah b. Ömer, Cemal Ashâbı'yla beraber Medine'den başka bir yere gitmek istemiyordu.³¹²

Aslında Abdullah b. Ömer, kurtuluş ve hayrı, olaylara karışmamakta görmekteydi. Hz. Aişe'nin de olaylara karışmamasının daha faydalı olacağını, aksi halde Müslümanların parçalanarak güçsüz düşmelerine sebep olacağını düşünmekteydi.³¹³

Watt'a göre; Hz. Ali Hz. Osman'ın şehit edilmesini istememesine rağmen halife seçildikten sonra asilere karşı dikkate değer bir ilgi göstermiş ve onları cezalandırmak için herhangi bir adım atmamaya kendi konumunu korumaya çalışmıştır. Ona göre; muhtemelen bu durumu fark eden Abdullah b. Ömer ve onun gibi düşünen bazı sahâbe Medine'yi terk ederek Hz. Ali'ye biat etmekten imtina etmişlerdir.³¹⁴

Muhaliflerin yola çıktığı sırada Medine'de olduğu anlaşılan³¹⁵ öteden beri kendisini Ehl-i Beyt'le özdeşleştirmiş ve Hz. Ali'ye taraftar olan Hz. Ümmü Seleme,

³⁰⁹ Abbott, *a.g.e.*, 136.

³¹⁰ İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 432 (T., VII, 372).

³¹¹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 102; Taberî, *a.g.e.*, IV, 460.

³¹² İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 433 (T., VII, 373).

³¹³ Hasan, *a.g.m.*, II, 39.

³¹⁴ Watt, *a.g.e.*, 15.

³¹⁵ Abbott, *a.g.e.*, 137; Mehmet Azimli, *Hz. Ali*, 70, d.n. 27. Ayrıca ileride de değinileceği üzere Ümmü Seleme'nin o sırada Medine'de çıkacağı seferin hazırlığını yapan Hz. Ali'ye oğlunu götürdüğüne dair mevcut olan rivayet için bkz. İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, III, 114 (T., III, 226-227).

kesin ve net bir tavırla³¹⁶ Hz. Peygamber'in diğer eşlerinin aksine Hz. Aişe'nin ayaklanmadan vazgeçmesini istedi. Bunun için ona bir mektup göndererek şöyle nasihatle bulundu: "Hz. Peygamber kadınların cihada sabredebilecekleri kanaatinde olsaydı onu sana tavsiye ederdi. Dinde aşırı gitmekten seni sakındırdığını bilmiyor musun? Şüphesiz ki dinin direği eğrilirse kadınlarla doğrulmaz, çatlarsa onlarla tamir edilmez. Kadınların cihadı gözlerini haramdan sakınmak ve eteklerini toplamaktır. Sen çöllerde deveyi hızla konaktan konağa sürerken Hz. Peygamber seninle karşılaşsaydı ona ne cevap verirdin? Yarın Hz. Peygamber'e kavuşacaksın. Yemin ederim ki eğer bana: Ey Ümmü Seleme cennete gir denilse, Hz. Peygamber'in üzerime giydirdiği örtüyü yırtmış olarak onunla karşılaşmaktan hayâ ederim. Onu kendine perde kıl. Evin içini kendine kale edin. Onlara yardımdan kendini alıkoyup oturduğun müddetçe onlar için daha faydalı olursun. Hz. Peygamber'den işitmiş olduğum bir hadisi söylesem yılan gibi sokarsın. Vesselam." Hz. Aişe de Hz. Ümmü Seleme'ye şöyle bir mektup yazdı: "Bana tavsiye ve nasihatlerine gelince senin bildiklerini ben de biliyorum. Birbirini boğazlamak üzere olan iki Müslüman grubun kavgalarına mani olup aralarını bulduğum gün ne güzel bir gün olacak. Vazgeçsem aslında bunda zorluk yok. Devam edersem muhakkak yapmam gereken şeyler var, onları yapacağım."³¹⁷ Yola çıkmaya karar veren Hz. Aişe'ye Hz. Ümmü Seleme'nin bu nasihati tesir etmedi.³¹⁸

Hz. Aişe'nin öncülüğünde oluşan muhalif grup Mekke'den Basra'ya doğru yola çıktı. Sayısı konusunda farklı rakamlar mevcut olan muhalif grup Mekke'den 600,³¹⁹ 700,³²⁰ 900,³²¹ 1000³²² civarında binekli kişiyle yola çıktı. Ancak yolda

³¹⁶ Abbott, *a.g.e.*, 136. Ayrıca Hz. Peygamber'in hanımı Hz. Ümmü Seleme'nin hayatı hakkında bilgi için bkz. Mehmet Yaşar Kandemir, "Ümmü Seleme", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2012, XLII, 328-330.

³¹⁷ Hasan, *a.g.m.*, II, 38-39. Abbott, Hz. Aişe'nin Hz. Ümmü Seleme'ye yazdığı cevabi mektubun alaylı bir üslupla meydan okuma olduğunu belirtiyor. Değerlendirme için bkz. Abbott, *a.g.e.*, 138. Ayrıca Hz. Aişe ile Ümmü Seleme arasında geçen konuşma için bkz. Gölpinarlı, *a.g.e.*, 85-87.

³¹⁸ Hasan, *a.g.m.*, II, 39.

³¹⁹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 102 (T., III, 212).

³²⁰ Belâzurî, *Ensâb*, III, 22, d.n. 1; Taberî, *a.g.e.*, IV, 452; Azimli, *Hz. Ali*, 75.

³²¹ Belâzurî, *Ensâb*, III, 22; İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 433 (T., VII, 373).

³²² İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 102 (T., III, 212); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 433 (T., VII, 373).

orduya katılanlarla birlikte bu sayının 3000³²³ kişiye ulaştığı rivayet edilir. İşin şaşılacak tarafı bu kadar kalabalık bir grubun kısa zamanda bir araya gelmesi ve Basra'ya gitmek için ittifak etmesidir. Çünkü Hz. Osman şehit edileli daha dört ay olmuştu.³²⁴

Mekke'de farklı görüşe sahip muhalif insanların bir araya gelmesiyle oluşturulan bu ittifakın bir tarafında sahâbenin ileri gelenleri diğer tarafta da çeşitli çıkarlar peşinde olan gruplar vardı. Onları bir araya getiren sebepler farklı olduğu gibi beklentileri ve hedefleri de farklıydı.³²⁵

Muhalif grubun hareket ettiğini gören İbn Abbas'ın annesi Hz. Ali'ye bu haberi iletme üzere Cüheyne kabilesinden Zafer adında birisini ücret karşılığında Medine'ye gönderdi. Bu kişi İbn Abbas'ın annesinin göndermiş olduğu mektubu Hz. Ali'ye ilettili.³²⁶

Muhalif grubun şehirden çıkışını izleyen Abdullah b. Zübeyr bu grup kadar hayrı isteyip şerden kaçınan kimseleri görmediğini ifade etti.³²⁷

Değerlendirme yapılacak olursa, muhalif grup; Hz. Osman'ın kanını talep edenler, Hz. Ali'ye biat etmekten kaçınanlar ve Hz. Ali'ye muhalif olanlardan meydana gelen heterojen bir topluluktur.³²⁸ Çok ani şartların bir araya getirdiği bu insanlar arasında bir fikir birliği olduğunu söylemek zordur.³²⁹ Çünkü bu grup, Hz. Osman şehit edilmeden önce birbirlerine karşı iyi hisler taşımayan kimselerden meydana gelmişti. Gerçekte herkes bir şeylerin peşinde olmasına rağmen görünürde herkes Hz. Osman'ın kanını talep ediyordu.³³⁰ Esasen muhalif grubun fikir birliğine

³²³ Belâzurî, *Ensâb*, III, 22; Taberî, *a.g.e.*, IV, 452; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 102 (T., III, 212); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 433 (T., VII, 373); Fığlalı, "Ali", II, 370; Günal, *a.g.e.*, 91.

³²⁴ Günal, *a.g.e.*, 91. Bkz. Carl Brockelmann, *Tarihü's-Şuûbi'l-İslâmiyye*, (Çev.: Nebih Emin Faris-Münir Baalbeki), Beyrut, 1968, 115.

³²⁵ Demircan, *Fitne*, 91.

³²⁶ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 102 (T., III, 212); Benzer bilgi için bkz. Belâzurî, *Ensâb*, III, 22; Taberî, *a.g.e.*, IV, 451.

³²⁷ Taberî, *a.g.e.*, IV, 452.

³²⁸ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye*, 101.

³²⁹ İrfan Aycan, "Emeviler Döneminde Bir İktidar Mücadelesi Örneği: Abdullah b. Zübeyr (622-692)", *AÜİFD*, XLI-1, Ankara, 2000, 103.

³³⁰ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye*, 102. Benzer değerlendirme için bkz. Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2*, 305; Günal, *a.g.e.*, 92.

vardığı tek konu, Hz. Ali karşıtlığıydı. Ümeyye oğulları zaten Hz. Ali'ye karşıydı. Hz. Talha ve Hz. Zübeyr de Hz. Ali'ye karşı oldukları için Mekke'ye gelmişlerdi. Hz. Aişe ise kendisine yakın olan birisinin halife olması uğraşısı içerisindeydi.³³¹

Şiblî'ye göre; Hz. Aişe'nin hedefi ıslah davetiydi. Ancak Ümeyye oğullarının hedefi ise, bu davetin başarısızlığa uğraması suretiyle Hz. Ali'nin problemlerini artırmaktı.³³² Erkocaaslan da Hz. Aişe, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in amacının fitneyi ıslah etmek olduğunu ifade ediyor. Ona göre; Basra'ya hareket eden Hz. Aişe, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in niyeti, asilerin karşı koyamayacağı güçte bir orduyla Medine'ye gelip asileri cezalandırmak ve halifelik seçimini şûraya teslim etmektir.³³³

Hz. Ali'ye biat etmeyen ve daha sonra Hz. Osman'ın kanını talep etmeyi kendisine yegâne hedef edinen Şam valisi Hz. Muâviye'nin muhalif gruba katılmayışı ise şaşırtıcıdır. Cemel Ashâbıyla aynı amacı güdüyor olmasına rağmen onlara birleşmemesi ve yardımlaşmaması neden mümkün olamadığı sorusu, aslında iki tarafın hedeflerinin birbirinden farklı olduğunu göstermektedir.³³⁴

Ünal'a göre; Hz. Muâviye'nin Cemel Vak'ası'na katılmayışı ve onun daha sonraki tutumu dikkate alındığında bu olayı, Ümeyye oğullarının hâkimiyeti yeniden ele almak için başlattıkları planın ilk safhası olarak ele almak mümkündür.³³⁵

Hz. Muâviye kendisi Cemel Ashâbı'na katılmak istemediği gibi onların da kendisinden uzak durmalarını istiyordu. Bir yerde o, Hz. Osman'ın kanını talep etmenin kendi hakkı olduğuna inanıyordu.³³⁶

Yukardaki görüşlere karşın Seyf b. Ömer'in Cemel Vak'ası'yla ilgili rivayetlerini değerlendiren Kocaşık'a göre; Basra'ya doğru hareket eden Cemel Ashâbı arasında birkaç istisna dışında tam bir birliktelik olduğu göze çarpmaktadır.

³³¹ Azimli, *Hz. Ali*, 74.

³³² Şiblî, *a.g.e.*, III, 339.

³³³ Erkocaaslan, *Hz. Âişe'nin Hayatı*, 227.

³³⁴ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye*, 102; Ünal, *a.g.e.*, 153.

³³⁵ Ünal, *a.g.e.*, 157. Benzer değerlendirme için bkz. Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, 216.

³³⁶ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye*, 103.

Ona göre; diğer kaynaklarda geçen rivayetler ise, bu rivayetin aksine Cemel Ashâbı'nın arasındaki birliktelikten ziyade ihtilafı öne çıkarmaktadırlar.³³⁷

3.1.3. CEMEL ASHÂBÎ'NİN BASRA'YA HAREKET ETMESİ

3.1.3.1. CEMEL ASHÂBÎ'NİN YOLA ÇIKMASI

Cemel Ashâbı Basra'ya doğru hareket ettiği sırada Mervân b. Hakem yolda önce ezan okudu. Sonra Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in yanına giderek emirlik ve namaz kıldırmak için ikisinden hangisine selam vereceğini sordu. Orada her ikisinin oğlu kendi babasını işaret etti.³³⁸

Hz. Aişe namazı kıldıracak kişinin liderlik yarışından muhtemel rakiplerine karşı avantaj sağlayacağını düşündüğünden dolayı³³⁹ Mervân b. Hakem'in bu tavrına kızdı ve ablasının oğlu Abdullah b. Zübeyr'i namaz kıldırmakla³⁴⁰ görevlendirip sorunu halletti. Çünkü Hz. Aişe potansiyel liderler olan Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in namaz kıldırmalarını istemiyordu. Namazı kıldıracak kişinin belirlenmesi konusundaki görüş ayrılığının olması; Cemel Ashâbı'nın siyasi hesaplarının olduğu düşüncesini uyandırmıştır. Gerek bu durum ve gerekse kahramanların bizzat oradaki varlıkları aslında bir siyasi proje sahibi olduklarını göstermesi açısından önemlidir.³⁴¹

Hz. Aişe'nin emri üzerine Abdullah b. Zübeyr³⁴² ya da başka bir rivayete göre; Abdurrahman b. Attâb b. Esîd³⁴³ imamlık yaptı. Mervân b. Hakem ise müezzinlik yaptı.³⁴⁴ Başka bir rivayete göre ise; Hz. Talha ve Hz. Zübeyr birer gün sırayla imamlık yapmışlardır.³⁴⁵ Bu olaya şahit olup da muhalif grup arasında bulunan Muaz b. Ubeyd, zafere ulaşmaları halinde Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in

³³⁷ İbrahim Kocaisık, *Seyf bin Ömer'in Cemel Vak'ası Hakkındaki Rivâyetleriyle Diğer Rivâyetlerin Mukayesesi*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2004, 24.

³³⁸ Belâzurî, *Ensâb*, III, 24; Taberî, *a.g.e.*, IV, 454-455; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 102 (T., III, 212-213).
³³⁹ Demircan, *Fitne*, 95.

³⁴⁰ Belâzurî, *Ensâb*, III, 24; Taberî, *a.g.e.*, IV, 454-455; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 102 (T., III, 212-213).

³⁴¹ Demircan, *Fitne*, 95.

³⁴² İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 433 (T., VII, 373). Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm el-Kureşî (ö. 73/692). Hayatı hakkında bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1988, I, 145-146.

³⁴³ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 107; Taberî, *a.g.e.*, IV, 454; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 102 (T., III, 213).

³⁴⁴ İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 433 (T., VII, 373).

³⁴⁵ Azimli, *Hz. Ali*, 72. Bilgi için bkz. Ya'kûbî, *a.g.e.*, II, 181.

halifelikten feragat etmeyeceklerini, dolayısıyla grubun mutlaka kendi aralarında çarpışacaklarını ifade etti.³⁴⁶

Hiz. Aişe Asker adlı devesinin üzerinde bir mahfe içinde yanındakilerle birlikte Mekke'den Basra'ya doğru yola çıktı. Hiz. Peygamber'in diğer eşleri de Hiz. Aişe'ye Zat-ı İrk'a kadar eşlik ettiler.³⁴⁷ Oraya vardıklarında kendisiyle vedalaşırken ağlamaya başladılar. Orada bulunanlar da ağlamaya başladı.³⁴⁸ Oradakiler hem ağlıyorlardı hem de; "Ey Rabbimiz! Ne hale düştük! Kardeş kardeşin kanına susamış, müminlerin annesi bile evini terk ederek sefere çıktı." diyorlardı.³⁴⁹ O güne ağlaşma günü³⁵⁰ (yevmü'n-nahîb) denmiştir.³⁵¹

Said b. Âs Zat-ı İrk'ta Mervân b. Hakem ve adamlarını görünce onlara Hiz. Aişe, Hiz. Talha ve Hiz. Zübeyr'den intikam almadan nereye gideceklerini sordu. Mervân b. Hakem de ona gidecekleri yerde Hiz. Osman'ın katillerinin hepsini birlikte öldürebileceklerini söyledi.³⁵²

Said b. Âs daha sonra Hiz. Talha ve Hiz. Zübeyr'in yanına giderek onlarla gizlice görüştü. İkisine zafere ulaşmaları halinde hilafet görevini kime vereceklerini sordu. İkisi de hilafeti müslümanların seçeceği birine vereceklerini söylediler. Bunun üzerine Said b. Âs, ikisine Hiz. Osman'ın kanını almak için çıkmış olduklarını dolayısıyla bu işi onun oğullarından birine devretmeleri gerektiğini söyledi. Hiz. Talha ve Hiz. Zübeyr de Muhacirlerin önde gelenlerinin olduğu yerde halifeliği iki yetime bırakmayacaklarını ifade ettiler.³⁵³ Azimli, Hiz. Talha ve Hiz. Zübeyr'in bu ifadelerinden hareketle bu durumun aslında ikisinin de Hiz. Osman'ın kanı için

³⁴⁶ Taberî, *a.g.e.*, IV, 455; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 102 (T., III, 213).

³⁴⁷ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 106; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 102 (T., III, 213); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 433 (T., VII, 373).

³⁴⁸ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 106; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 102 (T., III, 213); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 433 (T., VII, 373).

³⁴⁹ Şiblî, *a.g.e.*, III, 339.

³⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 102 (T., III, 213); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 433 (T., VII, 373).

³⁵¹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 106-107; İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 433 (T., VII, 373); Fıglalı, "Cemel Vak'ası", VII, 320.

³⁵² Taberî, *a.g.e.*, IV, 453; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 102 (T., III, 213).

³⁵³ Taberî, *a.g.e.*, IV, 453; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 102-103 (T., III, 213).

hareket etmediklerinin en iyi kanıtı olduğunu ve hilafeti kendi ellerine almayı amaçladıklarını iddia etmektedir.³⁵⁴

Aldığı cevaplara kızan³⁵⁵ ve Hz. Talha'yla Hz. Zübeyr'in bu teşebbüste kendi menfaatlerini düşündükleri kanaatine varan³⁵⁶ Said b. Âs, Abdullah b. Halid b. Esid'le birlikte gruptan ayrıldı. Muğîre b. Şu'be Said b. Âs'ın haklı olduğunu belirtip bu durumda orada Sakif kabilesine mensup kimselerin geri dönmesi gerektiğini söyledi. Bunun üzerine oradaki bir grupla birlikte Hz. Osman'ın Ebân³⁵⁷ ve Velîd adındaki oğulları da geri döndüler.³⁵⁸ Görüldüğü gibi muhalif grup, her ne kadar dışarıda birlik görüntüsü verse de herkesin farklı bir niyeti vardı.³⁵⁹

Muhalif grubun bu şekilde ayrılması, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in alttan alta gelişen rekabeti ve Mervân b. Hakem'in kuşku uyandıran davranışları Hz. Aişe'nin moralini bozdu.³⁶⁰ Burada dikkat çeken nokta; muhaliflerin başında bulunan Hz. Aişe kadın olduğu için Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'den birine liderliğin verilmesi gerekiyordu. Fakat kimseye böyle bir görev verilmediği için topluluk başsız bir kalabalıktan ibaretti.³⁶¹ Öte yandan Ümeyye oğulları ise kendi hesaplarının peşinde koşuyorlardı.³⁶² Muhalif grup dışarıdan bakıldığında birlik görüntüsü veriyordu. Fakat iç yüzleri ve asıl fikirleri birbirinden farklıydı.³⁶³

Cemel Ashâbı, aslında geri dönüşü zor olan bir yola girmiş ve aynı zamanda talep ettikleri şeyler konusunda net bir karara varmadan kitle psikolojisi içerisinde Basra'ya doğru gidiyordu. Şu var ki, sadece muhalefet etmek problemi çözmediği

³⁵⁴ Azimli, *Hz. Ali*, 75.

³⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 103 (T., III, 213).

³⁵⁶ Zettersteen, *a.g.md.*, X, 80.

³⁵⁷ Ebû Saîd Ebân b. Osmân b. Affân el-Ümevî (ö. 105/723). Hayatı hakkında bilgi için bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 150-151 (T., VII, 159-160); Selâhaddin Polat, "Ebân b. Osman b. Affân", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1994, X, 66-67.

³⁵⁸ Taberî, *a.g.e.*, IV, 453; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 103 (T., III, 213).

³⁵⁹ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2*, 305. Benzer değerlendirme için bkz. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, 402; Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye*, 102; Günal, *a.g.e.*, 92.

³⁶⁰ Abbott, *a.g.e.*, 140.

³⁶¹ Cevdet Paşa, *a.g.e.*, 401; Günal, *a.g.e.*, 92.

³⁶² Günal, *a.g.e.*, 92.

³⁶³ Günal, *a.g.e.*, 73. Benzer değerlendirme için bkz. Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2*, 305; Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye*, 102.

gibi özellikle siyasi rekabet, kabilecilik ve şahsi kırgınlık da işin içine girdiğinde önü alınamayan ve sonu kestirilemeyen sosyal bir kaos meydana gelebilir.³⁶⁴

3.1.3.2. CEMEL ASHÂBÎ'NİN HAV'EB SUYUNA VARMA SI

Cemel Ashâbî, Basra'ya doğru giderken yolda Hav'eb³⁶⁵ denilen suyun yanına vardılar ve bu sırada köpekler ulumaya başladı. Hz. Aişe bu ulumaları duyunca bulundukları yerin adını sordu. Yanındakiler bulundukları yerin Hav'eb olduğunu söyleyince Hz. Aişe, ellerini birbirine vurup yüksek sesle; “İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn”³⁶⁶ ayetini okuyarak mutlaka geri döneceğini söyledi. Yanındakiler sebebini sorunca Hz. Aişe Hz. Peygamber'in eşlerine: “*Hav'eb köpeklerinin hanginize uluyacağını keşke bilseydim.*”³⁶⁷ hadisini okudu ve sonra devesini ıhtırazla; “Beni geri götürün. Beni geri götürün. Vallahi ben Hav'eb suyunun sahibesiyim.” diyerek geri dönmek istedi. İnsanlar Hz. Aişe'nin etrafında kararsız bir şekilde bir gün bir gece beklemeye başladılar. Bu sırada Abdullah b. Zübeyr ve yanındakiler de Hz. Aişe'ye ısrarla bulundukları yerin Hav'eb olmadığını ve bunu anlatan kişinin yalan söylediğini ifade ederek ikna etmeye çalışıyorlardı. Ancak bu çabalar sonuç vermeyince bazıları Hz. Ali'nin ordusunun yaklaşmakta olduğunu ileri sürerek hemen toparlanıp Hz. Aişe ve grubun yola devam etmesini sağladılar.³⁶⁸ Şiblî'ye göre; Hz. Aişe'nin bu yaklaşımı onun yalnızca sulh ve ıslah amacıyla hareket ettiğini göstermektedir.³⁶⁹

Hz. Aişe ve yanındakilerin Hav'eb'de bu şekilde kandırılmaya çalışılması İslâmiyet'te ilk “şehâdetüz-zûr” (yalan şahitlik) olarak değerlendirilmektedir.³⁷⁰

³⁶⁴ Günal, *a.g.e.*, 94.

³⁶⁵ Hav'eb, Basra yolu üzerinde yer alan arapların meşhur sularındandır. Bkz. Yakût el-Hamevî, *a.g.e.*, II, 314.

³⁶⁶ Ayetin meali; “Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz...”. Bakara, 2/156.

³⁶⁷ Belâzurî, *Ensâb*, III, 24; Şiblî, *a.g.e.*, III, 141.

³⁶⁸ Belâzurî, *Ensâb*, III, 24; Ya'kûbî, *a.g.e.*, II, 181; Taberî, *a.g.e.*, IV, 457; Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 366-367; Yakût el-Hamevî, *a.g.e.*, II, 314; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 103 (T., III, 214); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 433-434 (T., VII, 373).

³⁶⁹ Şiblî, *a.g.e.*, III, 340.

³⁷⁰ Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 367; İbnü'l-Arabî, *a.g.e.*, 148; Gölpınarlı, *a.g.e.*, 99; Günal, *a.g.e.*, 93.

Aslında bu durum, Hz. Ali'ye karşı çıkan muhalif grubun dağınıklığını ve kararsızlığını göstermektedir. Çünkü bir tarafta Hz. Aişe geri dönmek isterken, öbür tarafta da onu ikna etmeye çalışan grup vardı. Bundan sonra ise Hz. Ali kendi üzerlerine geliyor endişesinden hareketle muhalif grup yolculuğuna devam etmektedir.³⁷¹

Hav'eb rivayeti, bazı araştırmacılar tarafından kabul gören bir rivayet değildir. Bu değerlendirmeye göre; köpek uluması Araplar arasında batıl bir inanç olup, uğursuzluk sayılırdı.³⁷² Hz. Aişe'nin, Hz. Peygamber'in eşi olması dolayısıyla kendisi doğrudan hedef alınamadığından bu yolla onun yaptığını kötü göstermek,³⁷³ Hz. Ali taraftarlarınca Hz. Ali'nin haklılığını ortaya koymak³⁷⁴ ya da Hz. Aişe'yi sorumluluktan kurtarıp Abdullah b. Zübeyr'i sorumlu tutmak³⁷⁵ amacıyla uydurulan bir rivayet olduğu şeklinde değerlendirilmektedir. Aksi halde çok zeki bir insan olan Hz. Aişe'nin kolayca kandırılabilirdiği sonucu ortaya çıkar ki bu Hz. Aişe için bir bühthandır.³⁷⁶ Ayrıca Hz. Peygamber'in dilinden haber verilen ve geleceğe dair gaybi haberler kapsamına giren siyasi içerikli hadislerin olabilecek olayları daha önceden haber vermesine rağmen sahâbenin bu türlü siyasi hatalara düşmüş olmaları³⁷⁷ zor görünmektedir. Makul olan da budur.

Erkocaaslan, bu rivayeti; Hz. Ali'ye karşı Hz. Aişe'nin haksız olduğunu göstermek için Şiîlerin istismar ettiği bunun yanında yine bu rivayete birçok eklemenin yapıldığını ifade etmektedir.³⁷⁸

Sahâbeyi masum gibi gösteren rivayetler, esas itibariyle Müslümanlar arasındaki iç çatışmalara mazeret niteliği taşımakta olup ve bu amaçla birtakım çevrelerce dile getirilmiştir.³⁷⁹

³⁷¹ Günal, *a.g.e.*, 93.

³⁷² Abbott, *a.g.e.*, 140-141.

³⁷³ Mehmed Said Hatiboğlu, *Siyasi-İctimai Hâdiselerle Hadis Münasebetleri*, Ankara, 2015, 74-75.

³⁷⁴ Demircan, *Fitne*, 96; a.mlf., *Râşid Halifeler*, 124-125; Azimli, *Hz. Ali*, 77.

³⁷⁵ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2*, 305-306; Azimli, *Hz. Ali*, 77.

³⁷⁶ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2*, 306.

³⁷⁷ Harun Reşit Demirel, "Bazı Fiten, Melâhim ve Siyâsî Hadislerin Gaybî Haberler Açısından Değerlendirilmesi", *YYÜİFD*, 3, Van, 2000, 107. Hav'eb'in köpekleri hadisi hakkında geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. a.mlf., "Bazı Fiten, Melâhim ve Siyâsî Hadisler", 106-113.

³⁷⁸ Erkocaaslan, *Hz. Aişe'nin Hayatı*, 211.

3.1.3.3. CEMEL ASHÂBÎ'NİN BASRA'YA VARMASI

Cemel Ashâbî Basra'ya varmadan önce Umeyr b. Abdullah et-Temîmî'yle karşılaştılar. O, Hz. Aişe'ye Basra'nın ileri gelenlerine mektup yazarak ya da Abdullah b. Âmir'i Basra'ya göndererek kalabalık bir grupla şehre geldiklerini haber vermelerini önerdi. Hz. Aişe de Abdullah b. Âmir'i mektupla Ahnef b. Kays, Sabra b. Şeymân gibi Basra'nın ileri gelenlerine göndererek Basra'ya geldiklerini haber verdi.³⁸⁰

Hz. Aişe Basra'nın ileri gelenlerinden Zeyd b. Sûhân'a³⁸¹ da mektup yazarak Hz. Osman'ın kanını talep etme hususunda kendilerine yardım etmesini, şayet yardım edemeyecek olsa dahi, insanları Hz. Ali'ye yardım etmemeleri için teşvik etmesini istedi. Zeyd b. Sûhân ise böyle bir şeyi fitneye sebebiyet vereceğinden dolayı reddetti.³⁸² O da Hz. Aişe'ye, evinde oturmasının daha uygun olacağını, eğer böyle davranamayacak olursa ona karşı çıkacak ilk kişinin kendisi olacağını yazdı.³⁸³

Zeyd b. Sûhân: “Allah müminlerin anası Hz. Aişe'ye rahmet eylesin! Ona kendi evine kapanıp oturması, bize de savaşmak emredilmişti. O, kendisine verilen bu emri dinlememiş, bizi savaşa teşvik ederek kendisine emredilmediği halde çarpışmaya girişmiş ve bizi de bu işten alıkoymuştu.” diyerek Hz. Aişe'yi eleştirdi.³⁸⁴

Hz. Aişe'nin Cemel Ashâbî'yle Basra'ya geldiğini haber alan Basra valisi Osman b. Huneyf,³⁸⁵ Basra halkını bilgilendirmek ve Hz. Ali'ye bağlı kalmalarını sağlamak amacıyla yaptığı konuşmada; Hz. Ali'ye biat etmekle Allah'a da biat etmiş

³⁷⁹ Hizmetli, “Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları”, 54.

³⁸⁰ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 110; Belâzurî, *Ensâb*, III, 24; Taberî, *a.g.e.*, IV, 461; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 103 (T., III, 215).

³⁸¹ Ebû Âişe (Ebû Süleymân) Zeyd b. Sûhân b. Hucr el-Abdî el-Kûfî (ö. 36/656). Hz. Peygamber'in döneminde İslâmiyet'i kabul edip ama onu göremeyen muhadramûndandır. Hayatı hakkında bilgi için bkz. Halit Özkan, “Zeyd b. Sûhân”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2013, XLIV, 323-324.

³⁸² İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 108 (T., III, 221); Özkan, “Zeyd b. Sûhân”, XLIV, 323.

³⁸³ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 109 (T., III, 221).

³⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 109 (T., III, 221).

³⁸⁵ Ebû Amr Osman b. Huneyf b. Vahib el-Ensârî (ö. 41/661 [?]). Hz. Ali'nin Basra valisidir. Hayatı hakkında bilgi için bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, IV, 304-306 (T., IV, 354-356); Mehmet Efendioğlu, “Osman b. Huneyf”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2007, XXXIII, 469-470.

olacaklarını belirtti. Bunun delili olarak da şu ayeti gösterdi.³⁸⁶ “*Sana biat edenler ancak Allah’a biat etmiş olurlar. Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah’a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir.*”³⁸⁷

Osman b. Huneyf konuşmasının devamında sahâbenin içinde Hz. Ali’nin halifelğe en layık kişi olduğunu söyledi. Aynı şekilde Hz. Ali’nin de böyle düşündüğünü, bundan dolayı kendilerinin de Hz. Ali’nin halifelğini kabul ettiklerini ve ona bağlı olduklarını açıkladı. Hz. Talha ve Hz. Zübeyr’in de ona biat ettikleri halde sonradan baskı altında biat ettikleri iddiasında bulunduklarını belirtti. Halkın çoğunluğunun kararının doğru olduğunu ve çoğunluğun da Hz. Ali’ye biat ettiğini ifade etti. Bu muhalif gruba karşı kendisine neyi önerdiklerini sordu. Onlarla bu meseleyi müzakere etti.³⁸⁸

Bu rivayete göre; Osman b. Huneyf Hz. Ali’ye halifelik için yapılan biati, Müslümanların Hudeybiye’de Allah için Hz. Peygamber’e yaptıkları biat gibi değerlendirmiş ve bu konuda inen ayeti delil olarak kullanmıştır. Osman b. Huneyf’e göre; halifelik, Hz. Ali’nin hakkı olup, sahâbenin çoğu ona biat ederek bu gerçeği kabul etmiştir. Bundan dolayı Hz. Ali’ye itaat etmek, haklı herhangi bir gerekçe olmadan muhalefet edenlere uymamak ve gerekirse ona muhalefet edenlerle mücadele etmek Allah’ın emridir.³⁸⁹

Hz. Aişe ve yanındakiler Hâfır³⁹⁰ denilen yerde konaklayıp yazdığı mektuplara cevap beklemeye başladı.³⁹¹ Hz. Aişe’nin Basra’nın yakınına vardığını haber alan Osman b. Huneyf, İmran b. Husayn ile Ebû Esved ed-Düelî’yi Hz. Aişe’ye göndererek niçin geldiğini sormalarını istedi. İkisi Hz. Aişe’nin yanına varıp, kendilerine haber vermeden niçin Basra’ya geldiğini sordular.³⁹²

³⁸⁶ Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 263. Bkz. İbn Kuteybe, *a.g.e.*, I, 83.

³⁸⁷ Fetih, 48/10.

³⁸⁸ Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 263. Bkz. İbn Kuteybe, *a.g.e.*, I, 83.

³⁸⁹ Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 264.

³⁹⁰ Hâfır; Balis ve Haleb adında iki yerin arasında bulunan bir köydür. Bkz. Yakût el-Hamevî, *a.g.e.*, II, 207.

³⁹¹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 110; Taberî, *a.g.e.*, IV, 461; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 103 (T., III, 215).

³⁹² Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 110; Belâzurî, *Ensâb*, III, 24; Ya’kûbî, *a.g.e.*, II, 181; Taberî, *a.g.e.*, IV, 461-462; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 104 (T., III, 215); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 434 (T., VII, 373).

Hiz. AiŖe: “Vallahi benim gibi bir ananın evlatlarına böyle bir haber iletmesi gerekmiyor. Çünkü görüyorsunuz ki kavgalar ve kargaŖalar baŖını alıp gitti. eŖitli vilayetlerin ayaktakımı ve kabilelerin apulcuları Hiz. Peygamber’in haremine harp açtı ve bu mübarek yerde olaylar çıkardılar. Ayrıca bu hususta bid’atılara yardım ettiler. Bunlar herhangi haklı bir sebebe dayanmadan Müslümanların devlet baŖkanını öldürmek suretiyle girdikleri gnahtan dolayı Allah ve Hiz. Peygamber’in lanetini hak ettiler. Haram kılınan kanı helal sayıp akıttılar ve haram olan malı aldılar. Haram beldeyi ve haram Ŗehri helal saydılar. İffetleri ve bedenleri paramparça ettiler. İstenmedikleri yerde ikamete baŖladılar. Sadece zararı dokunan ve takvadan nasibini almayan bu kiŖileri kovmaya halkın gücü yetmedi. Onlardan emin de olamıyorlar. Bu topluluğun yaptığı Ŗeyleri ve insanların içinde bulunduğu zor durumu bildirmek için Müslümanların arasına ıktım. Bu durumun ıslahı için yapılması gereken Ŗeyi bildirmek için geldim. Allah Ŗyle buyuruyor: *“Bir sadaka vermeyi yahut iyilik yapmayı yahut da insanların arasını düzeltmeyi emredenleri hariç, onların aralarındaki gizli konuŖmaların çoğunda hiçbir hayır yoktur. Kim bunları Allah’ın rızasını kazanmak için yaparsa, biz ona büyük bir mükâfat vereceğiz.”*³⁹³ Bundan dolayı Allah’ın ve Hiz. Peygamber’in büyük-küçük, kadın-erkek ıslah görevinin yüklediği kimseler olarak toplanıyoruz. Amacımız budur. Biz sizi iyilik yapmaya çağırıyor, hayra teŖvik ediyor, kötülüklerden nehyediyor ve Allah’ın emrinin deėiŖtirilmesi karŖısında müdahale etmeye çağırıyoruz.”³⁹⁴ diye cevap verdi.

Hiz. AiŖe’nin burada sözü çok açıktır. Bu konuŖma Cemel Ashâbı’nın hareketinin ne Hiz. Ali ne de baŖka herhangi bir kimseyle ilgili bir probleme dayalı olarak geliŖen ve gerekleŖen bir hareket³⁹⁵ olmadığı kanaati uyandırmaktadır.

Burada Cemel Ashâbı’nın göze çarpan amacı; Medine’deki otoriteyi sağlamak ve Hiz. Osman’ın katillerini cezalandırmaktır. Nitekim Cemel Ashâbı Basra’da bulunduğu süre zarfında Hiz. Osman’ın Ŗehit edilmesi olayına karıŖıp tekrar Basra’ya dnmŖ olan asilere kısas uyguladılar ve diğer yerlerin valilerine de

³⁹³ Nisâ, 4/114.

³⁹⁴ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 110; Taberî, *a.g.e.*, IV, 462; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 104 (T., III, 215); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 434 (T., VII, 373); Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, 247.

³⁹⁵ Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, 247. Bkz. Ŗibl, *a.g.e.*, III, 350.

mektuplar göndererek kendi bölgelerinde bulunan asilere aynı muameleyi yapmalarını istediler.³⁹⁶

Azimli'ye göre ise; Basra'ya giden Cemel Ashâbı'nın Hz. Ali'ye karşı çıkmak için yola çıkmadığını, Hz. Osman'ın katillerinin peşine düştüklerini ve sonuçta kaderin onları bu sonuca sürüklediğini iddia etmek mezhebi bir taassuptur.³⁹⁷ Çünkü Hz. Osman'ın katilleri Medine'dedir.³⁹⁸

Elçiler Hz. Aişe'nin yanından çıkıp Hz. Talha'nın yanına gittiler ve ona Basra'ya geliş sebebini sordular. Hz. Talha, Hz. Osman'ın kanını istemek üzere Basra'ya geldiklerini söyledi. Elçiler, Hz. Ali'ye neden biat etmediğini sordular. Hz. Talha kılıç boynunun üzerindeyken Hz. Ali'ye biat ettiğini söyledi ve Hz. Ali'nin kendileriyle Hz. Osman'ın katilleri arasındaki meseleyi halletmediği ya da kendilerini asilerle baş başa bırakmadığı müddetçe tam olarak biat almış olamayacağını ifade etti. Sonra ikisi kalkıp Hz. Zübeyr'in yanına gittiler ve Hz. Talha'ya sorduklarının aynısını ona da sordular. Hz. Zübeyr de benzer cevaplar verdi.³⁹⁹

Elçiler ayrılmadan önce Hz. Aişe Ebû Esved ed-Düelî'ye arzu ve isteklerinin kendisini cehenneme götürmemesi uyarısında bulunarak şu ayeti okudu:⁴⁰⁰ *“Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa, Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. (Onları sizden çok kayırır.) Öyle ise adaleti yerine getirme de nefsinize uymayın eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırmanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”*⁴⁰¹

Görüldüğü gibi Cemel Ashâbı Hz. Osman'ın haksız yere şehit edildiğini ve onun katillerinin cezalandırılmadığını düşünüyorlardı. Kendileri ise Allah'ın

³⁹⁶ Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, 247-248. Bkz. Şiblî, *a.g.e.*, III, 344-345.

³⁹⁷ Azimli, *Hz. Ali*, 98.

³⁹⁸ Azimli, *Hz. Ali*, 98, d.n. 221.

³⁹⁹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 111; Taberî, *a.g.e.*, IV, 462; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 104 (T., III, 215); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 434-435 (T., VII, 374).

⁴⁰⁰ Taberî, *a.g.e.*, IV, 462; Ayar, *Dört Halîfe Dönemi Siyasî Olayları*, 265.

⁴⁰¹ Nisâ, 4/135.

hükümüne açıkça uymak ve bu kanunsuzluğu ortadan kaldırmak için çalıştıklarını ifade ediyorlardı. Dolayısıyla bu hareketi Allah'ın emrini yerine getirme faaliyeti olarak telakki ediyorlardı. Muhataplarına meseleyi tamamen tarafsız bir şekilde değerlendirip karar vermelerini telkin ederken de yukarıda zikredilen ayeti delil olarak kullanmaları dikkat çekicidir. Öte yandan Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in Basra'ya gelişleri, ikisinin Basra ve Kûfe valiliklerini istedikleri rivayetleriyle de örtüşmektedir.⁴⁰²

Osman b. Huneyf'in elçileri aldıkları cevaplar üzerine Basra'ya geri döndüler. Bu arada Hz. Aişe'nin tellalları da hareket için çağrıda bulundular. Elçiler Osman b. Huneyf'in yanına varınca Ebû Esved ed-Düelî söze girerek: "Ey Huneyf'in oğlu! Sana gelindi, sen de savaşa çık, mızrakla vuruş, kılıçla savaş ve diren! Zırhını giyinerek ve kılıcını kuşanarak onlara karşı çık." dedi. Osman b. Huneyf de: "İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn."⁴⁰³ Kâbe'nin Rabbine and olsun ki, İslâm'ın değirmeni ters dönmeye başlamıştır. Bakınız, bundan sonra ne gibi bozukluklar meydana gelecek, göreceksiniz." diye cevap verdi. İmran b. Husayn da Osman b. Huneyf'e: "Evet, vallahi siz bir hayli zor ve uzun çarpışmalara girişeceksiniz." dedi. Osman b. Huneyf: "O halde, Ey İmran bana nasihat et, ne yapalım?" diye sordu. İmran, Hz. Peygamber'in "Otuz beşinci senede İslâm değirmeni ters dönecektir." mealindeki hadisine istinaden: "Bir kenara çekil. İşte görüyorsun ben de bir kenara çekilmiş durumdayım." diye cevap verdi. Bunun üzerine Osman: "Hayır, müminlerin emiri gelinceye kadar onları alıkoymak isterim." deyince İmran oradan ayrılıp evine gitti.⁴⁰⁴

Osman b. Huneyf hemen hazırlıklara başladı. Abdullah b. Âmir Osman b. Huneyf'e gelerek: "Senin yapmak istediğin şey, bizleri şerre götürecektir ve sonradan nefret edeceğin bir netice doğuracaktır. Bu öyle bir yaradır ki kapanması mümkün değildir. Öyle bir deliktir ki onarılması imkânsızdır. O halde, onlara yumuşak davran,

⁴⁰² Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 265.

⁴⁰³ Ayetin mealı; "Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz...". Bakara, 2/156.

⁴⁰⁴ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 111; Taberî, *a.g.e.*, IV, 462-463; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 105 (T., III, 216); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 435 (T., VII, 374).

anlayış göster ve Hz. Ali'nin emri gelinceye kadar bekle.” diyerek tavsiyede bulundu. Ancak Osman b. Huneyf onun bu tavsiyesini dinlemedi.⁴⁰⁵

Osman b. Huneyf halkı mescitte toplayarak onları silahlanmaya çağırdı ve hemen savaşa hazırlanmaları için emir verdi. Daha sonra Kûfeli Kays kabilesinden hileci olduğu rivayet edilen bir adamı çağırıp halka çağrıda bulunmasını istedi. Bu adam: “Ey ahali! Ben Kays b. Akadiyye el-Hümeysî'yim. Bu gelenler (Cemel Ashâbı) eğer sizden korkarak geldilerse biliniz ki güvercinlerin bile emniyette olduğu bir şehirden (Mekke'den) geliyorlar ve eğer Hz. Osman'ın kanını talep etmek üzere geliyorlarsa biz zaten Hz. Osman'ın katilleri değiliz. O halde dinleyiniz ve bana itaat ediniz. Bu adamları geldikleri yere geri çeviriniz ve burada ikametlerine müsaade etmeyiniz.” dedi.⁴⁰⁶

Esved b. Serî' es-Sa'dî bunun üzerine kalkıp: “Onlar bizim Hz. Osman'ın katilleri olduğumuzu mu düşünüyorlar? Hayır! Onlar Hz. Osman'ın katillerini bulmak ve onlara karşı çarpışmak üzere bizden ve başkalarından yardım dilemek üzere buraya gelmişler.” diye cevap verince halkın çoğu kendisini doğruladığı gibi bir kısmı da onu taşlamaya başladı. Osman b. Huneyf, insanların arasındaki ihtilafı görünce planladığı şeyden vazgeçti.⁴⁰⁷

Hz. Ali'nin Basra'ya vali olarak atadığı Osman b. Huneyf kısa sürede Basralıların Hz. Ali'ye itaatini sağladıysa da Cemel Ashâbı'nın oraya varması üzerine insanlar arasında görüş ayrılıkları meydana geldi ve neticede bu durum, iki taraf arasında mücadelenin ortaya çıkmasına sebep oldu.⁴⁰⁸

Hz. Aişe Cemel Ashâbı'yla birlikte Mirbed'e⁴⁰⁹ vardı. Yüksek bir yerde konaklayıp beklemeye başladı ve bu sırada Hz. Aişe'nin grubuna katılmak isteyen Basralılar gelip onun safına katıldılar. Osman b. Huneyf de askerleriyle birlikte

⁴⁰⁵ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 111; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 105 (T., III, 216).

⁴⁰⁶ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 111; Taberî, *a.g.e.*, IV, 463; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 105 (T., III, 216); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 435 (T., VII, 374-375).

⁴⁰⁷ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 112; Belâzurî, *Ensâb*, III, 25; Taberî, *a.g.e.*, IV, 463; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 105 (T., III, 216); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 435-436 (T., VII, 375).

⁴⁰⁸ Kocaşık, *a.g.e.*, 27.

⁴⁰⁹ Mirbed, Basra'nın dışında bir bölge olup develerin satışının yapıldığı pazara ve hurmaların kurutulduğu yere denir. Bkz. Yakût el-Hamevî, *a.g.e.*, V, 97-99.

Mirbed'e geldi. Böylelikle Mirbed'in sağ tarafında Hz. Aişe ve ordusu sol tarafında da ise Osman b. Huneyf ve ordusu toplanmış oldular.⁴¹⁰

Hız. Talha ayağa kalkıp Hız. Osman'ın faziletinden bahsederek konuşmaya başladı. Her iki taraf onu dinliyordu. Hız. Talha, Hız. Osman'ın kanının haksız yere akıtıldığını, bundan dolayı bu kanın bedelini ve katillere kısas uygulanmasını istediklerini belirterek her iki tarafı buna teşvik etmeye çalıştı. Hız. Talha'nın konuşmasından sonra Hız. Zübeyr de ayağa kalkarak benzer şeyleri söyledi. Cemel Ashâbı Hız. Talha ve Hız. Zübeyr'in konuşmalarını tasdik ettiler. Osman b. Huneyf'in taraftarları ise karşı tarafı Hız. Ali'ye biat ettikleri halde insanları fitneye davet ettiklerini ifade ettiler.⁴¹¹ İşin ilginç yanı, siyasi yaklaşım içinde olan iki taraf da bu konuşmaları kendi menfaatleri doğrultusunda yapıyordu.⁴¹²

Hız. Talha ve Hız. Zübeyr'den sonra Hız. Aişe konuşmaya başladı. Hız. Aişe: "Bir zamanlar Müslümanlardan bazıları Hız. Osman'a gelip valilerinin yaptıklarından şikâyet ediyorlar ve Medine'de bizi ziyaret ederek istişarede bulunuyorlardı. Bu valilerin yaptıkları uygulamaları anlatıyorlardı. Biz de olaylara bakıp değerlendirmeler yapıyor ve gerçekten Hız. Osman'ın bu işlerden uzak olduğunu, tertemiz ve vefalı olduğunu anlıyor diğer taraftan bu haberleri getiren adamları facir, gaddar ve yalancı olduklarını görüyorduk. Onlar gerçekten bize söylediklerinin dışında başka işler çevirmek istiyorlardı. Ancak güçlendiler, çoğaldılar ve nihayet gelip Hız. Osman'ın evini kuşatarak haram olan bir kanı haram olan bir ayda ve haram olan şehirde haksızca ve hiç bir özürleri olmaksızın akıttılar. İşte size düşen tek bir şey varsa o da, Hız. Osman'ın kanını talep etmek ve katillerini yakalayarak Allah'ın kitabının hükümlerini uygulamaktır." diye insanlara hitap etti. Sonra konuşmasını: *"Kendilerine Kitap'tan bir pay verilenleri görmüyor musun ki, aralarında hüküm vermesi için Allah'ın Kitabına çağrılıyorlar da sonra bir kısmı yüz çevirerek dönüp gidiyor."*⁴¹³ ayetiyle bitirdi.⁴¹⁴ Bunun yanında Hız. Aişe

⁴¹⁰ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 112; Taberî, *a.g.e.*, IV, 463; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 105 (T., III, 216-217); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 436 (T., VII, 375).

⁴¹¹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 112; Taberî, *a.g.e.*, IV, 463-464; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 105 (T., III, 217); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 436 (T., VII, 375).

⁴¹² Günal, *a.g.e.*, 95.

⁴¹³ Âl-i İmrân, 3/23.

⁴¹⁴ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 112; Taberî, *a.g.e.*, IV, 464; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 105-106 (T., III, 217).

konuşmasında bu surenin: “Allah’ın ayetlerini inkâr edenler, Peygamberleri haksız yere öldürenler, insanlardan adaleti emredenleri öldürenler var ya, onları elem dolu bir azap ile müjdele. Onlar, amelleri, dünyada da, ahirette de boşa gitmiş kimselerdir. Onların hiç yardımcıları da yoktur.”⁴¹⁵ ayetlerini de mesajına yakın olduğu için okumuş olabilir.⁴¹⁶

Hiz. Aişe’nin Kur’an’ın hükümlerinin yerine getirilmesini savunması,⁴¹⁷ Osman b. Huneyf’in askerlerini iki gruba ayırdı. Bir kısmı Hiz. Aişe’ye hak verirken diğer bir kısmı da karşı çıkarak kendilerine gelen haberlerin doğruluğunu sorgulamak gerektiğini ifade ettiler.⁴¹⁸

Hiz. Aişe ortamın gerildiğini görünce grubuyla birlikte Mirbed’den uzaklaşıp Debbâğîn⁴¹⁹ denilen yere gitti. Osman b. Huneyf ve yanındakiler oldukları yerde beklediler. Onun askerlerinden bazıları ayrılıp Hiz. Aişe’nin ordusuna katıldılar.⁴²⁰

Askerlerin ayrılmasının nedeni; muhtemelen Osman b. Huneyf’in Hiz. Osman’ın şehit edilmesi hadisesinde, olayı Muhammed b. Ebû Bekir gibi değerlendirmesi olmuştur. Osman b. Huneyf, Hiz. Osman’ın yaptığı hatalardan dolayı meşru olarak şehit edildiğini düşünüyordu. Zaten Hiz. Osman kuşatma altındayken o da Medine’de bulunmaktaydı. Kardeşi Sehl b. Huneyf⁴²¹ ise Hiz. Ali’nin emriyle mescitte namazları kıldırması. Basra’da da Hiz. Osman’ın evini kuşatanlar valiyi desteklemekteydiler.⁴²²

Câriye b. Kudâme es-Sa’dî bu sırada Hiz. Aişe’nin yanına giderek ona: “Ey müminlerin anası! Vallahi senin buraya gelmen, evini terk etmen ve bu devenin

⁴¹⁵ Âl-i İmrân, 3/21-22.

⁴¹⁶ Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 266, d.n. 63.

⁴¹⁷ Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 266.

⁴¹⁸ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 113; Taberî, *a.g.e.*, IV, 464; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 106 (T., III, 217-218); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 436 (T., VII, 375).

⁴¹⁹ Debbâğîn, Sikketü’l-Mirbed’de Zirbiyy Sarayı’nın yanında olan bir yerdir. Bkz. Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, 182 (T., 227).

⁴²⁰ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 113; Taberî, *a.g.e.*, IV, 464-465; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 106 (T., III, 218); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 436 (T., VII, 375).

⁴²¹ Ebû Sa’d Sehl b. Huneyf b. Vâhib el-Ensârî el-Evsî hakkında bilgi için bkz. İbn Sa’d, *a.g.e.*, III, 436-438 (T., III, 542-544); Tevhid Bakan, “Sehl b. Huneyf”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2009, XXXVI, 320.

⁴²² Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 266-267.

üzerine binip de silahların kızıştirılmasına sebep olman Hz. Osman'ın şehit edilmesinden çok daha kötü bir iştir. Allah'ın sana ihsan etmiş olduğu ve açılıp ortaya serilmemesi gereken bir kıymetli tarafın vardır. Fakat sen bunu açığa serdin ve onu ayaklar altına atmış oldun. Vallahi senin böyle savaşa çıktığını görenler kanını da mubah kılarlar. Eğer sen gerçekten buralara kendi isteğinle gelmişsen hemen evine geri dön. Zorla getirilmişsen hemen Müslümanlardan yardım iste ve bu işten vazgeç.”⁴²³ diye tavsiyede bulundu.

Benî Sa'd'dan genç bir adam benzer şekilde Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in yanına giderek: “Ey Zübeyr! Hani sen Hz. Peygamber'in en yakın arkadaşlarındandın. Ve sen ey Talha! Sen Hz. Peygamber'i kendi elinle koruyan bir adamdın. Şimdi ikiniz anneniz Hz. Aişe'yi almış buraya gelmişsiniz. Peki, hanımlarınızı da buraya getirdiniz mi?” diye sordu. İkisi hayır cevabı verince genç adam: “Vallahi ben sizin yaptıklarınızdan hiçbirine katılmıyorum.”⁴²⁴ dedi ve ikisine olan tepkisini şu şiirle dile getirdi:

“Kendi hanımlarınızı koruyup annenizi getirdiniz,
Ey Aişe! Ömrüne and olsun ki bu onların insafsızlığındandır.
O evinde oturup iffetini korumakla emredilmişken,
Sahraları süratle kat etmeyi arzuladı,
Talha ve Zübeyr yüzünden onun sakınması gereken kıymeti yok oldu.
İşte bu onların nasıl bir kötülük yaptıklarını anlatmaya yeter.”⁴²⁵

3.1.3.4. BASRA'DAKİ İLK ÇATIŞMA

Cemel Ashâbı'yla Basralıların gergin bir şekilde beklediği sırada Osman b. Huneyf'in komutanlarından Hukeym b. Cebele, Cemel Ashâbı'na saldırdı. Cemel Ashâbı savaşmak istemiyordu. Bunun için Basralıları durdurmak istedilerse de çabaları sonuç vermedi ve iki taraf çarpışmaya başladılar. Bu arada Cemel Ashâbı kendilerini korumaya çalışırken Hukeym b. Cebele atını onların üzerine sürüyor ve onları savaşa zorla çekmeye çalışıyordu. Böylece bir süre mızrak uçlarıyla çarpışıp

⁴²³ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 113; Taberî, *a.g.e.*, IV, 465; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 106 (T., III, 218); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 436 (T., VII, 375).

⁴²⁴ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 113; Taberî, *a.g.e.*, IV, 465; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 106 (T., III, 218).

⁴²⁵ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 113; Taberî, *a.g.e.*, IV, 465; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 106 (T., III, 218).

durdular. Hz. Aişe savaşmak niyetinde olmadığından askerlerini Beni Mazin kabilesinin mezarlığının yanına doğru çekti. Oraya vardıklarında ise karanlık bastırıldığından iki taraf da çarpışmaya son verdiler.⁴²⁶

Osman b. Huneyf, o gece Basra'daki köşküne çekildi. Cemel Ashâbı da Dâr er-Rızk bölgesinde geceyi korku içinde geçirdi. Çünkü Hukeym b. Cebele orada onları sürekli rahatsız edip küfrediyordu. Abdülkays kabilesinden biri Hukeym b. Cebele'ye kime küfrettiğini sordu. O da, Hz. Aişe'ye küfrettiğini söyledi. Bunun üzerine adam ona: "Ey kötü kadının oğlu müminlerin anasına mı küfrediyorsun?" diye tepki gösterince Hukeym b. Cebele onu mızrakla öldürdü ve bu küfürlerine devam ederek gitti. Yolda karşısına çıkan bir kadın, "Müminlerin anasına mı küfrediyorsun ey kötü kadının oğlu?" diye seslenince Hukeym b. Cebele o kadını da öldürdü.⁴²⁷

İki taraf sonraki gün öğleye kadar tekrar şiddetlice çarpıştılar. Osman b. Huneyf'in taraftarlarından birçok kimse öldürüldü ve her iki taraftan da yaralananlar çoktu. Çatışma her iki tarafa da zarar vermeye başlayınca iki taraf da aralarında yazışarak barış çağrısında bulundular.⁴²⁸

Basra'daki bu ilk çatışma Küçük Cemel⁴²⁹ ya da Birinci Cemel⁴³⁰ olarak da adlandırılmaktadır.

3.1.3.5. MEDİNE'YE ELÇİNİN GÖNDERİLMESİ

Osman b. Huneyf'in taraftarları ile Cemel Ashâbı'nın yaptıkları yazılı antlaşmaya⁴³¹ göre Medine'ye Kâ'b b. Sûr (Süver)⁴³² elçi olarak gidecek, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in Hz. Ali'ye zorla mı biat ettirildiği yoksa kendi istekleriyle mi biat

⁴²⁶ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 114; Taberî, *a.g.e.*, IV, 466; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 107 (T., III, 218-219); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 436-437 (T., VII, 375).

⁴²⁷ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 114-115; Taberî, *a.g.e.*, IV, 466; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 107 (T., III, 219).

⁴²⁸ Taberî, *a.g.e.*, IV, 466-467; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 107 (T., III, 219); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 437 (T., VII, 375).

⁴²⁹ Azimli, *Hz. Ali*, 79-81.

⁴³⁰ Korkmaz, *Tarihin Tahriği İbn Sebe Meselesi*, 57.

⁴³¹ Antlaşma metni için bkz. Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 115; Taberî, *a.g.e.*, IV, 467.

⁴³² Kâ'b b. Sûr b. Bekr el-Lâkîti el-Ezdî (ö. 36/656). Basra kadısı olup tabiindendir. Hayatı hakkında bilgi için bkz. Ahmet Özel, "Kâ'b b. Sûr", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2001, XXIV, 6. İsmi bazı kaynaklarda Ka'b b. Süver olarak da geçmektedir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 107 (T., III, 219).

ettiklerini öğrenecekti. Eğer zorla biat ettirilmişlerse, Osman b. Huneyf Basra'dan çıkıp gidecek ve şehri Cemel Ashâbı'na terk edecekti; yok eğer zorla biat ettirilmemişlerse Hz. Talha ve Hz. Zübeyr Basra'yı terk edecekti.⁴³³

Kâ'b b. Sûr (Süver) Medine'ye Cuma günü vardı. Halk onun etrafına toplandı. Kâ'b b. Sûr (Süver) onlara kendisinin Basra'nın elçisi olduğunu ve Medine'ye Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in Hz. Ali'ye kendi istekleriyle mi yoksa zorla mı biat ettiklerini öğrenmeye geldiğini söyledi. Bu soru karşısında herkes susmayı tercih ederken Üsâme b. Zeyd⁴³⁴ ayağa kalkıp Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in zorla biat ettirildiğini söyledi. Bunun üzerine Temmâm b. el-Abbâs'ın işaretiyle Sehl b. Huneyf ve bazıları Üsâme b. Zeyd'e hücum ettiler. Bunun üzerine Suheyb,⁴³⁵ Ebû Eyyûb el-Ensârî,⁴³⁶ Muhammed b. Mesleme⁴³⁷ ile ashtan bazıları sert tepki göstererek Üsâme b. Zeyd'in doğru söylediğini ifade ettiler. Üsâme b. Zeyd'i linç edilmekten kurtardılar. Suheyb Üsâme b. Zeyd'in elinden tutup evine götürürken kendileri gibi susmayı neden tercih etmediğini sordu. O da işlerin bu noktaya varacağını öngöremediğini söyledi.⁴³⁸

Hz. Ali'ye bu durum iletilince o, Osman b. Huneyf'e kızarak bir mektup yazdı. Mektubu Basra'ya geri dönen Kâ'b b. Sûr (Süver) aracılığıyla gönderdi. Hz. Ali mektubunda Hz. Talha ile Hz. Zübeyr'in belirli bir grup tarafından biate zorlanmadıklarını ashâbın ileri gelenlerinden fazilet sahibi bazı kimselerin zorlamasıyla biat ettiklerini dolayısıyla topluluktan ayrılmaktan ziyade toplulukla

⁴³³ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 115; Taberî, *a.g.e.*, IV, 467; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 107 (T., III, 219); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 437 (T., VII, 375); Özel, *a.g.md.*, XXIV, 6.

⁴³⁴ Ebû Muhammed (Ebû Zeyd, Ebû Abdillâh, Ebû Hârise) Üsâme b. Zeyd b. Hârise el-Kelbî (ö. 54/674). Sahâbedendir. Hayatı hakkında bilgi için bkz. Mehmet Salih Arı, "Üsâme b. Zeyd", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2012, XLII, 361-363.

⁴³⁵ Ebû Yahya Suheyb b. Sinan b. Malik er-Rumî (ö. 38/659). Sahâbedendir. Hayatı hakkında bilgi için bkz. Mehmet Efendioğlu, "Suheyb b. Sinân", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2009, XXXVII, 476-477.

⁴³⁶ Ebû Eyyûb Halid b. Zeyd b. Küleyb el-Ensârî (ö. 49/669). Hicret sırasında Hz. Peygamber'i Medine'de evine misafir eden ve Türkiye'de "Eyüp Sultan" unvanıyla anılan sahâbedir. Hayatı hakkında bilgi için bkz. Hüseyin Algül, "Ebû Eyyûb el-Ensârî", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1994, X, 123-125.

⁴³⁷ Ebû Abdurrahmân Muhammed b. Mesleme b. Seleme el-Evsî el-Ensârî (ö. 43/663). Sahâbedendir. Hayatı hakkında bilgi için bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 408-410 (T., III, 512-516); Şahyar, *a.g.md.*, XXX, 555-556.

⁴³⁸ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 115-116; Taberî, *a.g.e.*, IV, 467-468; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 107-108 (T., III, 219-220); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 437 (T., VII, 375-376).

birlikte olmaya ve fazilet hususunda birleşmeye zorlamış olduklarını yazdı. Bunun yanında şayet Hz. Talha ile Hz. Zübeyr kendisini halifelikten alıkoymak istiyorlarsa bu konuda ikisinin bir gerekçelerinin olmadığını ancak başka bir amaçları varsa bunu açıklamalarını, kendisinin de bu konuda düşüneceğini dile getirdi.⁴³⁹ Bu bilgilere göre; Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in biat etmelerinde zorlama olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁴⁰

Hz. Ali'nin mektubunu Kâ'b b. Sûr (Süver) Osman b. Huneyf'e ulaştırınca o da gelen mektubu delil olarak göstererek:⁴⁴¹ "Bu bizim kendiliğimizden ileri sürdüğümüz bir durum değildir." dedi.⁴⁴² Hz. Talha ile Hz. Zübeyr, Osman b. Huneyf'e haber göndererek yanlarına gelmesini istediler ancak o yanlarına gitmedi.⁴⁴³

3.1.3.6. OSMAN B. HUNEYF'LE ÇATIŞMA

Osman b. Huneyf'in bu tavrı üzerine Hz. Talha ve Hz. Zübeyr karanlık, yağışlı ve fırtınalı bir gecede adamlarını toplayarak yatsı namazı için mescide gittiler. O gece Osman b. Huneyf namaza geç kaldığı için ya da gelmediğinden dolayı onlar da Abdurrahman b. Attâb'ı namaz kıldırmak için öne geçirdiler. Bunun üzerine Basralılar tepki gösterince iki grup arasında tartışma çıktı. Cemel Ashâbı'yla Basralılar mescidin içinde çarpıştılar ve o gece aralarında yaklaşık kırk kişi öldü.⁴⁴⁴

Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in bazı adamları o gece Osman b. Huneyf'in köşkünü basıp onu zorla alıp mescide getirdiler. Osman b. Huneyf'i getiren adamlar yolda onun saçını sakalını yoldular.⁴⁴⁵

⁴³⁹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 116; Taberî, *a.g.e.*, IV, 468; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 108 (T., III, 220); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 437 (T., VII, 376).

⁴⁴⁰ Yasemin Barlak, *Kabilecilik Anlayışının Hz. Ali Dönemi Siyasi Gelişmelerine Etkisi*, (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 2006, 81; Erkocaaslan, *Hz. Âişe'nin Hayatı*, 200.

⁴⁴¹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 116; Taberî, *a.g.e.*, IV, 468; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 108 (T., III, 220); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 437 (T., VII, 376); Cevdet Paşa, *a.g.e.*, 404.

⁴⁴² Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 116; Taberî, *a.g.e.*, IV, 468; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 108 (T., III, 220); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 437-438 (T., VII, 376).

⁴⁴³ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 116; Taberî, *a.g.e.*, IV, 468; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 108 (T., III, 220); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 438 (T., VII, 376).

⁴⁴⁴ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 116; Taberî, *a.g.e.*, IV, 468; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 108 (T., III, 220); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 438 (T., VII, 376).

⁴⁴⁵ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 116; İbn Sa'd, *a.g.e.*, IV, 304-306 (T., IV, 354-356); Taberî, *a.g.e.*, IV, 468; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 108 (T., III, 220); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 438 (T., VII, 376).

Erkocaaslan, Şîf eğilimli kaynaklarda geçen bu rivayetin Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in anlaşılmaya yanaşmayan ve bozguncu kimseler olduğunu göstermek için uydurulmuş olabileceğini ifade ediyor.⁴⁴⁶ Demircan'a göre; böyle bir davranışın, dini hükümleri uygulamak amacıyla harekete geçen Cemel Ashâbı'nın askerleri tarafından yapılmış olması çelişki arz etmektedir.⁴⁴⁷ Şurası bir gerçek ki, kitleleri harekete geçirmek zor, onları kontrol etmek daha da zordur.

Hz. Talha ve Hz. Zübeyr bu duruma üzüldüler ve Hz. Aişe'ye durumu bildirerek ne yapmaları gerektiğini sordular. Hz. Aişe de Osman b. Huneyf'i serbest bırakmalarını istedi.⁴⁴⁸

Cemel Ashâbı'nın bu tavrı gerçekten Hz. Ali'yi tahrik edici nitelikteydi. Ayrıca bir taraftan mağdur ve mazlum bir şekilde şehit edilen Hz. Osman'ın kanını savunmaya çalışırken öte taraftan başka mağduriyetlere sebep olmak şiddet yolunu tercih eden hareketlerin kaçınılmaz sonudur.⁴⁴⁹

Başka bir rivayete göre ise; Hz. Aişe, Osman b. Huneyf yakalanıp getirildiğinde onun öldürülmesini istedi ancak orada bulunan bir kadının tepkisi üzerine Hz. Aişe onun hapsedilmesini emretti. Mücâşi' b. Mes'ûd ise onun kırbaçlanıp saç, sakal ve kirpiklerinin yolunması istedi. Onlar da Osman'a kırk sopa vurup sakalını kaşlarını ve kirpiklerini yolarak hapsedtiler daha sonra da serbest bıraktılar.⁴⁵⁰ Bu da gösteriyor ki, hareket başladıktan sonra kontrolden çıkmış, Hz. Osman'ın şehit edilmesine kin duyanların ve maddi çıkar peşinde olanların harekete katılmalarına engel olunamamıştır.⁴⁵¹

Yine benzer bir rivayete göre; bu olaydan sonra Hz. Talha ve Hz. Zübeyr Basralılara hitapta bulunarak meydana gelen bu çarpışmalardan dolayı Allah'a tevbe ettiklerini ve zamanında Hz. Osman'a sadece serzenişte bulunmak istediklerini ancak kötü niyetli kimselerin iyi niyetli insanlara karşı üstünlük sağlayarak onu şehit

⁴⁴⁶ Erkocaaslan, *Hz. Âişe'nin Hayatı*, 238.

⁴⁴⁷ Demircan, *Râşid Halifeler*, 123, d.n. 23.

⁴⁴⁸ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 116; Taberî, *a.g.e.*, IV, 468; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 108 (T., III, 220); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 438 (T., VII, 376).

⁴⁴⁹ Demircan, *Fitne*, 96-97.

⁴⁵⁰ Taberî, *a.g.e.*, IV, 468-469; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 108 (T., III, 220).

⁴⁵¹ Demircan, *Râşid Halifeler*, 123, d.n. 23.

ettiklerini söylediler. Bunun üzerine Basra halkından bazıları Hz. Talha'ya kendilerine gelen mektuplarında böyle şeyler söylemediğini başka şeyler yazdığını söylediler. Hemen ardından Hz. Zübeyr kalkıp, onlara bu konuda kendisinden mektup gelip gelmediğini sordu ve Hz. Osman'ın şehit edilmesini hatırlatarak Hz. Ali'nin kusurlarını ifade etmeye başladı.⁴⁵²

Abdülkays kabilesinden birisi, o sırada kalkıp Hz. Zübeyr'e susup kendilerini dinlemesini istedi. Sonra orada bulunanlara: "Ey muhacirler topluluğu! Hz. Peygamber'in çağrısına ilk icabet eden kimselersiniz ve bundan dolayı sizin ayrı bir üstünlüğünüz vardır. Sizin İslâm'a girişinizden sonra diğer insanlar da girmiş ve İslâm'ı sizin gibi kabul etmişlerdir. Hz. Peygamber vefat edince siz yine kendinizden birine biat ettiniz. Biz de bu biate rıza göstererek teslim olduk. Siz herhangi bir konuda bize kesinlikle başvurmadan ve bizi bir göreve getirmeden işlerinizi hallettiniz. Allah ilk halifeyle İslâm'ı bereketlendirdi. Sonra o vefat edince yerine başka birini başa getirdiniz ve yine bize danışmadınız. Biz yine razı olup teslim olduk. O da vefat edince kendi işinizi altı kişilik bir şûraya havale edip Hz. Osman'ı seçtiniz ve aynı şekilde bize hiç danışmadan ve başvurmadan ona biat ettiniz. Sonra yine Hz. Osman'da bazı şeyleri görerek hoş karşılamadınız ve tutup yine bize danışmadan şehit ettiniz. Arkasından yine bize danışmadan Hz. Ali'ye biat ettiniz. Peki, Hz. Ali'de beğenmediğiniz ve reddettiğiniz ne gibi şeyler vardır ki ona karşı savaşalım? O, ganimetlere istediği gibi mi el koydu yoksa hakkı dışında bir uygulamaya mı girişti veya sizin beğenmediğiniz ve reddedeceğiniz bir şey mi yaptı? Söyleyin eğer böyle bir şey yapmışsa sizinle birlikte olalım. Yok, eğer Hz. Ali böyle bir davranışta bulunmamışsa sizin bu yaptıklarınız nedir?" diyerek hitap etti.⁴⁵³ Onun bu konuşması üzerine bazıları ona hücum ettiler ancak kabilesi onu öldürülmekten korudu.⁴⁵⁴

Cemel Ashâbı sonraki gün Osman b. Huneyf'in taraftarları üzerine hücum ederek yaklaşık yetmiş kişiyi öldürdü. Osman b. Huneyf ve taraftarları bertaraf edildikten sonra emniyet kuvvetlerini de ele geçiren Hz. Talha ve Hz. Zübeyr

⁴⁵² Taberî, *a.g.e.*, IV, 469; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 109 (T., III, 221-222).

⁴⁵³ Taberî, *a.g.e.*, IV, 469-470; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 109 (T., III, 222).

⁴⁵⁴ Taberî, *a.g.e.*, IV, 470; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 110 (T., III, 222).

Basra'ya tamamen hâkim oldular. Basra halkından bir kısmı onlara tabi olurken bir kısmı da gizlendiler.⁴⁵⁵ Durum bu aşamaya geldiğinde Hz. Talha ve Hz. Zübeyr Basra üzerinde yoğun bir etki oluşturdular. Aslında bu etki, daha önceden de mevcuttu. Hz. Ali'nin halife seçildiği ve kendisinden Hz. Osman'ı şehit edenlerin cezalandırılması istendiği ilk günlerde Hz. Talha Hz. Ali'ye Basra'dan bu iş için asker toplayabileceğini ifade etmişti. Ayrıca Hz. Osman şehit edildiğinde Basralılar Hz. Talha'yı halife seçmek istemişlerdi. Böyle bir durumda Basralılar Hz. Ali'ye biat etmiş olsalar dahi, Hz. Talha'nın da içerisinde bulunduğu Cemel Ashâbı'na muhalefet etmekte zorlandıkları anlaşılmaktadır.⁴⁵⁶

Hz. Talha ve Hz. Zübeyr Basra'daki beytülmalin başına Abdurrahman b. Attâb'ı tayin ettiler.⁴⁵⁷ Hz. Talha ile Hz. Zübeyr beytülmaldeki malları, itaat eden halka dağıttı. Bunun üzerine halk akın akın gelerek erzaklarını almaya başladılar.⁴⁵⁸ Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in Basra'da hâkimiyeti ele geçirmesiyle birlikte Hz. Ali'ye karşı Şam'dan sonra Basra'da da bir itaatsizlik yaşanmış oldu.⁴⁵⁹

Apak, Basra'yı hâkimiyeti altına alan Cemel Ashâbı'nın bu tutumunu eleştirmektedir. Ona göre; Hz. Osman'ın kanını talep etmek üzere toplanan Cemel Ashâbı Hz. Ali'nin Basra valisi Osman b. Huneyf'i şehirden bu şekilde çıkarmak suretiyle aslında bir isyan girişimini başlattılar. Sırf bu olay dahi Cemel Ashâbı'nın niyetinin Hz. Osman'ın katillerini cezalandırmaktan çok farklı ve ileri boyutta olduğuna işaret eder. Üstelik onların bu girişimi Hz. Osman'ın şahadetini aydınlatmak bir yana olayın daha da içinden çıkılmaz hale gelmesine yol açmıştır.⁴⁶⁰

Demircan da Cemel Ashâbı'nın Basra'daki uygulamalarını eleştirmektedir. Ona göre; dini hükümleri uygulatmak niyetiyle harekete geçen Cemel Ashâbı'nın Basra'daki uygulamaları çelişki arz etmektedir. Onun değerlendirmesine göre; muhtemelen Cemel Ashâbı'nın hareketi daha sonra kontrolden çıkmış, Hz. Osman'ın

⁴⁵⁵ Taberî, *a.g.e.*, IV, 470; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 110 (T., III, 222)

⁴⁵⁶ Barlak, *a.g.e.*, 81.

⁴⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 108 (T., III, 221); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 438 (T., VII, 376).

⁴⁵⁸ İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 438 (T., VII, 376).

⁴⁵⁹ Kocaşık, *a.g.e.*, 30.

⁴⁶⁰ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2*, 307.

şehit edilmesine kin duyanların ve maddi çıkar sağlamak isteyenlerin harekete katılmalarına engel olunamamıştır.⁴⁶¹

3.1.3.7. HUKEYM B. CEBELE'YLE ÇATIŞMA

Osman b. Huneyf'in başına gelenleri duyan Hukeym b. Cebeler Hz. Osman'ın katillerinden olup Abdülkays kabilesinden ve onlara tabi olan Rabîa kabilesinden bir grup bu duruma kızıp harekete geçtiler.⁴⁶² Hukeym b. Cebeler komutasında yaklaşık 300 asker topladılar⁴⁶³ ve Dâr er-Rızk denilen yere kadar geldiler.⁴⁶⁴

Hukeym b. Cebeler ve grubu Dâr er-Rızk'a vardığında orada bulunanlar yemek yiyorlardı. Abdullah b. Zübeyr, Hukeym b. Cebeler ve adamlarını yemeğe davet etti ve ne istediklerini sordu. Hukeym b. Cebeler Osman b. Huneyf'i serbest bırakmalarını ve anlaşmaları gereği Hz. Ali'den haber gelinceye kadar onun valilik makamında kalmasına izin vermeleri gerektiğini söyledi. Ayrıca onların yaptıklarından duyduğu rahatsızlığı dile getirerek kendilerinden öldürülen insanların kanından dolayı onların kanının kendilerine helal olduğunu belirtti. Bunun yanında Allah'ın haram kıldığı kanı neye göre helal kıldıklarını sordu. Abdullah b. Zübeyr Hz. Osman'ın kanıyla helal kıldıklarını söyledi.⁴⁶⁵

Hukeym b. Cebeler: "Sizin öldürdüğünüz bu adamlar mı Hz. Osman'ı şehit etti? Allah'ın bir gün sizi sorguya çekeceğini düşünmüyor ve ondan korkmuyor musunuz?" dedi. Abdullah b. Zübeyr de ona Hz. Ali'ye biatinden vazgeçmediği müddetçe hiçbir isteğini yerine getirmeyeceğini söyledi. Bu cevap Hukeym b. Cebeler'yi kızdırdı. Askerlerine dönerek bu aşamadan sonra yapabileceği bir şeyin kalmadığını ifade ederek çatışmak istediğini, bundan dolayı içinde şüphe taşıyanların ayrılacağını, şüphe taşımayanların ise kendisiyle birlikte hareket etmelerini söyledi.⁴⁶⁶

⁴⁶¹ Demircan, *Haricilerin Siyasi Faaliyetleri*, 89-90.

⁴⁶² Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 117; Taberî, *a.g.e.*, IV, 470; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 110 (T., III, 222); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 438 (T., VII, 376).

⁴⁶³ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 110 (T., III, 222); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 438 (T., VII, 376).

⁴⁶⁴ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 117; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 110 (T., III, 222).

⁴⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 110 (T., III, 222-223).

⁴⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 110 (T., III, 223).

Hız. Talha ve Hız. Zübeyr bu durum karşısında “Basra halkından intikam almayı bize nasip eden Allah’a hamdolsun. Allah’ım onlardan tek bir şahsı sağ bırakma.” diye dua ettiler. Daha sonra her iki taraf şiddetli bir çarpışmaya girdiler.⁴⁶⁷

Hukeym b. Cebele’nin yanında dört komutan bulunuyordu. Bu çarpışmalar sırasında Hukeym b. Cebele Hız. Talha’yı, Zureyh de Hız. Zübeyr’i gözetiyordu. Öte yandan İbn el-Muhterîş Abdurrahman b. Attâb’ı, Hurkûs b. Züheyr de Abdurrahman b. Harîs b. Hişâm’ı sürekli kollayıp durdular. Çarpışmaların şiddetlendiği bir anda Hukeym b. Cebele etrafındakilere kılıçla saldırıyorken adamın biri ona bir darbe indirip ayağını kesti. Hukeym b. Cebele emekleyerek ayağının yanına kadar vardı ve eline kesik ayağını alıp onu kesen adama fırlattı ve arkasından gidip adamı öldürdü. Sonra ayağını yeniden eline aldı ve öldürdüğü adama dayanarak oturdu. Hukeym b. Cebele: “Ey bacak! Seni pek önemsemiyorum. Senin yerine kolum vardır. Onunla parçamı himaye ederim. Ölmek benim için utanç değildir. Halk arasında utanç; cepheden kaçmaktır. Harap olup ölmek, şerefi rezil etmez.” dedi. Bu sırada biri ona kendisine ne olduğunu sorunca o, yastık gibi dayandığı adam tarafından öldürüldüğünü söyledi. Sonra bu adam Hukeym b. Cebele’yi alarak onun adamlarından yetmiş kişilik bir grubun yanına götürdü.⁴⁶⁸

Hukeym b. Cebele kılıçların şakırtısı altında tek ayakla yıkılmış halde: “Biz Hız. Ali’ye biat edip itaat ettikten sonra ona muhalefet ederek Hız. Osman’ın kanını talep etmek üzere çarpışmaya gelmiş bu iki adama karşı çıktık ve çarpışmalara giriştik. Hâlbuki birbirimizin komşusu ve aynı evin evlatlarıydık ve bunlar aramıza girip bizi ikiye böldüler. Allah’ım sana yemin olsun ki bunlar Hız. Osman’ın kanını talep ediyor değiller.” diyordu.⁴⁶⁹

Hukeym b. Cebele böyle söylenirken adamın biri ona seslenerek: “Ey rezil adam! Mazlum ve maktul imama karşı yüklenmiş olduğunuz bu kötü tavrınıza karşılık Allah’ın cezası isabet edince etrafı ısırmaya başladınız değil mi? Siz cemaate saldırıp onları ikiye böldünüz ve onların kanını akıttınız. İşte, Allah’ın senden almış

⁴⁶⁷ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 117; Taberî, *a.g.e.*, IV, 470; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 110 (T., III, 223).

⁴⁶⁸ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 117-118; Taberî, *a.g.e.*, IV, 471; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 110-111 (T., III, 223); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 438-439 (T., VII, 376-377).

⁴⁶⁹ İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 111 (T., III, 223-224); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 439 (T., VII, 377).

olduğu intikamı gözlerinle gör!” dedi. Sonra Hukeym b. Cebele ve Hz. Osman’ın katilleriyle taraftarlarından olan yetmiş kişi kadar Medineli öldürüldüler.⁴⁷⁰

Hukeym b. Cebele’yi Yezîd b. Eşlem el-Hüdânî adında biri öldürmüş ve çarpışmaların sonunda Yezîd ve kardeşi Ka’b’ın cenazeleri arasında Hukeym b. Cebele de bulunmuştu. Hukeym b. Cebele, oğlu el-Eşref ve kardeşi er-Ri’îl b. Cebele ile birlikte öldürülmüştü.⁴⁷¹

Başka bir rivayette ise; Hukeym b. Cebele’nin Duhayn adında birisi tarafından öldürüldüğü ifade edilir.⁴⁷²

Hiz. Talha ve Hiz. Zübeyr’in taraftarları Hukeym b. Cebele’yi öldürdükten sonra Osman b. Huneyf’i de öldürmek istediler. Ancak bu karardan vazgeçip onu serbest bıraktılar. O da Hiz. Ali’nin yanına gitti. Bunun yanında muhaliflerden Züreyh ve yanındakiler de öldürüldü. Hurkûz b. Züheyr ile yanında bulunan bir grup arkadaşı ise birlikte kaçıp kendi kabilelerine sığındılar.⁴⁷³ Böylece Hiz. Talha ve Hiz. Zübeyr’e muhalefet eden Basralıların moralleri oldukça bozuldu.⁴⁷⁴

İslâm tarihinde çok sayıda Müslümanın öldüğü ilk kanlı iç savaş burada gerçekleşti. Ayrıca bu olay Cemel Vak’ası’nın meydana gelmesi için zemin oluşturdu. Hiz. Osman’ın kanını dava edenler ile Hiz. Ali’nin halifeliğini kabul eden çok sayıda Müslümanın ölümüne sebep oldular.⁴⁷⁵

Muhtemelen Hiz. Ali’nin taraftarları Kur’an’daki biatle ilgili, “*Sana biat edenler ancak Allah’a biat etmiş olurlar. Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah’a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir.*”⁴⁷⁶ ayetinin hükmüne dayanarak mücadele ettiklerine inanmaktaydılar.⁴⁷⁷

⁴⁷⁰ İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 111 (T., III, 224); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 439 (T., VII, 377).

⁴⁷¹ İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 111 (T., III, 224).

⁴⁷² İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 112 (T., III, 224).

⁴⁷³ İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 112 (T., III, 224).

⁴⁷⁴ İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 439 (T., VII, 377).

⁴⁷⁵ Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 267.

⁴⁷⁶ Fetih, 48/10.

⁴⁷⁷ Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 267.

Muhallifler ise; “Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellekle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbiniz’den bir hafifletme ve rahmettir. Bundan sonra tecavüzde bulunana elem verici azab vardır.”⁴⁷⁸ “Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki (bu hükme uyarak) korunursunuz.”⁴⁷⁹ “Onda (Tevrat’ta) üzerlerine şunu yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş kısas edilir. Yaralar da kısasa tabidir. Kim de hakkını bağışlar, sadakasına sayarsa o, kendisi için kefarett olur. Allah’ın indirdiği ile hükmetmeyenler, zalimlerin ta kendileridir.”⁴⁸⁰ ayetlerinin hükmüne dayanarak Hz. Osman’ın katillerinin cezalandırılması gerekliliğine inanarak savaşmaktaydılar.⁴⁸¹

Netice olarak her iki taraf da savaşın Allah’ın hükmüne uygun olduğunu düşünüyordu. Taraflar kendi açılarından dinen haklı olduklarına inanıyorlardı.⁴⁸² Ancak şu var ki, her ne kadar taraflar zaman zaman dinî argümanları kullanmış olsalar da gerçekte bu kavga tam anlamıyla siyasi bir mücadele idi. Dinî nasların yorumlanması ya da batıla saplanmış bir fırkanın kurtarılması amacıyla bu olay meydana gelmiş değildir.⁴⁸³

3.1.3.8. CEMEL ASHAB’ININ BASRA’DA HÂKİMİYETİ

25 Rebûlevvel 36/11 Eylül 656’da meydana gelen bu olaylardan sonra Hz. Talha ve Hz. Zübeyr’e Basralılar biat ettiler. Hz. Talha ve Hz. Zübeyr kendilerine itaat edenlere atıyye verilmesini ve yiyecek dağıtılmasını emrettiler ve böylece bunlara diğerlerine göre bir ayrıcalık tanımış oldular.⁴⁸⁴

⁴⁷⁸ Bakara, 2/178.

⁴⁷⁹ Bakara, 2/179.

⁴⁸⁰ Mâide, 5/45.

⁴⁸¹ Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 267-268.

⁴⁸² Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 268.

⁴⁸³ Demircan, *Fitne*, 88.

⁴⁸⁴ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 118; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 112 (T., III, 224).

Hız. Talha ve Hız. Zübeyr Basra'da intikam alacakları Hurkûz b. Züheyr'den başka kimse kalmadığından dolayı orada ikamet ederek Şam halkına meydana gelen hadiselerden söz eden müjdeleyici mektuplar gönderdiler.⁴⁸⁵

Hız. Zübeyr kendisiyle birlikte Hız. Ali'yi karşılamak için yaklaşık 1000 civarında süvariye çağrıda bulundu. Ancak kimse onun bu çağrısına karşılık vermedi. Buna üzülen Hız. Zübeyr bu durumu fitne olarak değerlendirdi ve bu konuda kendisinin doğru adım attığı halde, bunun onu ileri mi geri mi götürdüğünü bir türlü kestiremediğini ifade etti.⁴⁸⁶

Hız. Aişe de Kûfelilere mektup yazarak Basra'da meydana gelenleri anlattı ve Müslümanların Hız. Ali'ye biat etmemekte direnmelerini tavsiye etti. Ayrıca Hız. Osman'ın katillerinin istenmesi konusunda da ısrar etmelerini istedi. Yine aynı şekilde, Hız. Aişe Yemâme ve Medine halkına da meydana gelen olayları ve başlarına gelenleri anlatan mektuplar yazdı ve bunları oralara ilettiler.⁴⁸⁷

3.2. HIZ. ALİ'NİN CEMEL ASHÂBİ'NA KARŞI ÖNLEMLERİ

Hız. Ali halife olduktan sonra devletin önemli vilayetlerine çeşitli tayinler yaptı. Hız. Ali, Sehl b. Huneyf'i Şam'a, Osman b. Huneyf'i Basra'ya, Umâra b. Şihâb'ı Kûfe'ye, Ubeydullah b. Abbâs'ı Yemen'e, Kays b. Sa'd'ı da Mısır valiliğine tayin etti.⁴⁸⁸

Şam'a vali olarak tayin edilen Sehl b. Huneyf yola çıktı. Sehl b. Huneyf Tebük'e vardığı sırada bir grup atıyla karşılaştı. Atlılar kendisine nereye gideceğini sordular. O da, Şam'a vali olarak atandığını ve oraya gideceğini söyledi. Atlı grup, şayet Hız. Osman onu vali olarak gönderdiyse yola devam edebileceğini yok eğer Hız.

⁴⁸⁵ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 119; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 112 (T., III, 224-225); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 439 (T., VII, 377).

⁴⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 112 (T., III, 225); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 439 (T., VII, 377).

⁴⁸⁷ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 119; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 112 (T., III, 225); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 439 (T., VII, 377).

⁴⁸⁸ Taberî, *a.g.e.*, IV, 442; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 92 (T., III, 205); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 429 (T., VII, 370).

Osman'dan başkası onu vali olarak gönderdiyse geri dönmesini söylediler. Bunun üzerine Sehl b. Huneyf, Şam'a gidemedi ve Hz. Ali'nin yanına tekrar geri döndü.⁴⁸⁹

Sehl b. Huneyf, Şam yolundan geri dönüp başından geçenleri anlatınca Hz. Ali, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'i çağırarak onlara: "Sizi sakındırmak istediğim husus; işte maalesef ortaya çıktı. Bu ancak üzerine gitmekle çözülebilecek bir iş, ölümden beter bir fitne, üzerine varıldıkça alevi artan ve sürekli kızıışan bir ateştir." dedi. Hz. Talha ve Hz. Zübeyr de: "Bize izin ver de Medine'den çıkıp gidelim. Ya bu konudaki görüşümüzde ısrar edelim ya da bize müsaade et de çekip gidelim." diye cevap verdiler. Bunun üzerine Hz. Ali: "Sizi tutabildiğim müddetçe tutacağım fakat bu işe eğer başka bir çare bulamazsam tedavinin başka bir şekli de dağlamadır." karşılığını verdi.⁴⁹⁰

Hz. Ali daha sonra Hz. Muâviye'ye Sebra el-Cühenî'yi elçi olarak gönderdi. Sebra el-Cühenî Hz. Muâviye'nin huzuruna çıkıp konuşmaya başladı ancak Hz. Muâviye ona hiçbir şekilde cevap vermedi. Sebra konuştuğu Hz. Muâviye sürekli olarak okuduğu beyitlerle Hz. Osman'ın kanından ve bunun intikamının alınması gerektiğinden ve kaçınılmaz bir savaştan bahsetti.⁴⁹¹

Şam valiliği görevini, uzun yıllar boyunca halkı memnun edecek şekilde yürütmeyi başaran Hz. Muâviye, Hz. Ali'yi halife olarak tanımayı ve bunun yanında onun emri üzerine bu görevi bırakmayı düşünmüyordu. Ayrıca Hz. Osman'ın akrabası olması hasebiyle Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'e nispeten Hz. Ali'ye karşı muhalefet konusunda daha sağlam bir dayanağı vardı. Bunun yanında onun halifelikte de gözü yoktu. Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle birlikte görevinin bittiği düşüncesinde değildi ve ihtilale rağmen bu konumunu korumayı da başardı. Hz. Osman'ın yeğeni olduğundan onun intikamını alma hakkına sahip olması muhalefette onun elini güçlendiriyordu.⁴⁹²

⁴⁸⁹ Taberî, *a.g.e.*, IV, 442; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 92 (T., III, 205); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 429 (T., VII, 370).

⁴⁹⁰ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 93 (T., III, 206).

⁴⁹¹ Taberî, *a.g.e.*, IV, 443; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 93 (T., III, 207).

⁴⁹² Wellhausen, *Arap Devleti*, 26.

Hız. Osman'ın şehit edilmesinden yaklaşık üç ay sonra Safer ayında Hız. Muâviye Benû Abs'tan Kubeysa adında birini elçi olarak Medine'ye göndermeye karar verdi. Hız. Muâviye, dışında kendi mührüyle mühürlediği ve üzerine "Muâviye'den Ali'ye" ibaresinin yazılı olduğu bir mektubu elçiye verdi. Elçiye Hız. Ali'ye söylemesi gereken şeyleri söyledikten sonra ona Medine'ye vardığında mektubu alt tarafından tutup kaldırmasını tembihledi ve onu Hız. Ali'nin elçisiyle birlikte Medine'ye gönderdi. Her iki elçi Rebûlevvel ayında Medine'ye vardılar.⁴⁹³

Kubeysa Hız. Muâviye'nin kendisine emrettiği gibi mektubu bir tarafından tutup havaya kaldırdı. Mektubu bu şekilde gören halk Hız. Muâviye'nin Hız. Ali'ye karşı çıktığını anladı. Kubeysa Hız. Ali'nin huzuruna çıkıp mektubu kendisine sundu. Hız. Ali mektubun dışındaki mührü açtığında içinde herhangi bir yazının olmadığını gördü. Elçiye geldiği yerde neler olup bittiğini sordu. Elçi de can güvenliği sözünü aldıktan sonra geldiği yerde, insanların cami minberine astığı, altmış bin kişiyi ağlatan Hız. Osman'ın kanlı gömleğinin olduğunu ve bu topluluğun kısıstan başka hiçbir şeye razı olmayacağını söyledi. Bu duruma sinirlenen Hız. Ali: "Hız. Osman'ın kanını benden mi istiyorlar. Ben Hız. Osman'a arka çıkmadım mı? Allah'ım! Ben Hız. Osman'ın kanına bulaşmadım. Hız. Osman'ın kanı Allah'ın iradesi dışında akmış değildir. Allah bir şeyi takdir ettiği zaman o mutlaka yerine gelir. Çık git buradan." diye elçiye sert çıkıştı.⁴⁹⁴

Medineliler Hız. Muâviye'nin bu davranışı karşısında Hız. Ali'nin ne yapacağını ve Müslümanlara karşı savaş açıp açmayacağını merak etmeye başladılar.⁴⁹⁵ Bu sırada Hız. Hasan'ın,⁴⁹⁶ babası Hız. Ali'yi savaştan alıkoymaya çalıştığı ve insanları bir tarafa bırakıp kendi evinde oturmasını istediği haberi yayıldı.⁴⁹⁷

⁴⁹³ Taberî, *a.g.e.*, IV, 444; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 94 (T., III, 207); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 429-430 (T., VII, 370).

⁴⁹⁴ Taberî, *a.g.e.*, IV, 444; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 94 (T., III, 207); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 430 (T., VII, 370-371).

⁴⁹⁵ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 95; Taberî, *a.g.e.*, IV, 445; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 94 (T., III, 208).

⁴⁹⁶ Ebû Muhammed el-Hasen b. Ali b. Ebî Tâlib el-Kureşî el-Hâşimî (ö. 49/669). Hız. Peygamber'in torunu, Hız. Fatma ve Hız. Ali'nin büyük oğludur. Hayatı hakkında bilgi için bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, "Hasan", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1997, XVI, 282-285.

⁴⁹⁷ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 95; Taberî, *a.g.e.*, IV, 445; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 94 (T., III, 208).

Medineliler Hz. Ali'nin bu konuda ne düşündüğünü öğrenmek için Ziyâd b. Hanzala et-Temîmî'yi onun yanına gönderdiler.⁴⁹⁸ Düşmanlarını siyaset yoluyla mağlub edemeyeceğini anlayan Hz. Ali,⁴⁹⁹ konuşmanın bir yerinde Ziyâd b. Hanzala'ya Şam'a sefer için hazırlanmasını söyledi. Ziyâd b. Hanzala Hz. Ali'nin yanından ayrıldıktan sonra Müslümanlara Hz. Ali'nin Şam üzerine sefere çıkmayı düşündüğünü söyledi.⁵⁰⁰

Cevdet Paşa'ya göre; Müslümanların arasına büyük bir ayrılık düşeceğini anlayan⁵⁰¹ Hz. Talha ve Hz. Zübeyr de bu sırada umre yapmak için Hz. Ali'den izin alıp Mekke'ye gittiler.⁵⁰²

3.2.1. HZ. ALİ'NİN ŞAM'A GİTME PLANI

Hz. Ali Hz. Muâviye'nin biat etmeyerek ve bir şekilde kendisine meydan okuması üzerine Şamlılarla savaşmaya karar verdi. Medine halkını toplayıp: “İşlerinizin sağlam olması, Allah'ın hükümlerinin uygulanmasına bağlıdır. Bu bakımdan ona dosdoğru içinizden gelerek itaat etmelisiniz. Vallahi eğer siz böyle davranmazsanız mutlaka İslâmiyet'in bu günkü hâkimiyeti elinizden çıkacak ve sonunda İslâmiyet her taraftan çekilip Medine'ye gelip sıkışınca kadar elinize bir daha dönmeyecektir. Sizin toplumunuzu dağıtmak isteyen bu insanlara karşı kalkın mücadele etmeye gidin. Umulur ki, Allah sizin elinizle İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinde meydana gelen bu kargaşayı düzeltir ve onu sizin elinizle giderir. Bu şekilde siz de görevinizi yerine getirmiş olursunuz.” diyerek halkı mücadele etmeye teşvik etti.⁵⁰³

Hz. Ali daha sonra Mısır valisi Kâys b. Sa'd'a, Basra valisi Osman b. Huneyf'e, Kûfe valisi Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'ye⁵⁰⁴ birer mektup yazarak insanları

⁴⁹⁸ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 95; Taberî, *a.g.e.*, IV, 445; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 94 (T., III, 208).

⁴⁹⁹ Şiblî, *a.g.e.*, V, 82.

⁵⁰⁰ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 95; Taberî, *a.g.e.*, IV, 445; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 94 (T., III, 208).

⁵⁰¹ Cevdet Paşa, *a.g.e.*, 399.

⁵⁰² Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 95; Taberî, *a.g.e.*, IV, 444; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 95 (T., III, 208).

⁵⁰³ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 96; Taberî, *a.g.e.*, IV, 445-446; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 95 (T., III, 208); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 430 (T., VII, 371).

⁵⁰⁴ Ebû Mûsâ Abdullâh b. Kays b. Süleym el-Eş'ârî (ö. 42/662-63). Hayatı hakkında bilgi için bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, IV, 98-109 (T., IV, 119-132); Mehmet Yaşar Kandemir, “Ebû Mûsâ el-Eş'ârî”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1994, X, 190-192.

Şamlılara karşı savaşa davet etmelerini emretti.⁵⁰⁵ Bu arada Hz. Hasan gelip babasına: “Babacığım, savaşmayı bırak. Zira savaşta Müslümanların kanı akacaktır. Aralarına anlaşmazlık girecektir.” dediyse de babasını ikna edemedi.⁵⁰⁶

Hız. Ali Muhammed b. el-Hanefiyye’yi çağırıp ona sancağı teslim etti. İbn Abbas’ı ordunun sağ kanadına, Amr b. Selime’yi veya diğer bir rivayete göre; Amr b. Süfyân b. Esed’i ordunun sol kanadına komutan olarak görevlendirdi. Ebû Leylâ b. Amr b. el-Cerrâh’ı da öncü kuvvetlerin başına getirerek ordusunu düzene koydu.⁵⁰⁷ Hız. Osman’a isyan eden asilerden hiç kimseye ise bir görev vermedi.⁵⁰⁸ Kuşam b. Abbâs’ı da kendi yerine Medine’de vekil olarak bıraktı.⁵⁰⁹

Hız. Ali kendisine biat eden insanları yanına alarak asilere ve kendisine biat etmeyenlere karşı mücadele etmek amacıyla hazırlıklarını tamamladı.⁵¹⁰

Hız. Ali beraberindeki insanlarla Medine’den çıkacağı sırada Hız. Aişe, Hız. Talha ve Hız. Zübeyr’in liderliğinde Mekke’de oluşan bir grubun Hız. Ali’ye karşı muhalefete kalkıştıkları haberi yayıldı.⁵¹¹ Bunun üzerine Hız. Ali Şam’a gitme planını ertelemek zorunda kaldı.⁵¹² Böylece Hız. Ali’nin Hız. Muâviye dışında onun halifeliğini kabul etmeyen ikinci bir muhalif grup daha oldu.⁵¹³

Hız. Ali’nin otorite sağlama girişimlerini akamete uğratan ve mücadele etmek zorunda kaldığı ilk grup Cemel Ashâbı’dır. Onların ortaya çıkışı Hız. Ali’nin Şam üzerine düzenleyeceği seferin gecikmesine sebep oldu.⁵¹⁴

⁵⁰⁵ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 95; Taberî, *a.g.e.*, IV, 445; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 95 (T., III, 208); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 430 (T., VII, 371); Cevdet Paşa, *a.g.e.*, 398.

⁵⁰⁶ İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 430 (T., VII, 371).

⁵⁰⁷ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 95; Taberî, *a.g.e.*, IV, 445; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 95 (T., III, 208); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 430 (T., VII, 371).

⁵⁰⁸ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 95; Taberî, *a.g.e.*, IV, 445; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 95 (T., III, 208); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 430 (T., VII, 371).

⁵⁰⁹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 95; Taberî, *a.g.e.*, IV, 445; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 95 (T., III, 208); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 430 (T., VII, 371).

⁵¹⁰ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 95; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 95 (T., III, 208); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 430 (T., VII, 371).

⁵¹¹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 96; Taberî, *a.g.e.*, IV, 446; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 99 (T., III, 209).

⁵¹² İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 99 (T., III, 209).

⁵¹³ Azimli, *Hız. Ali*, 67.

⁵¹⁴ Apak, “Hız. Ali’nin Siyasi Kişiliği”, 43.

3.2.2. HZ. ALİ’NİN BASRA’YA GİTMESİ

3.2.2.1. HZ. ALİ’NİN SEFER İÇİN YAPTIĞI HAZIRLIKLAR

Hiz. Ali Şam üzerine yapmayı planladığı seferin hazırlıklarını tamamladığı sırada Cemel Ashâbı’nın Hiz. Ali’ye karşı hareket edecekleri haberi Medine’ye ulaştı.⁵¹⁵ Gelen habere göre; Cemel Ashâbı Hiz. Ali’nin halifeliğini reddediyor ve bunun yanında Müslümanları da bu işi ıslah etmeye davet ediyorlardı.⁵¹⁶

Hiz. Ali bu haberi alınca Müslümanların Basra’ya hareket etmeleri ve Cemel Ashâbı’nın Basra’ya girmesine engel olmaları için teşvik etmek amacıyla topladı.⁵¹⁷

Hiz. Ali onlara: “Bu ümmet içinde son zamanlarda kopan bu fitneyi gidermenin tek yolu İslâm’ın ilk günlerinde olduğu gibi kılıca sarılmaktır. Bunun başka bir şekilde ıslah edilmesi ve ortadan kaldırılması mümkün değildir. Allah’a yardım ediniz ki Allah da size yardımcı olsun ve işlerinizi iyiye götürsün.” dedi.⁵¹⁸

Medine halkının az bir kısmı dışında kimse Hiz. Ali’nin bu çağrısına karşılık vermedi.⁵¹⁹ Hiz. Ali’nin bu çağrısına Bedir Ashâbı’ndan sadece altı kişinin icabet ettiği rivayet edilir.⁵²⁰ Rivayete göre; Hiz. Ali’nin bu çağrısına Ebû Heysem b. Teyyihan, Huzeyme b. Sabit,⁵²¹ Ebû Katâde el-Ensârî ve Ziyad b. Hanzala gibi önde gelen bazı sahâbe icabet etti.⁵²²

⁵¹⁵ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 96; Taberî, *a.g.e.*, IV, 446; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 99 (T., III, 209); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 440 (T., VII, 377).

⁵¹⁶ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 96; Taberî, *a.g.e.*, IV, 446; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 99 (T., III, 209); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 440 (T., VII, 377).

⁵¹⁷ İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 99 (T., III, 209); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 440 (T., VII, 377).

⁵¹⁸ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 97; Taberî, *a.g.e.*, IV, 447; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 95 (T., III, 208).

⁵¹⁹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 97; Taberî, *a.g.e.*, IV, 447; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 113 (T., III, 226); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 440 (T., VII, 377).

⁵²⁰ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 97-98; Taberî, *a.g.e.*, IV, 447; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 113 (T., III, 226); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 440 (T., VII, 377).

⁵²¹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 97; Taberî, *a.g.e.*, IV, 447; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 113 (T., III, 226); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 440 (T., VII, 377).

⁵²² İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 113 (T., III, 226); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 440 (T., VII, 377).

Hız. Ali Mekke'den haber gelince: "Onların bana saldıracaklarından çekinmediğim sürece kimseye hücum etmeyeceğim. Onlar bana el uzatmazlarsa ben de uzatmayacağım. Bana yaptıklarına aynen karşılık vermekle yetineceğim." dedi.⁵²³

Hız. Ali daha sonra muhalif grubun Basra'ya doğru yöneldiklerini ve oraya gitmek üzere olduklarının haberini alınca bir hayli sevinip: "Kûfe'de Arapların ileri gelenleri ve onların etrafında başka kimseler vardır." dedi.⁵²⁴ Ancak İbn Abbas ona: "Seni sevindiren şey, maalesef beni üzüyor. Kûfe, içinde Arapların ileri gelen şahsiyetlerini barındıran bir şehirdir. Bunlar ise sayıca ellerine geçirmek ihtimalini görmedikleri bir şeye uzanmamaktadırlar. Durum böyle olduğuna göre kızgınlıkları geçip istediklerini elde edinceye kadar şerrin dinmeyeceğini sanıyorum." diye karşılık verdi.⁵²⁵ Hız. Ali ona hak verdi.⁵²⁶

Hız. Ali halife seçildikten yaklaşık dört ay sonra⁵²⁷ yani Rebîulâhîr 36/Ekim 656'nın sonlarına doğru Şam'a gitmek üzere hazırlamış olduğu ordusuyla birlikte Basra'ya yöneldi.⁵²⁸ Bu, Müslüman bir grubun başka bir Müslüman gruba karşı savaş için ilk defa yürüyüşü olacaktı.⁵²⁹

Hız. Ali'nin amacı Basra'ya gitmek isteyen Cemel Ashâbı'ndan önce oraya varıp onları geri çevirmeye çalışmak veya Basra'ya varmadan önce onlarla çarpışmaktı.⁵³⁰

Hız. Ali Medine'den çıkacağı sırada Ümmü Seleme ona destek olmak amacıyla yanına varıp: "Ey müminlerin emiri! Eğer Allah'a karşı isyan olmasından korkmasam ve senin de kabul edeceğini bilsem bu sefer için seninle birlikte çıkardım." dedi. Sonra kuzenini Hız. Ali'ye teslim ederek: "Bu adam hem amcamın oğlu hem de kendimden daha çok sevdiğim birisidir. Onun için o da seninle gelsin ve

⁵²³ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 99 (T., III, 209).

⁵²⁴ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 99 (T., III, 209).

⁵²⁵ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 107; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 99 (T., III, 209).

⁵²⁶ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 99 (T., III, 209).

⁵²⁷ Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 367.

⁵²⁸ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 114 (T., III, 227); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 441 (T., VII, 378).

⁵²⁹ Azimli, *Hız. Ali*, 81-82.

⁵³⁰ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 114 (T., III, 227); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 441 (T., VII, 378).

senin katıldığın bütün olaylara katılsın.” dedi. Sonra bu kişi Hz. Ali ile birlikte çıkmış ve hep onunla birlikte kalmıştı.⁵³¹

Hz. Ali yola çıktığında Medine’ye yerine Temmâm b. Abbas’ı Mekke’ye de Kusem b. Abbas’ı vekil olarak görevlendirdi.⁵³² Başka bir rivayete göre ise; Medine’de kendi yerine vekil olarak Sehl b. Huneyf’i bıraktığı ifade edilir.⁵³³

3.2.2.2. HZ. ALİ’NİN REBEZE’YE VARMASI

Hz. Ali Kûfe ve Basra halkından gönüllü olarak yaklaşık 400⁵³⁴ veya 900 kişilik⁵³⁵ başka bir rivayete göre ise; ensardan 700 kişilik⁵³⁶ veya Medinelilerden 4000 kişilik⁵³⁷ bir grupla yola çıktı. Hz. Ali’nin niyeti; Cemel Ashâbı Basra’ya varmadan önce onlara yetişmek ve onlar isyan bayrağını açmadan onları bu işten alıkoymaktı.⁵³⁸ Günal’a göre; Hz. Ali yola çıktığında 900 civarında askeri vardı. Ancak bazı tarihçiler, Hz. Ali’nin Medine’den 4000 kişilik bir orduyla yola çıktığını ifade etmişlerdir. O, bu iki rakamın da doğru olduğunu kabul edip, birincisinin Medine’de toplanan ikincisinin de Rebeze⁵³⁹ civarında toplanan asker olduğunu ifade eder.⁵⁴⁰

Abdullah b. Selâm yolda Hz. Ali’yle karşılaşınca onun atının gemini tutarak: “Ey müminlerin emiri! Medine’den dışarı çıkma. Vallahi eğer sen buradan çıkacak

⁵³¹ İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 114 (T., III, 226-227).

⁵³² Taberî, *a.g.e.*, IV, 455; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 114 (T., III, 227).

⁵³³ Mes’ûdî, *a.g.e.*, II, 367; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 114 (T., III, 227).

⁵³⁴ Taberî, *a.g.e.*, IV, 455; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 114 (T., III, 227); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 441 (T., VII, 378); Ya’kûbî, *a.g.e.*, II, 181. Ya’kûbî, yolda 600 kişi daha Hz. Ali’nin ordusuna katıldığını ifade etmektedir. Bkz. Ya’kûbî, *a.g.e.*, II, 181.

⁵³⁵ Taberî, *a.g.e.*, IV, 455; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 114 (T., III, 227); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 441 (T., VII, 378).

⁵³⁶ Belâzurî, *Ensâb*, III, 30.

⁵³⁷ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, 184 (T., 229).

⁵³⁸ Taberî, *a.g.e.*, IV, 455; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 114 (T., III, 227); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 441 (T., VII, 378).

⁵³⁹ Rebeze, Medine’nin köylerinden biri olup Zat-ı İrk’a üç günlük mesafede olan ve Hicaz yolu üzerinde bulunan bir yerdir. Bkz. Yakût el-Hamevî, *a.g.e.*, III, 24-25.

⁵⁴⁰ Günal, *a.g.e.*, 101.

olursan müminlerin hâkimiyeti ebediyen bir daha Medine'ye dönemez.” dedi⁵⁴¹ ancak Hz. Ali kararından vazgeçmedi.⁵⁴²

Yine aynı şekilde Hz. Ali Rebeze'deyken oğlu Hz. Hasan ona yetişip: “Ey babacığım! Daha önce bir kaç defa bir şeyler söyledim de sen bana karşı çıktın. Korkarım ki yarın son derece تنها bir yerde öldürülürsün ve sana yardım edecek bir tek adam olmaz.” diyerek babasını tekrar uyardı. Hz. Ali de ona: “Sen hala genizden konuşan bir cariyeye gibi konuşup duruyorsun. Bana ne söyledin de sana karşı koyup uymadım.” diye karşılık verdi. Hz. Hasan: “Ey babacığım! Hz. Osman'ın kuşatıldığı günlerde Medine'den çıkıp gitmeni ve şehit edildiğinde orada bulunmamamı söyledim ama bana uymadın. Hz. Osman şehit edildiği gün sana biat etmek üzere geldiklerinde bütün İslâm diyarından Araplar gelip sana biat edip ve bu şekilde güçlenip hiç kimse sana danışmadan ve uymadan herhangi bir işe kalkışamayacak duruma gelinceye kadar biat alma dedim. Yine o gün de, beni dinlemedin. Şu kadın ve şu iki adam sana karşı hazırlıklara girip Basra'ya doğru yöneldiklerinde evinde oturmanı istedim. Bunun yanında onlar doğru yolu bulurlarsa bulurlar yoksa fesat ve fitne senden başka bir kimsenin eliyle kurcalansın diye söylediğim halde yine bana karşı çıktın ve bütün bunlarda bana uymadın.” dedi.⁵⁴³

Hz. Hasan bu konuşmasında savaş taraftarı olmadığı hatta babasına gelmekte olan fitneye bulaşmaması gerektiğini tavsiye etmektedir.⁵⁴⁴

Hz. Ali oğluna: “Evet ey oğulcağızım! Hz. Osman'ın evi muhasara edildiğinde Medine'den çıkma konusundaki sözlerine bakarsak, vallahi Medine'de yalnız Hz. Osman kuşatılmamıştı. Onun gibi biz de kuşatılmıştık. Bütün İslâm diyarından Müslümanlar gelipte bana biat etmedikçe böyle bir biati kabul etmememi tavsiyene gelince her şeyden önce bu iş Medine halkının işidir ve onların hakkıdır. Bu haklarını kaybettirmeyi kesinlikle uygun görmedim ve hoş karşılamadım. İnsanlar gelip Hz. Osman'ı şehit ettiler ve gayet itaatkâr olarak ve isteyerek gelip

⁵⁴¹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 108; Taberî, *a.g.e.*, IV, 455; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 114 (T., III, 227); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 441 (T., VII, 378).

⁵⁴² İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 114 (T., III, 227); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 441 (T., VII, 378).

⁵⁴³ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 109; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 115 (T., III, 227-228); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 441 (T., VII, 378).

⁵⁴⁴ Adnan Demircan, *İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*, İstanbul, 2014, 30.

bana biat ettiler. İşte ben de bunun için Allah hükmünü verinceye kadar bana itaat edenlerle birlikte muhalefet edenlerle çarpışacağım ve sonunda hâkimlerin en büyüğü olan Allah hükmünü verecektir. Son olarak Hz. Talha ve Hz. Zübeyr Mekke'den çıktıklarında evimde oturmamı söylemene gelince bana bir görev düştüğünde nasıl olur da yerimde otururum? Sen benim kuşatılmış bir sırtlan gibi olmamı mı istiyorsun? Bir sırtlan kuşatıldığında gizlendiği yerden arka ayaklarından çekilip çıkarılincaya kadar burada olmadığı söylenir böyle olmamı mı istiyorsun? Ben üzerime düşen göreve atılmasam ve bu işlerde beni ilgilendiren meselelere el koymasam bu işlere kim gelip bakacak? Ey oğlum! Seni ilgilendirmeyen meselelerden biraz uzak dur.” diyerek cevap verdi ve kararından yine vazgeçmedi.⁵⁴⁵

Hz. Ali ve yanındakiler Rebeze'ye vardıklarında, Cemel Ashâbı'nın buradan geçtiği haberini alınca ne yapacaklarını düşünmek ve görüşmek üzere burada konakladılar. Hz. Ali bu sırada Basra'daki halkın yaptıklarını haber alınca Muhammed b. Ebi Bekir ve Muhammed b. Cafer'le Kûfelilere bir mektup gönderdi.⁵⁴⁶

Hz. Ali Rebeze'deyken Medine'ye haber gönderip oradan kendisine istediği miktarda savaş malzemesi gönderilmesini emretti. Ayrıca etrafındakilere çeşitli emir ve görevler vererek şöyle hitapta bulundu: “Allah, biz son derece zelil iken, kıtlık içinde yüzüyorken, aramızda bir sürü kin, düşmanlık ve uçurumlar bulunuyorken bizi İslâm ile aziz kıldı ve bizi yüceltip birbirimize kardeş yaptı. İnsanlar Allah'ın dilediği güne kadar dinleri İslâm olmak üzere hakka bağlandılar. Allah'ın kitabını kendilerine kılavuz edindiler ve bu hayatlarını sürdürdüler. Bu durum şeytanın kendilerini aldattığı kimselerin eliyle Hz. Osman'ın başına gelenlerin vuku bulduğu güne kadar devam edip gitti. Şeytan bugün aynı şekilde o adamları aldattığı gibi bu ümmetin arasına da fitneyi sokmaya çalışıyor. Evet, bu ümmet kendisinden önceki ümmetler gibi bir sürü fırkalara ayrılacaktır. Meydana gelecek bu tefrikanın şerrinden Allah'a sığınırız. Bunun için dininize iyi yapışınız ve benim yolumu izleyiniz. Bu yol, Hz. Peygamber'in yoludur. Onun sünnetine uyup yapışınız ve önünüze çıkan her türlü

⁵⁴⁵ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 109; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 115 (T., III, 228); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 441-442 (T., VII, 378).

⁵⁴⁶ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 119; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 115 (T., III, 228); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 442 (T., VII, 378-379).

zorluk ve yanlışlıklardan uzak durmaya çalışınız. Karşılaştığınız yanlışlıkları Kur'an ile değerlendirip ölçüye vurun ve Kur'an'a mutlaka yapışın. Şayet Kur'an'a uymuyorsa onu reddedin. Allah'ı rab, İslâm'ı din ve Hz. Muhammed'i peygamber olarak kabul edip Kur'an'ı yegâne kaynak ve rehber edininiz.⁵⁴⁷

Hız. Ali Rebeze'den Basra'ya hareket edeceği sırada İbn Ebi Refâ'a b. Râfî' Hız. Ali'ye ne yapmak istediğini ve nereye gideceklerini sordu. Hız. Ali kendi arzu ve niyetlerinin fitneyi ıslah etmek olduğunu söyledi. İbn Ebi Refâ'a b. Râfî' Cemel Ashâbı barış teklifini kabul etmezlerse ne yapacağını sordu. Hız. Ali onları özürleriyle baş başa bırakıp, onlara hakkı bildirip ve bu hal üzere sabredeceklerini ifade etti. İbn Ebi Refâ'a b. Râfî' buna da razı olmazlarsa deyince Hız. Ali, onlar kendilerine ilişmedikleri sürece kendilerinin de onlara ilişmeyeceğini belirtti. Yine İbn Ebi Refâ'a b. Râfî' peki onlar bizim yakamızı bırakmazlarsa ne yapacağını sordu. Hız. Ali yine onlardan vazgeçer, uzak durmaya çalışırız dedi. Bu konuşmanın ardından Haccâc b. Gazye el-Ensârî kalkıp Hız. Ali'ye: "Vallahi söylediklerinle bizi ikna ettiğin için biz de sana uyar ve fiillerimizle seni razı ederiz. And olsun, Allah bizi ensar diye isimlendirdiği gibi biz de onun dinine yardımcı olacağız." diyerek destek verdi.⁵⁴⁸

Hız. Ali daha Rebeze'deyken Tay kabilesinden bir topluluk gelip Hız. Ali'ye katılmak istediklerini söyledi. Hız. Ali, Allah hepsine hayır mükâfat versin diyerek sevincini dile getirdi ve devamında:⁵⁴⁹ *"Mü'minlerden özür sahibi olmaksızın (cihatten geri kalıp) oturanlarla, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat edenler eşit olamazlar. Allah, mallarıyla, canlarıyla cihat edenleri, derece itibarıyla, cihatten geri kalanlardan üstün kılmıştır."*⁵⁵⁰ ayetini okudu.⁵⁵¹

⁵⁴⁷ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 119; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 116 (T., III, 229); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 442-443 (T., VII, 379).

⁵⁴⁸ Taberî, *a.g.e.*, IV, 479; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 116 (T., III, 229-230); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 443 (T., VII, 379-380).

⁵⁴⁹ Taberî, *a.g.e.*, IV, 478; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 116 (T., III, 230); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 443 (T., VII, 380).

⁵⁵⁰ Nisâ, 4/95.

⁵⁵¹ Taberî, *a.g.e.*, IV, 478; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 116 (T., III, 230); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 443 (T., VII, 380).

3.2.2.3. HZ. ALİ’NİN REBEZE’DEN HAREKET ETMESİ

Hız. Ali, Rebeze’den Basra’ya doğru hareket ettiğinde öncü birliklerin başına Ebû Leyla b. Ömer b. el-Cerrâh’ı, sağdaki birliklerin başına Abdullah b. Abbas’ı, soldaki birliklerin başına Ömer b. Ebî Seleme’yi getirdi. Sancağı ise Muhammed b. el-Hanefiyye’ye verdi.⁵⁵²

Hız. Ali kırmızı bir deveye binmiş doru renkte bir atı da arkasından çekiyordu. Hız. Ali Feyd’e (Yefi’d)⁵⁵³ vardıgında Esed ve Tay kabileleri gelip onun emrinde olduklarını bildirdiler. Hız. Ali onlara beraberinde yeteri kadar adam olduğunu belirtti. Kararı kendilerinin vermeleri gerektiğini ifade ederek muhacirlerin kendisine yeterli olduğunu söyledi.⁵⁵⁴

Hız. Ali orada bulunduğı sırada Kûfe’den Âmir b. Matar eş-Şeybânî geldi. Hız. Ali ona Ebû Mûsâ el-Eş’ârî’nin ne düşündüğünü sordu. O da, Ebû Mûsâ el-Eş’ârî’nin savaşmak niyetinde olmadığını ve sadece sulhu istediğini söyledi. Bunun üzerine Hız. Ali de sulhtan başka bir şey istemediğini ve barış ortamının gelmesini istediğini söyledi. Daha sonra yoluna devam etti.⁵⁵⁵

Hız. Ali Sa’lebiyye denilen yere vardıgında Osman b. Huneyf’in adamlarının başına gelenler kendisine haber verildi. Hız. Ali: “Allah’ım! Hız. Talha ve Hız. Zübeyr’i imtihan ettiğın şeyden beni uzak tut.” diye dua etti.⁵⁵⁶ Daha sonra İsed denilen yere vardıgında Hukeym b. Cebele ile Osman b. Huneyf’in başına gelenler ve beytülmalin yağmalanması kendisine haber verildi. Bunun üzerine Hız. Ali: “Allah’ım ne büyüsun! Hız. Talha ve Hız. Zübeyr’in bu yaptıklarından intikam almaya kalkışirlarsa beni bundan ne koruyacak?” diye söylendi⁵⁵⁷ ve “Yeryüzünde ve

⁵⁵² Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 122; Taberî, *a.g.e.*, IV, 479-480; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 117 (T., III, 230); Günal, *a.g.e.*, 102.

⁵⁵³ Feyd, Mekke ve Kûfe yolunun yarısında bulunan bir beldedir. Bkz. Yakût el-Hamevî, *a.g.e.*, IV, 282-283. Bu yerin ismi İbnü’l-Esîr’de “Feyd”, İbn Kesîr’de “Yefi’d” şeklinde geçmektedir. Bkz. İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 117 (T., III, 230); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 443 (T., VII, 380).

⁵⁵⁴ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 122; Taberî, *a.g.e.*, IV, 480; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 117 (T., III, 230); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 443-444 (T., VII, 380).

⁵⁵⁵ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 122-123; Taberî, *a.g.e.*, IV, 480; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 117 (T., III, 231); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 444 (T., VII, 380).

⁵⁵⁶ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 123; Taberî, *a.g.e.*, IV, 481; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 117 (T., III, 231); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 444 (T., VII, 380).

⁵⁵⁷ Taberî, *a.g.e.*, IV, 481; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 117 (T., III, 231).

kendi nefislerinizde hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta (Levh-i Mahfuz'da) yazılmış olmasın. Şüphesiz bu, Allah'a göre kolaydır."⁵⁵⁸ ayetini okudu.⁵⁵⁹

Şayet bu rivayet doğruysa gelişmeler karşısında şaşkınlığı ifade eden Hz. Ali, bu ayete dayanarak, niyetle sonucun farklı bir şekilde ortaya çıktığını ve bunun Allah'ın takdiriyle olduğunu vurguladığını söylemek mümkündür. Çünkü Hz. Osman'ın kanını talep etmek amacıyla yola çıkan Cemel Ashâbı, bir kişinin kanını talep ederken onlarca kişinin kanının dökülmesine sebep olmuşlardı. Bu durum onları haklı iken haksız duruma düşürdüğü gibi, Hz. Ali'nin de elini güçlendiriyordu. Ayrıca bu isyanda öldürülen insanlardan dolayı Hz. Ali'yle Cemel Ashâbı arasında anlaşma ve uzlaşma ihtimali ortandan kalkmıştı ve Hz. Ali'nin artık Cemel Ashâbı'na karşı silahlı mücadeleye hazırlıklı olması gerektiği⁵⁶⁰ söylenebilir.

Hz. Ali Zikâr'a vardığında Osman b. Huneyf yüzünde tek bir kıl kalmadığı halde yanına geldi. Başka bir rivayete göre; Osman b. Huneyf, Hz. Ali Rebeze'deyken gelmişti. Osman b. Huneyf Hz. Ali'ye: "Ey müminlerin emiri! Sen beni sakallı olarak göndermiştin. Fakat ben bir köse gibi sakalsız olarak geri döndüm." dedi.⁵⁶¹ Hz. Ali de ona: "Ey Osman! Sen ecir alıp hayırlar kazandın. Benden önce Hz. Ömer ve Hz. Osman Basra'ya valiler gönderdi de Müslümanlar kitap ve sünnet ile amel ettiler. Ben onlara vali gönderdiğimde ise böyle davrandılar. Onlar da Hz. Talha ve Hz. Zübeyr de bana biat etmişlerdi. Sonra Hz. Talha ve Hz. Zübeyr biatlerini inkâr edip Müslümanları bana karşı kışkırttılar. Hayret doğrusu! Onlar Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a uydular da bana neden muhalefet ediyorlar, anlayamıyorum. Vallahi, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr de daha önce gelip geçenler içinde benim nasıl bir kimse olduğumu iyi biliyorlar. Allah'ım, onların

⁵⁵⁸ Hadîd, 57/22.

⁵⁵⁹ Taberî, *a.g.e.*, IV, 481; Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 270.

⁵⁶⁰ Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 270-271.

⁵⁶¹ Ya'kûbî, *a.g.e.*, II, 182; Taberî, *a.g.e.*, IV, 480; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 117 (T., III, 231); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 444 (T., VII, 380).

akdettiği her konuyu çöz, sağlam yapmak istedikleri her şeyi de sağlamlaştırma ve onların yapmak istedikleri kötülükleri de onlara göster.” diyerek karşılık verdi.⁵⁶²

Hiz. Ali daha sonra Zikâr’da, Kûfe’ye mektupla gönderdiği Muhammed b. Ebû Bekir’i ve Muhammed b. Ca’fer’i beklemeye başladı.⁵⁶³

3.2.2.4. KÛFE’YE ELÇİ GÖNDERİLMESİ

Hiz. Ali Rebeze’deyken Kûfelilere gönderdiği mektupta: “Ben sizi diğer şehirlerin halkına tercih ettim. Size rağbet ettim. Olan hadiselerin dışında kalıp feragat gösterdim. Kûfe’de ve İslâm beldelerinde kargaşalar çıkartmamanızı tavsiye ediyorum. Başınıza gelecek olaylardan korkuyorum. Allah’ın dinine yardımcı olun ve gelin bize katılın. Asıl dirlik ve düzeni sağlamak, bu kargaşaları yok etmek ve bu ümmetin tekrar kardeş olmasını arzu etmemizle mümkün olur.” diye yazmıştı.⁵⁶⁴

Muhammed b. Ebû Bekir ve Muhammed b. Ca’fer Ebû Mûsâ el-Eş’ârî’nin yanına varıp ona Hiz. Ali’nin gönderdiği mektubu verdiler. Bir de her ikisi halkın arasında bir müddet kalıp onlara Hiz. Ali’nin işlerini ve içinde bulunduğu durumu anlattılar. Ancak kimse onların taleplerine uymadı.⁵⁶⁵

Hicaz halkından bazıları akşamleyin Ebû Mûsâ el-Eş’ârî’nin yanına giderek bu konu hakkında ne düşündüğünü sordular. Ebû Mûsâ el-Eş’ârî: “Görüş beyan etmek, asıl daha önce gerekli ve geçerliydi. Bugün görüşümüzü açıklamamız gayet kolaydır. Çünkü daha önce böyle önemsemediğimiz adam işte gördüğünüz gibi bugün üzerimize gelmiş bulunmaktadır. Bugün burada iki durumla karşı karşıyayız. Birincisi, evlerimizde oturmamız ki bu ahiretimiz için daha hayırlıdır. İkincisi ise çıkıp savaşa gitmemizdir ki bu da dünyamız için daha hayırlıdır. Siz bu ikisinden

⁵⁶² Taberî, *a.g.e.*, IV, 488; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 117 (T., III, 231); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 444 (T., VII, 380).

⁵⁶³ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 123; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 117 (T., III, 231); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 444 (T., VII, 380).

⁵⁶⁴ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 121; Taberî, *a.g.e.*, IV, 477; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 115 (T., III, 228-229); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 444 (T., VII, 378-379).

⁵⁶⁵ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 124; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 118 (T., III, 232); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 444 (T., VII, 380).

birini seçiniz.” diye tavsiyede bulundu.⁵⁶⁶ Ebû Mûsâ el-Eş’ârî’nin bu tavsiyesi üzerine hiç kimse çıkıp Hz. Ali’nin yanına gitmedi.⁵⁶⁷

Ebû Mûsâ el-Eş’ârî’yi, Hz. Ali veya Hz. Aişe’nin yanında yer alarak silaha koştuktansa Hz. Osman’ın katillerini usulüne uygun olarak cezalandırmakla daha ilgilenir bulan Muhammed b. Ebû Bekir ve Muhammed b. Ca’fer⁵⁶⁸ ona kızıp ağır sözler söylediler. O da onlara: “Vallahi Hz. Osman’ın biati benim ve Hz. Ali’nin boynundadır. Eğer mutlaka savaşılacaksa biz her nerede olurlarsa olsunlar ve her kim olurlarsa olsunlar Hz. Osman’ın katilleriyle olan davamızı sonuçlandırmadıkça hiç kimseyle savaşmayacağız.” dedi.⁵⁶⁹

Ebû Mûsâ el-Eş’ârî’nin bu ifadelerinden onun Hz. Osman’ın haksız yere şehit edildiği kanaatini taşıdığı ve Hz. Ali’nin halifeliğine de sıcak bakmadığı anlaşılmaktadır.⁵⁷⁰

Muhtemelen Ebû Mûsâ el-Eş’ârî Hz. Osman’ın şehit edilerek iktidardan uzaklaştırılmasına Hz. Ali’nin seyirci kaldığını düşünüyordu. Bunun yanında yine o, Hz. Ali’nin Hz. Hz. Osman’a biat ettiği halde onu savunmadığını ve ardından da Hz. Osman şehit edildiğinde Hz. Ali’nin halife seçildiğini düşünüyordu. Dolayısıyla Ebû Mûsâ el-Eş’ârî Hz. Osman’ın haksız yere şehit edildiği ve Hz. Ali’nin de üzerine düşeni yapmadığı kanaatindeydi. Ayrıca Ebû Mûsâ el-Eş’ârî’nin Hz. Ali’de de bir üstünlük görmediğini⁵⁷¹ söylemek mümkündür.

Başka bir ihtimal ise; Ebû Mûsâ el-Eş’ârî’nin Hz. Peygamber’den bizzat duyduğu; Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in doğrudan, Hz. Osman’ın ise sınanarak cennete gireceği hadisini hatırladığından⁵⁷² dolayı böyle düşündüğü söylenebilir.

⁵⁶⁶ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 124-125; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 118 (T., III, 232); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 444 (T., VII, 380-381).

⁵⁶⁷ İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 118 (T., III, 232); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 444 (T., VII, 380-381).

⁵⁶⁸ Abbott, *a.g.e.*, 147.

⁵⁶⁹ Taberî, *a.g.e.*, IV, 477-478; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 118 (T., III, 232); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 444 (T., VII, 380-381).

⁵⁷⁰ Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 272.

⁵⁷¹ Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 272.

⁵⁷² Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 272, d.n. 80.

Muhammed b. Ebû Bekir ve Muhammed b. Ca'fer bu durum üzerine dönüp Zikâr'da konaklayan Hz. Ali'nin yanına gittiler. İkisi olup bitenleri Hz. Ali'ye anlattılar.⁵⁷³

Hz. Ali o sırada orada bulunan Mâlik b. Eşter'e: "Sen aramızda bulunanlar içinde hem Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'ye en yakın hem de her konuda itiraz eden birisin. Bundan dolayı İbn Abbas'la ona gidin, bütün bu olup biten fesat ve kötülükleri düzeltmeye çalışın." dedi.⁵⁷⁴

Başka bir rivayete göre ise; Hz. Ali Muhammed b. Ebû Bekir'i Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'ye elçi olarak gönderdiğinde aralarında geçen konuşma ve tartışmaları Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkâs, Hz. Ali'ye Rebeze'de olduğu sırada ona ilettiler. Hz. Ali Hâşim b. Utbe'yi hemen Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'ye göndererek ona: "Etrafındaki adamları bana gönder. Ben seni hak yolunda bana yardımcı olman için vali tayin etmiştim." demesini emretti. Ancak Ebû Mûsâ el-Eş'ârî Hz. Ali'nin bu çağrısına da uymayınca Hâşim b. Utbe Hz. Ali'ye bir mektup göndererek Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'yi burnu havada, ayrılıkçı ve açıkça saldırıya geçen biri olduğunu yazdı. Bu mektubu Muhill b. Halîfe et-Tâî Hz. Ali'ye getirdi.⁵⁷⁵

3.2.2.5. KÛFE'YE İKİNCİ KEZ ELÇİ GÖNDERİLMESİ

Mâlik b. Eşter ve İbn Abbas Hz. Ali'nin isteği üzerine Kûfe'ye gittiler. İkisi Ebû Mûsâ el-Eş'ârî ile bu durumu görüşerek Kûfe halkından yardımcı kuvvet vermesini istediler.⁵⁷⁶

Tarafsız kalmakta kararlı olan Ebû Mûsâ el-Eş'ârî ikisinin bu isteği üzerine kalkıp şehir halkına:⁵⁷⁷ "Ey insanlar! Hz. Peygamber'in ashâbı Allah ve Resulüne sahâbe olmayanlara nispetle daha iyi bilirler. Sizin bizim üzerimizde bir hakkınız vardır. Benim bu hakkınızı ödemek üzere nasihatte bulunmam ve bu görevimi yerine getirmem gerekir. İşin gerçek bir yönü varsa bu da Allah'ın hâkimiyetinin bu şekilde

⁵⁷³ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 125; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 118 (T., III, 232); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 445 (T., VII, 381).

⁵⁷⁴ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 125; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 118 (T., III, 232); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 445 (T., VII, 381).

⁵⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 146 (T., III, 268).

⁵⁷⁶ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 118 (T., III, 232); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 445 (T., VII, 381).

⁵⁷⁷ Abbott, *a.g.e.*, 147.

sarsılmaması gerektiğidir. Onun için Allah'ın hâkimiyet ve sultanını hafife almayınız. Allah'ın hukukuna tecavüz etmek hususunda da cüretkâr davranmayınız. Size düşen Medine'den gelen bu insanları bir an evvel tekrar geri göndermenizdir. Onlar aralarında hilafete hak sahibi olan kimseyi bulup seçerler. Meydana gelen bu olaylar son derece kötü ve şiddetli bir fitnedir. Bu fitne esnasında uykuda olan uyanık olandan, uyanık olan oturandan, oturan ayakta olandan, ayakta olan ata binenden, ata binen de atını koşturandan daha hayırlıdır. Siz de Arapların rastgele adamlarından olmayınız. Şu kılıçlarınızı kınlarına, oklarınızı yerlerine koyunuz. Yaylarınızın kirişlerini koparınız. Mazlum ve işkence görmüş olanları zulme uğrayanları koruyunuz. Ancak bu şekilde bu işler kökünden kurur ve fitne ortadan kalkar.” diye hutbe irad ederek⁵⁷⁸ yaptığı konuşmada onları bu kötü iç savaşa hiç karışmamak konusunda ikna etmeye çalıştı.⁵⁷⁹

Görevlerinde başarısız olan Hz. Ali'nin elçileri⁵⁸⁰ Mâlik b. Eşter'le İbn Abbas dönüp Hz. Ali'ye Kûfe'deki durumu anlattılar.⁵⁸¹

Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'nin etkisini ortadan kaldırmak ve Kûfelilerin desteğini kazanmak için başka bir hamlede bulunan⁵⁸² Hz. Ali Ammâr b. Yâsir'e⁵⁸³: “Git, kendi fesada uğrattıklarını ıslah etmeye çalış.” diye emir vererek⁵⁸⁴ Ammâr b. Yâsir'le Hz. Hasan'ı Kûfe'ye gönderdi.⁵⁸⁵

⁵⁷⁸ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 125; Taberî, *a.g.e.*, IV, 482; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 118 (T., III, 232-233); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 445 (T., VII, 381).

⁵⁷⁹ Abbott, *a.g.e.*, 147.

⁵⁸⁰ Abbott, *a.g.e.*, 147.

⁵⁸¹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 125; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 119 (T., III, 233); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 445 (T., VII, 381).

⁵⁸² Abbott, *a.g.e.*, 147.

⁵⁸³ Ebû'l-Yakzân Ammâr b. Yâsir b. Âmir el-Ansî (ö.37/657). İlk Müslümanlardan olup anne ve babası İslâm'ın ilk şehitleri olan meşhur sahâbîdir. Hayatı hakkında bilgi için bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 227-244 (T., III, 280-303); Mustafa Fayda, “Ammâr b. Yâsir”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1991, III, 75-76.

⁵⁸⁴ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 125; Taberî, *a.g.e.*, IV, 482; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 119 (T., III, 233); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 445 (T., VII, 381).

⁵⁸⁵ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 125; Ya'kûbî, *a.g.e.*, II, 181; Taberî, *a.g.e.*, IV, 482; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 119 (T., III, 233); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 445 (T., VII, 381).

3.2.2.6. KÛFE'YE ÜÇÜNCÜ KEZ ELÇİ GÖNDERİLMESİ

Ammâr b. Yâsir'le Hz. Hasan Kûfe'ye varınca mescide girdiler. İki mescitte oturdukları sırada ilk olarak Mesrûk b. el-Ecde' gelip selam verdi. Mesrûk b. el-Ecde' Ammâr b. Yâsir'e: "Ey Ebu'l-Yakazân! Hz. Osman'ı neden öldürdünüz?" diye sordu. Ammâr b. Yâsir: "İrzlarımıza yapılan küfürden ve bize vurulan kırbaçlardan dolayı" diye cevap verdi. Bunun üzerine Mesrûk b. el-Ecde': "Vallahi siz size davranıldığı gibi davranmadınız. Eğer sabretmiş olsaydınız bu sizin için daha iyi olurdu. Sabırlılar için mutlaka hayır vardır." dedi.⁵⁸⁶

Ebû Mûsâ el-Eş'ârî daha sonra Ammâr b. Yâsir'in yanına gelerek: "Ey Ebu'l-Yakazân! Müminlerin emirine düşmanlık eden o facir ve günahkârlarla birlikte sen de mi bulundun?" diye soru sordu. Ammâr b. Yâsir: "Hayır, ben kesinlikle böyle bir şeye katılmadım. Fakat böyle bir şey de beni ilgilendirmez." diye karşılık verdi.⁵⁸⁷

Muhtemelen Hz. Ali ilk Müslümanlardan, yaşlı ve Kûfe'nin eski valisi Ammâr b. Yâsir'i, Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'ye karşı Hz. Hasan'ın yanında denge unsuru olarak göndermişti. Ancak şu var ki, Kûfelilerin konuşmalarından anlaşıldığı kadarıyla onlar Ammâr b. Yâsir'in Hz. Osman'ın şehit edilmesi hadisesine karıştığını düşünüyorlardı.⁵⁸⁸

Hz. Hasan, Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'yle Ammâr b. Yâsir'in arasındaki konuşmanın uzamasından çekindiğinden konuşmayı kesti ve Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'ye: "İnsanların bize doğru gelmelerine neden engel oluyorsun? Vallahi bizim durumu düzeltmekten başka bir şey düşündüğümüz olmadığı gibi müminlerin emiri gibi de böyle fitnelerden korkan hiç kimse yoktur." dedi.⁵⁸⁹

Ebû Mûsâ el-Eş'ârî da: "Hey anam babam feda olası! Doğru söyledin ancak kendisiyle danışılan kimse güven duyulan kimse demektir. Ben Hz. Peygamber'in: 'Öyle bir fitne olacak ki bu zamanda oturan ayakta durandan, ayakta duran

⁵⁸⁶ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 125; Taberî, *a.g.e.*, IV, 482; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 119 (T., III, 233); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 446 (T., VII, 381).

⁵⁸⁷ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 125-126; Taberî, *a.g.e.*, IV, 482-483; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 119 (T., III, 233); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 446 (T., VII, 381-382).

⁵⁸⁸ Ayar, *Dört Halîfe Dönemi Siyasî Olayları*, 273-274.

⁵⁸⁹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 126; Taberî, *a.g.e.*, IV, 483; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 119 (T., III, 233); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 446 (T., VII, 382).

yürüyenden, yürüyen ata binmiş olandan daha hayırlıdır.’ dediğini işittim. Ayrıca Allah bizleri kardeş, birbirimizin kanlarını ve mallarını ise birbirimize haram kılmıştır.”⁵⁹⁰ diyerek hatırlatmada bulundu. Sonra “*Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaret olsa başka. Kendinizi helak etmeyin. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir.*”⁵⁹¹ ayetiyle birlikte “*Kim bir mü’mini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedî kalacağı cehennemdir. Allah, ona gazap etmiş, lânet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.*”⁵⁹² ayetini okudu.⁵⁹³

Ebû Mûsâ el-Eş’ârî’nin bu sözlerine son derece kızan Ammâr b. Yâsir ona ağır sözler söyledi ve kalkıp: “Ey İnsanlar! O, kendi kendini vasfetmektedir. Sen bu fitnede oturuyorsun ancak ayakta duran senden daha hayırlıdır.” diyerek Ebû Mûsâ el-Eş’ârî’ye olan kızgınlığını ifade etti.⁵⁹⁴

Benû Temim kabilesinden biri kalkıp Ammâr b. Yâsir’e: “Sen dün bizzat kavganın içindeydin. Şimdi kalkıp emirimize hakaret mi ediyorsun?” diyerek tepki gösterdi.⁵⁹⁵

Zeyd b. Sûhân da ayağa kalkıp bağırmaya başladı. Orada bulunan başka bir grup da aynı şekilde bu kavgaya katılınca Ebû Mûsâ el-Eş’ârî halkı susturmaya çalıştı.⁵⁹⁶

Abdülkays kabilesinden Hz. Osman’ın muhalifleri arasında olan ve Hz. Aişe’nin yakınlaşmaya çalıştığı önderlerden Zeyd b. Sûhân,⁵⁹⁷ o sırada mescidin kapısında durarak Hz. Aişe’den kendisine gelen bir mektubu okudu ve Hz. Aişe’nin

⁵⁹⁰ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 126; Taberî, *a.g.e.*, IV, 483; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 119 (T., III, 233); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 446 (T., VII, 382).

⁵⁹¹ Nisâ, 4/29.

⁵⁹² Nisâ, 4/94.

⁵⁹³ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 126; Taberî, *a.g.e.*, IV, 483; Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 274.

⁵⁹⁴ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 126; Taberî, *a.g.e.*, IV, 483; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 119 (T., III, 233); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 446 (T., VII, 382).

⁵⁹⁵ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 126; Taberî, *a.g.e.*, IV, 483; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 119 (T., III, 233); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 446 (T., VII, 382).

⁵⁹⁶ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 126; Taberî, *a.g.e.*, IV, 483; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 119 (T., III, 233-234); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 446 (T., VII, 382).

⁵⁹⁷ Abbott, *a.g.e.*, 148.

kendisinden yardım istediğini söyledi. Bunun yanında Kûfe halkına gelen mektup da aşağı yukarı bununla aynı anlamı taşıyordu.⁵⁹⁸

Zeyd b. Sûhân her iki mektubu çıkarıp mescitte Müslümanların huzurunda okudu ve sonra:⁵⁹⁹ “Allah, Hz. Aişe’ye evinde oturması⁶⁰⁰ bize de yeryüzünde fitne kalmayıncaya kadar savaşmamızı emretmiştir.⁶⁰¹ Ancak o, şu anda kendisine verilen emri bize duyuruyor ve kendisi de bu emri yüklenmiş bulunuyor.” dedi.⁶⁰²

Şebes b. Rib’î adında birisi bunun üzerine kalkıp: “Ey Ummanlı adam! Sen Celûlâ’da⁶⁰³ hırsızlık yaptın da elin kesildi. Şimdi gelip müminlerin annesine karşı çıkıyor ve insanları ona karşı mı kışkırtıyorsun?” diye tepki gösterdi.⁶⁰⁴

Ebû Mûsâ el-Eş’ârî bundan sonra kalkıp: “Ey insanlar! Bana itaat ediniz. Arapların asillerinden olunuz ki mazlum olan kimse gelip size sığınsın. Korkuya kapılan kimse size karşı güven duysun. Fitne koptuğu zaman insanlar onda yanılır. Bazı şeyleri birbirine benzetir ve yanlışlıklar yapabilirler. Sırtını çevirip de gittiği zaman ise kendi kendini açıklar ve ne olduğunu ortaya koyar. Bugünkü fitne insanların canını yakan şiddetli bir fitnedir. Kuzeyden ve güneyden, doğudan ve batıdan esip durur ve son derece dirayetli insanları bile sanki dünkü çocuk gibi hayretler içinde bırakır. Kılıçlarınızı kınına sokunuz mızraklarınıza sahip olunuz. Yaylarınızı, kirişlerinizi kırıp atınız, evlerinize girip oturunuz ve Kureyş’i kendi haline bırakınız. Eğer onlar hicret yurdundan dışarı çıkıp oranın ilim ehli olan halkından ayrı düşerlerse işte benden nasihat beklerler. Fakat siz o anda beni sakın aldatmayasınız. Bana itaat ediniz ki din ve dünyanızı kurtarmış olasınız. Bu fitneyi

⁵⁹⁸ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 126; Taberî, *a.g.e.*, IV, 483; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 119 (T., III, 234).

⁵⁹⁹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 126; Taberî, *a.g.e.*, IV, 483; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 119 (T., III, 234).

⁶⁰⁰ Allah’ın Hz. Peygamber’in eşlerine evlerinde oturmalarını emreden ayet şöyledir: “*Evlerinizde oturun...*”. Ahzâb, 33/33. Bkz. Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 275, d.n. 91.

⁶⁰¹ Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 275, d.n. 92. “*Hiçbir zulüm ve baskı kalmayıncaya ve din yalnız Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Onlar savaşmaya son verecek olurlarsa, artık düşmanlık yalnız zalimlere karşıdır.*” Bakara, 2/193.

⁶⁰² Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 126; Taberî, *a.g.e.*, IV, 483; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 119 (T., III, 234).

⁶⁰³ Celûlâ, Horasan yolu üzerinde bulunan bir yerdir. Bkz. Yakût el-Hamevî, *a.g.e.*, II, 156.

⁶⁰⁴ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 126; Taberî, *a.g.e.*, IV, 483; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 119 (T., III, 234).

körükleyen kimse onun şiddetinden ve ateşinden mutlaka büyük bir ıstırap çekecektir.” diyerek orada bulunanlara hitap etti.⁶⁰⁵

Ebû Mûsâ el-Eş’ârî bu konuşmasıyla hadiseyi Kureyş kabilesinin iç mücadelesi ve iktidar hesaplaşması olarak değerlendirmektedir. Bundan dolayı ne Hz. Ali’ye ne de Cemel Ashâbı’na yardım etmemekle Kureyş kabilesinin iktidar mücadelesine karışmamaya çalışmaktadır.⁶⁰⁶

Ebû Mûsâ el-Eş’ârî’den sonra Zeyd b. Sûhân ayağa kalkarak kesik olan elini çıkarıp: “Ey Abdullah b. Kays! Fırat suyu her tarafından çağlayarak akıp gelmeye başlamıştır. Onu geldiği yere iade et ki ebediyyen buraya dönmesin. Eğer buna gücün yeterse bil ki bundan sonra arzu ettiğin her şeye güç yetireceksin. Fakat gücün yetmediği şeyi bırak. Kalkın, müminlerin emirine gidin. Hep birlikte ona doğru gidelim ki hakkı bulmuş olalım.”⁶⁰⁷ diyerek halkı Hz. Ali’nin yanına gitmesi için teşvit etti. Sonra, “*Elif Lâm Mîm. İnsanlar, “inandık” demekle bırakılacaklarını ve imtihan edilmeyeceklerini mi zannederler. Andolsun, biz onlardan öncekileri de imtihan etmiştik. Allah, doğru söyleyenleri de mutlaka bilir, yalancıları da mutlaka bilir (ve gerçeği ortaya çıkarır).*”⁶⁰⁸ ayetlerini okudu.⁶⁰⁹

Zeyd b. Sûhân’a göre; bu ortamda tarafsız kalmak dinî anlamda doğru değildir. Haklının yanında yer alarak mücadele etmek gerekir. Bu yolda Allah insanları geçmişte olduğu gibi bugün de imtihan etmektedir.⁶¹⁰

Zeyd b. Sûhân’dan sonra Ka’ka’ b. Amr kalkıp: “Size samimiyetle bir öğütte bulunayım ve şefkatimi belirteyim. Size öğüt verilmesini istiyor ve hakkın söylenmesini arzu ediyorum. Eğer o bir kurtuluş çaresi olsaydı, valimizin söylediği şeyler biliniz ki en doğru ve hak olanıdır. Zeyd b. Sûhân’ın söylediği sözlere gelince; o bu işlerin yabancısı ve düşmanıdır. Sakın onu dinlemeyesiniz. Gerçek olan bir şey

⁶⁰⁵ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 126-127; Taberî, *a.g.e.*, IV, 483-484; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 119-120 (T., III, 234); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 446 (T., VII, 382).

⁶⁰⁶ Söylemez, *Güç ve İktidar*, 67.

⁶⁰⁷ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 127; Taberî, *a.g.e.*, IV, 484; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 120 (T., III, 234); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 446 (T., VII, 382).

⁶⁰⁸ Ankebût, 29/1-3.

⁶⁰⁹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 127; Taberî, *a.g.e.*, IV, 484; Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 277.

⁶¹⁰ Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 277.

vardır ki o da şudur: Müslümanları yönlendiren, zulümleri önleyen, mazlumların hakkını koruyup onlara yardım eden bir halifenin olması gerekir. Müminlerin emiri bu işi kendisine yüklenildiği gibi yüklenmiş ve yaptığı çağrıda insafli davranmıştır. Çünkü o, islahtan başka bir şeye davet etmiyor ve fitnenin kökünü kazımak istiyor. Onun için siz de bu konuda onun yanında olmak için kalkınız ve yürüyünüz ki emre itaat eden ve söz dinleyen kimseler olasınız.” dedi.⁶¹¹

Abdülhâyır el-Hayrânî bu konuşmalar üzerine kalkıp: “Ey Ebû Musa! Hz. Talha ve Hz. Zübeyr gerçekten biat etmişler miydi?” diye sordu. Ebû Mûsâ el-Eş’ârî evet diye cevap verdi. Abdülhâyır el-Hayrânî: “Hz. Ali biatinizi bozacak herhangi bir davranışta bulundu mu?” diye tekrar bir soru sordu. Ebû Mûsâ el-Eş’ârî bilmiyorum diye karşılık verdi. Bu cevaba kızan Abdülhâyır el-Hayrânî: “Hay bilmemiş olasın! Biz de bilip öğreninceye kadar seni terk ediyoruz. Bu fitnenin dışında kalan kimsenin bulunduğunu biliyor musun? Şu anda müslümanlar dört fırkaya ayrılmış bulunuyorlar. Hz. Ali Kûfe’nin yakınında, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr Basra’da, Hz. Muâviye ise Şam’da bulunuyor. Diğer taraftan Hicâz’da kendilerinden vazgeçilemeyen ve bir tarafa itilemeyen ancak hiç kimseye karşı çarpışma istemeyen Hicâz ehli bulunmaktadır.” dedi. Ebû Mûsâ el-Eş’ârî bunun üzerine bu sonuncuların insanların en hayırlıları olduğunu söyledi. Abdülhâyır el-Hayrânî da ona sen aldanmış durumdasın diye karşılık verdi.⁶¹²

Orada bulunanlar bu ve benzeri konuşmalardan sonra karşılıklı birbirlerine laf atmaya başladılar. Sonra Ammâr b. Yâsir ve Hz. Hasan minbere çıkıp insanlara Hz. Ali’nin yanına gitmeleri için çağrıda bulundular. Hz. Ali’nin halk arasında barış istediğini ifade ettiler. Ammâr b. Yâsir o arada Hz. Aişe’ye ağır söz söyleyen bir adamı işitince ona kızarak: “Sus! Horlanası adam. Köpekler sana havlasın! Vallahi Hz. Aişe Hz. Peygamber’in dünyada ve ahiretteki eşidir. Ama Allah sizi onun vasıtasıyla imtihan ederek sınıyor.” dedi.⁶¹³

⁶¹¹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 127; Taberî, *a.g.e.*, IV, 484; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 120 (T., III, 235); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 446 (T., VII, 382).

⁶¹² İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 120 (T., III, 235); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 446-447 (T., VII, 383).

⁶¹³ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 127-128; İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 447 (T., VII, 383).

H. Hasan da: “Ey insanlar! Emirinizin davetine icabet edin. Kalkın, kardeşlerinizin yanına gidin ve orada durumu inceleyin, görün. Vallahi kalkıp oraya gidecek olanlardan erken davranıp geç kalmayanlar sonunda hayırlı bir akibete kavuşacaklardır. Bizim bu davetimize icabet edin. Kendisiyle imtihan edildiğimiz ve sizin de imtihana tabi tutulduğunuz bu durumda bize yardımcı olun. Müminlerin emiri size şöyle sesleniyor: ‘Bu sefere çıkarken zalim veya mazlum olarak kalkıp geldim. Hakka riayet eden her Allah’ın kuluna şunu hatırlatırım ki eğer mazlum isem bana yardımcı olur, zalim isem gelir benden hakkını alırsınız. Vallahi H. Talha ve H. Zübeyr bana ilk biat eden kimselerdi. Böyle olduğu halde ilk defa ihanet eden yine onlar oldu. Ben Müslümanların malına mı el koydum, yoksa Allah’ın hükümlerinden birini mi değiştirdim?’ Onun için kalkınız, yürüyünüz ve iyiyi emredip insanları kötüden alıkoyunuz.” diyerek Müslümanları ikna etmek için konuştu.⁶¹⁴

H. b. Adiy de son olarak kalkıp Müslümanlara H. Ali’nin yanına gitmeleri için tavsiyede bulundu⁶¹⁵ ve: “*Gerek yaya olarak, gerek binek üzerinde Allah yolunda sefere çıkıp mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda cihat edin. Eğer bilerseniz bu sizin daha hayırlıdır.*”⁶¹⁶ ayetini okudu.⁶¹⁷

Bu konuşmalardan anlaşıldığına göre; Kûfe’de H. Osman’a karşı olanlar, H. Ali’ye destek vermeyi düşünürken, diğerleri ise buna yanaşmamaktadırlar.⁶¹⁸

Kûfelileri sıkıntıya düşüren durum, H. Ali’nin H. Aişe’yle savaşıdır. Ayrıca H. Aişe de H. Ali gibi Kûfelilerden askerî destek istemektedir. Bunun getireceği tehlikenin farkında olan Ebû Mûsâ el-Eş’ârî ise, gelişmeleri fitne olarak değerlendirmekte ve görüşünü Kur’an ve Sünnet’le destekleyerek Müslümanların savaşa katılmasına engel olmaya çalışmaktadır.⁶¹⁹

Muhtemelen Ebû Mûsâ el-Eş’ârî, Cemal Ashâbı’nın hem Basralıların desteğini aldıkları için hem de Kur’anî delillere dayandıkları için H. Ali’yle

⁶¹⁴ İbnü’l-Esir, *a.g.e.*, III, 121 (T., III, 236). Benzer konuşma için bkz. Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 128; Taberî, *a.g.e.*, IV, 485.

⁶¹⁵ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 128; Taberî, *a.g.e.*, IV, 485; İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 447 (T., VII, 383).

⁶¹⁶ Tevbe, 9/41.

⁶¹⁷ İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 447 (T., VII, 383).

⁶¹⁸ Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 275.

⁶¹⁹ Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 275.

savaşmayı göze aldıklarını düşünüyordu. Bunun yanında Hz. Ali ise, henüz yeteri güce sahip olmadığı için belki Medine'ye dönmek zorunda kalacağını ve orada bu sorunu çözeceğini düşünüyordu.⁶²⁰

Uzayıp giden konuşma ve tartışmalar sonunda Hz. Ali'ye gönüllü olarak katılmak isteyen yaklaşık 9000⁶²¹ ya da başka bir rivayetlere göre; 6000,⁶²² 6000-7000,⁶²³ 9650⁶²⁴ veya 12000⁶²⁵ asker Hz. Hasan'la birlikte yola çıktı. Askerlerin bir kısmı Dicle nehri üzerinden bir kısmı da karadan hareket ederek Hz. Ali'nin yanına geldiler.⁶²⁶

Bu arada bir rivayete göre; Hz. Ali kendisine insanların katılmasına engel olmaya çalışan Kûfe valisi Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'yi görevden almak üzere Mâlik b. Eşter'i görevlendirdi. Mâlik b. Eşter yol boyunca ikna ettiği insanlarla birlikte Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'nin köşküne girdi. Ebû Mûsâ el-Eş'ârî köşküne geldiğinde Mâlik b. Eşter Hz. Ali'nin onu görevden aldığını söyledi ve onun köşke girmesine engel oldu.⁶²⁷

Başka bir rivayete göre ise; Hz. Ali Ammâr b. Yâsir ile Hz. Hasan'ı Kûfe'ye gönderdi. Hz. Ali Karaza b. Ka'b el-Ensârî'yi Kûfe'ye vali tayin ederek Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'ye: "Ben Hasan ile Ammâr b. Yâsir'i Müslümanları toplayıp getirmeleri için oraya gönderdim. Ayrıca Karaza b. Ka'b'ı da Kûfe valiliğine tayin ettim. Bunun için verdiğimiz görevi bırak. Eğer görevin başından ayrılmaz ve çekip gitmezsen seni uzaklaştırması için ona emir verdim. Eğer sen onu uzaklaştırmaya kalkışacak olursan da seni paramparça etmesini de söyledim." şeklinde bir mektup gönderdi. Ebû Mûsâ

⁶²⁰ Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 276.

⁶²¹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 128; Belâzurî, *Ensâb*, III, 32; Taberî, *a.g.e.*, IV, 485; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 121 (T., III, 236-237); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 447 (T., VII, 383).

⁶²² Makdisî, *a.g.e.*, V, 212.

⁶²³ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, 184 (T., 230).

⁶²⁴ Dineverî, *a.g.e.*, 208 (T., 197).

⁶²⁵ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 128; Belâzurî, *Ensâb*, III, 32; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 121 (T., III, 236-237); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 447 (T., VII, 383); Brockelmann, *a.g.e.*, 116.

⁶²⁶ Belâzurî, *Ensâb*, III, 32; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 121 (T., III, 236-237); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 447 (T., VII, 383).

⁶²⁷ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 122 (T., III, 237); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 447 (T., VII, 383).

el-Eş'ârî, Hz. Ali'nin bu mektubunu aldığı zaman görevini bıraktı. Hz. Hasan da Müslümanlarla birlikte Hz. Ali'ye gelip katıldılar.⁶²⁸

Öyle anlaşıyor ki, Ebû Mûsâ el-Eş'ârî gelişmeleri kendi açısından değerlendiriyordu. Çünkü o; Hz. Peygamber döneminden beri valilik yapan tecrübeli bir idareciydi. Bunun yanında o, zamanında Kûfelilerin desteğiyle oranın valisi olmuş ve bu durum; onun kendisini merkezden biraz daha bağımsız hissetmesine neden olmuş olabilir.⁶²⁹

Ebû Mûsâ el-Eş'ârî, Hz. Osman'ın şehit edilmesine sebep olan olayları, Medinelilerin nasıl tutum sergilediklerini, Hz. Ali'nin kimler tarafından desteklendiğini ve kimlerin hangi sebeplerle onun halifeliğini tanımadıklarının farkındaydı. Bundan dolayı o, Hz. Osman şehit edildikten sonra ortaya çıkan ayrışmanın, çatışmaya neden olacağını bilmekteydi.⁶³⁰

Ebû Mûsâ el-Eş'ârî, iktidar mücadelesine girişen Kureyş ileri gelenlerinin, askerî desteği arkalarına alabilmek için Hz. Ali'nin Medine'den, Cemel Ashâbı'nın da Mekke'den kalkıp geldiklerinin farkındaydı. Ayrıca iki tarafın işi diyalog yoluyla değil de savaşılarak çözme niyetinde olduklarını düşünüyordu. Nitekim Cemel Ashâbı, daha Basra'ya hareket etmeden önce Mekke'deyken Medine'de bulunan Hz. Ali'ye taleplerini iletip birlikte çözüm arama yolunu denememişlerdi. Ayrıca Hz. Ali'nin yönetimi altındaki Basra'ya girerek orayı ele geçirmişlerdi. Onların kan akıtarak Basra'yı bu şekilde ele geçirmeleri, meselenin silah zoruyla çözümünün planlandığını göstermişti. Bu durumda Hz. Ali'nin önünde başka bir seçenek kalmamıştı. Bundan dolayı Medine'den yeterince destek alamayan Hz. Ali'nin Kûfelilerin desteğine ciddi manada ihtiyacı vardı.⁶³¹

Hz. Ali'nin ordusu içerisinde en aktif olanlar; Hz. Osman'a karşı isyana katılanlar ile bunlara destek verenlerdi. Kûfeliler de bunun farkındaydı. Zira Hz. Ali'nin Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'ye gönderdiği elçiler de zamanında Hz. Osman'a muhalefet eden kişilerdi. Hz. Ali bunları cezalandırmadığı gibi onları kendi

⁶²⁸ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 146 (T., III, 268);

⁶²⁹ Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 279-280.

⁶³⁰ Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 280.

⁶³¹ Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 280-281.

temsilcisi olarak seçmesi muhtemelen Kûfelileri etkilemiştir. Bundan dolayı halifenin konumu Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasını isteyen Cemel Ashâbı'yla Hz. Muâviye'nin haklı görülmesini kolaylaştırırken, öte tarafta ise Hz. Osman'ın katillerinin ve karşıtlarından da destek bulmasına sebep oldu. Bu ise ayrılığın derinleşmesine ve uzlaşma zemininin ortadan kalkmasına neden oldu.⁶³²

3.2.2.7. KÛFE'DEN GELEN ASKERLERİN KARŞILANMASI

İbn Abbas ve bir grupla birlikte Kûfe'den gelenleri Zîkar'da gayet iyi karşılayan Hz. Ali onlara: “Ey Kûfeliler! Acem hükümdarlarına karşı savaşıp onları dağıttınız ve bütün mülk ve devletleri size intikal etti. Böylelikle her türlü dünyevî ihtiyaçlarınızı giderip düşmanlarınıza karşı diğer Müslümanlara yardım ettiniz. Ben Basra'da bulunan kardeşlerimizin geri dönmelerini sağlamak için burada olmanızı istedim. Onlardan istediğimiz tek şey geri gelip Medine'ye dönmeleridir. Eğer bu işten dönmek istemezlerse onları gayet yumuşaklıkla yola getirmeye çalışınız. Ancak zulme başvurduklarında tutacağımız yol da ona göre olur. İçinde fesat bulunan bir işi ıslah etmedikçe onu inşallah bırakmayacağız.” diyerek seslendi.⁶³³

Hz. Ali gelen Kûfelilerle birlikte Zîkar'dayken diğer taraftan da Basra ile Zîkar arasında binlerce kişilik Abdülkays kabilesi onları bekliyordu.⁶³⁴

Kûfe'den gelen ve Hz. Ali'ye katılan birlik; Kinâne, Esed, Temim, Rübâb, Müzeyne, Kays, Bekir, Tağlib, Muzhic, Eş'ârî, Mâr, Cus'am ve Ezd kabilelerinden oluşuyordu.⁶³⁵

Hz. Ali'ye katılan birliklerin liderleri; Ka'ka' b. Amr,⁶³⁶ Sa'd b. Mâlik, Hind b. Amr, Heysem b. Şîhab, Zeyd b. Sûhân, Mâlik b. Eşter, Adiy b. Hatîm, Müseyyeb

⁶³² Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 282.

⁶³³ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 129; Taberî, *a.g.e.*, IV, 487; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 122 (T., III, 238); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 447-448 (T., VII, 383-384).

⁶³⁴ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 129; Taberî, *a.g.e.*, IV, 487; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 122 (T., III, 238); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 448 (T., VII, 384).

⁶³⁵ Belâzurî, *Ensâb*, III, 32-33; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 122 (T., III, 237-238).

⁶³⁶ el-Ka'kâ' b. Amr b. Mâlik et-Temîmî (ö. 40/660 [?]). Râşid Halifeler döneminin ünlü komutanlarından. Hayatı hakkında bilgi için bkz. Hayrettin Yücesoy, “Ka'ka' b. Amr”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2001, XXIV, 216.

b. Neciyye, Yezid b. Kays ve Hicr b. Adiy, Ma'kil b. Yesâr er-Reyâhi, Sa'd İbn Mes'ûd es-Sekâfî, Va'le b. Mahduc ez-Zehelî ve Mahnef b. Süleym el-Ezdî'ydi.⁶³⁷

3.2.2.8. HZ. ALİ'NİN BASRA'YA ELÇİ GÖNDERMESİ

Kûfeliler Zîkar'a vardıktan sonra Hz. Ali, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'le aralarında dostluk bağları tesis etmek ve bunun yanında ikisine ayrılık ve ihtilafın günah olduğunu hatırlatmak amacıyla Ka'ka' b. Amr'ı Basra'ya elçi olarak göndermek üzere çağırdı.⁶³⁸

Hz. Ali Ka'ka' b. Amr'a: "Git bu iki adamı bul, tatlılığa ve cemaata davet edip tefrikaya düşmenin tehlikesinden söz et." dedi. Ka'ka' b. Amr: "Benim aranızda hükümde bulunmam söz konusu değilken onlardan gelecek haberlere ve sözlere karşı nasıl davranacaksınız?" diye sordu. Hz. Ali: "Senin emredeceğin şekilde davranırız. Eğer onlardan gelecek tekliflerde senin bir görüşün ve içtihadın olmazsa biz reyimizle içtihad eder, onlarla o istikamette konuşur ve gerektiği şekilde hadiseleri sonuçlandırırız." diye karşılık verdi. Ka'ka' b. Amr da: "Doğru söyledin." diyerek onu onayladı. Ka'ka' b. Amr daha sonra çıkıp Basra'ya gitti.⁶³⁹ Basra o zaman üç gruba ayrılmıştı. Bunlar; Hz. Ali taraftarları, Cemel Ashâbı taraftarı ve tarafsızlardı.⁶⁴⁰

Ka'ka' b. Amr ilk olarak Hz. Aişe'nin yanına gitti. Ona neden Basra'ya geldiğini sordu. Hz. Aişe Basra'ya geliş amaçlarının Müslümanlar arasındaki fitne olduğunu ve bunu ıslah etmek istediklerini söyledi.⁶⁴¹

Hz. Aişe, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in katillerin bulunup ve onlara hak ettikleri cezanın verilmesi hususunda başvurulacak bir lider olmadığını nasıl ve neye göre belirlediklerini anlamak zordur. Ayrıca liderin herhangi bir cezayı uygulama

⁶³⁷ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 129; Belâzurî, *Ensâb*, III, 32-33; Taberî, *a.g.e.*, IV, 488; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 122 (T., III, 237-238); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 448 (T., VII, 384).

⁶³⁸ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 129; Taberî, *a.g.e.*, IV, 488; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 122 (T., III, 238); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 448 (T., VII, 384).

⁶³⁹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 129-130; Taberî, *a.g.e.*, IV, 488; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 122 (T., III, 238); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 448 (T., VII, 384).

⁶⁴⁰ Şiblî, *a.g.e.*, V, 86.

⁶⁴¹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 130; Taberî, *a.g.e.*, IV, 488; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 122-123 (T., III, 238-239); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 448 (T., VII, 384).

hususunda aciz kaldığı veyahut işi ağırdan almakla itham edildiği durumda; cezanın tatbik edilmesi için insanları toplayarak onlara cezayı tatbik etme hakkını tanımak, İslâmiyet'in üzerine kurulmuş olduğu düzeni bozmaz mı? Bu hakikatı nasıl gözden kaçırdıklarını anlamak güçtür.⁶⁴²

Ka'ka' b. Amr Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in de çağrılmasını istedi. Hz. Talha ve Hz. Zübeyr de gelince Ka'ka' b. Amr: "Ben Hz. Aişe'ye buraya neden geldiğini sorduğumda Müslümanların arasını bulmaya geldiğini söyledi. Siz ne dersiniz? Tabi mi olacaksınız yoksa muhalif mi olacaksınız?" diye sordu. Hz. Talha ve Hz. Zübeyr tabi olacaklarını söylediler.⁶⁴³

Ka'ka' b. Amr bunun üzerine onlara ıslah yoluna nasıl gideceklerini sordu. Hz. Talha ve Zübeyr de Hz. Osman'ın katillerini istediklerini söylediler. Bunun yanında şayet o katiller kendi hallerine bırakılır ve onlara ilişilmezse bunun Kur'an'ı terk etmek olduğunu ifade ettiler. Ka'ka' b. Amr ikisine: "Siz Basra halkından Hz. Osman'ın katilleri olan bir sürü kimse öldürdünüz. Bugün doğruluğa herkesten daha önce sizin yönelmeniz gerekir. 600 adam öldürdünüz. 6000 kişi size karşı çıktı ve sizi terkedip gittiler. Hurkus b. Zühayr'i öldürmek istediniz ama 6000 kişi onu size karşı korudu. Eğer onları kendi hallerine terkaderseniz bu söylediğinizi de terketmiş olursunuz. Eğer onlarla çarpışacak ve sizden ayrılan bu adamlara karşı koyacak olursanız hoş karşılamadığınız bu olaylardan daha büyüğüyle karşılaşır ve nefret duyarsınız. Rabîa ve Mudar kabilelerini bu şehirlerden uzaklaştırmak isterseniz onlar size karşı toplanır, sizinle savaşır ve sizi dehşet verici bir yenilgiye uğratırlar ki aynen Hz. Osman'ın katli gibi büyük bir günahattan daha büyük bir hadiseyle karşı karşıya kalırsınız." dedi.⁶⁴⁴

Hz. Aişe bu konuşma üzerine Ka'ka' b. Amr'a görüşünün ne olduğunu sordu. Ka'ka' b. Amr: "Benim görüşüm meydana gelen bu olayların ilacı; hadiseleri ve insanları teskin etmektir. Eğer bu durum sakinleştirilirse insanların heyecanları söner

⁶⁴² Muhammed el-Hudârî Bek, "Hulefâ-i Râşidîn Devri (Tarihu'l-Umemi'l-İslâmiyye)", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, (Ed.: Hakkı Dursun Yıldız), I-XV, İstanbul, 1989, II, 237.

⁶⁴³ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 130; Taberî, *a.g.e.*, IV, 488; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 123 (T., III, 239); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 448 (T., VII, 384).

⁶⁴⁴ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 130; Taberî, *a.g.e.*, IV, 488-489; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 123 (T., III, 239); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 449 (T., VII, 384-385).

ve iş sona erer. Bize biat ederseniz bu hayra alamettir. Rahmete ve iyiliğe doğru giden bir yolun müjdesidir. Fakat buna yanaşmaz da işi daha çok büyüterek yan çizerseniz durum şerre ve kötülüğe doğru kayıp gider ki, bu hâkimiyetin ve mülkün zevali demektir. Afiyeti, sağlığı ve selameti isteyiniz ki Allah onu size ihsan etsin. Siz daha önce İslâm'ın başlangıcında olduğu gibi hayra ve iyiliğe anahtar olunuz. Ne olur belaya ve musibete başvurup da onu başımıza ve kendi başınıza sardırmayın. Vallahi benim söyleyeceklerim bundan ibarettir. Sizi bu sözlere uymaya ve hayra davet ediyorum. And olsun, bu ümmetin başına bu günlerde gelen bu müsibetlerin sonunda Allah'ın bizi daha büyük bir musibete uğratacağından korkuyorum. Başımıza gelen bu felaketler gerçekten daha önce düşünülen ve tasarlanılan şeyler değildir. Bu işler bir adamın bir başkasını öldürmesi veya ondan nefret etmesi ya da bir kabilenin bir adamı öldürüp de ondan nefret etmesine benzemez.” dedi.⁶⁴⁵

Ka'ka' b. Amr Cemel Ashâbı'na şayet Ali'ye sadakatlerini açıklarlarsa Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasının, barış, düzen ve birliğin yeniden kurulması yolunu izleneceğini söyledi. Bunun yanında Ka'ka' b. Amr onlara, Hz. Osman'ın intikamını almak için çok fazla kan döktüklerini ve bunu yaparak diğerlerinin de yakın zamanda katledilmiş kendi kabilelerinden adamların kanı için intikam çılgınlıkları atmalarına neden olabileceklerini söyledi. Kısacası onları tahmin ettiklerinden daha geniş çapta ve daha kötü şeyleri başlatmak üzere oldukları konusunda ikna etmeye çalıştı.⁶⁴⁶

Ka'ka' b. Amr'ın doğru ve tesirli konuşması üzerine⁶⁴⁷ onlar da ona hak verdiler. Şayet Hz. Ali de bu görüşlere uyar da adım atarsa bu işin sulhla neticeleneceğini ifade ettiler.⁶⁴⁸

Şunu da belirtmekte fayda vardır: Cemel Ashâbı'nın olası bir uzlaşmayı düşünmesi Ka'ka' b. Amr'ın muhakemesinden çok Basra'nın üçe bölünmesi ve Kûfelilerin çoğunun Hz. Ali'nin yanında olduğunu ilan etmesiyle olduğu ifade

⁶⁴⁵ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 130-131; Taberî, *a.g.e.*, IV, 489; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 123 (T., III, 239-240); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 449 (T., VII, 385).

⁶⁴⁶ Abbott, *a.g.e.*, 150.

⁶⁴⁷ Şiblî, *a.g.e.*, V, 87.

⁶⁴⁸ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 131; Taberî, *a.g.e.*, IV, 489; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 124 (T., III, 240); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 450 (T., VII, 385).

edilmektedir. Ayrıca Cemal Ashâbî'nin Irak'taki zayıflıklarının da farkında olduğu ve Hz. Aişe'nin yardım için birçok yere gönderdiği mektuplarına olumlu desteğin gelmemesinin de etkili olduğu belirtilmektedir.⁶⁴⁹ Bu görüşmeden iki tarafın yakın zamanda barışacakları sonucu çıksa da buna rağmen yine savaş gerçekleşmiştir.⁶⁵⁰

Ka'ka' b. Amr Basra'dan dönmeden önce Basralı bir çok Arap heyeti Hz. Ali'ye gelerek Kûfe halkının görüşlerinin ne olduğunu öğrenmek istediler. Bunun yanında kendilerinin hangi tarafa meylettiklerini de söylediler. Ayrıca sulh yapmayı daha uygun bulduklarını, çarpışmaların tehlikelerini anlatarak savaşmayı düşünmediklerini de söylediler.⁶⁵¹

Basra'dan gelen bu insanlar Kûfe halkından olup burada kendi aşiretlerinden kimselerle karşılaştıklarında onların da aynı şekilde düşündüklerini görmüş ve onları alıp Hz. Ali'nin huzuruna götürerek haberi iletiler. Hz. Ali bu gelenlerden Cerîr b. Serîş'e Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in ne düşündüklerini sordu. Cerir b. Serîş de onların durumlarını anlatarak: "Hz. Zübeyr kerhen ve zorla biat ettirildiklerini söylüyor. Hz. Talha da aynı minval üzere şiirler okuyarak bu yolda görüşünü belirtiyor." dedi.⁶⁵² Basra'dan gelen bu heyet Kûfelilerle aynı görüşte olduklarını öğrenerek geri döndüler.⁶⁵³

3.2.2.9. ELÇİ'NİN BASRA'DAN GERİ DÖNMESİ

Ka'ka' b. Amr Basra'dan dönünce Hz. Ali'ye Cemal Ashâbî'yle aralarında geçen olumlu görüşmeyi anlattı. Hz. Ali de bu habere son derece sevindi.⁶⁵⁴ Hz. Aişe de sulh niyetiyle geldiğini bir elçiyle Hz. Ali'ye bildirdi.⁶⁵⁵

Hz. Ali bu sevindirici haber üzerine kalkıp kendi taraftarlarına hutbe okudu. Hz. Ali bu hutbesinde; cahiliye döneminin kötülüğünden ve o dönemdeki mutsuzluktan, İslâmiyet'in gelmesiyle birlikte ulaşılan mutluluktan, Allah'ın

⁶⁴⁹ Abbott, *a.g.e.*, 150-151.

⁶⁵⁰ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi* 2, 309.

⁶⁵¹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 131; Taberî, *a.g.e.*, IV, 489; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 124 (T., III, 240).

⁶⁵² Taberî, *a.g.e.*, IV, 489-490; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 124 (T., III, 240).

⁶⁵³ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 124 (T., III, 240).

⁶⁵⁴ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 131; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 124 (T., III, 240); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 450 (T., VII, 385).

⁶⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 124 (T., III, 240); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 450 (T., VII, 385).

Müslümanlara bahşettiği nimetlerden bahsetti. Devamında Hz. Peygamber'den sonra hilafet ve cemaatle nasıl bir nimete erdiklerini, Hz. Peygamber'den sonra gelen Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in halifeliği döneminde de aynı mutluluğun sürdüğünü belirtti. Fakat buna rağmen Allah'ın insanlara verdiği bu üstünlükleri kıskanan ve dünyayı talep eden kötü niyetli bir grubun çıkıpta bu olaya sebebiyet verdiğinden bahsetti. Ayrıca bu tarz insanların İslâmiyet'i tekrar gerisin geriye çevirmek istediklerini ifade etti. Daha sonra sözlerini: "Allah, mutlaka arzu ettiğini ortaya koyar ve dilediğini yapar. Haberinizi olsun ki ben yarın çıkıp gidiyorum. Siz de bana uyup çıkıp buradan gidin. Hz. Osman'ın şehit edilmesine sebep olanlar yola çıkmasınlar." diyerek hutbesini tamamladı.⁶⁵⁶ Ancak bu sulhu hoş karşılayanlar olduğu gibi bundan hiç memnun olmayanlar da vardı.⁶⁵⁷

Korkmaz, Seyf'in bu rivayetini kurgu olarak değerlendirmekte ve çelişkili gördüğü noktaları şu şekilde dile getirmektedir: "Seyf b. Ömer'in bu anlattıklarının değerlendirecek olursak; Seyf b. Ömer başlangıçta iki tarafı uzlaştırma görevini Ka'ka' b. Amr'a yükler. Ancak ortam anlaşma yapmaya pek müsait değildir. Çünkü Cemel Ashâbı Hz. Ali taraftarlarından Hukeym b. Cebele ve askerlerinden 600 kişiyi öldürmüşlerdir. Birinci Cemel olarak nitelenen bu çatışmaların ardından iki tarafın kolay kolay birbiriyle uzlaşacağını düşünmek oldukça zordur. Üstelik Seyf b. Ömer'in tasvir ettiği gibi liderlerin anlaşması varsayılsa bile taraflar arasındaki savaş hemen başlamamıştır. Savaşılmadan üç gün beklenmiştir. Bu süre ise Sebeiiyye'nin komplo hazırladığı dönem değil, Hz. Ali'nin karşı tarafa teslim olmaları için verdiği süredir." Bunun yanında Korkmaz: "Aynı şekilde liderleri anlaştığı halde ve geri dönüp gitmeye karar vermiş olmalarına rağmen askerlerinin liderlerini dinlemeden orada kalmaları da kabul edilecek bir açıklama olmamalıdır. Bir savaş ortamında bile her iki tarafla arası iyi olduğu ve uzlaştırmaya çalıştığı iddia edilen Ka'ka' b. Amr'ın arabuluculuk yaptığı haberi kabul edilecek gibi değildir."⁶⁵⁸ diyor.

⁶⁵⁶ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 131; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 124 (T., III, 240-241); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 450-451 (T., VII, 385).

⁶⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 124 (T., III, 240).

⁶⁵⁸ Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, 57.

Gölpınarlı da bu rivayeti uydurma olarak değerlendirmektedir. Onun değerlendirmesine göre; Ka'ka' b. Amr Seyf b. Ömer'in uydurduğu kişilerden biridir.⁶⁵⁹

Bu konuda Azimli bir adım daha ileri giderek şunları ifade etmektedir: Onun değerlendirmesine göre; "Seyf b. Ömer'in uydurmalarından biri de savaş öncesi Hz. Ali'nin elçisi olarak Hz. Aişe'nin yanına gidip görüşmeler yaptığı aktarılan Ka'ka' b. Amr'dır. Böyle bir şahıs gerçek anlamda hiç yaşamamıştır. Bu şahıs tamamen Seyf b. Ömer'in ürettiği ve rivayetlerle konuşturduğu biridir. Ancak böyle bir hayali şahsın yaptığı hayali barış görüşmeleri Sünnî algı açısından çok değerlidir. Seyf b. Ömer'in ürettiği kişiler Ka'ka' b. Amr ile sınırlı değildir. Onun rivayetlerde hayalen ürettiği ve konuşturduğu hiç yaşamamış şahısların sayısı 150'yi, hiç olmamış şehirlerin sayısı ise 13'ü bulur."⁶⁶⁰

Ancak Kelpetin bu rivayeti farklı değerlendirmektedir. Ona göre; Seyf b. Ömer dışında başka kaynaklar Ka'ka' b. Amr'ın barış görüşmeleri için Basra'ya gittiğini aktarmasalar dahi yine de bu rivayet makul gözükmemektedir. Çünkü Müslüman komutanlar bir yeri fethetmeden önce mutlaka barış görüşmeleri yaparlardı. Daha sonra gerektiğinde son çare olarak savaşarlardı. Dolayısıyla Hz. Ali'nin de böyle hareket ettiği ve savaşı en son tercih olarak düşündüğü muhakkaktır.⁶⁶¹

3.2.2.10. BARIŞ İHTİMALİNE KARŞI FİTNE GİRİŞİMİ

Hız. Osman'ın şehit edilmesinden sonra ortaya çıkan kaosu sona erdirecek olan sulh girişimleri ve⁶⁶² Hız. Ali'nin olumlu konuşması Hız. Osman'ın şehit edilmesinde aktif rol alan asileri endişelendirdi.⁶⁶³ Hız. Ali'nin askerleri arasında samimi bir barış girişiminden korkmak için haklı nedenleri olan bir grup vardı. Bunlar doğrudan veya dolaylı olarak Hız. Osman'ın şehit edilmesine karışmış kişilerdi.⁶⁶⁴

⁶⁵⁹ Gölpınarlı, *a.g.e.*, 106-107.

⁶⁶⁰ Azimli, *Hız. Ali*, 86.

⁶⁶¹ Kelpetin, *Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi Tarihi*, 302-303.

⁶⁶² Kocaişık, *a.g.e.*, 44.

⁶⁶³ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 124 (T., III, 241).

⁶⁶⁴ Abbott, *a.g.e.*, 152.

Albâ' b. Heysem, Adiyy b. Hâtem, Salim b. Sa'lebe el-Kaysî, Şûreyh b. Evfâ, İbn Sebe, Hâlid b. Mülcem ve Mâlik b. Eşter gibilerin başkanlığında yaklaşık 2500 kişi bir araya toplandı.⁶⁶⁵ Bunların arasında tek bir sahâbenin olmadığı rivayet edilir.⁶⁶⁶

Bu grubun yaptığı istişare sonucu ortaya çıkan genel kanaat: “Hz. Ali Allah'ın kitabını en iyi kavrayan ve en iyi bilen bir kimse olduğu için Hz. Osman'ın katillerini er ya da geç yakalayıp Allah'ın emrini uygulayacak ve bu konuda titiz davranacak insandır. Hz. Ali her ne kadar bu şekilde konuşuyor olsa da Hz. Osman'ın katillerinden nefret ettiği kadar da hiç kimseden nefret etmiyor. Hz. Talha ve Hz. Zübeyr kendi yanlarındaki kalabalığa bakıp da Hz. Ali'nin yanında bulunanların azlığını görürlerse bunlar birbirlerine düşebilirler. Aslında bütün kavim bizi ele geçirmek istiyor. Sayımız az, onlarınki ise çoktur, ne yapabiliriz?” şeklinde oldu.⁶⁶⁷

Bu istişareden sonra Mâlik b. Eşter: “Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in hakkımızda neler düşündüğünü öğrendik. Ancak Hz. Ali'nin ne düşündüğünü bu güne kadar öğrenemediğimiz gibi diğer insanlardan da kimlerin bize karşı neler düşündüğünü bilmiyoruz. Bunlar eğer aralarında birlik sağlarsa bizim kanımızı akıtmak üzere de anlaşabilirler. Geliniz Hz. Ali'yi de Hz. Osman gibi öldürelim. O zaman öyle bir fitne kopar ki bu fitneyi durdurmak için bizim her dediğimize razı olurlar.” diyerek görüşünü ifade etti.⁶⁶⁸ Bunun üzerine İbn Sebe: “Bu görüşün ne kadar kötü bir görüş! Siz Hz. Osman'ı öldürenler şu Zîkar'da iki bin veya altı yüz kişi civarındasınız. Hz. Talha ve adamları ise sizi öldürmek için sürekli fırsat kollayan ve bu işe gayet hevesli olan beş bin kişiden meydana gelmektedir.” dedi.⁶⁶⁹

Korkmaz, Seyf b. Ömer'in bu rivayetine itiraz etmektedir. Ona göre: “Seyf b. Ömer'in rivayetine göre Hz. Ali'nin öldürülmesini teklif eden Mâlik b. Eşter Hz.

⁶⁶⁵ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 132; Taberî, *a.g.e.*, IV, 493; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 125 (T., III, 241); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 452 (T., VII, 386).

⁶⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 125 (T., III, 241); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 452 (T., VII, 386).

⁶⁶⁷ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 132; Taberî, *a.g.e.*, IV, 493; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 125 (T., III, 241); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 452 (T., VII, 386).

⁶⁶⁸ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 132; Taberî, *a.g.e.*, IV, 493; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 125 (T., III, 241); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 452 (T., VII, 386).

⁶⁶⁹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 132; Taberî, *a.g.e.*, IV, 494; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 125 (T., III, 241); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 452 (T., VII, 386).

Ali'nin sağ kolu ve ordu içinde Hz. Ali'den sonraki ikinci isimdir. Hayatı boyunca Hz. Ali'nin saflarından ayrılmamıştır. Hz. Muâviye tarafından Hz. Ali'nin iki kolundan birisi olarak görülmüş ve zehirlenerek öldürülmüştür. Böyle birisinin bir Yahudinin etkisinde kalarak Seyf'in iddia ettiği gibi o sözleri söylemiş olması ve Hz. Ali'yi arkadan vurmaya planladığını söylemek doğrusu mümkün değildir.”⁶⁷⁰

Benzer bir değerlendirmeye göre; Mâlik b. Eşter'in Hz. Ali'ye olan sadakatini hesaba katıldığında ve İbn Sebe ile ilgili yeni çalışmalar göz önüne alındığında böyle bir toplantının olduğunu kabul etmek mümkün değildir.⁶⁷¹

Albâ' b. Heysem kalkıp: “Gelin onları kendi hallerine bırakıp gidelim. Eğer Hz. Ali'nin yanındakiler zayıflayacak olurlarsa düşmanları onlara karşı galip gelirler. Eğer çok olurlarsa sizin aleyhimize anlaşma yapabilirler. Onları kendi hallerine bırakalım ve gelin uzak şehirlerden birine gidip orada yerleşelim. İyice güçleninceye kadar da bu insanlardan uzak duralım.” fikrini öne sürdü.⁶⁷² Ancak İbn Sebe tekrar söze karışıp: “Senin görüşün de ne kadar kötü bir görüş! Vallahi herkes bizim ayrı bir grup olup gitmemizden dolayı sevinir. Eğer biz bu iyi ve her türlü kötülükten uzak olan insanlarla bir arada olursak mesele yok. Eğer ayrılıp da kendi başımıza bir grup olursak nerede bulunursak bulunalım vallahi insanlar bizi doğrarlar.” dedi.⁶⁷³

Adiyy b. Hâtem: “Allah'a yemin olsun ki, bütün bu söylenenleri tam olarak ne beğendim ne de reddettim. Ancak bu konuşmalar esnasında Hz. Ali'nin öldürülmesi konusunda tereddüt gösterenlerin tereddüdünü beğendim. Burada yapılacak tek şey varsa o da bu insanları birbirine düşürmektir. Bizim bu konuda yapacağımız şey ise atlarımızı ve silahlarımızı kullanmamızdır. Eğer sizler ileriye atılırsanız biz de ileriye atılırız. Eğer duracak olursanız biz de dururuz.” dedi. Adiyy b. Hâtem'in bu sözlerini İbn Sebe olumlu karşıladı.⁶⁷⁴

⁶⁷⁰ Korkmaz, *Tarihin Tahriği İbn Sebe Meselesi*, 58.

⁶⁷¹ Günel, *a.g.e.*, 106.

⁶⁷² Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 132; Taberî, *a.g.e.*, IV, 494; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 125 (T., III, 241-242); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 452 (T., VII, 386).

⁶⁷³ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 132; Taberî, *a.g.e.*, IV, 494; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 125 (T., III, 241-242); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 452 (T., VII, 386).

⁶⁷⁴ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 132; Taberî, *a.g.e.*, IV, 494; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 125 (T., III, 242).

Korkmaz, Seyf'in bu rivayetine itiraz etmektedir. Ona göre: "Adiyy b. Hâtem eski bir Hristiyan olarak 9/630 yılında Müslüman olmuş, Ridde döneminde kabilesinin irtidatını önlemiştir. Hz. Osman döneminde basit de olsa görev almış ancak halifeye muhalif olmuş, onun katline iştirak etmiştir. Cemel Vak'ası'nda Hz. Ali safında savaşmış, Sıffin'de ise Hz. Ali'nin elçiliğini ve sancaktarlığını yapmış birisidir. Böyle birisinin de iki taraf aleyhine gizli planlar yaptığını düşünmek zordur."⁶⁷⁵

Sâlim b. Sa'lebe: "Dünyayı arzu edenler edebilir fakat ben istemiyorum. Vallahi yarın onlarla karşılaşsam mutlaka çarpışacak ve onlardan da asla geri kalmayacağım. Allah'a yemin ederim ki, sizler ister istemez ve er ya da geç kılıçla karşı karşıya kalacaksınız. Onun için bu kılıçtan ayrı durmayınız." dedi. İbn Sebe Sâlim b. Sa'lebe'in bu sözlerine olumlu yaklaştı.⁶⁷⁶

Şureyh b. Evfâ: "İşlerimizi çabuk turalım. Buradan çıkarılıp sürgün edilmeden önce çabuk davranalım ve bir an evvel yapmamız gereken işimizi de kesinlikle ertelemeyelim. Geriye bırakmamız gereken bir işi de acele ile yapmayalım. Biz insanların nazarında en şerli ve kötü bir noktadayız. Vallahi bu iki grup çarpışmazlarsa sonunda bize karşı nasıl davranacaklar bilemiyorum." dedi.⁶⁷⁷

Korkmaz, Seyf b. Ömer'in bu rivayetine itiraz etmektedir. Ona göre: "Şureyh b. Evfâ Sıffin'de Hz. Ali'nin saflarına katılmış daha sonra Haricîlere katılarak ona karşı gelmiştir. Bunun dışında ve rivayette adı geçen isimler bilinen ve tanınan isimler değildir."⁶⁷⁸

İbn Sebe bu sözler üzerine: "Sizin üstün olmanız ve bu işten sıyrılmanız her iki grubun çarpışmasıyla mümkündür. Eğer onlar yarın birbirlerine düşerlerse siz aralarından yavaşça çekilip çıkınız ve onlara herhangi bir şekilde yardım konusunda da söz vermeyiniz. Siz kimin yanında olursanız onun savaştan vazgeçmesi mutlaka kaçınılmazdır. Burada yapılacak tek şey; Hz. Ali'yi Hz. Talha ve Hz. Zübeyr ile çarpıştırıp onları birbirine düşürmektir. O zaman Hz. Ali, Hz. Talha, Hz. Zübeyr ve

⁶⁷⁵ Korkmaz, *Tarihin Tahriği İbn Sebe Meselesi*, 58.

⁶⁷⁶ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 133; Taberî, *a.g.e.*, IV, 494; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 125 (T., III, 242).

⁶⁷⁷ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 133; Taberî, *a.g.e.*, IV, 494; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 125 (T., III, 242).

⁶⁷⁸ Korkmaz, *Tarihin Tahriği İbn Sebe Meselesi*, 58.

onların görüşünde olanlar birbirleriyle uğraşıp dururlar. İşte o arada siz neticeyi görün ve hiç kimse farkına varmadan siz de çekip gidin.” diyerek kendi görüşünü dile getirdi.⁶⁷⁹ Bu konuşmalardan sonra toplanan grup dağıldı.⁶⁸⁰

Hız. Ali, Hız. Talha ve Hız. Zübeyr anlaşmanın eşiğindeyken iki taraf arasında savaşın patlak vermesinin gerçek nedeni kaynakların çoğunda ihmal edilmektedir. Bununla birlikte bazı kaynaklar, bu olayın bütün sorumluluğunu hiçbir şeyden kuşkulananmayan Basralılara beklenmedik bir anda saldıran İbn Sebe grubuna yüklemektedirler.⁶⁸¹

Korkmaz’a göre: “Seyf b. Ömer’in İbn Sebe’nin kimliği ile ilgili anlattığı ilginç bir rivayet daha vardır ki, kendi rivayetleri içinde çelişkisini göstermektedir. Bu rivayete göre; İbn Sebe Abdulkays kabilesinin kollarından Benû Amûr’un lideridir.⁶⁸² Oysa yine bizzat Seyf b. Ömer’e göre; İbn Sebe Yemenli bir Yahudi’dir. Söz konusu rivayetteki İbn Sebe ya da Abdullah b. Sevda’nın Abdulkays kabilesinden olması iddiası kabul edilemeyecek bir noktadır. Çünkü kabile bağlarının son derece güçlü olduğu Arap toplumunda daha üç yıl önce Müslüman olmuş Yemenli bir Yahudi’nin Abdulkays kabilesinden Benî Amûr’a riyaset etmesi oldukça zordur.”⁶⁸³

Gölpınarlı da bu rivayeti uydurma olarak değerlendirmektedir. Onun değerlendirmesine göre; İbn Sebe Seyf b. Ömer’in uydurduğu kişilerden biridir.⁶⁸⁴

3.2.2.11. Hız. ALİ’NİN BASRA’YA GİTMESİ VE BARIŞ PLANI

Hız. Ali sonraki gün sabahleyin ya da başka rivayete göre; öğleye doğru yanındakilerle birlikte yola çıktı. Hız. Ali Abdülkays kabilesinin bulunduğu yere

⁶⁷⁹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 133; Taberî, *a.g.e.*, IV, 494; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 125 (T., III, 242). İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 452 (T., VII, 386).

⁶⁸⁰ Taberî, *a.g.e.*, IV, 494; İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 452 (T., VII, 386).

⁶⁸¹ Abbott, *a.g.e.*, 152.

⁶⁸² Kelpetin, İbn Sebe’nin Abdülkays kabilesinin mensubu olarak ifade edilmesini, Seyf b. Ömer’in rivayetinde eleştirilebilecek noktalardan biri olarak değerlendirmektedir. Bkz. Kelpetin, *Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi Tarihi*, 306.

⁶⁸³ Korkmaz, *Tarihin Tahriî İbn Sebe Meselesi*, 58.

⁶⁸⁴ Gölpınarlı, *a.g.e.*, 107.

varınca onlar da onun safına katıldılar.⁶⁸⁵ Zâviye⁶⁸⁶ denilen yere varıncaya kadar yola devam ettiler. Hz. Ali oradan da Basra'ya doğru hareket etti. Bu arada Cemel Ashâbı da Hz. Ali'yi karşılamak için el-Ferdâ denilen yerden hareket etti.⁶⁸⁷

Hz. Ali ile Cemel Ashâbı Ubeydullah b. Ziyad'ın köşkünün yanında karşılaştılar. Her iki taraf ayrı ayrı yerlerde konakladılar.⁶⁸⁸ Bu sırada Şakîk b. Sevr Amr b. Merhum el-Abdî'ye Hz. Ali'ye katılması için haber gönderdi. O da kendisine tabi olanlarla birlikte gelip Hz. Ali'nin askerlerine katıldı. Ayrıca Abdülkays ve Bekr b. Vâil kabilelerinden de bazı askerler gelip Hz. Ali'nin askerlerine katıldılar.⁶⁸⁹

Cemâziyelâhir 36/Aralık 656 ayının ortalarına doğru karşılaşan iki ordu üç gün boyunca aralarında hiçbir çarpışma olmadan orada beklediler. Bu arada iki taraf arasında haberleşme ve yazışma devam ediyordu.⁶⁹⁰ Hz. Ali onlara haber gönderip konuşmak istediğini söyledi.⁶⁹¹

Başka bir rivayete göre; Hz. Ali üç gün Basralılara elçi gönderdi. Elçiler, onları Hz. Ali'ye itaat etmeye ve Hz. Ali'nin yanındaki topluluğa katılmaya davet ettiler ancak olumlu bir cevap alamadılar.⁶⁹² Muhtemelen Basra'yı ele geçiren Cemel Ashâbı'nın sayıca Hz. Ali taraftarından fazla olmasının verdiği özgüvenle halifenin yenileceğini düşünüyorlardı ve bundan dolayı onun teklifini kabul etmediler.⁶⁹³ Bu yüzden olsa gerek ki, onlar Hz. Osman'ın intikamının alınmasının yanında Hz.

⁶⁸⁵ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 133; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 126 (T., III, 242); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 452 (T., VII, 386).

⁶⁸⁶ Zâviye, Dicle Nehri'nin kıyısında olup Vâsıt ile Basra arasında bulunan bir köydür. Henîe diye de ifade edilmektedir. Bkz. Yakût el-Hamevî, *a.g.e.*, III, 128. Ayrıca Zâviye, Tuffu'l-Basra bölgesi olarak da bilinmektedir. Bkz. Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, 181 (T., 226).

⁶⁸⁷ Taberî, *a.g.e.*, IV, 501; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 126 (T., III, 242); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 452 (T., VII, 386).

⁶⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 126 (T., III, 242); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 452 (T., VII, 386-387).

⁶⁸⁹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 126 (T., III, 243).

⁶⁹⁰ Taberî, *a.g.e.*, IV, 501; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 126 (T., III, 243); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 452 (T., VII, 387).

⁶⁹¹ Ya'kûbî, *a.g.e.*, II, 182; Taberî, *a.g.e.*, IV, 501; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 126 (T., III, 243); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 452 (T., VII, 387).

⁶⁹² Dineverî, *a.g.e.*, 211 (T., 199).

⁶⁹³ Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 283.

Ali'nin halifelikten ayrılmasını ve halifenin şûra tarafından seçilmesini istiyorlardı.⁶⁹⁴

Hız. Ali orada konakladığı sırada Ebû el-Cerbâ' Hız. Zübeyr'e: "Hız. Ali'nin adamları henüz gelip katılmadan üzerine bin atlı göndersen iyi olur." diye öneride bulundu. Hız. Zübeyr de: "Biz savaşın neticelerini ve ortamını çok iyi biliriz. Onlar bizim davamızın adamlarıdır. Bu iş şimdiye kadar hiç düşünülmemiş ve olmamış bir şeydir. Bu günde meydana gelecek olaylardan sonra Allah'a özürle gidecek olan kimsenin kıyamet gününde özü kopar gider. Onların bize gelen heyetleri bizden ayrıldığı zaman sulh akdetmek üzere ayrılmışlardı. Ben de aynı şekilde sulhun meydana gelmesini ve bunun sulh ile neticelenmesini arzu ediyorum. Sabrediniz! Sizin için müjdelersun." diyerek önerisine karşı çıktı.⁶⁹⁵

Sabra b. Şeymân da daha sonra Hız. Talha ve Hız. Zübeyr'e giderek: "Şu adama karşı fırsat kollayınız. Asıl isabetli olan savaşa girişmektir." dedi. Hız. Talha ve Hız. Zübeyr: "Aramızda meydana gelen bu ihtilaflar daha önce hiç meydana gelmedi ki bu hususta Allah Kur'an'da bir hüküm zikretsin veya Hız. Peygamber'in bir sünneti olsun. Aramızda bazıları bu işin kesinlikle kurcalanmamasını ve bir an önce kapatılmasını istediler. Bu kimseler Hız. Ali ve yanındaki kimselerdir. Bizler de şunları söyledik: 'Bu sulhu terk etmememiz ve bunu geciktirmememiz gerekir.' Bunun üzerine Hız. Ali de: 'Bu adamları terk edip gitmek bir kötülüktür. Fakat daha büyük bir kötülükten hayırlı bir davranıştır.' diye söylemiş bulunmaktadır ve bu durumun hayırlı olduğu bizce de görülüyor. Müslümanların üzerine inen ahkâm ise onların genellikle haklarını koruyan hükümlerdir." diye karşılık verdiler.⁶⁹⁶

Hız. Ali tarafında olan Kâ'b b. Sûr (Süver) de: "Ey topluluk! Karşınızdaki topluluktan şu ilişkiyi kesiveriniz." dedi. Ona da benzer cevap verdiler.⁶⁹⁷

Hız. Ali kalkıp yanındakilere hitapta bulunacağı sırada A'var b. Benân el-Minkarî buraya neden geldiklerini sordu. Hız. Ali de ona: "Buraya gelişimizin sebebi sulh akdetmek ve bu yanan ateşi söndürmektir. Umulur ki, Allah bu ümmeti bir araya

⁶⁹⁴ Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 283-284. Bilgi için bkz. Belâzurî, *Ensâb*, III, 35.

⁶⁹⁵ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 133; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 126 (T., III, 243).

⁶⁹⁶ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 133-134; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 126 (T., III, 243).

⁶⁹⁷ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 134; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 126 (T., III, 243).

getirir, aralarındaki ihtilafları ortadan kaldırır ve bizim buraya gelişimizle Müslümanlar arasında meydana gelecek bir savaş önlenmiş olur.” diye cevap verdi. A’var b. Benân el-Münkarî: “Şayet onlar bizim bu isteklerimizi kabul etmezlerse ne yaparız?” deyince Hz. Ali: “Onlar bizi terkettiği müddetçe biz de onları kendi başlarına bırakırız.” diye karşılık verdi. A’var b. Benân el-Münkarî: “Peki, yine onlar bizim yakamızı bırakmazsa ne yaparız?” diye sorunca da Hz. Ali: “Onları kendimizden uzaklaştırmaya çalışırız.” dedi. Bunun üzerine A’var b. Benân el-Münkarî Hz. Ali’ye: “Peki onların yapacakları kötü davranışlara aynısıyla mukabele edilecek mi?” dedi. Hz. Ali: “Evet.” diye karşılık verdi.⁶⁹⁸

Ebû Seleme ed-De’lânî kalkıp Hz. Ali’ye: “Eğer bu adamlar Hz. Osman’ın kanını istemekte gerçekten samimi iseler bu hususta delilleri var mıdır?” diye sordu. Hz. Ali: “Evet, vardır.” diye karşılık verdi. Ebû Seleme ed-De’lânî: “Peki, bu kanı aramakta gecikme konusunda kendin için bir delil var mıdır?” dedi. Hz. Ali: “Evet, vardır. Eğer bir şeye bir anda ulaşmak mümkün değilse onu tehir etmek daha faydalıdır.” diye karşılık verdi. Bunun üzerine Ebû Seleme ed-De’lânî: “Eğer biz ve onlar yarın karşı karşıya gelir çarpışırsak kıyametteki durumumuz ne olacaktır?” diye sorunca Hz. Ali: “Bizden ve onlardan kalbi Allah’a safça bağlı olan bir kimsenin öldürülüp de Allah tarafından cennete konulmasını temenni ederim.” diye cevap verdi.⁶⁹⁹

Hz. Ali bu karşılıklı konuşmalardan sonra yanındakilere: “Ey Müslümanlar! Karşımızda bulunan bu Müslümanlar için dillerinizi, ellerinizi tutun. Sakın bu konuda bizden ileri gitmeyin. Çünkü yarın kıyamet gününde bugün düşmanlığı başlatanlar dava edilecek.” diye uyarıda bulundu.⁷⁰⁰

Hz. Ali daha sonra karşıdaki gruba Hükeym b. Seleme ve Mâlik b. Habîb’i göndererek: “Eğer siz Ka’ka’ b. Amr ile konuştuğunuz gibi aynı fikirlerinizi

⁶⁹⁸ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 134; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 126 (T., III, 243-244); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 453 (T., VII, 387).

⁶⁹⁹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 134; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 127 (T., III, 244); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 453 (T., VII, 387).

⁷⁰⁰ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 134-135; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 127 (T., III, 244); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 453 (T., VII, 387).

koruyorsanız biz dönüpte durumu görüşünceye kadar sakın herhangi bir harekete girişmeyesiniz.” diye uyarıda bulundu.⁷⁰¹

Ahnef b. Kays 6000 okçusuyla Hz. Ali’nin saflarına katıldı. Hz. Ali’ye: “İstersen seninle omuz omuza savaşırım. İstersen de 10000 kılıçlı adamı savaş alanından uzaklaştırırım.” dedi. Hz. Ali de ona: “Sen 10000 kılıçlı adamı savaş alanından uzaklaştır. Bize ilişmesinler.” dedi. Ahnef b. Kays da adamlarıyla oradan ayrıldı.⁷⁰²

3.3. CEMEL VAK’ASI’NIN MEYDANA GELMESİ

Cemel Vak’ası sahâbenin ilk olarak karşı karşıya gelip çarpıştıkları büyük bir olay olarak değerlendirilmektedir. Bu olayda Hz. Peygamber’in eşi Hz. Aişe ile Hz. Peygamber’in hem damadı hem de kuzeni Hz. Ali iki orduya liderlik etmişlerdir. Bunun yanında Hz. Peygamber’in en yakın arkadaşları Hz. Talha ve Hz. Zübeyr bir tarafta savaşırken öte yandan Mekke döneminin ağır işkencelerini çeken Ammâr b. Yâsir gibi Hz. Peygamber’e yakın sahâbe de öte tarafta yer almıştır. Muhammed b. Ebû Bekir Hz. Ali tarafından yer alırken ablası ve Cemel Ashâbı’nın lideri konumundaki Hz. Aişe ve yine onun yanında yer alan diğer kardeşi Abdurrahman b. Ebû Bekir de öte tarafta yer almıştır. Bir de gönüllü Hz. Ali’den yana olan ancak babası Hz. Talha’nın ısrarı sonucu Cemel Ashâbı tarafında yer almak zorunda kalan ve savaşta öldürülen Muhammed b. Talha gibi durumu daha dramatik kimseler de bu olayda savaşmıştır.⁷⁰³ Aynı şekilde Basralılar ve Kûfeliler de ikiye bölünmüş durumdaydı.⁷⁰⁴

⁷⁰¹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 135; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 127 (T., III, 244).

⁷⁰² Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 135; Belâzurî, *Ensâb*, III, 34; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 127 (T., III, 245-246); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 454 (T., VII, 388).

⁷⁰³ Azimli, *Hz. Ali*, 97. İbn Sa’d’da geçen bilgiye göre; Hz. Ali Sıffin Savaşı’ndan sonra gece ölüler arasında gezerken Muhammed b. Talha’yı öldürülmüş olarak görünce oğluna: “Ey Hasan! Kâbe’nin rabbine yemin ederim ki, gördüğün gibi Seccâd öldürülmüştür. Babası onu bu işe yönlendirdi. Şayet babasına saygısı olmasaydı, takvası ve faziletinden dolayı Muhammed b. Talha buraya gelmezdi.” demiştir. Bkz. İbn Sa’d, *a.g.e.*, VII, 59 (T., VII, 57).

⁷⁰⁴ Günal, *a.g.e.*, 107.

3.3.1. HZ. ALİ'NİN HZ. TALHA VE HZ. ZÜBEYR'LE GÖRÜŞMESİ

Hız. Ali de Cemel Ashâbı da her ne kadar savaşmak niyetinde olmasalar da⁷⁰⁵ Basra yakınlarında Zâviye denilen yerde⁷⁰⁶ karşı karşıya geldiler.⁷⁰⁷ Savaş kaçınılmaz olunca tüm iyi niyetlere rağmen Mekke ve Medine'den gelen iki ordu da kılıcın hakemliğine razı olmuşlardı.⁷⁰⁸ İki grup karşılaşıncı Hız. Zübeyr atının üstünde elindeki kılıcıyla meydana çıktı. Hız. Ali'ye: "Bu gelen Zübeyr'dir." denilince o da, Hız. Zübeyr için: "Vallahi o, kendisine Allah'ın emirleri hatırlatıldığı zaman ilk olarak uyacak iki adamdan biridir." dedi. Hız. Zübeyr'in ardından Hız. Talha da meydana çıktı.⁷⁰⁹

Savaşın kaçınılmaz olduğunu anlayan Hız. Ali,⁷¹⁰ her ikisinin yanına gitti. Hız. Ali'yle Hız. Talha ve Hız. Zübeyr birbirlerine o kadar yaklaştılar ki kimin atının kime ait olduğu fark edilemez oldu. Hız. Ali her ikisine: "And olsun sizler silah, at ve bir sürü asker hazırladınız. Eğer bunu yaparken Allah'a karşı sunacak bir özrünüz varsa bile yine de Allah'tan korkun."⁷¹¹ dedikten sonra: "*Bir topluluk diğer bir topluluktan daha (güçlü ve) çoktur diye yeminlerinizi aranızda bir hile ve fesat sebebi yaparak, ipliğini iyice eğirip büktükten sonra (tekrar) çözüp bozan kadın gibi olmayın. Allah, bununla sizi ancak imtihan eder. Hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyleri kıyamet günü size elbette açıklayacaktır.*"⁷¹² ayetini okudu ve: "Ben ikinizin de dinde kardeşi değil miyim? Sizin benim kanımı, benim de sizin kanınızı haram kılmamız gerekmez mi? Kanımın akıtılmasını helal kılacak herhangi bir olay meydana geldi mi?" diye sordu.⁷¹³

⁷⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 128 (T., III, 246).

⁷⁰⁶ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, 181 (T., 226).

⁷⁰⁷ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 128 (T., III, 246).

⁷⁰⁸ Günal, *a.g.e.*, 107.

⁷⁰⁹ Taberî, *a.g.e.*, IV, 501; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 128 (T., III, 246).

⁷¹⁰ Günal, *a.g.e.*, 108.

⁷¹¹ Taberî, *a.g.e.*, IV, 501; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 128 (T., III, 246); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 457 (T., VII, 389-390).

⁷¹² Nahl, 16/92.

⁷¹³ Taberî, *a.g.e.*, IV, 501; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 128 (T., III, 246); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 457 (T., VII, 390).

Hız. Talha: “Sen insanları Hız. Osman’a karşı kıskırttın.” diye karşılık verdi. Hız. Ali de: “*O gün Allah, onlara kesinleşmiş cezalarını tastamam verecek ve onlar Allah’ın apaçık bir gerçek olduğunu bileceklerdir.*”⁷¹⁴ ayetini okuyarak: “Ey Talha! Hız. Osman’ın kanını talep ediyorsun değil mi? Allah, Hız. Osman’ı şehit edenlere lanet etsin!”⁷¹⁵ Ey Talha! Sen Hız. Peygamber’in eşini yanına alıp onu kendine kalkan olarak kullanıyorsun da kendi eşini evde saklıyorsun değil mi? Sen bana biat etmemiş miydin?” dedi. Hız. Talha: “Sana biat ettiğimde kılıçlar boynumun üzerinde tutulmuştu.” diye cevap verdi.⁷¹⁶

Hız. Ali Hız. Zübeyr’e dönerek: “Ey Zübeyr! Senin buraya kadar gelmene sebep olan şey nedir?” diye sordu. Hız. Zübeyr: “Buraya gelmeme sebep olan sensin. Ben seni bu halifelik görevine ehil görmüyorum. Üstelik bu konuda bizden daha hak sahibi bir kimse de değilsin.” diye karşılık verdi.⁷¹⁷

Hız. Ali bunun üzerine Hız. Zübeyr’e: “Ben Hız. Osman’dan sonra bu işe ehil değil miyim? Biz seni Abdülmuttalib’in evlatlarından sayarken senin şu kötü huylu oğlun çıkıp aramıza tefrika soktu.”⁷¹⁸ Hatırlıyor musun bir gün Hız. Peygamberle birlikte Benû Ganem’den geçtiğimiz sırada Hız. Peygamber bana bakıp tebessüm etti ve ben de ona bakıp tebessüm ettim. Sen de Hız. Peygamber’e: ‘Ebû Tâlib’in oğlu niye bu kibrini bırakmış değil?’ dediğinde Hız. Peygamber sana: ‘Ebû Tâlib’in oğlunda kibir yoktur ve bir gün sen onunla haksız yere çarpışmış olacaksın.’ demedi mi?” diyerek hatırlatmada bulundu. Bunun üzerine Hız. Zübeyr: “Vallahi doğrudur! Şu anda Hız. Peygamber’in söylediklerini hatırladım. Eğer bunları daha önce hatırlamış olsaydım kesinlikle buraya gelmezdim. Bundan sonra da ebediye sana karşı savaşmayacağım.” dedi.⁷¹⁹

⁷¹⁴ Nûr, 24/25.

⁷¹⁵ Ya’kûbî, *a.g.e.*, II, 182; Taberî, *a.g.e.*, IV, 501-502; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 128 (T., III, 246); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 457 (T., VII, 390).

⁷¹⁶ Taberî, *a.g.e.*, IV, 502; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 128 (T., III, 246); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 457 (T., VII, 390).

⁷¹⁷ Taberî, *a.g.e.*, IV, 502; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 128 (T., III, 246).

⁷¹⁸ Çelebi’ye göre; Cemel Vak’ası’nın tek sorumlusu, şahsi isteklerinden dolayı Abdullah b. Zübeyr’dir. Hız. Aişe ise; hem yeğenin etkisinde kalarak hem de şahsi kırgınlıkları dolayısıyla bu işe müdahil olmuştur. Bkz. Çelebi, *Örnek Halifeler Dönemi*, 76-78, 83-84.

⁷¹⁹ Taberî, *a.g.e.*, IV, 502, 508-509; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 128 (T., III, 246-247); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 457-458 (T., VII, 390).

Görüldüğü gibi Hz. Ali Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in kendisine biat ettikleri halde sonra bunu bozacak bir olay meydana gelmeden, güç elde edeceklerini anladıklarında biati bozduklarını dile getirmiştir.⁷²⁰ Hz. Ali bunu; "... *İpliğini iyice eğirip büktükten sonra (tekrar) çözüp bozan kadın gibi olmayın...*"⁷²¹ ayetiyle ifade etmiştir. Bu ayette güçlü konuma geçince yeminini bozmamak emredilmiştir.⁷²²

Demircan'a göre; bu ve benzeri rivayetler, Hz. Ali'nin haklılığını desteklerken, öte taraftan Hz. Peygamber'in sahâbesini kurtarmaya yönelik çabaların ürünü olabilir.⁷²³

Azimli, bu rivayete itibar etmediğini ifade edip bunun sahâbeyi kollamak amacıyla Şîa'ya karşı Sünnî bir refleksle uydurulduğunu söylemektedir.⁷²⁴

Abbott da bu rivayete temkinli yaklaşmakta ve bu rivayetin doğru olduğunu söylemenin zor olduğunu ifade etmektedir. Ona göre; Hz. Ali ve Cemal Ashâbı arasında öngörülen uzlaşmanın olası koşullarını kestirmek de kolay değildir. Zira Hz. Ali'yle Hz. Talha ve Hz. Zübeyr arasında görüşmeyi anlatan rivayetler daha sonraki dönemlere ait duygularla tahrif edilmiş de olabilir. Bu rivayetlerde, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr vicdanları yaralı ve tövbekâr olarak tasvir edilmektedir. Hz. Ali ise, Hz. Zübeyr'den ziyade onun oğlu ve gelecekte Ümeyye oğullarına meydan okuyacak Abdullah b. Zübeyr'de hatayı bulmaktadır.⁷²⁵

3.3.2. HZ. ZÜBEYR'İN FİKRİNİN DEĞİŞMESİ

Hz. Ali Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'le görüştüktan sonra kendi ordusunun yanına gitti ve onlara: "Hz. Zübeyr sizinle kesinlikle çarpışmamak üzere Allah'a söz vermiş bulunmaktadır." dedi.⁷²⁶

Hakikaten de Hz. Zübeyr Hz. Aişe'nin yanına gittiğinde ona: "Ben dünyaya geldiğim günden beri bugünkü kadar şu anda bulunduğum yerin benim olmadığım ve

⁷²⁰ Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 285.

⁷²¹ Nahl, 16/92.

⁷²² Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 285.

⁷²³ Demircan, *Haricilerin Siyasi Faaliyetleri*, 92.

⁷²⁴ Azimli, *Hz. Ali*, 87-88.

⁷²⁵ Abbott, *a.g.e.*, 151.

⁷²⁶ Taberî, *a.g.e.*, IV, 502; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 128 (T., III, 247).

burada durmamam gerektiğini hissetmiş değildim.” diyerek yaşadığı pişmanlığı dile getirdi. Hz. Aişe de ona ne yapmak istediğini sordu. Hz. Zübeyr: “Sizi olduğunuz gibi bırakıp hemen gitmek istiyorum.” diye cevap verdi.⁷²⁷

Hz. Zübeyr’in oğlu Abdullah b. Zübeyr bu konuşmayı duyunca: “Bu iki muhalif grubun birbirlerine karşı çıkmalarından ve keskin kılıçlarını çekip bu noktaya gelmelerinden sonra onları yüzüstü bırakıp gitmek mi istiyorsun? Korktun ve Hz. Ali’nin ordusundaki o sancaklarla onları taşıyan gencecik adamları ve bunun arkasında dehşet verici bir ölümün olduğunu gördün de dehşete kapıldın değil mi? Olduğun yerde dur ve bekle.” diyerek babasına tepki gösterdi.⁷²⁸ Barlak’a göre; Abdullah b. Zübeyr’in siyasi olaylarda oldukça hırslı gözükmesinin nedenlerinden biri, babasının Şûra üyelerinin arasında yer almasının yanı sıra kendisinin ilk halife Hz. Ebû Bekir’e yakınlığı olmalıdır. Anlaşılan o ki, Abdullah b. Zübeyr, başta babasını ve ardından da kendisini bu iş için herkes kadar hak sahibi görmekteydi.⁷²⁹

Hz. Zübeyr bunun üzerine ona: “Hayır, ben ona karşı çarpışmamak üzere yemin ettim.” diye karşılık verdi. Abdullah b. Zübeyr ise babasını ikna etmeye çalışarak: “Yeminine kefarete öde ve onunla çarpış.” diyerek ısrar etti. Bu ısrar karşısında Hz. Zübeyr kölesi Mekhûl’u ya da başka bir rivayete göre; kölesi Selce’yi kefarete olarak azat etti ve savaş alanından ayrılmaktan vazgeçtiği rivayet edilir.⁷³⁰ Cevdet Paşa’ya göre; Hz. Talha ve Hz. Zübeyr her ne kadar yanlış içtihatla bulunup fitnenin büyümesine sebep olmuşlarsa da olayların seyrine bakıldığında ikisi de oğullarının yüzünden bu derece ileri gitmişlerdir. Ona göre; babalar barışmak istemişler, ancak oğulları razı olmamıştır.⁷³¹

Azimli, bu rivayeti kabul etmemekte ve bunun Şîî uydurması olup Sünnî algı tarafından oldukça yaygın bir şekilde kabul gördüğünü ifade etmektedir. Ona göre; Hz. Zübeyr’e Hz. Peygamber’in sözü hatırlatıldığı halde oğlunun ısrarı üzerine tekrar

⁷²⁷ Taberî, *a.g.e.*, IV, 502; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 128 (T., III, 247).

⁷²⁸ Taberî, *a.g.e.*, IV, 502, 509; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 128 (T., III, 247); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 461 (T., VII, 391).

⁷²⁹ Barlak, *a.g.e.*, 85.

⁷³⁰ Taberî, *a.g.e.*, IV, 502; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 128 (T., III, 247); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 461 (T., VII, 391).

⁷³¹ Cevdet Paşa, *a.g.e.*, 413.

tavrını değiştirmesi yaklaşımının Hz. Zübeyr'e yakıştırılmaması gerekmektedir. Bunun yanında yine o, Hz. Ali'yle Hz. Zübeyr'in görüşmesi rivayetinin, Hz. Ali'nin haklılığını ortaya koymak için uydurulduğunu ifade ediyor. Onun değerlendirmesine göre; o günkü şartlarda böyle bir görüşme imkânının olması ve şimdiye kadar hiç kimsenin bu sözü hatırlamaması mümkün görünmemektedir.⁷³²

Başka bir rivayete göre ise; Hz. Zübeyr Ammâr b. Yâsir'i Hz. Ali'nin yanında görünce savaşmaktan vazgeçti. Rivayete göre; Hz. Zübeyr Hz. Peygamber'in Ammâr b. Yâsir'e: “Ey Ammâr b. Yâsir! Seni isyancı bir grup öldürecektir.” dediğini duymuştu. Bundan dolayı Hz. Zübeyr Ammâr b. Yâsir'in öldürölmesinden korktuğu için savaşmaktan vazgeçti. Ancak oğlu Abdullah b. Zübeyr onu ikna ederek geri dönmesine engel oldu.⁷³³

Abbott bu rivayete temkinli yaklaşır. Ona göre; alışılanın tersine sessiz kalan Hz. Aişe Hz. Zübeyr kendisine gitmek konusundaki isteğini bildirdiğinde ve kendi yoluna gitmeyi tercih ettiğinde ona hiçbir şey söylememiştir. Bu rivayetlere göre; babasının barış konusundaki ani isteği üzerine alarına geçen Abdullah b. Zübeyr, babasına şiddetle korkak olduğu suçlamalarını haykırdığı zaman Abdullah b. Zübeyr ve babası arasındaki ilişki açıkça kopmanın eşiğine gelmişti.⁷³⁴

Hz. Ali Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'den ayrıldıktan sonra iki taraf birbirlerine mektup göndererek barışmak istediklerini ifade ettiler. O günün akşamında Hz. Ali İbn Abbas'ı Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in yanına gönderdi. Hz. Talha ve Hz. Zübeyr de aynı şekilde Muhammed b. Talha'yı Hz. Ali'nin yanına gönderdiler.⁷³⁵

Hz. Ali kendisiyle hareket eden kabilelerin başkanlarına sulh haberini verdi. Hz. Talha ve Hz. Zübeyr de benzer şekilde kabile reislerine sulh durumunu bildirdiler.⁷³⁶

⁷³² Azimli, *Hz. Ali*, 89-90.

⁷³³ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 129 (T., III, 247); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 461 (T., VII, 391).

⁷³⁴ Abbott, *a.g.e.*, 152.

⁷³⁵ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 138; Taberî, *a.g.e.*, IV, 506; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 130 (T., III, 249); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 454-455 (T., VII, 388).

⁷³⁶ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 138; Taberî, *a.g.e.*, IV, 506; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 130 (T., III, 249); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 454 (T., VII, 388).

3.3.3. İKİ ORDUNUN KARŞI KARŞIYA GELMESİ

İbn Kuteybe, Cemel Ashâbı'nın savaş düzenine önce girdiğini, süvarilerin başında Hz. Talha,⁷³⁷ yayaların başında Hz. Zübeyr'in,⁷³⁸ merkezde⁷³⁹ Muhammed b. Talha, önde Mervân b. Hakem, sağ süvarilerin başında Abdurrahman b. Ubade, sol süvarilerin başında Hilal b. Veki'in olduğunu rivayet ediyor.⁷⁴⁰ Dineverî'nin aktardığı rivayete göre; Kureyş ve Kinâne kabilelerinin başına Abdurrahman b. Attâb el-Esîd, sağ tarafta bulunan Ezd kabilesinin başına Ka'b b. Sûr (Süver) ve sol tarafın başına da Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişâm geçirilmiştir.⁷⁴¹

Hz. Ali'nin ordusunda ise önde İbn Abbas, yayaların başında Muhammed b. Ebû Bekir, süvarilerin başında da Ammâr b. Yâsir vardı.⁷⁴² İki ordu karşı karşıya gelince her kabile kendi rakibi kabilenin karşısında yerini aldı.⁷⁴³ Hz. Ali'nin yanında yaklaşık 20000, Cemel Ashâbı'nın yanında ise yaklaşık 30000 asker bulunuyordu.⁷⁴⁴ Hz. Ali'nin yanında bulunan kabileler; Kûfe'den gelen Kinâne, Esed, Temîm, Rübâb, Müzeyne, Kays, Bekir, Tağlib, Müzhic, Eş'ar, el-Mâr, Cus'am ve Ezd kabileleri Basra'dan ise daha çok Rebia'dan olan ve Basra'nın güçlü kabilelerinden Abdülkays kabilesi Hz. Ali yanında yer almıştı.⁷⁴⁵ Hz. Ali'ye katılan birliklerin liderleri; Ka'ka' b. Amr, Sa'd b. Mâlik, Hind b. Amr, Heysem b. Şîhab, Zeyd b. Sûhân, Mâlik b. Eşter, Adiy b. Hatem, Müseyyeb b. Neciyye, Yezid b. Kays ve Hicr b. Adiy, Makil b. Yesâr er-Reyâhi, Sa'd İbn Mes'ûd es-Sakâfi, Va'le b. Mahduc ez-Zühelî ve Mihnef b. Süleym el-Ezdî'ydi.⁷⁴⁶

⁷³⁷ Dineverî, süvarilerin başına Muhammed b. Talha'nın geçirildiğini ifade eder. Bkz. Dineverî, *a.g.e.*, 209-210 (T., 199).

⁷³⁸ Dineverî, yayaların başına Abdullah b. Zübeyr'in geçirildiğini ifade eder. Bkz. Dineverî, *a.g.e.*, 210 (T., 199).

⁷³⁹ Dineverî, büyük sancağın da Abdullah b. Haram b. Huveylid'e teslim edildiğini ifade eder. Bkz. Dineverî, *a.g.e.*, 210 (T., 199).

⁷⁴⁰ Günal, *a.g.e.*, 108. Bkz. İbn Kuteybe, *a.g.e.*, I, 89.

⁷⁴¹ Dineverî, *a.g.e.*, 210 (T., 199).

⁷⁴² Günal, *a.g.e.*, 108. Bkz. İbn Kuteybe, *a.g.e.*, I, 90.

⁷⁴³ Şiblî, *a.g.e.*, III, 346.

⁷⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 129 (T., III, 248-249); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 455 (T., VII, 388-389).

⁷⁴⁵ Belâzurî, *Ensâb*, III, 32-33; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 122 (T., III, 237-238); Barlak, *a.g.e.*, 85.

⁷⁴⁶ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 129; Belâzurî, *Ensâb*, III, 32-33; Taberî, *a.g.e.*, IV, 488; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 122 (T., III, 237-238); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 448 (T., VII, 384).

Cemel Ashâbı'nın yanında ise; Yemen halkından olan Teym, Adiyy, Sevr, Ukel kabileleri ile Mudar kabilesinin bir kısmı, Temîm oğulları, Hanzala oğulları, Ezd kabilesi, Süleym kabilesi, Âmir oğulları, Gatafan oğulları, Bekr oğulları, Naciye oğulları yer almışlardır.⁷⁴⁷

Kaynaklarda Cemel Vak'ası'nı başlatan tarafla ilgili farklı bilgiler mevcuttur. Mes'ûdî, Ya'kubî, İbn Kuteybe, İbni A'sem savaşı başlatan tarafın Cemel Ashâbı olduğunu; Belâzurî ve Dineverî ise savaşın nasıl başladığı konusunda bilgi vermemektedirler. Taberî, İbnü'l-Esîr ve İbn Kesîr gibi tarihçiler ise İbn Sebe ve grubunun savaşın başlamasında etkili olduğunu rivayet ederler.⁷⁴⁸

Cemel Vak'ası'yla ilgili Taberî'nin aktardığı Seyf b. Ömer'in⁷⁴⁹ rivayetleri, hadiseyi detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Ancak bazı araştırmacılar, Seyf b. Ömer'in sahâbeyi koruma refleksiyle, özellikle Hz. Osman ve Hz. Ali döneminde meydana gelen olayların sorumluluğunu İbn Sebe'ye yükleyerek, rivayetleri kurguladığını öne sürmüş ve Seyf b. Ömer'in rivayetlerinde gördükleri tutarsızlıklardan hareketle bu rivayetlerin doğruluğunu sorgulamışlardır. Bu durum dolayısıyla rivayetlerin doğruluğu hakkında tereddütler meydana gelmiştir.⁷⁵⁰

Cemel Vak'ası, önde gelen sahâbenin birbiriyle ilk savaşı olduğu için Müslüman dünyanın bunu kabullenmesi kolay olmamıştır. Anlatılması güç olan bu hadisenin her iki tarafında da önde gelen sahâbenin bulunması, Sünnî dünyayı bu savaşın anlatımında farklı kurgulara yöneltildiği ifade edilmektedir.⁷⁵¹ Bu bakış açısından hareketle Seyf b. Ömer, muhtemelen kendi döneminde Şîa'nın Hz. Ali'yi

⁷⁴⁷ Barlak, *a.g.e.*, 85.

⁷⁴⁸ Günal, *a.g.e.*, 107.

⁷⁴⁹ Seyf b. Ömer et-Temîmî (ö. 180/796). Râşid Halifeler dönemiyle ilgili bilgi veren tarihçidir. Hayatı hakkında bilgi ve değerlendirme için bkz. Mustafa Fayda, "Seyf b. Ömer", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2009, XXXVII, 27-28. Ayrıca Seyf b. Ömer'in rivayetlerini eleştiren Askerî'ye göre; Seyf b. Ömer'in hayatı, ölümü ve eserleri için bkz. Murtaza'l-Askerî, *Abdullah b. Sabâ Masalı*, (Çev.: Abdülbâki Gölpınarlı), İstanbul, 1974, 47-51.

⁷⁵⁰ Seyf b. Ömer'in rivayetleri hakkında bilgi ve farklı değerlendirmeler için bkz. Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, 197-200; a.mlf., "İbn Sebe Rivayetinin Tarih ve Makâlât Türü Eserlere Yansıması", *Dini Araştırmalar Dergisi*, X-29, Konya, 2007, 123-139; Kelpetin, *Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi Tarihi*, 311-314; a.mlf., "Müsteşriklerin Gözüyle Seyf b. Ömer", *Usûl İslâm Araştırmaları*, 10, İstanbul, 2008, 125-140; Fayda, "Seyf b. Ömer", XXXVII, 27-28; Ethem Ruhi Fırlah, "Abdullah b. Sebe", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1998, I, 133.

⁷⁵¹ Azimli, *Hz. Ali*, 84. Benzer değerlendirme için bkz. Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2*, 311.

yüceltip Cemel Ashâbı'nı ise yermesine karşılık vermeye çalışmıştır.⁷⁵² Bundan dolayı, Seyf b. Ömer'in kollamacı rivayetleri, önceki ve sonraki tarihçilerin tercih kaynağı olmuş ve akademik çalışmalarda dahi makul anlatım olarak nitelendirilmiştir.⁷⁵³ Ancak diğer rivayetlerin üzerinde ise pek durulmamıştır.⁷⁵⁴

Savaşın başlamasıyla ilgili olarak Seyf b. Ömer'in rivayeti dışındaki bir rivayete göre; İbn Sebe grubu savaşı başlatmamıştır. Bunlara göre; Hz. Ali, ordusundan birinin kalkıp Kur'an'ın hakemliğini istemesini emretti. Abdülkays kabilesinden birisi ileri çıkarak Cemel Ashâbı'nı Kur'an'ın hakemliğine davet etti. Ancak karşı taraf Kur'an'ı tutan genci öldürdüler. Bunun üzerine Hz. Ali ordusuna savaşma emri verdi ve savaş başladı.⁷⁵⁵ Buna göre; savaşı ilk başlatan Cemel Ashâbı olmuştur.⁷⁵⁶

Erkocaaslan, bu rivayeti; Şîf uydurması olarak değerlendirip buna temkinli yaklaşılması gerektiğini ifade etmektedir.⁷⁵⁷

Başka bir rivayete göre; Hz. Ali savaş meydanında Hz. Zübeyr'le görüşme yaptı ancak bir sonuca varamayınca askerlerinin yanına döndü ve onlara; "Bu topluluğa saldırınız. Artık onlar hakkında mazuruz." dedi. Bunun üzerine savaş başladı.⁷⁵⁸ Böylelikle savaşı başlatan taraf, Hz. Ali'nin tarafı olmuştur.⁷⁵⁹

Seyf b. Ömer'in rivayetine göre ise; Hz. Ali, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr arasında geçen olumlu görüşmenin yarattığı sulh ihtimali dolayısıyla Hz. Ali'nin askerleriyle Cemel Ashâbı'nın askerleri o gece huzurlu bir gece geçirdiler. Hz. Osman'ı şehit eden asiler ise kötü bir gece geçirdiler.⁷⁶⁰

⁷⁵² Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, 62; Azimli, *Hz. Ali*, 84.

⁷⁵³ Azimli, *Hz. Ali*, 86-87. Benzer değerlendirme için bkz. Apak, *Anahatlariyle İslâm Tarihi* 2, 311.

⁷⁵⁴ Azimli, *Hz. Ali*, 87.

⁷⁵⁵ Taberî, *a.g.e.*, 509, 511. Benzer rivayet için bkz. Belâzurî, *Ensâb*, III, 36-37; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 147 (T., III, 269).

⁷⁵⁶ Azimli, *Hz. Ali*, 89.

⁷⁵⁷ Erkocaaslan, *Hz. Âişe'nin Hayatı*, 256-257, d.n. 1276.

⁷⁵⁸ Dineverî, *a.g.e.*, 212 (T., 199-200). Benzer rivayet için bkz. İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 147 (T., III, 269).

⁷⁵⁹ Kelpetin, *Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi Tarihi*, 294.

⁷⁶⁰ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 138; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 130 (T., III, 249); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 455 (T., VII, 388).

Rivayete göre; Hz. Osman'ın katilleri o gece boş durmayıp savaş planını istişare etmek üzere gizlice toplandılar ve aldıkları karar sonucu sabahın ilk ışıklarıyla birlikte iki tarafa ansızın saldıracaklardı.⁷⁶¹ Bu plan devreye sokularak fecrin doğuşundan önce sayıları yaklaşık olarak iki bini bulan fitneci grubun bir kısmı, Hz. Ali'nin taraftarlarına bir kısmı da Cemel Ashâbı'nın taraftarlarına ansızın saldırdılar. Hz. Ali'nin taraftarları ile Cemel Ashâbı'nın taraftarları karşı tarafın kendilerine saldırdığını düşünerek karşılık vermeye başladılar.⁷⁶² Saldırının Hz. Ali'nin taraftarlarının başlattığı haberini alan Hz. Talha ve Hz. Zübeyr: “Evet, Hz. Ali'nin niyetinin farklı olduğunu ve bizi kandırıp kanlarımızı dökmek istediğini anladık.” dediler. Aynı şekilde saldırının Cemel Ashâbı'nın başlattığının haberini alan Hz. Ali de: “Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in bizim kanlarımızı dökmeden buradan ayrılmayacaklarını ve bize asla uymayacaklarını anladım.” dedi.⁷⁶³

Korkmaz, bu rivayeti kurgu olarak görmektedir. Ona göre: “Çatışmanın başlaması üzerine liderlerin aynı anda benzer tepkileri vermeleri mümkün görünmemekte ve rivayeti inanılmaz hale getirmektedir.”⁷⁶⁴

Araştırmacılar, Seyf b. Ömer'in; İbn Sebe ve grubunun sinsi bir plan sonucu ansızın iki tarafa saldırarak savaşı başlattıkları rivayetini eleştirmektedirler. Onlara göre; Seyf b. Ömer, bu rivayetinde, Hz. Osman dönemi olaylarında olduğu gibi Müslümanları, bu olaylardaki sorumluluktan kurtarmaya çalışmaktadır.⁷⁶⁵ Aslında üzerinde durulması gereken nokta; böyle bir toplantının yapıp yapılmamasından ziyade başlatılmış olan savaşta ve daha önce Hz. Osman aleyhindeki faaliyetlerin sorumlusu olarak İbn Sebe veya grubunun ortaya konulmasıdır.⁷⁶⁶ Bu rivayette; bir tarafta Hz. Ali diğer tarafta ise, Cemel Ashâbı'nın yer aldığı ve sonuçta binlerce Müslüman'ın öldüğü bu savaşın sorumluluğundan, önde gelen sahâbeyi kurtarmak gayretiyle tek suçlu İbn Sebe gösterilmiştir.⁷⁶⁷ Oysa hem Cemel Ashâbı'nın hem de

⁷⁶¹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 138; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 130 (T., III, 249); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 455 (T., VII, 388).

⁷⁶² İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 130 (T., III, 249); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 455 (T., VII, 388).

⁷⁶³ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 138-139; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 130 (T., III, 249-250).

⁷⁶⁴ Korkmaz, *Tarihin Tahriği İbn Sebe Meselesi*, 59.

⁷⁶⁵ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2*, 310.

⁷⁶⁶ Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu*, 42.

⁷⁶⁷ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2*, 310.

Hız. Ali'nin savaşmak için yeterince sebepleri vardı. Ayrıca bu sebeplerin kısa sürede yapılan bir arabuluculukla özömlenemeyeceği açıktı.⁷⁶⁸ Görünen o ki, İslâm tarihinde, üzücü sayfaları dolduran bunun gibi olayların tek sorumlusu; İbn Sebe gösterilmektedir.⁷⁶⁹ Bu durumda Seyf b. Ömer'in rivayetine göre; Cemel Vak'ası'na katılan hiçbir sahâbede suç yoktur. Bütün suç ve sorumluluk İbn Sebe ve grubundandır.⁷⁷⁰ Oysa İbn Sebe olayın başlatıcısı kabul edilse dahi Cemel Ashâbı'nın Mekke'den toplanıp Basra'ya hareket etmesi ve ardından şiddet kullanarak oranın yönetimini ellerine geçirmeleri İbn Sebe'nin suçu değil bizzat onların suçu olduğu gibi⁷⁷¹ ayrıca bu hareket Hız. Ali'ye karşı da açık bir isyandı.⁷⁷² Nitekim Hız. Ali de bu durumu bilerek ve muhtemel bir savaşı göze alarak Medine'den ve Kûfe'den asker toplayıp Basra'ya gitti.⁷⁷³ Bu durumda savaşı sadece İbn Sebe'nin faaliyetleriyle açıklamak makul görünmemektedir. İbn Sebe bizzat savaşı başlatmış olsa dahi ona savaş ortamını sağlayanlar, Hız. Ali ve Cemel Ashâbı'dır. Dolayısıyla bu savaşın esas sorumlusu yine İbn Sebe görülmemesi gerekir.⁷⁷⁴ Ayrıca İbn Sebe ve grubunun sırf savaşı başlatmak için bile olsa kendilerini savaş ortamının içine atması da kabul edilebilecek bir açıklama gibi görünmemektedir. Canını seven ve öldürölmekten kaçan İbn Sebe ve grubunun böyle davrandığını iddia etmek zordur.⁷⁷⁵ Ancak Kubat, Haricilerin kurucuları olarak değerlendirdiği bu grubun böyle bir fitneyi ateşlediği rivayetinin yabana atılmaması gerektiğini ifade ediyor.⁷⁷⁶

Linda Lau'ya göre; Seyf b. Ömer'in rivayetleri, aktarılmış olan rivayetler arasında en mantıklı ve anlamlı olandır. Ona göre; diğer tarihçiler birçok konuda

⁷⁶⁸ Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, 59.

⁷⁶⁹ Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu*, 42.

⁷⁷⁰ Azimli, *Hız. Ali*, 85.

⁷⁷¹ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2*, 310; Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, 59-60; Azimli, *Hız. Ali*, 85. Bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 108-112 (T., III, 220-225).

⁷⁷² Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2*, 310.

⁷⁷³ Azimli, *Hız. Ali*, 85; Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2*, 310; Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, 60.

⁷⁷⁴ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2*, 310-311.

⁷⁷⁵ Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, 59.

⁷⁷⁶ Mehmet Kubat, "Hariciliğin Doğuşundan Münafıkların Rolü", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI-4, Samsun, 2006, 144.

mütereddit ifadelerine yer verdikleri halde Seyf b. Ömer rivayetlerinin tümünde mantıklı bir olay örgüsü mevcuttur.⁷⁷⁷

Kelpetin'e göre; Seyf b. Ömer'in bu rivayeti, dikkatli bir şekilde incelendiğinde gerçek olma ihtimali yüksektir. Onun değerlendirmesine göre; tüm kaynaklar, hem Hz. Ali'nin hem de Cemel Ashâbı'nın barışın sağlanması konusunda hemfikir olduklarını rivayet etmektedirler. Ayrıca Hz. Ali Hz. Osman'ı şehit eden asileri cezalandırmayı kabul etmiş ve Hz. Talha ve Hz. Zübeyr de Hz. Ali'ye biat etmeyi kabul etmişlerdi. Bunun yanında her iki tarafta da disiplinsiz ve düzensiz bir halde olan ordu küçük bir kıvılcımla büyük bir savaşı başlatabilirlerdi. Bu durumda Seyf b. Ömer'in rivayetine göre; savaştan tek çıkar sağlayabilecek olan asilerin böyle bir girişimde bulunma ihtimalleri yüksektir.⁷⁷⁸

Bazı araştırmacılara göre; Seyf b. Ömer'in, olaylara karışan sahâbenin davranışlarını mazur göstermek ve İbn Sebe gibi bir fitnecinin saptırdığı toplumda onların temiz ve masum kimseler olduklarını ortaya koyma anlayışı,⁷⁷⁹ dini ve ahlakî olarak değerlendirilmeye tabi tutulduğunda iyi bir çözüm olarak düşünülebilir. Üstelik bu tür rivayetler sayesinde Müslüman tarihçiler iki taraftan birinin haksız olduğunu söylemekten ve vicdani rahatsızlık duymaktan kurtulabilirler. Ancak bu anlayış ve bakış açısı, olayın açıklanması konusunda hedef saptırmaktan başka bir işe yaramadığı gibi⁷⁸⁰ makul da sayılmaz. Çünkü bu durumda olaylara karışmış olan sahâbenin hatalarını tarihi bakımdan örtbas edip ve bütün suçu bir şahıs ya da bir gruba yüklemek yanlış olur. Bu anlayış, kesinlikle tasvip edilecek bir durum değildir. O dönemdeki Müslümanların siyasi görüşleri ne ölçüde farklı olursa olsun bir kişinin veya bir grubun oyuncağı olabilecek derecede zayıf ve kararsız olmadıkları açıktır.⁷⁸¹ Şayet bu iddia bir değerlendirilmeye tabi tutulacak olursa, İbn Sebe'nin yaşadığı

⁷⁷⁷ Kelpetin, "Cemel Vak'ası'na Farklı Bir Yaklaşım", 33-34.

⁷⁷⁸ Kelpetin, "Cemel Vak'ası'na Farklı Bir Yaklaşım", 31-32. Benzer değerlendirme için bkz. Erkocaaslan, *Hz. Âişe'nin Hayatı*, 252-253.

⁷⁷⁹ Fırlı, *İbâdiye'nin Doğuşu*, 43. Benzer değerlendirme için bkz. Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, 60.

⁷⁸⁰ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2*, 310.

⁷⁸¹ Fırlı, *İbâdiye'nin Doğuşu*, 43.

dönemdeki seçkin sahâbe bir Yahudi mühtedisinin oyuncağı haline getirilmiş olur ki, gerçekten bu oldukça güç bir durumdur.⁷⁸²

Bazı araştırmacılara göre; İbn Sebe tarihi bir kişilikten ziyade Seyf b. Ömer'in önde gelen sahâbeyi, dönemin sorumluluklarından ve yaşanan olaylardan kurtarma gayretiyle ortaya attığı hayali bir kişilik⁷⁸³ olup gerçeklikle bir ilişkisi yoktur. İbn Sebe ve grubuyla irtibatlandırılan birtakım fikirlerin de hicri birinci asrın son çeyreğinde ortaya çıkan fikirler olduğu görülmektedir.⁷⁸⁴ İbn Sebe ve grubu, üzerinde oldukça fazla spekülasyon yapılan bunun yanında ne zaman ortaya çıktığı, kimlerle irtibatlı olduğu konusunda açıklık olmayan, farklı birtakım şahıslarla, farklı olayları ifade etmek amacıyla kullanılan bir kavramdır. Öyle ki, Müslümanların tarih anlayışına sinmiş olan derin anakronizmi (tarih yanılgısı) İbn Sebe kadar net bir şekilde gözler önüne seren başka bir örnek bulmak zordur.⁷⁸⁵ İbn Sebe hakkında eldeki bilgilerin tek kaynağı Seyf b. Ömer'dir.⁷⁸⁶ Seyf b. Ömer'in bakış açısını hangi gerekçeler üzerine temellendirdiği oldukça zordur. Seyf b. Ömer'in detaylar üzerine yoğunlaşan rivayetleri, sahâbeyi cennette görme isteğinden kaynaklandığı izlenimini vermektedir.⁷⁸⁷ Rivayete bu denli rağbet edilmesinin sebebi, birbirlerini öldürmek suretiyle büyük günah işleme konumuna gelen sahâbenin önde gelenlerini mazur gösterme anlayışı yatmaktadır. Bu anlayışa göre; önde gelen bazı sahâbe planlı olarak birbirleriyle savaşmayı düşünmemişlerdir. Ancak İbn Sebe ve grubunun oyunu sonucu Müslümanlar kendi aralarında savaşmışlardır. Dolayısıyla sahâbenin bu olayda bir sorumluluğu yoktur.⁷⁸⁸ İbn Sebe ve grubu makalat türü eserlerde tarihi bağlamının dışında bir anlamda kullanıldığı görülmektedir. Zira bu tarz eserlerde bu kavram daha çok Hz. Ali'nin adı etrafında şekillenen grupları tanımlamak için kullanılmıştır. Bu tür eserlerdeki bilgi yanlışlıkları bir tarafa bırakılacak olursa ifadenin farklı iki kesim tarafından farklı amaçlarda kullanıldığı göze çarpmaktadır. Hz. Ali'nin adını öne çıkararak kendi haklılıklarını iddia etmeye çalışan tarafa,

⁷⁸² Fırlı, *İbâdiye'nin Doğuşu*, 42.

⁷⁸³ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi* 2, 311.

⁷⁸⁴ Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, 200.

⁷⁸⁵ Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, 197.

⁷⁸⁶ Fırlı, "Abdullah b. Sebe", I, 133.

⁷⁸⁷ Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, 61.

⁷⁸⁸ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi* 2, 311. Benzer değerlendirme için bkz. Azimli, *Hz. Ali*, 84.

özellikle de Şîa'ya karşı kullanıldığı göze çarpmaktadır. Sünnîler ise, Şîa'yı genelde kötülemek ve onların kökenini Yahudilikle ilişkilendirmek gibi bir eğilim içindedirler. Öte yandan Şîîlerin İbn Sebe'yi kendilerini savunmak için onunla ilişkilerinin olmadığını iddia ettikleri bir aşırılık adresi gösterme gayretiyle öne çıkarttıkları görülmektedir. Bundan dolayı İbn Sebe ve grubu her iki taraf için birbirlerine karşı kendi haklılıklarını savunma aracı olarak kullanıldığı ifade edilmektedir.⁷⁸⁹

Araştırmacılara göre; bu rivayet, Seyf b. Ömer tarikiyle gelen Taberî'nin rivayeti⁷⁹⁰ dışında diğer önemli tarihçilerin rivayetleri arasında yer almamaktadır.⁷⁹¹ Ebû Mihnef, Ma'mer b. Müsenna, Vâkıdî, Medâinî, İbn Habîb es-Sülemî ve İbn Şebbe'nin rivayet etmedikleri sadece Seyf b. Ömer'in rivayet ettiği ve Belâzuri'nin eserine almayıp Taberî'nin naklettiği "İbn Sebe komplosuna" inanmak güçtür.⁷⁹² Bu bakımdan İbn Sebe'nin daha sonra kendi adını taşıyan bir Şîî fırkasının görüşlerini tereddütsüz benimsemekle birlikte onun Hz. Osman döneminde Müslüman olup olmadığı dahi belli değildir. Şayet Müslüman olmuşsa bile önde gelen bazı sahâbenin onunla yaptıkları konuşmalarda onun niyetini sezememiş olmalarını izah etmek zordur. Bu durum Yahudi asıllı bir şahsa, hainlik gibi kötü bir sıfat yakıştırması olsa dahi büyük önem atfedilmesi lüzumsuz bir gayrettir.⁷⁹³ İbn Sebe grubuyla ilişkilendirilen isimler, onların fikirleri ve siyasi tavırları itibarıyla İbn Sebe grubunun her hangi bir fırkaya delalet etmediğinin büyük kanıtı durumundadır. Zira bu isimler arasında tarih, mekân ve fikir bakımından bir ilişki kurmak mümkün değildir. Buna ek olarak İbn Sebe ve grubu Hz. Osman'ın muhalifleri, Hz. Ali'nin taraftarları, Hariciler ve oluşum aşamasındaki Şîî düşünceye sahip birtakım kimseleri tanımlamaktan ziyade onları karalamaya yönelik olduğu ifade edilmektedir.⁷⁹⁴

⁷⁸⁹ Korkmaz, *Tarihin Tahriği İbn Sebe Meselesi*, 198-199.

⁷⁹⁰ İbn Sebe'yi, gerçekliği olmayan ve bir masal olarak nitelendiren Askerî'nin, Taberî'nin senediyle ilgili tahlili için bkz. Askerî, *a.g.e.*, 40-42. Ayrıca müellifin, İbn Sebe'yi rivayet eden tarihçilerin eserleri ve rivayet hakkındaki değerlendirmesi için bkz. a.mlf., *a.g.e.*, 25-45. Bunun yanında Seyf b. Ömer'in rivayetini aktaranlarla ilgili şema için bkz. a.mlf., *a.g.e.*, 46.

⁷⁹¹ Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu*, 43. Benzer değerlendirme için ayrıca bkz. Azimli, *Hz. Ali*, 85-86; Korkmaz, *Tarihin Tahriği İbn Sebe Meselesi*, 61-62; Günel, *a.g.e.*, 107.

⁷⁹² Korkmaz, *Tarihin Tahriği İbn Sebe Meselesi*, 61-62.

⁷⁹³ Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu*, 43.

⁷⁹⁴ Korkmaz, *Tarihin Tahriği İbn Sebe Meselesi*, 199.

Taberî'nin rivayetinden faydalanarak ortaya çıkan karışıklıkların sebebi olarak gösterilen İbn Sebe olmasaydı dahi Hz. Osman'ın yumuşak idaresinden dolayı serbestçe dışarı çıkan sahâbeden bir kısmı halifenin birtakım icraatlarını eleştirerek karışıklıkların meydana gelmesine sebep olmuşlardır.⁷⁹⁵ İbn Sebe ve grubuyla irtibatlandırılan fikirlere gelince bunların birçoğunun belli bir dönemde ortaya çıkmış ve belli bir dönemi tasvir eden fikirler olduğunu söylemek zordur. İbn Sebe grubuna mensup olarak ifade edilen bazı isimler aynı zaman diliminde, aynı bölgede yaşamış ve aynı amaçlarla bir araya gelerek bir fırka oluşturabilmiş kimseler değildir. Özellikle makalat türü eserlerde tasvir edilen İbn Sebe ile ilgili görüşler daha çok Muğîre b. Saîd ve Abdullah b. Harb ile örtüştüğü görülmektedir.⁷⁹⁶

Korkmaza göre; Cemel Vak'ası Hz. Ali'nin Kûfe'den de büyük bir destek alarak Cemel Ashâbı'na teslim olup biat etmeleri için tanınan üç gün süre zarfında karşı taraftan olumlu bir cevap gelememesi üzerine hücumla geçmesiyle başlamış ve Hz. Ali'nin zaferiyle sonuçlanmıştır. Bu savaşı taraflar arasındaki bir içtihat hatası olarak değerlendirmek de güçtür.⁷⁹⁷ Seyf b. Ömer'in rivayetlerine göre; iki tarafı birbiriyle savaştırdığı iddia edilen İbn Sebe ve grubunun savaştan sonra herhangi bir etkinliğinden söz edilmediği görülmektedir.⁷⁹⁸ Ancak olayın asıl kahramanları Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in öldürüldüğü, Hz. Aişe'nin ise siyasete bir daha karışmamak şartıyla Medine'ye gönderildiği bilinmektedir. Cemel Vak'ası'nda binlerce Müslümanın öldüğü, Cemel Ashâbı'yla başa çıkmasını bilen Hz. Ali'nin tarihte ilk defa Müslümanların kanlarının akmasına sebep olduğu iddia edilen İbn Sebe ve grubuyla savaştan sonra hesaplaşmaması ve onları bir şekilde cezalandırmaması, Seyf b. Ömer'in anlattıklarına karşı güveni sarsmaktadır. Bunun yanında savaştan sonra İbn Sebe ve grubu kazananlar arasında görülmediği gibi kaybedenler arasında

⁷⁹⁵ Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu*, 43.

⁷⁹⁶ Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, 119-200.

⁷⁹⁷ Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, 60.

⁷⁹⁸ Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, 60. Benzer değerlendirme için bkz. Askerî, *a.g.e.*, 19; Âdem Apak, "Fitne Döneminde İbn Sebe'nin Rolü Hakkında Bir Değerlendirme", *UÜİFD*, VI-6, Bursa, 1994, 422.

da görülmemektedir.⁷⁹⁹ Ayrıca tarih kitaplarında kendilerinden bahseden herhangi bir haberin de yer almadığı görülmektedir.⁸⁰⁰

Seyf b. Ömer'in İbn Sebe'yle ilgili rivayeti, İbn Sa'd ve Belâzurî gibi önde gelen sünnî ile Minkarî ve Ya'kûbî gibi önde gelen şîî tarihçilerin kaynaklarında yer almadığı görülmektedir. Bu durum, Seyf b. Ömer'in İbn Sebe ve grubuyla ilgili rivayeti hakkında tereddütlerin ortaya çıkmasına sebep olsa da asırlarca hem Müslüman tarihçiler hem de müsteşrikler tarafından kabul görmüş ve uzun bir süre bunun üzerinde tartışma yapma gereği bile duymamışlardır.⁸⁰¹

Askerî, İbn Sebe'yi gerçekte olmayan hayali bir kişilik olarak değerlendirmektedir. Ona göre; İbn Sebe, Seyf b. Ömer'in rivayet ettiği fakat gerçekte olmayan hayali bir kahramandır.⁸⁰² Bazı yazar ve araştırmacılar İbn Sebe'nin varlığını reddedip, onun tarihte oynadığı yıkıcı rolü kabul etmemektedirler.⁸⁰³ Ancak buna rağmen birçok tarihçi Hz. Osman'ın şehit edilmesi hadisesini, Cemel Vak'ası'nı, Hariciliğin ortaya çıkışı ve Şîa'nın doğuşunu İbn Sebe'nin faaliyetlerine bağladıkları görülmektedir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslâm dünyasında ortaya çıkan fitnenin kaynağını İbn Sebe ve grubunun faaliyetlerinde arama, her fitne ve kötülüğü ona bağlama düşüncesi, sahâbeyi bir kişi ya da bir grubun oyununa gelen kimseler konumuna getirir. Bu ise abartı bir değerlendirme olur. Ki böyle bir tutum, gerçek dışı bir değerlendirme olur.⁸⁰⁴

Ancak şu var ki, İbn Sebe'nin faaliyetlerini görmezden gelmek ve oynadığı olumsuz rol ile ilgili tarihçilerin dile getirdikleri rivayetleri yoksaymak gerçeklikle bağdaşmadığını ifade etmek mümkündür. Bütün rivayetleri inkâr eden ve gerçekliği yoksayan bakış açısı mantıklı görünmemektedir. Bundan hareketle, tarihte İbn Sebe adında birinin yaşamadığını ve İslâm aleyhine herhangi bir faaliyette bulunmadığını

⁷⁹⁹ Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, 60.

⁸⁰⁰ Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, 61. Benzer değerlendirme için bkz. Ethem Ruhi Fırlı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir, 2011, 89; Apak, "Fitne Döneminde İbn Sebe", 421 v.d..

⁸⁰¹ Fırlı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 92.

⁸⁰² Kubat, a.g.m., 141. İlgili yer için bkz. Askerî, a.g.e., 133-145.

⁸⁰³ Kubat, a.g.m., 141. İlgili yer için bkz. Taha Hüseyin, a.g.e., II, 98-102. Bu eserin ilgili bölümünün tercümesi için bkz. Apak, "Fitne Döneminde İbn Sebe", 421-424; Watt, a.g.e., 72-74; Wellhausen, *İslâmiyet'in İlk Devri*, 15-16.

⁸⁰⁴ Kubat, a.g.m., 141.

iddia etmek güçtür. Tarihçilerin, onun faaliyetleri hakkında yaptıkları vurgu bir tarafa bırakılacak olursa, gerçekte onun bir münafık olarak gücü nispetinde o dönemde yıkıcı faaliyetlerde bulunduğunu kabul etmek mantıklı görünmektedir.⁸⁰⁵

İbn Sebe'yle ilgili rivayetler bir tarafa bırakılacak olsa dahi, Cemel Vak'ası'ndan önce Basra'da meydana gelen olaylar, iki tarafta toplamda 50000 civarında askerin arasında bulunan bedevi, savaşa istekli ve ganimet hırsıyla hareket eden birtakım grupların olması ve Hz. Osman'ın şehit edilmesinde rol oynayan aynı zamanda lidersiz hareket eden Mısırlı asiler, o günkü şartlar da savaşa sebep olmuş olabilirler. Çünkü daha tam itaat etmemiş ve içinde çok sayıda asilerin de bulunduğu bir topluluğa, o günkü şartlarda hükmetmek ve onları kontrol etmek oldukça güç olsa gerekir. Dolayısıyla İbn Sebe'nin aktif rolü olmasa dahi bu topluluğu harekete geçiren birilerinin olduğunu söylemek mümkündür.⁸⁰⁶

Erkocaaslan'a göre; İbn Sebe ve grubunun varlığı akla aykırı değildir. Ona göre; Cemel Vak'ası'yla ilgili rivayetlerde İbn Sebe ve grubunun varlığını kabul etmeyenler için bile olayın anlatımında herhangi değişiklik olmayacaktır. Sadece tek değişiklik, İbn Sebe adında bir asinin olamayacağıdır.⁸⁰⁷

Bu bilgilerden hareketle Cemel Vak'ası'nda neyin nasıl vuku bulduğunu ortaya koymak oldukça zor görünmektedir. Bu konu hakkında söylenen sözler ve yapılan yorumların tümünün kaynağı eldeki rivayetler çerçevesinde olduğu bilinmelidir.⁸⁰⁸

3.3.4. SAVAŞIN BAŞLAMASI

Cemâziyelâhir 36/Aralık 656 ayının ortalarına doğru⁸⁰⁹ Ubeydullah b. Ziyad'ın köşkünün yanında⁸¹⁰ Zâviye⁸¹¹ ya da başka bir rivayete göre; Hureybe⁸¹² denilen yerde iki ordu karşılaştılar.

⁸⁰⁵ Kubat, a.g.m., 142.

⁸⁰⁶ Sıddık Korkmaz, *Abdullah İbn-i Sebe*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 1996, 64-65.

⁸⁰⁷ Erkocaaslan, *Hz. Âişe'nin Hayatı*, 250.

⁸⁰⁸ Kelpetin, "Cemel Vak'ası'na Farklı Bir Yaklaşım", 36-37.

⁸⁰⁹ Taberî, *a.g.e.*, IV, 501; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 126 (T., III, 243); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 452 (T., VII, 387).

Sulh girişimlerine rağmen sonuç değişmeyince ordusunu düzene koyup hazır bekleyen Hz. Ali,⁸¹³ askerlerine kesinlikle çarpışmamalarını emretti. Çünkü Hz. Ali kendi ellerine delil geçmeden ve Cemel Ashâbı saldırmadan savaşmamaya, kaçanı ve yaralıları öldürmemeye, öldürülenlerin üzerindeki eşyayı almamaya karar vermişti.⁸¹⁴

Bu bekleyiş esnasında Hz. Ali'nin ordusunun üzerine oklar yağmaya başladı. Panik halindeki ordudan bazı askerler öldü. Hz. Ali şaşkınlık içinde savaşı kendisinin başlatmadığını ifade eder mahiyette birkaç kez “Allah’ım sen şahit ol.” dedi.⁸¹⁵ Şiblî, düne kadar düşmana karşı birlikte mücadele eden Müslümanların sırf siyasi maksatlarla birbirlerine kılıç çekmeleri kadar üzücü bir manzaranın olamayacağını ifade etmektedir.⁸¹⁶

Karşılıklı çarpışmalardan endişelenen Ka’b b. Sûr (Süver) müzakerelerin yapıldığı yerin dışında bulunan,⁸¹⁷ varlığının ve etkisinin büyük bir çatışmayı önleyeceği umuduyla Hz. Aişe’ye⁸¹⁸ giderek: “Ey müminlerin annesi! Bu adamlar savaşmaktan bir türlü vazgeçmiyorlar. Belki Allah senin vasıtanla sulhu temin eder.” diyerek ondan kötü gidişatın önüne geçmesini istedi. Hz. Aişe de zırhlarla kaplı, devenin üzerinde bulunan hevdecine bindi ve savaş meydanına geldi.⁸¹⁹ Ancak onun gelişi pek de fayda etmedi.⁸²⁰ Hem Hz. Ali tarafından hem de Cemel Ashâbı tarafından gelen sağduyulu çağrılara kimse itibar etmeden iki taraf da birbirlerine saldırıyor, savaş meydanında tur atıyorlardı.⁸²¹ Hz. Ali'nin ordusu ile Cemel

⁸¹⁰ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 126 (T., III, 242); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 452 (T., VII, 386-387).

⁸¹¹ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, 181 (T., 226).

⁸¹² Dineverî, *a.g.e.*, 209 (T., 198); Ya’kûbî, *a.g.e.*, II, 182.

⁸¹³ Ya’kûbî, *a.g.e.*, II, 182; Günal, *a.g.e.*, 110.

⁸¹⁴ Ya’kûbî, *a.g.e.*, II, 182; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 127 (T., III, 245).

⁸¹⁵ Ya’kûbî, *a.g.e.*, II, 182; Günal, *a.g.e.*, 110.

⁸¹⁶ Şiblî, *a.g.e.*, III, 346.

⁸¹⁷ Günal, *a.g.e.*, 110.

⁸¹⁸ Abbott, *a.g.e.*, 152.

⁸¹⁹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 139; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 130 (T., III, 250); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 455 (T., VII, 389).

⁸²⁰ Abbott, *a.g.e.*, 152.

⁸²¹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 131 (T., III, 250); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 455 (T., VII, 389).

Ashâbı'nın ordusu 10 Cemâziyelâhir 36/4 Aralık 656 yılı Perşembe günü sabahın erken saatlerinde çarpıştılar.⁸²²

Çarpışmalar esnasında Hz. Talha aldığı bir ok darbesinden yaralanırken Hz. Zübeyr de alanı terk edip Vâdi's-Sibâ'ya gitti.⁸²³ Farklı hedefleri olup toplama birliklerden oluşan ve kendilerini yönetebilecek komutanları olmayıp Cemel Ashâbı'na mensup⁸²⁴ Basralılar yenilgiye uğrayınca Basra'ya doğru çekilmek istediler. Ancak atlıların tekrar Hz. Aişe'nin devesi etrafında toplandığını görünce Basralılar ilk başta olduğu gibi yeniden onun etrafında harekete koyulmak üzere toplandılar.⁸²⁵

Hz. Aişe Ka'b b. Sûr'a (Süver): "Şu devenin önünden çekil ve al şu Kur'an'ı insanları ona davet et." dedi. Ka'b b. Sûr (Süver) Kur'an'ı alıp Hz. Ali taraftarlarının bulunduğu yöne doğru giderken ok yağmuruna tutularak öldürüldü ve Hz. Aişe'nin devesine doğru ok atılmaya başlandı.⁸²⁶

Hz. Aişe: "Ey oğullarım! Geriye bir ben kaldım, bir ben kaldım." diye sesleniyor ve olanca gücüyle: "Allah Allah! Allah'ı ve hesabını hatırlayınız." diye bağırıyordu ancak kimse onu dinlemiyor ve üzerine doğru geliyorlardı.⁸²⁷ Kimsenin sözüne aldırış etmediğini gören Hz. Aişe: "Ey insanlar! Hz. Osman'ı şehit eden kişilere ve onların taraftarlarına lanet edin." dedi ve devamında beddua etmeye başladı. Etrafındakiler de ona eşlik ettiler.⁸²⁸ Cemel Ashâbı'nın elindeki en büyük

⁸²² Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 156; Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 360; Abbott, *a.g.e.*, 152. Mes'ûdî'nin verdiği bilgiye göre; Hz. Ali'nin halife seçilmesiyle Cemel Vak'ası'nın meydana gelmesi arasında 5 ay 21 günlük süre vardır. Bkz. Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 360.

⁸²³ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 131 (T., III, 250). Apak ve Azimli bu rivayete temkinli yaklaşmaktadırlar. İkisine göre bu rivayet; sahâbeyi kollama amaçlı uydurulmuştur. Değerlendirme için bkz. Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2*, 314-315; Azimli, *Hz. Ali*, 87-88.

⁸²⁴ Demircan, *Fitne*, 98.

⁸²⁵ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 132 (T., III, 252); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 462 (T., VII, 392).

⁸²⁶ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 140; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 132 (T., III, 252); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 462-463 (T., VII, 392).

⁸²⁷ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 140-141; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 132 (T., III, 252); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 463 (T., VII, 392).

⁸²⁸ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 141; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 132 (T., III, 252); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 463 (T., VII, 392).

koz da buydu.⁸²⁹ Hz. Ali beddua seslerini duyunca: “Allah’ım, Hz. Osman’ın katillerine lanet et!” diyerek o da beddua etti.⁸³⁰

Hz. Aişe daha sonra Abdurrahman b. Attâb ve Abdurrahman b. Harîs b. Hişâm’a yerlerinden ayrılmamaları için haber gönderdi ve bunun yanında etrafındakilerin savaşa devam etmek istediklerini görünce onları da çarpışmaya teşvik etti.⁸³¹ Bu sırada Basra tarafındaki Mudarlılar, Kûfeliler tarafındaki Mudarlılara bir hamle yaparak çarpışmaya girdiler. Çarpışmalar öylesine şiddetlenmişti ki Hz. Ali olduğu yerde sıkışmış hareket edemiyordu.⁸³²

Kûfeliler tarafında bulunan Mudar kabilesi mensupları bütün güçleriyle karşı tarafa hücum ettiler ve her iki taraf Hz. Aişe’nin devesinin durduğu yerde güçleri tükeninceye kadar çarpıştılar. Bu sırada birisi, Hz. Ali’nin yanında bulunan Mudar kabilesine mensup Zeyd b. Sûhân’a: “Kendi adamlarının yanına çekip gitsene! Burada ne işin var Mudarlıların seni kollayıp durduklarını ve ölümün de şu devenin etrafında olduğunu ve onların yanından başka bir yerde bulunmanın senin için ölüm olduğunu bilmiyor musun?” dedi. O da: “Evet, ölüm yaşamaktan çok daha hayırlıdır. Benim de istediğim ölümdür.” diye cevap verince oradakiler hücum edip kardeşiyle birlikte onu katlettiler. Bu arada kardeşi Sa’sa’ da çok ağır yaralanmıştı ve götürülürken yolda vefat etti.⁸³³

Çarpışmalar tekrar şiddetlenince Hz. Ali, Rabîa ve Yemen kabilelerine bütün güçleriyle tekrar toplanmaları için haber gönderdi.⁸³⁴ Hz. Ali’nin tarafından yer alan Abdülkays kabilesine mensup biri kalkıp: “Sizi Allah’ın kitabına davet ediyoruz.” dedi. Bunun üzerine ona: “Kendileri doğru yola girmemişlerken, Allah’ın emirlerini yerine getirip onları uygulamıyorlarken ve Allah’ın bir davetçisi olan Ka’b b. Sûr (Süver) gibi birisini öldürüyorlarken nasıl oluyor da bizi Allah’ın kitabına davet edi-

⁸²⁹ Azimli, *Hz. Ali*, 88.

⁸³⁰ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 141; Belâzurî, *Ensâb*, III, 37; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 132 (T., III, 252); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 463 (T., VII, 392).

⁸³¹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 141; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 132 (T., III, 252); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 463 (T., VII, 392).

⁸³² Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 141; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 133 (T., III, 252); İbn Ebî’l-Hadîd el-Medâinî, *a.g.e.*, I, 257; İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 463 (T., VII, 392).

⁸³³ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 141; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 133 (T., III, 252-253).

⁸³⁴ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 141; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 133 (T., III, 253).

yorlar?” diye karşılık verdiler ve arkasından Rabîalılar o adama hücum edip öldürdüler. Müslim b. Abdullah el-Aclî onun yerinde durunca onu da ok yağmuruna tutup öldürdüler.⁸³⁵

Hız. Ali tarafında yer alan Yemenliler Cemel Ashâbı tarafındaki Yemenlileri çağırıp onları ok yağmuruna tuttular. Savaşmaktan başka hiçbir çaresi kalmayan Kûfeliler Hız. Aişe’yi öldürmeye niyetlendiler. Hız. Aişe bu durumu fark edince yanındakileri uyardı.⁸³⁶

Cemel Ashâbı tarafında yer alan Yemenliler Hız. Ali tarafındaki Yemenliler üzerine şiddetli bir saldırıya geçip onları bozguna uğrattılar. Aynı şekilde Cemel Ashâbı tarafında yer alan Rabîa kabilesine mensup kimseler Hız. Ali tarafında bulunan Rabîalılara hücum edip onları bozguna uğrattılar. Hız. Ali tarafındaki Yemenliler geri dönerken sancaklarını taşıyan kişiler öldürüldü.⁸³⁷ Hız. Ali tarafındaki Rabîa kabilesi savaş meydanına dönüp şiddetli çarpışmaya girdi ve çarpışma sonunda sancaklarını taşıyan kişi öldürüldü. Bunlar Hız. Ali taraftarlarının sol kanadını teşkil ediyorlardı.⁸³⁸ Çarpışmalar öyle şiddetli bir hal almıştı ki Hız. Ali taraftarlarının sağ kanadı merkez kuvvetlerine yanaşıp dayanmış Cemel Ashâbı’nın sol kanadı da merkez kuvvetleri ile birleşmişti.⁸³⁹ Hız. Ali yaptığı savaşlarda kabileler arasındaki dengeyi korumaya çalışıp ve kabileler arasında asabiyet duygusundan kaynaklanabilecek olumsuzlukları önlemek amaçlı tedbirler alıyordu. Onun iç savaşlarda uyguladığı en dikkat çekici taktik her iki grupta yer alan kabileleri birbirlerine karşı savaştırmayı tercih etmesidir. Böylece farklı kabileler arasında çıkabilecek olan kan davaları veya büyük zayıatlar önlenebiliyordu. Rakip tarafta da olsa kendi kabilesinin zarar görmesine dayanamayacak olan Arapların saf değiştirmesine de engel olunuyordu. Hız. Ali, Cemel Vak’ası’nda safların dizilişi açısından buna dikkat etmiştir.⁸⁴⁰

⁸³⁵ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 141; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 133 (T., III, 253).

⁸³⁶ İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 133 (T., III, 253).

⁸³⁷ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 142; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 133 (T., III, 253).

⁸³⁸ İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 134 (T., III, 253).

⁸³⁹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 142; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 134 (T., III, 254).

⁸⁴⁰ Barlak, *a.g.e.*, 84.

Cemel Vak'ası gerçekten büyük bir olaydı ve Müslümanlar arasında bunun gibi büyük bir çarpışma ne ondan önce görülmüştü ne de ondan sonra görüldü. Bu çarpışmada kesilen kolların, kopan ayakların haddi hesabı yoktu.⁸⁴¹ Cemel gününde savaş şiddetlenince Hz. Ali kopan kafaların yere düştüğünü görünce oğlu Hz. Hasan'ı tutup bağrına bastı ve: "Ey Hasan! Doğrusu biz Allah'a aidiz ama bu durumdan sonra artık ne hayır umulur?" dedi.⁸⁴²

Hz. Aişe bulunduğu yerde sağında, solunda ve yakınında bulunanların kim olduğunu soruyor ve aldığı cevaplar üzerine askerleri cesaretlendirip çarpışmaya teşvik etmeye çalışıyordu.⁸⁴³ Hz. Ali'nin yanında bulunan askerlerin sağ ve sol kuvvetleri merkez kuvvetlerinin yanına katıldı. Cemel Ashâbı da aynı şekilde hareket ettiler.⁸⁴⁴

Ka'b b. Sûr'dan (Süver) önce Basra kadısı Amire b. Yesribî ile kardeşi Abdullah Hz. Aişe'nin devesinin önüne geçip deveyi korumaya çalışıyorlardı. Hz. Ali: "Kim bu devenin üzerine atılıp onu yok edecek?" diye seslenince Hind b. Amr meydana çıkıp İbn Yesribî ile çarpışmaya başladı. İbn Yesribî de bir darbeye onu öldürdü. Akabinde Albâ' b. Heysem üzerine atıldı İbn Yesribî onu da öldürdü. Bu arada Seyhan b. Sûhân ve kardeşi Sa'sa' da öldürülmüşlerdi.⁸⁴⁵

Ammâr b. Yâsir İbn Yesribî'ye seslenerek: "Sen koruduğun kimseden dolayı mazaretli sayılıyorsun. Fakat eğer gerçekten doğru söylüyorsan o yanında bulunduğun birlikten ayrıl ve tek başına ortaya çık. Senin için öldürülmekten başka bir yol kalmadı." diye seslendi.⁸⁴⁶ İbn Yesribî bunun üzerine devenin yularını Adiyy oğullarından bir adamın eline vererek meydana çıktı. Doksan yaşındaki Ammâr b. Yâsir de ona doğru ilerledi. Ammâr b. Yâsir'in üzerinde eski bir post vardı ve onu bir hurma lifi ile belinden bağlamıştı.⁸⁴⁷ Gerçekten Ammâr b. Yâsir teke tek dövüşe

⁸⁴¹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 142; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 134 (T., III, 254).

⁸⁴² İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 456 (T., VII, 389).

⁸⁴³ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 143; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 134-135 (T., III, 254-255).

⁸⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 135 (T., III, 255).

⁸⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 135 (T., III, 255).

⁸⁴⁶ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 143-144; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 135 (T., III, 255); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 464 (T., VII, 393).

⁸⁴⁷ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 144; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 135 (T., III, 255); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 464 (T., VII, 393).

davet ettiği kişiden daha zayıf görünüyordu. Ammâr b. Yâsir tek başına ortaya atıldı ve kendisini izleyenlere yardımına gelmemelerini söyledi. Onu böyle görenler öldürülmesinden endişe ettiler.⁸⁴⁸

İbn Yesribî Ammâr b. Yâsir'e bir darbe indirdi ancak Ammâr b. Yâsir bunu kalkını ile önleyip onun kılıcını elinden düşürdü. Ammâr b. Yâsir galip geldiği halde İbn Yesribî'nin yerinden hareket etmediğini görünce onu esir aldı ve Hz. Ali'nin yanına götürdü. Hz. Ali'de onun öldürülmesini emretti ve İbn Yesribî öldürüldü.⁸⁴⁹ Başka bir rivayette ise; burada öldürülen kişinin Amr b. Yesribî olduğu ifade edilir. Amîra b. Yesribî ise daha sonraya kadar yaşadığı ve Hz. Muâviye zamanında Basra kadılığı yaptığı ifade edilir.⁸⁵⁰

İbn Yesribî'nin öldürüldüğünü gören ve devenin yularını tutan Adiyy oğullarından biri yuları kabile başkanlarından birine bırakarak ortaya atıldı. Ona karşı da Rabîa el-Ukaylî çıktı. Rabîa: "Ey annemiz! Seni annelerin en iyisi biliyoruz. Anneler ise çocuklarına karşı son derece şefkatlidirler. Görüyor musun kaç tane cesur adam öldürölüp gitti. Öldürülenlerin kanlarına da kaç tane masum adamın elleri girdi?" diye seslendi. Sonra bu iki kişi çarpıştılar ve ikisi de yaralanıp öldüler. Bu kişinin öldürülmesinden sonra Dabbe oğullarından Harîs adında birisi meydana çıkıp: "Biz deveyi koruyan Dabbe'nin evlatlarıyız. Eğer karşımızda yıkılıp giden olursa bir başkasıyla teke tek çarpışmaya gireriz. Biz Hz. Osman'ın etrafını kollayan adamları. Ölüm bize baldan daha tatlı gelir."⁸⁵¹ dedi. Bu şekilde kırk kişi öldürölene kadar devenin yuları bırakılmadı. Hz. Aîşe bu konuda: "Dabbe oğullarının sesleri kesilinceye kadar bu öldürmeler devam etmişti." dedi.⁸⁵² Başka bir rivayete göre ise; devenin yularını tutan yetmiş Kureyşli öldürölünceye kadar bu çarpışma devam etti.⁸⁵³ Gerçekten güçlü ve kuvvetli kimseler Hz. Aîşe'nin etrafını çevirmiş onu koruyorlardı. Fakat buna rağmen devenin yularını tutan her kim olursa olsun Hz.

⁸⁴⁸ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 144; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 135 (T., III, 255); İbn Ebî'l-Hadîd el-Medâinî, *a.g.e.*, I, 259; İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 464 (T., VII, 393).

⁸⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 135 (T., III, 255); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 465 (T., VII, 393).

⁸⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 135 (T., III, 255).

⁸⁵¹ Bu ifadelerin Vesim b. Amr ed-Dabbî'ye ait olduğu ifade edilmiştir. Bkz. İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 465 (T., VII, 393).

⁸⁵² İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 136 (T., III, 256); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 465 (T., VII, 393).

⁸⁵³ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 137 (T., III, 256-257); İbn Ebî'l-Hadîd el-Medâinî, *a.g.e.*, I, 265; İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 465-466 (T., VII, 393).

Ali'nin adamları bu kişilere hücum ettiklerinde ya bunları öldürüyor ya da serbest bıraktıklarında kesinlikle geri dönmüyorlardı.⁸⁵⁴

Abdullah b. Zübeyr bir ara Hz. Aişe'nin yanına sessizce sokulup devenin yularını tuttu. Hz. Aişe kim olduğunu öğrenince onun öldürüleceği endişesi üzerine: “Vah Esmâ'nın başına gelenlere!” dedi.⁸⁵⁵ Mâlik b. Eşter Abdullah b. Zübeyr'in karşısına çıkıp şiddetle çarpışmaya başladılar. Mâlik b. Eşter Abdullah b. Zübeyr'i başından yaralarken Abdullah b. Zübeyr de onu yaraladı. Daha sonra her ikisi birbirlerinin boyunlarına atılarak atlarından yere düşüp yerde boğuşmaya devam ettiler. Boğuşmanın bu şekilde devam ettiğini gören insanlar ikisini birbirinden ayırdılar.⁸⁵⁶

Mervân b. Hakem ile Abdullah b. Zübeyr Hz. Aişe'nin devesinin yularını tutup da yaralanan kimselerdendi.⁸⁵⁷ Cemel Vak'ası'nda Hz. Aişe'nin piyade askerlerine komutanlık ve imamlık yapan Abdullah b. Zübeyr⁸⁵⁸ otuz yedi⁸⁵⁹ ya da başka bir rivayete göre yetmiş üç yerinden yaralanmıştı.⁸⁶⁰

3.3.5. HZ. TALHA'NIN ÖLDÜRÜLMESİ

Hz. Talha'nın Hz. Ali'nin kendisine öğüt vermesiyle savaş meydanından geri çekilip arka sıralarda durmaya başladığı rivayet edilse de⁸⁶¹ savaş meydanında çarpışmalar sırasında ayağına isabet eden bir okla yaralandığı nakledilir. Hz. Talha ayaklarını atın iki yanına sıkıca yapıştırarak: “Gelin! Gelin! Bana gelin! Ey Allah'ın kulları! Sabrediniz! Sabrediniz!” diye bağıırıyordu.⁸⁶² Apak, bu rivayete istinaden Hz.

⁸⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 137 (T., III, 256-257).

⁸⁵⁵ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 145; Belâzurî, *Ensâb*, III, 39; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 137 (T., III, 257); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 466 (T., VII, 394).

⁸⁵⁶ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 145; Belâzurî, *Ensâb*, III, 39; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 137 (T., III, 257); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 467 (T., VII, 394).

⁸⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 137 (T., III, 258); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 467 (T., VII, 394).

⁸⁵⁸ A. Vehbi Ecer, “Abdullah b. Zübeyr'in Halifeliği ve Kurduğu Devlet”, *EÜİFD*, 10, Kayseri, 1998, 154.

⁸⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 137 (T., III, 258); İbn Ebî'l-Hadîd el-Medâinî, *a.g.e.*, I, 265; İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 467 (T., VII, 394).

⁸⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 137 (T., III, 258); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 467 (T., VII, 394).

⁸⁶¹ İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 476 (T., VII, 400).

⁸⁶² İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 131 (T., III, 250); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 476 (T., VII, 400).

Talha'nın savaş meydanını terk ettiği düşüncesinin tartışılmaya açıldığını ifade ediyor.⁸⁶³

Hiz. Talha'yı bu halde gören Ka'ka' b. Amr ona yakın evlerden birisine gitmesini tavsiye etti. Hiz. Talha evlere doğru giderken: "Allah'ım! Hiz. Osman'ın kanı için benden dilediğini al ki bizden razı olasın." diye dua ediyordu.⁸⁶⁴ Hiz. Talha'nın ayakkabısı kan ile dolup taşınca kölesine: "Beni al bir yere götür ve orada indiriver." dedi. Kölesi de onu Basra'ya harabe olmuş bir eve götürdü ve Hiz. Talha orada öldü.⁸⁶⁵

Hiz. Talha vefat ettiğinde Sa'd oğulları mezarlığına gömüldü.⁸⁶⁶ Başka bir rivayete göre ise; Hiz. Talha savaş alanında ölmüştür.⁸⁶⁷

Hiz. Talha'yı öldürenin Mervân b. Hakem olduğu veya bir başkası tarafından öldürüldüğü de rivayet edilmektedir.⁸⁶⁸ Meşhur olan rivayete göre; Mervân b. Hakem Hiz. Talha'yı okla vurunca Hiz. Osman'ın oğlu Eban'a: "Seni Hiz. Osman'ın katillerinden olan bazı kimselere karşı korumuş ve seni onlardan kurtarmış oldum." dedi.⁸⁶⁹

Bir rivayete göre; Hiz. Talha savaş meydanında Mervân b. Hakem'in attığı okla yaralanınca; "*Sadece içinizden zulmedenlere erişmekle kalmayacak olan bir azaptan sakının ve bilin ki Allah, azabı çetin olandır.*"⁸⁷⁰ ayetinin kendilerini kastettiğini ifade etmiştir.⁸⁷¹

Abbott'a göre; Mervân b. Hakem'in böyle bir hareketi yapması olanaksız değildir. Ancak o; Mervân b. Hakem hakkındaki bu iddianın kaynağını Ümeyye karşıtı propaganda olma ihtimalinden dolayı araştırmacılar tarafından çokça

⁸⁶³ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi* 2, 314.

⁸⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 131 (T., III, 250-251); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 476 (T., VII, 400).

⁸⁶⁵ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 147; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 131 (T., III, 251); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 476 (T., VII, 400).

⁸⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 131 (T., III, 251); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 476 (T., VII, 400).

⁸⁶⁷ Ya'kûbî, *a.g.e.*, II, 182; İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 476 (T., VII, 400).

⁸⁶⁸ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 42 (T., VII, 39); Ya'kûbî, *a.g.e.*, II, 182; İbnü'l-Arabî, *a.g.e.*, 154-155; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 132 (T., III, 251).

⁸⁶⁹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 204 (T., III, 252-253); Belâzurî, *Ensâb*, III, 43-44; Ya'kûbî, *a.g.e.*, II, 182; İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 476 (T., VII, 400).

⁸⁷⁰ Enfâl, 8/25.

⁸⁷¹ İbn A'sem, *a.g.e.*, II, 478-479.

tartışıldığını ifade ediyor.⁸⁷² Demircan'a göre; bu rivayetin sonraları Hz. Talha'nın sorumluluğunu ortadan kaldırmaya matuf olarak uydurulmuş olma ihtimali vardır.⁸⁷³ Azimli'ye göre ise; Mervân b. Hakem hadis ehlinin ölçülerine göre sahâbeden sayıldığı için Sünnîler Mervân b. Hakem'in onu vurmadığı üzerinde durmaktadır.⁸⁷⁴

Hz. Ali savaş bittikten sonra savaş meydanında dolaşırken Hz. Talha'yı ölümler arasında görünce onun yüzündeki toprağı silip: "Allah sana rahmet etsin Muhammed'in babası! Seni semadaki yıldızların altında ölmüş olarak uzandığını görmek çok gücüme gidiyor. Ayıp ve hüznlerini Allah'a arz edip şikâyetle bulunuyorum. Allah'a yemin ederim ki ben bundan yirmi sene önce ölmüş olmayı çok isterdim."⁸⁷⁵ diyerek üzüntüsünü ifade etti.

Cemel Vak'ası'nda, Hz. Talha'nın: "Hz. Osman'ın şehit edilmesinde gevşek davrandık. Bugün onun uğrunda kanlarımızı dökmekten daha faziletli bir şey bulamayız. Ey Allah'ım! Sen razı oluncaya kadar bugün benden Hz. Osman için her şeyimi al." dediği rivayet edilmektedir.⁸⁷⁶

Hz. Talha 10 Cemâziyelâhir 36/4 Aralık 656 yılı Perşembe günü öldürüldü.⁸⁷⁷ Kel'e mintikasının yanına defnedildi. Öldürülürken altmış yaşındaydı. Altmış küsur yaşında olduğuna dair rivayetler de vardır.⁸⁷⁸ Hz. Talha'nın 62, 63 veya 64 yaşında vefat ettiği rivayet edilmektedir.⁸⁷⁹ Hz. Talha⁸⁸⁰ esmer tenliydi. Beyaz tenli olduğuna dair zayıf bir rivayet de vardır. Yüzü güzel, saçı gür, boyu ise kısaya daha yakındı.⁸⁸¹

⁸⁷² Abbott, *a.g.e.*, 154-155.

⁸⁷³ Demircan, *Fitne*, 98.

⁸⁷⁴ Azimli, *Hz. Ali*, 92.

⁸⁷⁵ İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 476 (T., VII, 400). Ayrıca bkz. Radî, *a.g.e.*, 294-295.

⁸⁷⁶ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 204 (T., III, 252).

⁸⁷⁷ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 205 (T., III, 253); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 476 (T., VII, 401).

⁸⁷⁸ İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 476 (T., VII, 401).

⁸⁷⁹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 205 (T., III, 253); Günal, *a.g.e.*, 117.

⁸⁸⁰ Ebû Muhammed Talha b. Ubeydillâh b. Osmân et-Teymî el-Kureşî (ö. 36/656). Aşere-i Mübeşşere'dendir. Hayatı hakkında bilgi için bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 196-206 (T., III, 240-255); Erul, *a.g.m.d.*, XXXIX, 504-505; Giorgio Levi Della Vida, "Talha", *IA*, I-XV, Eskişehir, 1997, XI, 695-696.

⁸⁸¹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 200 (T., III, 247); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 477 (T., VII, 401).

3.3.6. HZ. ZÜBEYR'İN ÖLDÜRÜLMESİ

Rivayete göre; Hz. Zübeyr Hz. Ali'nin kendisine: “Hatırlıyor musun bir gün Hz. Peygamberle birlikte yürürken Benû Ganem'den geçtiğimiz sırada Hz. Peygamber bana bakıp tebessüm etti ve ben de ona bakıp tebessüm ettim. Sen de Hz. Peygamber'e: ‘Ebû Tâlib'in oğlu niye bu kibrini bırakmış değil?’ dediğinde Hz. Peygamber sana: ‘Ebû Tâlib'in oğlunda kibir yoktur ve bir gün sen onunla haksız yere çarpışmış olacaksın.’ demedi mi?” diye hatırlattığı Hz. Peygamber'in hadisinden dolayı savaş meydanından ayrılıp Vâdi's-Sibâ'ya doğru gitti.⁸⁸²

Apak, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in savaş alanını terk ettiklerine dair rivayete ihtiyatlı yaklaşmaktadır. Ona göre; bu rivayetin kaynağı Seyf b. Ömer'in aktardığı şekilde olay gerçekleşmiş olsaydı askerlerin savaşı sürdürmesi anlamsız olurdu. Gerek dünya tarihinde ve gerekse Arap örfünde komutanları öldürülen ya da komutanlarının terk ettikleri orduların savaşı devam ettirdiklerine pek rastlanılmamıştır. Bu durumda Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in savaşın önemli bir kısmına katıldıklarını söylemek mümkündür. Nitekim bazı rivayetlerde Hz. Zübeyr'in Ammâr b. Yâsir'le çarpıştığı ifade edilmesi bu yorumu desteklemektedir. Apak, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in savaş alanını terk ettikleri rivayetini, sahâbenin olaylardaki sorumluluklarını ortadan kaldırma veya azaltma gayreti olarak değerlendirmektedir. Ona göre; Hz. Aişe nasıl Hav'eb'de sorumluluktan kurtarıldıysa Hz. Talha ve Hz. Zübeyr de bu şekilde mazur gösterilmeye çalışılmıştır.⁸⁸³ Azimli de bu rivayete itibar etmediğini ifade edip bunun sahâbeyi kollama amaçlı olarak Şîa'ya karşı Sünnî gayretle uydurulduğunu söylemektedir.⁸⁸⁴

Rivayete göre; Hz. Zübeyr “zünnî'âl”⁸⁸⁵ adlı atının üzerinde savaş meydanından ayrılıp giderken tarafsız olarak hareket eden Ahnef b. Kays'ın bulunduğu yerden geçti.⁸⁸⁶ Hz. Zübeyr'in gittiğini gören biri: “Şu adama ne oluyor?

⁸⁸² İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 131 (T., III, 250); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 461-462 (T., VII, 391). Farklı ifadelerle ancak aynı konuşma için bkz. Ya'kûbî, *a.g.e.*, II, 182.

⁸⁸³ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi* 2, 314-315.

⁸⁸⁴ Azimli, *Hz. Ali*, 87-88.

⁸⁸⁵ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 103 (T., III, 120).

⁸⁸⁶ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 156; İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 103 (T., III, 120-121); Ya'kûbî, *a.g.e.*, II, 183; Taberî, *a.g.e.*, IV, 534; İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 481 (T., VII, 403).

İnsanları karşı karşıya getirdi. Tam savaşacakları esnada evine geri döndü. Bunun ne yaptığını kim araştırıp bize bildirecek?”⁸⁸⁷ diye sorunca Amr b. Cermûz, Abdullah b. Fudâle b. Habis ile Nûfey ve Temim oğullarının asileri Hz. Zübeyr’i takip ettiler. Yolda yakalayınca onu öldürdüler.⁸⁸⁸ Meşhur rivayete göre ise; Amr b. Cermûz Hz. Zübeyr’i Vâdi’s-Sibâ’da öğle sıcağında uyuduğu sırada yakaladı ve üzerine hücum ederek onu öldürdü.⁸⁸⁹

Başka bir rivayette, Hz. Zübeyr’in azatlı kölesi Atiyye’nin anlattığına göre; yanında silahı bulunan Amr b. Cermûz Hz. Zübeyr’i yakalayınca: “Seninle görülecek bir işim var. Yaklaş bakalım.” diye konuşmaya başladı. Namaz vakti girdiğinden dolayı Hz. Zübeyr haydi namaz kılalım deyince o da kabul etti. Hz. Zübeyr imamlık yapmak için öne geçince Amr b. Cermûz arkadan onu vurup öldürdü.⁸⁹⁰

Başka bir rivayete göre ise; Amr b. Cermûz savaş meydanından ayrılan Hz. Zübeyr’le kölesini takip etti. Amr b. Cermûz ikisine yetişince Hz. Zübeyr: “Geldiğin yerle ilgili ne gibi haberler var?” diye sordu. O da: “Ben de sana aynı şeyi sormak istiyorum.” diye karşılık verdi. Hz. Zübeyr’in kölesi Atiyye söze karışarak Amr b. Cermûz’a: “Namaz vakti yaklaşmış durumdadır. Namaza kalkmak üzere olan bir adamdan ne istiyorsun?” dedi. Amr b. Cermûz da hemen: “Haydi namaza, haydi namaza.” diye bağırdı. Hz. Zübeyr: “Namaz vakti geldi. Namaza kalkın.” dedi. Amr b. Cermûz namazda Hz. Zübeyr’in arkasında durdu. Namaz esnasında zırhının yakası tarafından hançerle Hz. Zübeyr’i vurup öldürdü. Amr b. Cermûz Hz. Zübeyr’in atını, silahını ve yüzüğünü alıp gitti. Hz. Zübeyr’in kölesi Atiyye onu Vâdi’s-Sibâ’da defnedip Müslümanlara giderek durumu haber verdi. Amr b. Cermûz Ahnef b. Kays’ın yanına döndüğünde Ahnef: “Vallahi bilmiyorum. İyilik mi yaptın yoksa kötülük mü?” dedi.⁸⁹¹

Rivayete göre; Amr b. Cermûz Hz. Ali’nin kapıcısının yanına gidip Hz. Zübeyr’i öldürdüğünü söyleyip Hz. Ali’yle görüşmek istediğini belirtti. Bunun için

⁸⁸⁷ İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 481 (T., VII, 403). Ahnef b. Kays’ın bunu ifade ettiği rivayet edilmektedir. Bkz. İbn Sa’d, *a.g.e.*, III, 103 (T., III, 120-121); Ya’kûbî, *a.g.e.*, II, 183.

⁸⁸⁸ İbn Sa’d, *a.g.e.*, III, 104 (T., III, 122-123); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 481 (T., VII, 403).

⁸⁸⁹ Belâzurî, *Ensâb*, III, 49 v.d.; Ya’kûbî, *a.g.e.*, II, 183; İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 481 (T., VII, 403).

⁸⁹⁰ İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 481 (T., VII, 403).

⁸⁹¹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 153; Taberî, *a.g.e.*, IV, 535; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 132 (T., III, 251).

Hız. Ali'den izin alınınca o da: "Ona girmesi için izin ver. Fakat onu cehennem ateşiyile müjdele." dedi.⁸⁹² Amr b. Cermûz Hız. Zübeyr'in kılıcını Hız. Ali'nin önüne koyunca Hız. Ali kılıca bakıp: "Hız. Peygamber'den sıkıntıyı gideren kılıç." dedi. Sonra kılıcı Hız. Aişe'ye gönderdi.⁸⁹³

Başka rivayete göre; Amr b. Cermûz Hız. Zübeyr'i öldürünce başını koparıp Hız. Ali'nin yanına götürdü. Amr b. Cermûz böylelikle Hız. Ali nezdinde itibar kazanacağını düşünmüştü. Ancak Hız. Ali'nin yanına girmek için izin istediğinde Hız. Ali ona izin vermedi ve onun cehennem ateşiyile müjdelenmesini söyledi.⁸⁹⁴

Başka bir rivayete göre; Amr b. Cermûz Hız. Zübeyr'i öldürünce onun kılıcını alıp Hız. Ali'nin yanına gitti. Hız. Ali bunun üzerine Hız. Peygamber'in Hız. Zübeyr'i öldüren kimseyi cehennemle müjdele⁸⁹⁵ diye buyurduğunu aktardı. Daha sonra: "Hız. Zübeyr'in şu kılıcı Hız. Peygamber'e gelen sıkıntıları uzun süre giderip onu rahatlığa kavuşturmuştu."⁸⁹⁶ dedi. Hız. Ali'nin ağlayarak üzüldüğünü gören Amr b. Cermûz: "Ben zannettim ki onun düşmanını öldürdüm. Hâlbuki onun dostu ve arkadaşımıyış." dedi.⁸⁹⁷ Rivayete göre; Amr b. Cermûz Hız. Ali'nin böyle söylediğini duyunca intihar etti.⁸⁹⁸ Azimli, Hız. Ali'nin bu tavrıyla ilgili rivayetin, sahâbenin arasında problem olmadığına telmihen uydurulduğunu ifade ediyor.⁸⁹⁹

Başka bir rivayete göre; Amr b. Cermûz Hız. Zübeyr'in oğlu Mus'ab'ın Irak'a vali oluşuna kadar yaşadı. Mus'ab vali olunca ona Amr b. Cermûz'un oralarda olup kendisinden saklandığını ve şayet isterse cezalandırması için Amr b. Cermûz'u getirebileceklerini söylediler. Mus'ab: "Hayır, ona söyleyin de ortaya çıksın. Ona dokunmayacağım. O güvendedir. Allah'a yemin ederim ki babam Hız. Zübeyr'in

⁸⁹² İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 98 (T., III, 114); Taberî, *a.g.e.*, IV, 510; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 132 (T., III, 251-252).

⁸⁹³ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 132 (T., III, 251-252).

⁸⁹⁴ İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 482 (T., VII, 404).

⁸⁹⁵ Dırâr b. Amr Ğatafânî, *Kitâbu't Tahrîş (İlk Dönem Siyasi ve İtikadi İhtilaflarında Hadis Kullanımı)*, (Thk.: Hüseyin Hansu, Çev.: Mehmet Keskin), İstanbul, 2014, 33.

⁸⁹⁶ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 104 (T., III, 122-123); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 483 (T., VII, 404).

⁸⁹⁷ Belâzurî, *Ensâb*, III, 51; Günal, *a.g.e.*, 116.

⁸⁹⁸ İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 483 (T., VII, 404).

⁸⁹⁹ Azimli, *Hız. Ali*, 91.

öcünü ondan almayacağım ve aynı zamanda ona kısas da tatbik etmeyeceğim. Çünkü o kendisini Hz. Zübeyr'e denk tutamayacağım kadar basit ve alçak biridir.”⁹⁰⁰ dedi.

Hz. Zübeyr öldürüldüğünde karısı Atike aşağıdaki şekilde ona ağıt yakmıştır:

“Cermûz'un oğlu himmetli bir kahramana ihanet etti. O kahraman, savaş esnasında gayretli, saldırgan ve cesaretlidir. Ey Cermûz'un oğlu Amr! Eğer sen Hz. Zübeyr'i uykusundan uyandırmış olsaydın onun korkak ve beceriksiz olmadığını görecektin. Anan seni kaybetsin Ey Cermûz'un oğlu! Sen onun gibisini öldürdükten sonra sabah akşam savaşırlar girişen başka birini görebilir misin? O, nice zorlu savaşırlar dalış yaptı. Ey alçağın oğlu! Senin saldırın, onu savaştan geri caydıramazdı. Allah benim rabbimdir. Sen bir Müslüman'ı öldürürsen, kasıtlı olarak adam öldürmenin vebaline uğrarsın.”⁹⁰¹

Bir rivayete göre de; Cemel Vak'ası'nda savaş meydanında Ammâr b. Yâsir Hz. Zübeyr'e her saldırdığında Hz. Zübeyr ondan güçlü olmasına rağmen sadece Hz. Peygamber'in: “Ey Ammâr b. Yâsir! Seni asi bir grup öldürecektir.”⁹⁰² hadisini hatırladığı için geri çekilip ona karşılık vermeye çekinmiştir.⁹⁰³ Azimli, bu rivayeti savaş bağlamında Hz. Peygamber'in dilinden uydurulduğunu söylüyor. Ona göre; bu sahâbeyi kollamak amacıyla Şîa'ya karşı Sünnî bir refleksle rivayet edilmiştir.⁹⁰⁴

Hz. Zübeyr H. 10 Cemâziyelâhir 36 yılı Perşembe günü öldürüldü. Öldürüldüğü 64,⁹⁰⁵ 66 veya 67 yaşındaydı.⁹⁰⁶ Hz. Zübeyr⁹⁰⁷ esmer tenli, orta boylu, normal etli ve hafif sakallıydı.⁹⁰⁸

⁹⁰⁰ İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 483 (T., VII, 404).

⁹⁰¹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 104-105 (T., III, 123); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 482 (T., VII, 404).

⁹⁰² Şiblî, *a.g.e.*, III, 141.

⁹⁰³ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 131 (T., III, 250); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 461 (T., VII, 389).

⁹⁰⁴ Azimli, *Hz. Ali*, 87-88.

⁹⁰⁵ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 105 (T., III, 124);

⁹⁰⁶ İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 484 (T., VII, 405).

⁹⁰⁷ Ebû Abdillâh ez-Zübeyr b. el-Avvâm b. Huveylid el-Kureşî el-Esedî (ö 36/656). Hz. Peygamber'e ilk iman eden sahâbeden olup Aşere-i Mübeşşere'dendir. Hayatı hakkında bilgi için bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 93-106 (T., III, 108-124); Mehmet Efendioğlu, “Zübeyr b. Avvâm”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2013, XLIV, 522-524; Neşet Çağatay, “Zübeyr b. el-Avvâm”, *İA*, I-XV, Eskişehir, 1997, XIII, 635-636.

⁹⁰⁸ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 100 (T., III, 117); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 484 (T., VII, 405).

Rivayete göre; bir gün biri Hz. Zübeyr'e zamanında Hz. Osman'a muhalefet ettiklerini şimdi ise onun kanını talep ettiklerini dile getirince Hz. Zübeyr; *"Sadece içinizden zulmedenlere erişmekle kalmayacak olan bir azaptan sakının ve bilin ki Allah, azabı çetin olandır."*⁹⁰⁹ ayetini Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman zamanında sürekli okuduklarını dile getirmiş ve bu ayetin şuan ki muhataplarının kendileri olduğunu ifade etmiştir.⁹¹⁰

Hz. Ali Cemel Vak'ası'ndan sonra yaptığı konuşmalarının birinde; *"Biz, onların kalplerindeki kini söküp attık. Artık onlar sedirler üzerinde, kardeşler olarak karşılıklı otururlar."*⁹¹¹ ayetinde belirtildiği gibi ahirette Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'le ilişkisinin böyle olacağını umduğunu ifade etmiştir.⁹¹²

3.3.7. CEMEL VAK'ASI'NIN SONA ERMESİ

Cemel Vak'ası'nı, Mâlik b. Eşter şu şekilde anlatmaktadır: "Ben Cemel günü gibi büyük bir gün görmedim. Cemel Vak'ası'nda bizden bir kişi bile yenilgiye uğramıyor ve biz yüksek dağlar gibi dimdik ayakta duruyorduk. Hz. Aişe'nin devesinin yuları tamamen kayboluncaya kadar onu tutan her adam mutlaka öldürüldü. Nihayet onların hep böyle öldürüldüğünü gören Hz. Ali: 'Devenin ayaklarını kesiniz. Eğer deve yere çöktürülür ve ayakları kesilirse onlar tamamen dağılır giderler.' dedi. Hz. Ali'nin bu sözü üzerine birisi devenin ayaklarına vurdu ve onu yere çöktürdü. Deve o anda öyle dehşetli bir ses çıkardı ki daha sonra böyle bir ses hiç işitmedim."⁹¹³

Rivayete göre; Hz. Ali'nin askerleri arasında bulunan Buceyr b. Dülce, Hz. Aişe'nin devesinin ayağını kesip deveyi sağa sola çekmeye başladı ve daha sonra devenin iplerini keserek Hz. Aişe'nin içinde bulunduğu hevdeci taşıyıp bir kenara

⁹⁰⁹ Enfâl, 8/25.

⁹¹⁰ Zehebî, a.g.e., III, 504.

⁹¹¹ Hicr, 15/47.

⁹¹² İbn Sa'd, a.g.e., III, 105-106, 205-206 (T., III, 124, 254-255); Zehebî, a.g.e., III, 506-507.

⁹¹³ İbnü'l-Esîr, a.g.e., III, 138 (T., III, 258).

koydu.⁹¹⁴ Hz. Aişe'nin hevdecisi, atılan ve saplanan oklardan dolayı kirpi sırtı gibi olduğu ifade edilir.⁹¹⁵

Cemel Ashâbı bozguna uğrayınca Hz. Ali askerlerine, kaçanların izlenmemesi, kimsenin peşine düşülmemesi, herhangi bir yaralıya dokunulmaması ve evlere asla girilmemesini emretti.⁹¹⁶ Hz. Ali, bu kararıyla yağmaya, yaralıları incitecek bir davranış içerisinde girmeye ve zarar verici davranışlar içerisinde girmeye kesinlikle karşı çıkmıştır.⁹¹⁷ Hz. Ali'nin savaş sonrasındaki bu tutumundan dolayı yaralıların çoğu Basra'da yaralarını tedavi etme imkânını elde ettiler.⁹¹⁸

Hz. Ali Hz. Aişe'nin hevdecinin savaş alanından taşınıp götürülmesini istedi. Daha sonra Muhammed b. Ebû Bekir hevdecin içinde bulunan Hz. Aişe'nin zarar görüp görmediğini kontrol etmek için yanına gitti.⁹¹⁹

Rivayete göre; Hz. Aişe'nin devesi yere çöktürülünce Muhammed b. Ebû Bekir ile Ammâr b. Yâsir hevdecisi birlikte alıp bir kenara çektiler. Muhammed b. Ebû Bekir daha sonra elini hevdecin içine soktu. Hz. Aişe kim olduğunu sorunca Muhammed b. Ebû Bekir kardeşin diye cevap verdi. Hz. Aişe ise asi çocuk diye karşılık verdi. Muhammed b. Ebû Bekir Hz. Aişe'ye yarasının olup olmadığını sordu. Hz. Aişe de bunun onu ilgilendirmediğini söyledi. Bunun üzerine Muhammed b. Ebû Bekir ona kimin yanlış yolda olduğunu sordu.⁹²⁰ Bu sırada orada bulunan Ammâr b. Yâsir: "Ey anneciğim! Bugün çocuklarının böyle birbirlerini kırmalarını nasıl karşıladın?" diyerek araya girdi. Hz. Aişe ise ona annesi olmadığını söyledi. Ammâr b. Yâsir razı olsan da olmasan da benim annemsin deyince Hz. Aişe de: "Zafere

⁹¹⁴ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 146; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 138 (T., III, 259); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 468 (T., VII, 395).

⁹¹⁵ Belâzurî, *Ensâb*, III, 45; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 140 (T., III, 259-260); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 468 (T., VII, 395).

⁹¹⁶ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 150; Ya'kûbî, *a.g.e.*, II, 183; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 140 (T., III, 260); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 468 (T., VII, 395).

⁹¹⁷ Murat Bıyıklı, *Hazreti Ali'nin Devlet İdaresi*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2001, 111.

⁹¹⁸ Kocaşık, *a.g.e.*, 56.

⁹¹⁹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 152; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 140 (T., III, 260); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 468 (T., VII, 395).

⁹²⁰ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 151; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 140 (T., III, 260).

ulaşınca gururlanmaya başladınız ve intikam almış bir kişinin edasını takındınız. Heyhat! Vallahi bu gayede olan bir kimse asla zafere ulaşamaz.” diye cevap verdi.⁹²¹

Hız. Aişe'nin hevdeci daha sonra kimsenin bulunmadığı bir yere konulunca Hız. Ali yanına giderek nasıl olduğunu sordu. O da Hız. Ali'ye iyi olduğunu söyledi.⁹²² Bir rivayete göre; Hız. Aişe'nin hevdeci sakın bir yere alındıktan sonra Hız. Ali onun yanına giderek: “İnsanları toplayıp getirdin. İşte sonunda dağılıp gittiler. Onları birbirlerine karşı kışkırttın bir kısmı diğer bir kısmını öldürdü.” deyince Hız. Aişe: “Hükmü eline geçirdin onun için müsamahalı davran. Yine ne mutlu bana ki senin taraftarınla imtihan edildim.” diye cevap verdi.⁹²³

Müslümanların ileri gelenleri savaştan sonra Hız. Aişe'yi ziyarete gittiler. Ka'ka' b. Amr Hız. Aişe'yle konuşurken savaş alanında çarpışan iki kişiden birinin diğerine bildiğimiz annelerin en asisinin oğlu diğeri ise bildiğimiz annelerin en hayırlısı ve en iyisi ancak kendisine itaat edilmeyenin oğlu şeklindeki diyaloglarını ona anlatınca Hız. Aişe: “Vallahi bu günden yirmi yıl önce ölmeyi arzu ederdim.” diyerek üzüntüsünü ifade etti.⁹²⁴ Watt'a göre; dini saiklerle asilerin cezalandırılması için yola çıktıklarını ifade eden Cemal Ashâbı'nın başarısızlığının sebebi; bu grubun şahsi menfaatlerini ön planda tutmaları sonucudur.⁹²⁵ Ancak Demircan bu görüşe katılmamaktadır.⁹²⁶

Rivayete göre; sonra Ka'ka' b. Amr Hız. Ali'nin yanına gittiğinde Hız. Ali de benzer şekilde: “Vallahi ben bu olaydan yirmi yıl önce ölmeyi arzu ederdim.” dediği ifade edilir.⁹²⁷

Rivayete göre; Hız. Ali Hız. Hasan'a: “Ey Hasan! Keşke baban bundan yirmi yıl önce ölmüş olsaydı.” dedi. Hız. Hasan: “Babacığım ben seni bu işten

⁹²¹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 151; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 141 (T., III, 260).

⁹²² İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 141 (T., III, 260); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 468 (T., VII, 395).

⁹²³ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 148 (T., III, 270).

⁹²⁴ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 155; Belâzurî, *Ensâb*, III, 44-45; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, V, 93; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 141 (T., III, 261).

⁹²⁵ Watt, *a.g.e.*, 15.

⁹²⁶ Demircan, *Haricilerin Siyasi Faaliyetleri*, 90-91.

⁹²⁷ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 155; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, V, 93; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 141 (T., III, 261).

vazgeçirmeye çalışmışım ama sen beni dinlemedin.” dedi. Hz. Ali: “Ben işin bu noktaya varacağını düşünememişim.” dediği ifade edilir.⁹²⁸

Muhammed b. Ebû Bekir o günün akşamında Hz. Aişe’yi Basra’ya götürüp Abdullah b. Halef el-Huzâî’nin evinde misafir etti. Savaşta yaralanan kimseler de Basra’ya götürüldü.⁹²⁹

Cemel Vak’ası’nın meydana geldiği gün güneş batmadan önce uçup gelen bir kartal Medine’ye yakın bir yerde ağzından taşıdığı bir insan eli düşürünce Medineliler savaşın meydana geldiğini öğrendiler. Bu şekilde Medineliler ile Hicaz ve Basra arasındaki bölgelerin insanları kartalların taşıyıp durdukları insan elleri ve ayaklarıyla bu olayı öğrenmiş oldular.⁹³⁰

3.3.8. CEMEL VAK’ASI’NDA ÖLDÜRÜLEN BAZI KİMSELER

Cemel Vak’ası’nda Haccâc b. İlât’ın kardeşi Mu’riz b. İlât es-Sûlemî, Hz. Peygamber’in eşi Hz. Hatice’nin ilk eşinden oğlu Hind b. Ebî Hâla el-Üseyyidî Hz. Ali taraftarlarından olupta öldürülen bazı kimselerdir.⁹³¹

Cemel Vak’ası’nda Cemel Ashâbı taraftarlarından öldürülen bazı kimseler: Hz. Talha’nın kardeşi Abdurrahman, Amr b. Abdullah b. Ebî Kays b. Âmir b. Lüey ve el-Muhriz b. Harise b. Rabîa b. Ahdüluzza b. Abdişems, Mes’ûd es-Sûlmânî’nin evlatları Mücâşî ve Mücâlid, Abdullah b. Hâkim b. Hizam el-Esedî el-Kureşî, Temim kabilesine mensup Bişr’in oğlu Hilâl b. Vekî’, Muavviz’in kardeşi Muâz b. Afrâ’. Bunların ikisi Harîs b. Rifâa el-Ensârî’nin çocuklarıydı.⁹³²

Bu isimler dışında Halife b. Hayyât kabile kabile öldürülen bazı kimselerin isimlerini vermektedir.⁹³³

⁹²⁸ İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 456 (T., VII, 389).

⁹²⁹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 152; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 141 (T., III, 261); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 469 (T., VII, 396).

⁹³⁰ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 160; Taberî, *a.g.e.*, IV, 544; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 146 (T., III, 267); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 473 (T., VII, 399).

⁹³¹ İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 148 (T., III, 270-271);

⁹³² İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 149 (T., III, 271).

⁹³³ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, 187-191 (T., 233-238).

Ya'kûbî'nin verdiği bilgiye göre; gündüz yaklaşık olarak dört saat süren⁹³⁴ Cemel Vak'ası'nda öldürülenlerin sayısı hakkında farklı rakamlar zikredilmektedir. Rivayetlere göre; 7000,⁹³⁵ Hz. Ali tarafından 5000 Cemel Ashâbı tarafından da 5000 olmak üzere yaklaşık olarak 10000,⁹³⁶ 12000,⁹³⁷ 13000,⁹³⁸ Cemel Vak'ası'nda 10000 artı Basra'daki çatışmada ise 3000 toplamda 13000,⁹³⁹ 20000,⁹⁴⁰ 30000 küsur⁹⁴¹ kişinin öldüğü rivayet edilmektedir. Rivayete göre; Basralılardan ilk savaşta 5000, ikinci savaşta 5000 olmak üzere toplam 10000, Kûfelilerden ise 5000 kişi ölmüştür.⁹⁴²

3.3.9. HZ. ALİ'NİN CEMEL ASHÂBÎ'NA KARŞI TUTUMU

Cemel Vak'ası'ndan hemen sonraki süreçte yenik düşen ve hasımları Cemel Ashâbî'na karşı Hz. Ali'nin âlicenaplığı göze çarpmaktadır.⁹⁴³

Hz. Ali Basra'nın dışında üç gün kalıp Müslümanlara ölülerini defnetmeleri için izin verdi.⁹⁴⁴ Hz. Ali savaş meydanında ölenlerin bulunduğu yerde dolaşırken Ka'b b. Süver'in cesedini gördüğünde: "Siz zannediyor musunuz ki onlarla birlikte hep sefih ve kötü kimseler gelmişlerdi. İşte bu âlim insana bakınız." dedi.⁹⁴⁵ Hz. Ali Abdurrahman b. Attâb'ın cesedinin başına varınca: "İşte bu da büyük bir komutan! Kavmi ve yanındakiler onun çevresinde dönüp dolaşıyor ve ona uyuyorlardı. Ayrıca

⁹³⁴ Ya'kûbî, *a.g.e.*, II, 183.

⁹³⁵ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, 186 (T., 233).

⁹³⁶ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 156; Taberî, *a.g.e.*, IV, 539; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 142 (T., III, 262); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 470 (T., VII, 396). Bu 10000 kişiden; Ezd kabilesinden 2000, Yemenlilerden 500, Mudar kabilesinden 2000, Abdülkays kabilesinden 500, Temim kabilesinden 500, Dabbe kabilesinden 1000, Bekr b. Vail kabilesinden 500 kişinin öldüğü rivayet edilmektedir. Bkz. Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 156; Taberî, *a.g.e.*, IV, 539.

⁹³⁷ Makdisî, *a.g.e.*, V, 216.

⁹³⁸ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 30 (T., III, 33).

⁹³⁹ Cevdet Paşa, *a.g.e.*, 417.

⁹⁴⁰ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, 186 (T., 232-233).

⁹⁴¹ Ya'kûbî, *a.g.e.*, II, 183.

⁹⁴² Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 156; Taberî, *a.g.e.*, IV, 539.

⁹⁴³ Abbott, *a.g.e.*, 156.

⁹⁴⁴ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 155; Taberî, *a.g.e.*, IV, 538; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 141 (T., III, 261); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 469 (T., VII, 396).

⁹⁴⁵ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 156; Taberî, *a.g.e.*, IV, 538; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 142 (T., III, 261); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 469 (T., VII, 396).

onu namazlarında imam tayin etmişlerdi.” diye söylendi.⁹⁴⁶ Hz. Ali Hz. Talha’nın başına gelince onu yerde yığılmış olarak görünce: “Ey Muhammed’in babası! Senin bu haline gönlüm razı olmuyor. Çok yazık! Biz Allah’a aidiz ve tekrar Allah’a döneceğiz. Vallahi hiçbir Kureyşlinin bu şekilde yere serilmesine ne şekilde olursa olsun gönlüm razı olmazdı.” dedi.⁹⁴⁷

Hz. Ali savaş meydanındaki ölümler arasında dolaşırken iyi birinin öldürülmüş olduğunu görünce: “Kavgacı ve fesatçı kimselerin dışında kimselerin bize karşı çıkmayacağını zannedenler yanılmıştır. İşte bakın aralarında bu adil ve müçtehid kimse de bulunuyor.” diyordu.⁹⁴⁸

Hz. Ali Basra ve Kûfe halkı arasında öldürülenlerin namazlarını ayrı ayrı kıldırdı. Bunun yanında ölen bütün Kureyşlilerin namazlarında imamlık yaptı. Hicaz bölgesinin dışından olan kimselerin büyük bir kabristana defnedilmelerini emretti.⁹⁴⁹

Hz. Ali defin işlemlerinin ardından askerler arasında bulunan her türlü eşyayı Basra mescidine göndererek devlet hazinesine ait silahlar hariç herkesin kendisine ve akrabalarına ait olan eşyaları alabileceğini söyledi.⁹⁵⁰

Hz. Ali’nin bazı taraftarları Cemel Ashâbı’nın taraftarlarının mallarının kendilerine bölüştürülmesini istediler. Ancak Hz. Ali onların bu isteklerini geri çevirdi. İbn Sebe ve taraftarları olduğu rivayet edilen kişiler Hz. Ali’nin bu kararını eleştirip ve: “Nasıl olur da Hz. Talha ve Hz. Zübeyr’in adamlarının kanlarını akıtmak bize helal oluyor da malları bize helal olmuyor?” diyerek itiraz ettiler.⁹⁵¹ Hz. Ali bunu duyunca: “Hanginiz payına müminlerin annesi Hz. Aişe’nin düşmesini ister?”

⁹⁴⁶ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 156; Taberî, *a.g.e.*, IV, 538; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 142 (T., III, 261); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 469 (T., VII, 396).

⁹⁴⁷ İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 142 (T., III, 261-262); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 469 (T., VII, 396).

⁹⁴⁸ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 156; Taberî, *a.g.e.*, IV, 538; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 142 (T., III, 262); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 469 (T., VII, 396).

⁹⁴⁹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 156; Taberî, *a.g.e.*, IV, 538; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 142 (T., III, 262); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 469 (T., VII, 396).

⁹⁵⁰ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 156; Taberî, *a.g.e.*, IV, 538; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 142 (T., III, 262); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 469 (T., VII, 396).

⁹⁵¹ İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 470 (T., VII, 396).

diye çıktı. İtiraz edenler sustu.⁹⁵² Hz. Ali'nin bu uygulaması sonraki yıllarda asilerle ilgili hukukun oluşmasında referans olmuştur.⁹⁵³

Rivayete göre; Hz. Ali daha sonraları bir gün Haricilerin görüşünü öğrenmek için İbn Abbas'ı onlara gönderdi. Hariciler Hz. Ali'nin savaştığı halde esir ve ganimet almadığını söylediler. İbn Abbas esir ve ganimet almanın sadece kâfirlerle yapılan savaşlar için geçerli olduğunu ifade ederek şayet Cemel Vak'ası'nda Hz. Aişe'nin esir alınıp ve cariye muamelesi görmüş olsaydı bu apaçık müminlerin annesi hakkındaki: “*Peygamber, müminler için kendi canlarından daha önce gelir. Onun eşleri de müminlerin analarıdır...*”⁹⁵⁴ ayetine ters düşerdi diye durumu izah etti. Bunun üzerine Haricilerin birçoğu kendi görüşlerinden vazgeçerek Hz. Ali'ye katıldıkları⁹⁵⁵ ifade edilir.

Azimli'ye göre; burada aslında Hz. Ali sorunun cevabını vermek yerine soru soranı hassas bir noktaya çekerek itiraz edenleri susturmuştur. Ona göre; Müslümanların birbirini öldürmesi ve birbirlerinden ganimet alıp almaması hiç bir İslâmi referansla açıklanabilecek bir durum değildir.⁹⁵⁶

⁹⁵² Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 159; İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 470 (T., VII, 396).

⁹⁵³ Demircan, *Fitne*, 98. Benzer bilgi için bkz. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, 417.

⁹⁵⁴ Ahzâb, 33/6.

⁹⁵⁵ Galip Türkan, “Hz. Ali'ye İsnad Edilen İtikâdî Yorumların Kelamî Niteliği”, *Hazreti Ali - Sempozyum Bildirileri*-, İzmir, 2009, 440-441.

⁹⁵⁶ Azimli, *Hz. Ali*, 94.

4. CEMEL VAK'ASI SONRASI GELİŞMELER

4.1. HZ. ALİ'YE BASRA'DA BİAT EDİLMESİ

Hız. Ali Cemel Vak'ası'ndan sonra pazartesi günü Basra'ya gitti ve Basralılar ona biat ettiler.¹ Hız. Ali halktan biat aldıktan sonra hastalığı nedeniyle savaşa katılmayan ve halkla birlikte kendisine biat eden Ebû Bekre'yi Basra'ya vali olarak tayin etti. Ancak Ebû Bekre bu teklifi kabul etmedi. Hız. Ali'ye kendi akrabalarından birinin vali olarak tayin etmesinin daha uygun olacağını söyledi.²

Hız. Ali bunun üzerine Basra valiliğine İbn Abbas'ı tayin etti.³ Böylece Hız. Ali'nin siyasi danışmanlığını yapan İbn Abbas onun resmi bürokratı oldu.⁴ Hız. Ali Basra'nın haracı ile beytûlmalin başına Ziyâd b. Ebihi'yi görevlendirdi. İbn Abbas'a da ona itaat etmesini ve onun sözünü dinlemesini emretti.⁵

Hız. Ali Basralılardan biat aldıktan sonra Basra'nın beytûlmalini teftiş etti. Hız. Ali, beytûlmal'de 600000 dirhemlik bir fazlalık buldu.⁶ Bu parayı Cemel Vak'ası'na katılan askerlerine dağıttı. Her askere yaklaşık 500 dirhemlik bir payın düştüğü ifade edilir.⁷ Hız. Ali askerlerine: "Eğer Allah Şamlılara karşı da bir zafer ihsan ederse bundan daha fazlasını sizlere veririm." diyerek⁸ askerlerini Hız. Muâviye'ye karşı motive etti.⁹ Ancak İbn Sebe ve adamları bu meselenin dedikodusu yaparak Hız. Ali'nin aleyhinde konuştular.¹⁰

¹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 157; Taberî, *a.g.e.*, IV, 539, 541; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 143 (T., III, 262); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 471 (T., VII, 397).

² İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 143 (T., III, 262-263); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 471 (T., VII, 397).

³ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 143 (T., III, 263); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 471 (T., VII, 397).

⁴ Mahmut Kelpetin, "Hulefa-yi Raşidin Dönemi Olayları Karşısında Abdullah b. Abbas", *Ekev Akademi Dergisi*, 45, Erzurum, 2010, 205.

⁵ Taberî, *a.g.e.*, IV, 543; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 143 (T., III, 262-263); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 471 (T., VII, 397).

⁶ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 158; Taberî, *a.g.e.*, IV, 541; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 145 (T., III, 266); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 470 (T., VII, 396-397).

⁷ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 158; Taberî, *a.g.e.*, IV, 541; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 145 (T., III, 266); İbn Ebî'l-Hadîd el-Medâinî, *a.g.e.*, I, 249; İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 470 (T., VII, 396-397).

⁸ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 158; Taberî, *a.g.e.*, IV, 541; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 145 (T., III, 266); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 470 (T., VII, 396-397).

⁹ Kocaşık, *a.g.e.*, 62.

¹⁰ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 158; Taberî, *a.g.e.*, IV, 541; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 145 (T., III, 266); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 470 (T., VII, 396-397).

Hız. Ali onlara hiçbir mala ganimet diye el uzatmamalarını emretmesi üzerine de dedikoduya başlayıp onun hakkında: “Nasıl oluyor da onların kanlarını mubah, mallarını ise haram kılıyor?” diye konuşuyorlardı. Hız. Ali: “Bu adamlar sizin gibi Müslüman kimselerdir. Bizimle sulh yapıp musafaha eden herkes bizdendir. Ancak bundan vazgeçip de yan çizen olursa o zaman onunla dövüşmek de bana düşen bir görevdir.” şeklinde cevap verdi.¹¹

4.2. Hız. ALİ’NİN Hız. AİŞE’Yİ ZİYARET ETMESİ

Hız. Ali Basra’da Abdullah b. Halef’in evinde olan Hız. Aişe’yi ziyarete gittiğinde orada biri kendi tarafında biri de Cemel Ashâbı tarafında ölen Abdullah b. Halef’in iki oğlu için kadınların ağladıklarını gördü. Cemel Ashâbı tarafında yer alan Abdullah b. Halef’in eşi Safiye ağlarken Hız. Ali’yle karşılaşınca: “Ey Ali! Ey sevgililerin katili! Ey insanların arasını ayıran kişi! Abdullah’ın çocuklarını yetim bıraktığın gibi Allah da senin çocuklarını yetim bıraksın!” diye beddua etti. Hız. Ali ona cevap vermeden yoluna devam etti. Hız. Aişe’nin yanına vardığında ona: “Safiye olup bitenleri yüzüme vurdu. Ben onu cariyeye olduğu zamandan şimdiye kadar hiç görmemiştim.” dedi. Hız. Ali evden ayrılınca Safiye tekrar aynı şekilde beddua etti. Hız. Ali yine cevap vermeden yoluna devam etti.¹²

Hız. Ali’ye çarpışmalarda yaralananların nerede barındırılacağı sorulunca sesini çıkarmadı ve onları kendi hallerine bıraktı. Zaten onun emrettiği şekilde kaçan kimse takip edilmedi, yaralılar öldürülmedi ve hiç kimsenin malına da el konulmadı.¹³

Hız. Ali Hız. Aişe’nin yanından ayrıldıktan sonra Ezd oğullarından biri Hız. Aişe’yi kastederek bu kadın bize galip gelmemeliydi dedi. Hız. Ali adamın bu sözlerine kızıp: “Sus bakalım! Onların hiçbirinin ayıpları ortaya çıkarılmaz, hiçbirinin evine girilip korkuya sebebiyet verilmez. Hiçbir kadına ırzlarınıza küfretse, yaptığınız işleri kötü görse ve yakın adamlarınıza karşı çıksa bile kesinlikle eziyet edilmez. Çünkü kadınlar yapı itibarıyla zayıf varlıklardır. Müşrik kadınlardan

¹¹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 158; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 145 (T., III, 266).

¹² Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 157; Taberî, *a.g.e.*, IV, 539-540; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 143 (T., III, 263); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 471 (T., VII, 397-398).

¹³ İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 143 (T., III, 263).

bile uzak durmamız ve onları öldürmememiz emredilmişken bugün Müslüman kadınlara nasıl olur da saldırınız?” diyerek sert karşılık verdi.¹⁴

Hız. Aişe bir gün Müslümanlarla birlikte oturuyorken Cemel Vak'ası'nda her iki tarafta öldürülenlerin ismi zikredilince her birine teker teker rahmet okudu. Birisi neden her iki taraftakilere rahmet okuduğunu sorunca Hız. Aişe: “Hız. Peygamber'den: ‘Falan adam cennetliktir, filan adam cennetliktir.’ diye tek tek işittiğim için onlara rahmet okuyorum.” diye cevap verdi.¹⁵ Benzer şekilde Hız. Ali de: “Ben bu öldürülenler arasında kalbi tertemiz olan bütün kişilerin Allah tarafından mutlaka cennete sokulacağını ümit ediyorum.”¹⁶ diye duygularını ifade ettiği rivayet edilir.

Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Cemel Vak'ası'ndan sonra hem Hız. Ali hem de Aişe geçmişi unutmaya ve yeni bir dostluk yolunda ilerlemeye hazır oldukları göze çarpmaktadır.¹⁷ Abbott'a göre; aslında ikisinin görünürdeki bu dostane tutumun nedeni gönlün istediği bir şey olmaktan ziyade mantıklı hareket etmek ve kamu yararı gözetmekten kaynaklanıyordu. Şayet Hız. Ali o dönem ölüm ve firar nedeniyle destekçilerini kaybetmiş olan Hız. Aişe'den hıncını almaya çalışsaydı elde etmiş olduğu konumunu kaybedebilirdi. Hız. Aişe de artık muhalefet etme ve meydan okuma günlerinin geçtiğinin farkındaydı. Bundan dolayı zarif bir biçimde yenilginin sonucunu kabullendi ve sahayı kazanana bıraktı.¹⁸

4.3. Hız. ALİ'NİN Hız. AİŞE'Yİ MEDİNE'YE YOLCU ETMESİ

Hız. Ali Cemel Vak'ası'ndan sonra Hız. Aişe için gerekli olan bütün hazırlıkları tamamlayıp kendisine lazım olabilecek binek, eşya ve erzakı hazırlattı. Hız. Aişe'yle birlikte Hicaz'dan Basra'ya gelenler arasında geri dönmek isteyenlerin geri dönmesine, Basra'da kalmak isteyenlerin kalmalarına izin verdi.¹⁹

¹⁴ Taberî, *a.g.e.*, IV, 540; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 143 (T., III, 264).

¹⁵ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 155; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 144 (T., III, 264); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 471 (T., VII, 398).

¹⁶ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 144 (T., III, 264).

¹⁷ Abbott, *a.g.e.*, 156.

¹⁸ Abbott, *a.g.e.*, 156-157.

¹⁹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 144 (T., III, 264); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 472 (T., VII, 398).

Hız. Ali Hız. Aişe'nin kardeşi Muhammed b. Ebû Bekir'i ve Basra'nın ileri gelen kadınlarından kırk tanesini Hız. Aişe'yle birlikte Medine'ye gönderdi. Hız. Ali Hız. Aişe'nin hareket edeceği gün onu uğurlamaya gitti.²⁰

Hız. Aişe Müslümanlarla vedalaştığı²¹ sırada Ammâr b. Yâsir ona: "Senin çıktığın bu yolculuk ile asıl ifa etmen gereken rol birbirinden ne kadar uzak!" deyince Hız. Aişe: "Vallahi senin böyle haklı konuştuğunu bilmiyordum." dedi. Ammâr b. Yâsir de: "Senin dilinle benim hakkımda hüküm verdiren Allah'a hamd ederim." diye karşılık verdi.²²

Hız. Aişe vedalaştıktan sonra orada bulunanlara: "Ey oğullarım! Hiç biriniz diğer bir kardeşine asla serzenişte bulunmasın. Vallahi daha evvel benimle Hız. Ali arasında meydana gelen olay her ailede bir kadın ile kayınları arasında meydana gelen tartışmalardan başka bir şey değildir."²³ diyerek hitapta bulundu. Hız. Ali de bu konuşma üzerine: "Evet, doğru söyledi. Benimle onun arasında bundan başka hiç bir çekişme söz konusu değildi. Şunu çok iyi biliniz ki o, Hız. Peygamberin dünyada ve ahirette eşidir." diyerek²⁴ Hız. Aişe'nin konumunu zarif bir biçimde yükseltti.²⁵

Hız. Aişe, 1 Recep 36/24 Aralık 656 yılı Cumartesi günü²⁶ yola çıktı. Hız. Ali onu bir kaç millik bir mesafeye kadar uğurladıktan sonra döndü. Ancak oğullarından bazılarını bir günlük mesafeye kadar onunla gönderdi.²⁷ Hız. Aişe önce Mekke'ye gitti hac mevsimine kadar orada kaldıktan sonra Medine'ye geri döndü.²⁸

²⁰ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 160; Taberî, *a.g.e.*, IV, 544; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 144 (T., III, 264-265); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 472 (T., VII, 398).

²¹ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 160; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 144 (T., III, 265); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 472 (T., VII, 398).

²² Taberî, *a.g.e.*, IV, 545-546; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 144-145 (T., III, 265);

²³ Çelebi, bu konuşmadan hareketle, Hız. Aişe'yle Hız. Ali'nin arasındaki uyumsuzluğın sebebini İfk Hadisesi'ne bağlar. Bkz. Çelebi, *Örnek Halîfeler Dönemi*, 75.

²⁴ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 160; Taberî, *a.g.e.*, IV, 544; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 144 (T., III, 264-265); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 472 (T., VII, 398).

²⁵ Abbott, *a.g.e.*, 158.

²⁶ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 160; Taberî, *a.g.e.*, IV, 544.

²⁷ Taberî, *a.g.e.*, IV, 544; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 145 (T., III, 265); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 472 (T., VII, 398).

²⁸ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 159; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 145 (T., III, 265); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 472 (T., VII, 398).

Hız. Aîşe Cemel Vak'ası'na katıldığından dolayı sonraki yıllarda üzüntüsünü zaman zaman dile getirip çokça ağlamıştır.²⁹ Özellikle Hız. Peygamber'in eşleriyle ilgili "Evlerinizde oturun..."³⁰ ayetini hatırlayınca üzüntüsü kat kat artmıştır.³¹

Hız. Aîşe, Hız. Peygamber'den sonra yanlış icraatlarda bulunduğunu düşündüğü için vefat ettiğinde Hız. Peygamber'in yanına değil de onun diğer eşlerinin yanına defnedilmeyi vasiyet etmiştir.³²

Gerek Hız. Aîşe gerekse Hız. Talha ve Hız. Zübeyr başlarına gelecekleri bilerek değil ümitleri ve hayalleri ile bu işe bulaştılar. Olayların sonucunu bilenler, gelişmeleri farklı değerlendirebilirler. Ancak olayların içinde yaşayan insanlar ileride başlarına gelecekleri bilmedikleri için karar anındaki düşünce ve duygularıyla hareket ederler.³³

Hız. Aîşe'nin Cemel Vak'ası'ndaki başarısızlığı kadın-siyaset ilişkisi açısından önemli etkenler doğurdu. Gelenekselci olup kadınların bu alanda olmaması gerektiği anlayışı bununla pekişmiş oldu.³⁴ Hız. Aîşe'nin siyasi işlere karışması, Müslüman kadınların haiz olduğu hukukun mahdud olmadığını gösteren bir delildir.³⁵

Şiblî'ye göre; kadınların özel bazı durumları onların imamlık ve liderlik gibi bazı görevleri yerine getirmeye engeldir. Ona göre; liderlik için gerekli olan bazı şartlar kadınlarda mevcut değildir. Bundan dolayı kadınlar imamlık ve liderlik görevini yerine getirmekten sorumlu değildirler.³⁶ Ancak bundan hareketle kadınların siyasi ve askeri rehberlik görevlerini yerine getiremeyecekleri anlaşılmamalıdır. Bazı

²⁹ Belâzurî, *Ensâb*, III, 60.

³⁰ Ahzâb, 33/33.

³¹ Belâzurî, *Ensâb*, III, 60.

³² Şiblî, *a.g.e.*, III, 357.

³³ Demircan, *Fitne*, 93.

³⁴ Demircan, *Fitne*, 98. Kadının lider olamayacağı konusunda ortaya konulan rivayetler ve öne sürülen görüşleri eleştiren Azimli'ye göre; bu konuda Kur'an'da böyle bir işaret yoktur. Bunun yanında rivayet edilen hadisin ise siyasal sebeplerden dolayı uydurulmuştur. Değerlendirme için bkz. Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, Ankara, 2013, 502-512.

³⁵ Şiblî, *a.g.e.*, III, 338.

³⁶ Gazzâlî'ye göre; liderliğin şartlarından biri de, erkek olmaktır. Ona göre; kendisine kadılık görevi verilmeyen ve hükmedilecek birçok konuda şahitlikleri bile alınmayan kadın için liderlik akdi olmaz. Bkz. Muhammed Gazzâlî, *Bâtınîliğin İyüzü (Fedaihu'l-Bâtıniyye/el-Mustazhiri)*, (Çev.: Avni İlhan), Ankara, 1993, 114.

âlimler, kadınların emirlik ve kadılık görevlerini yerine getirmelerine cevaz vermişlerdir.³⁷

Şunu belirtmekte fayda vardır. Hz. Aişe'nin ilmi kariyeri, zekâsı, çalışkanlığı ve sosyal-siyasal gelişmeler karşısındaki duruşuyla Hz. Peygamber'in eşleri arasında farklı bir yeri vardı. Hz. Aişe sadece ibadetle meşgul olup hayatını evle sınırlandıran biri değildi. O, ilmi faaliyetlerin yanında insani ve dini sorumluluğun bir gereği olarak zamanındaki siyasal ve sosyal gelişmeleri takip edip fikirlerini açıkça ortaya koyuyordu. Bu onun dine ve toplumun birlik beraberliğine verdiği önemden kaynaklanıyordu.³⁸ Hz. Aişe doğruları destekleme, yanlışları eleştirme tarzındaki çizgisini hayatı boyunca sürdürmüştür. Bundan dolayı Hz. Aişe'nin siyasal yaşamını son iki halife dönemiyle sınırlandırmak ve onun Emevîler döneminde siyasetten uzak ve sakin bir hayat yaşadığını söylemek tarihi bilgilerle çelişmektedir. O, bazı icraatları nedeniyle Emevî idarecilerine de muhalefet etmiştir.³⁹

4.4. MERVÂN B. HAKEM'İN DURUMU

Mervân b. Hakem savaştan sonra Mâlik b. Mesmâ'nın evine misafir oldu. Mâlik b. Mesmâ onu iyi bir şekilde ağırladıktan sonra yolcu etti. Bu ilgiden dolayı Mervân b. Hakem'in oğulları kendi hilafetleri döneminde Mâlik b. Mesmâ'nın bu iyiliğini unutmamış ve bunun karşılığını en iyi şekilde yerine getirmişlerdir.⁴⁰ İbn Sa'd'da geçen bilgiye göre ise; Mervân b. Hakem savaştan sonra Aneze kabilesinden bir kadının evine taşındı ve orada tedavi edildi. Bundan dolayı Mervân b. Hakem'in ailesi onlara daima müteşekkirdiler.⁴¹

Başka bir rivayete göre de Mervân b. Hakem Hz. Aişe ile birlikte Abdullah b. Halef'in evinde misafir oldu. Onunla birlikte Hicaz'a kadar gitti. Hz. Aişe Mekke'ye vardığında Mervân b. Hakem de Medine'ye ulaştı.⁴²

³⁷ Şiblî, *a.g.e.*, III, 338.

³⁸ Özkan, "Siyasal-Sosyal Gelişmeler", 73-74.

³⁹ Özkan, "Siyasal-Sosyal Gelişmeler", 74.

⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 145 (T., III, 266); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 472 (T., VII, 399).

⁴¹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 42 (T., VII, 39).

⁴² İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 145 (T., III, 266); İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 472 (T., VII, 399).

4.5. ABDULLAH B. ZÜBEYR'İN DURUMU

Abdullah b. Zübeyr savaştan sonra Ezd oğullarına mensup Vezir adında birinin evine misafir oldu. Abdullah b. Zübeyr ev sahibine: “Kalk, müminlerin annesinin yanına git ve Muhammed b. Ebû Bekir’in haberi olmadan benim nerede olduğumu söyle.” dedi. Vezir de Hz. Aişe’ye gidip Abdullah b. Zübeyr’in bulunduğu yeri söyledi. Hz. Aişe gelen adama: “Muhammed’den korkmasın, onun kefilî benim.” dedi. Adam Hz. Aişe’ye: “Hayır, ona haber vermemem konusunda bana tembihte bulundu.” dedi. Hz. Aişe adama aldırış etmeden kardeşi Muhammed b. Ebû Bekir’e: “Bu adamla birlikte gidin ve bana yeğenim Abdullah’ı getirin.” dedi. Muhammed b. Ebû Bekir de adamla birlikte giderek Abdullah b. Zübeyr’i alıp getirdi. Abdullah b. Zübeyr dayısı Muhammed b. Ebû Bekir’le Hz. Aişe’nin bulunduğu Abdullah b. Halef’in evine birlikte geldiler.⁴³

4.6. HZ. ALİ’NİN KÛFE’YE GİTMESİ

Hz. Ali Cemel Vak’ası’ndan sonra Basra’da işlerini hallettikten sonra Kûfe’ye gitti. Hz. Ali 12 Recep 36 Pazartesi günü Kûfe’ye varınca⁴⁴ kendisine Beyaz Köşk’te konaklanması söylendi. Ancak o, Hz. Ömer’in Beyaz Köşk’te konaklanmaktan hoşlanmadığını söyleyerek kendisinin de orda konaklamak istemediğini söyledi.⁴⁵ Hz. Ali büyük caminin yanındaki yerde konakladıktan sonra camiye giderek iki rekât namaz kıldı. Orada bulunan halka hutbe irad ederek onları iyiliğe teşvik edip kötülükten sakındırmaya çalıştı.⁴⁶

Hz. Osman zamanından beri Hemedan valiliğini yapmakta olan Cerir b. Abdullah’a ve yine Hz. Osman zamanından beri Azerbaycan valiliğini yapmakta olan Eşa’s b. Kays’a haber göndererek oradaki halkın biatını almalarını sonra da yanına gelmelerini emretti. Onlar da bu emri yerine getirdiler.⁴⁷

⁴³ Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, 154; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 145 (T., III, 266).

⁴⁴ Ya’kûbî, *a.g.e.*, II, 184; İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 491 (T., VII, 409).

⁴⁵ İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 491 (T., VII, 409).

⁴⁶ Nasr b. Muzahim el-Minkarî, *Vak’atu Sıffin*, (Thk.: Abdusselam Muhammed Harun), Beyrut, 1990, 3; İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 491 (T., VII, 409). Hz. Ali’nin Kûfelilere irad ettiği hutbe için bkz. Minkarî, *a.g.e.*, 3-4.

⁴⁷ İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 491 (T., VII, 409).

Hız. Osman'ın şehit edilmesinin ilk sonuçlarından biri; Hız. Peygamber'in şehrinde hilafetin sona ermesi ve yeni hilafet merkezinin Medine dışında kurulması oldu.⁴⁸ Bu Hız. Ali'nin önemli icraatlarından biridir. Kûfe'yi yeni merkez seçmesi büyük ölçüde kendisini destekleyenlerin Kûfe'de bulunmasından kaynaklanıyordu.⁴⁹

Hız. Ali, kendinden önceki üç halifenin yaşadığı iç problemlerden çok daha fazlasını yaşadığından dolayı başkenti Medine'den Kûfe'ye naklettiği ifade edilmektedir. Kimileri Hız. Ali'nin bu kararını isabetli bulurken, kimileri de onun Cemel Vak'ası'nda kazandığını iyi değerlendirememesi olarak yorumlamıştır. Bunun yanında muhaliflerinin bulunduğu bir yeri tercih etmesinin, yanlış bir karar olduğu da ifade edilmektedir.⁵⁰ Buna göre; Hız. Ali'nin hatalı tercihlerinden biri de Müslümanların ilk başkenti Medine'yi terk edip yeni kurulmuş ve kozmopolit özelliği nedeniyle kabile çekişmelerinin üssü haline gelen bir yeri başkent seçmesidir. Bunda Hız. Ali Medinelilerden beklediği desteği alamamasının etkisi olsa da yine de Kûfe'yi başkent olarak tercih etmesi onu daha büyük sosyal-siyasal problemlerle karşı karşıya getirmiştir. Kûfe sıkıntıların çözüm yeri olmak bir tarafa bizzat problem kaynağı olmuştur.⁵¹

Medine'nin Hız. Ali için siyasal açıdan zayıf bir merkez olması ve oradan beklediği desteği alamaması da bunda etkili olmuş olabilir.⁵² Kuşkusuz Hız. Ali'nin seçilme yöntemi ve burada Hız. Osman taraftarlarının varlığı onu rahatsız edecek bir olguydu.⁵³ Böylelikle Medine artık valilerle yönetilen bir vilayet haline geldi⁵⁴ ve bu durum Hicaz'ın siyasal üstünlüğünü tamamen ortadan kaldırdı. Ancak şu var ki hilafet merkezinin Kûfe'ye taşınması onların Hız. Ali'ye karşı daha rahat hareket etmelerine neden oldu. Kısa süre içinde Hız. Ali onları yöneteceğine onlar kendisini yönetmeye ve yönlendirmeye başladılar.⁵⁵

⁴⁸ Wellhausen, *Arap Devleti*, 25; Buse, a.g.m., 294.

⁴⁹ Demircan, *Ali-Muaviye*, 71-72; Buse, a.g.m., 294.

⁵⁰ Günel, a.g.e., 120.

⁵¹ Apak, "Hız. Ali'nin Siyasi Kişiliği", 41.

⁵² Demircan, *Ali-Muaviye*, 71-72; Buse, a.g.m., 294-295.

⁵³ Demircan, *Ali-Muaviye*, 71-72.

⁵⁴ Sarıçam, "Hız. Ali'nin Hayatı ve Şahsiyeti", 23.

⁵⁵ Demircan, *Ali-Muaviye*, 72.

Hız. Ali'nin başkenti Kûfe'ye taşınmasının görünür nedeni her ne kadar siyasal gerekçelere dayanıyor ise de bu işin arka planında ekonomik ve demografik nedenler de olduğu ifade edilir. Çünkü artık Hicaz'ın kaynakları yeterli gelmiyordu.⁵⁶

Hız. Ali'nin başkenti Kûfe'ye taşınması Hız. Osman'ın katillerinin güçlenmesine sebep oldu. Gerginlik arttıkça Hız. Ali onlara daha çok ihtiyaç duymaya başladı. Bu durum asilerin yargılanmasını daha da zorlaştırdı.⁵⁷

Wellhausen'e göre; halifeliğin Medine'den Kûfe'ye taşınmasıyla birlikte hilafetin kutsiyeti bir anlamda sona ermiş oldu. Böylece mücadele de bir iktidar meselesi oldu. Artık güç ve kuvvet ise eyaletlerdeydi. Hilafet merkezinin Medine'den uzaklaşmasıyla beraber sahâbe, eyaletleri çağırarak şehirlerinde istediklerini yapmalarına izin vermekle siyasî manada güçlerini kaybetmişlerdi.⁵⁸

Cemel Vak'ası Müslümanların kendi aralarında gerçekleştirdikleri ilk büyük savaştır.⁵⁹ Bu savaş cihat ya da fetih olarak değerlendirilebilecek bir hususiyete sahip olmadığı için Müslümanların içini acıtan hatıralarla doludur. Cemel Vak'ası'nda çatışmalar neticesinde meydana gelen insan kaybından ziyade Müslümanların birbirlerine kılıç çekmeleri açısından etkisi büyük olmuştur.⁶⁰ Filizlenen isyanı bastırmak, Hız. Talha ve Hız. Zübeyr'i itaate davet etmek için Basra üzerine yürüyen Hız. Ali,⁶¹ Cemel Vak'ası'nda kazandığı gibi görünen savaşın aslında görünmeyen mağlubudur. Hız. Ali'nin Hız. Osman'ın kanını talep edenlere karşı savaşması onu katilleri savunur pozisyonuna düşürmüştür. Korkmaz'a göre; Seyf b. Ömer'in Cemel Vak'ası'nda kurtarmaya çalıştığı Hız. Ali'nin belki de bu görüntüsüdür. Savaştan en büyük kazancı ise Hız. Muâviye elde etmiştir.⁶² Cemel Vak'ası'nda Hız. Talha ve Hız. Zübeyr'in öldürülmesiyle birlikte Hız. Muâviye muhtemel halife adaylarından

⁵⁶ Demircan, *Ali-Muaviye*, 72.

⁵⁷ Demircan, *Ali-Muaviye*, 72.

⁵⁸ Wellhausen, *Arap Devleti*, 25.

⁵⁹ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi* 2, 315; a.mlf., "Hız. Ali'nin Siyasî Kişiliği", 44; Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 289; Demircan, *Fitne*, 88.

⁶⁰ Demircan, *Fitne*, 88.

⁶¹ Faris Çerçi, "Mâlik el-Eşter'e Verdiği Ahd-Nâme'ye Göre Hız. Ali'nin Yönetim Anlayışı", *ATAÜİFD*, 28, Erzurum, 2007, 91.

⁶² Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, 61.

kurtulmuştur. Ayrıca ikisinin Hz. Ali'ye karşı savaşırken ölmesi Hz. Muâviye'nin isyanının meşruluğunu kitlelerce benimsemesine sebep olmuştur.⁶³

Cemel Vak'ası aslında Hz. Ali için değil de Ümeyye oğulları için bir zaferdir. Şam hariç bütün Müslüman coğrafyanın halifesi olan Hz. Ali çok önemli bir kent olan Basralılarla yaptığı savaşı kazanmış olsa da aslında bu şehri kaybetmiş oldu.⁶⁴ Cemel Vak'ası'ndan sonra Hz. Ali Basra'ya girerek biat aldı. Böylece Şamlılar hariç Basralılar, Kûfeliler ve Hicazlılar Hz. Ali'ye biat ettiler. Basra ve Kûfe gibi şehirlerdeki Hz. Osman taraftarları Şam Valisi Hz. Muâviye'nin hâkimiyeti altındaki Cezire bölgesine kaçtılar.⁶⁵ Basra bu olaydan sonra Hz. Ali'nin yanında durmadı.⁶⁶ Hz. Ali Basra'dan sonra Kûfe'ye geçti ve bu tarihten itibaren Kûfe şehri Hz. Ali'nin hâkimiyeti altındaki yerlerin idare merkezi oldu. Madde ve insan gücünün fetihlerin başlangıcıyla eyaletlere geçmesinden sonra Medine'nin durumu bilhassa insan gücü açısından zayıflamıştı. Hatta bu durum Hz. Osman'ın katledilmesinde de kendisini göstermişti. Bu sebeple merkezi otoriteyi sağlamak ve asilere karşı daha güçlü bir merkezden hareketi yürütmek zorunluluğunun ortaya çıkmasıyla Hz. Peygamber'den beri devletin başkentliğini yapan Medine şehri bu vasfını Kûfe'ye bırakmış oldu.⁶⁷ Cemel Vak'ası'nı kazanan Hz. Ali Irak-Hicaz bölgesinde kontrolü sağladı. Ancak birbirlerine kılıç çeken Müslümanların artık bütünlük içinde kalmaları zorlaştı. Gerçekten de savaş Hz. Ali için bir iç problemin çözülmesi gibi görünse de bu olay daha büyük sorunların habercisi oldu.⁶⁸

Cemel Vak'ası'yla ilgili rivayetlerin bir kısmı sahâbeyi aklamaya yönelik olsa da hem Hz. Ali hem de Cemel Ashâbı'nın büyük üzüntü duyduğu muhakkaktır. Hz. Ali bu savaşta galip olmasına rağmen bu onu mutlu etmemiştir.⁶⁹

⁶³ Akbulut, "Hariciliğin Siyasi Görüşleri", 336.

⁶⁴ Azimli, *Hz. Ali*, 96.

⁶⁵ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye*, 104.

⁶⁶ Azimli, *Hz. Ali*, 96.

⁶⁷ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye*, 104.

⁶⁸ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2*, 315; a.mlf., "Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği", 44. Benzer değerlendirme için bkz. Demircan, *Fitne*, 99.

⁶⁹ Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olayları*, 289; Günal, *a.g.e.*, 126.

4.7. CEMEL VAK'ASI'NIN KELÂMÎ TARTIŞMALARA ETKİSİ

Cemel Vak'ası'nda iki ordunun karşılaşp, birbirlerine kılıç çekmesi önceki olaylardan tamamen farklıdır. Cemel Vak'ası'nda bir tarafın lideri Hz. Ali, karşı tarafın liderleri Hz. Talha ve Hz. Zübeyr dine yaptıkları hizmet ve üstün faziletlerinden dolayı hayattayken Hz. Peygamber tarafından cennetle müjdelenen sahâbedendi. Her biri Kur'an'ı hakkıyla bilen, Hz. Peygamber'in yanında yetişmiş ve dini ondan öğrenmiş kimselerdi. Her iki taraf da Müslüman'dı.⁷⁰ İslâm tarihinin bu dönemindeki Müslümanlar arasında başlayan siyasi çatışmalar zamanla beraberinde bazı kelâmî tartışmalar da getirdi.⁷¹ Cemel Vak'ası sadece siyasi bir olay olmayıp daha sonra ortaya çıkan siyasi ve itikadî mezheplerin farklı şekillerde tartıştıkları önemli meselelere zemin oluşturan⁷² ve ayrılıkların dini bir karakter kazanıp daha da derinleşmesine neden olan önemli bir olaydır.⁷³

Râşid Halifeler dönemindeki siyasi iktidar mücadelesi, Müslümanların birliğini ve bütünlüğünü parçalayan önemli faktörlerden biriydi. Bu mücadeleyle birlikte toplum kendi içinde teokratik ve demokratik yaklaşımlarla birlikte seçimciler, nassçılar, birleştiriciler gibi gruplara ayrıldı. Neticede bu durum Şîî, Harici ve Ehl-i Sünnet gibi siyasi ve dini grupların ortaya çıkmasına sebep oldu.⁷⁴

Hizmetli, Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkan siyasi ihtilaflar ve iktidar mücadelesinden hareketle İslâmiyet'te yönetim biçiminin dine dayanmadığını ve bunun yanında sahâbenin de peygamberler gibi masum kimseler olmadığını ifade etmektedir.⁷⁵ Akbulut da benzer şekilde değerlendirmede bulunarak, insanı yeryüzünün egemeni bir varlık olarak tanımlamaktadır. Ona göre; Allah insanı dünyaya görevli olarak göndermiştir. İnsan egemenliğini hem istediği gibi kullanma

⁷⁰ Cihad Tunç, "Kelâm İlminde Büyük Günah Meselesi", *AÜİFD*, XXIII, Ankara, 1978, 328.

⁷¹ Özkan, "İlk Dönem İslâm Târihi Siyasî Çatışmalarının Dışında Kalmaya Çalışanlar", 63. Benzer değerlendirme için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Cemel Vak'ası (Kelam)", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1993, VII, 321.

⁷² Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2*, 315-316. Benzer değerlendirme için bkz. Yavuz, "Cemel Vak'ası (Kelam)", VII, 321.

⁷³ Özkan, "İlk Dönem İslâm Târihi Siyasî Çatışmalarının Dışında Kalmaya Çalışanlar", 63 Benzer değerlendirme için bkz. Yavuz, "Cemel Vak'ası (Kelam)", VII, 321.

⁷⁴ Hizmetli, "Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları", 53.

⁷⁵ Hizmetli, "Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları", 54.

hakkına sahip hem de bu egemenliğini kullanma biçiminden dolayı Allah’a karşı sorumlu olduğu için siyasi alan insana bırakılmıştır.⁷⁶ Hizmetli’ye göre; İslâmiyet, gerçek anlamda yönetim biçimini ne adlandırmış ne de şekillendirmiştir. Sadece İslâmiyet, devletin temel ilkelerinin neler olduğunu açıklamıştır.⁷⁷ Akbulut’a göre; “Kur’an’da doğrudan siyasetle ilgili hükümlere yer verilmemiştir. Yani Kur’an hem insana gelmiş hem de siyaseti insana bırakmıştır. Kur’an’ın önerdiği dünya görüşüne göre tarihi insan yapmaktadır. Zaten onun insandan iyiliği yapmasını ve kötülüğü yapmamasını istemesi de bu anlama gelir.”⁷⁸ Buna göre; adalet, meşveret, emanet, ehliyet gibi hususları siyasi yönetim biçiminin esasları olarak ortaya koymuştur.⁷⁹

Hizmetli, Hz. Osman’ın şehit edilmesinden ve Hz. Ali’nin hilafete getirilmesinden itibaren özellikle Cemel Vak’ası ve benzeri diğer olaylardan sonra İslâm toplumunda dini bakımdan çözülmesi güç bazı problemler ortaya çıktı. Çünkü o zamana kadar hep Müslüman olmayanlarla savaşmış ve bu savaşlarda Müslümanlardan ölenler şehit, kalanlar da gazi olmuşlardı.⁸⁰

Hizmetli, Hz. Osman döneminin son altı yılı ile Hz. Ali döneminin tümünde meydana gelen olaylar, mezheplerin ortaya çıkmasına etki eden önemli olaylardandır. Bu dönemde Hz. Osman’ı şehit edenlerin hükmü ile Cemel Vak’ası’nda öldüren ile öldürülen Müslümanların durumunun ne olacağı konusunda dini tartışmalar yaşandı.⁸¹ Binlerce Müslüman’ın kanının akmasına sebep olan Cemel Vak’ası’ndan sonra zihinlerde şöyle bir soru ortaya çıktı: “İki Müslüman grup kılıç kılıca birbiriyle karşılaşırlarsa, öldürenlerle ölen Müslümanların durumu ne olacaktır? Şayet öldürülen maktul, öldüren de katil ise, dinin genel hükümlerine göre ikisinin de cehenneme gitmesi gerekmez mi? Çünkü katil öldürdüğü, maktul da öldürmek niyetiyle savaştığı için büyük günah işlemiştir.”⁸² gibi dini tartışmalar yaşandı.

⁷⁶ Ahmet Akbulut, “Hz. Muhammed Sonrası İlk Siyasi Krizin Teolojik Yansımaları”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, IV-2, Rize, 2006, 2.

⁷⁷ Hizmetli, “Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları”, 54.

⁷⁸ Akbulut, “Hz. Muhammed Sonrası İlk Siyasi Krizin Teolojik Yansımaları”, 2.

⁷⁹ Hizmetli, “Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları”, 54.

⁸⁰ Tunç, “Kelâm İlminde Büyük Günah Meselesi”, 327.

⁸¹ Fırlıklı, “Hariciliğin Doğuşuna Etki Eden”, 226.

⁸² Tunç, “Kelâm İlminde Büyük Günah Meselesi”, 328; Osman Aydın, “Mu’tezile Ekolü Teşekkülü, İlkeleri ve İslâm Düşüncesine Katkıları”, *Marife*, 3, Konya, 2003, 32.

İşte bu ve benzeri sorulardan hareketle, Cemel Vak'ası İslâm akaid alanında; irade hürriyeti, kader, iman-küfür sınırı gibi önemli birtakım problemlerin tartışma konusu haline getirilmesine etki eden dini ve sosyal olaylardan biri⁸³ oldu. Neticede Cemel Vak'ası ve benzeri olaylardan sonra farklı siyasi anlayış ve gruplaşmalar ya da halifelik ve imamet anlayışı gibi Müslüman toplumu arasında⁸⁴ çeşitli fikri tartışmalar, mezheplerin ortaya çıkmasına etki etti.⁸⁵ Şehristânî, Cemel Vak'ası'nı; Müslümanlar arasında meydana gelen ilk ve önemli ihtilafları arasında zikretmektedir.⁸⁶

Şiîler'in büyük çoğunluğu ile bazı Hariciler'in Cemel Vak'ası'nda Hz. Ali'ye karşı çıkan sahâbeyi tekfir etmeleri, konunun bir akaid problemi olarak görülüp kelâm kitaplarına girmesine sebep olmuştur.⁸⁷ Bu durum birçok dini kavramın tanımına, büyük günah ve kader gibi problemlerin açıklanmasına, siyasi ve ideolojik yaklaşımlara önemli ölçüde etki etti. Çünkü siyasi anlayış ve siyasi farklılıklar inanç ve amel alanlarına taşındı. İlk başlarda tamamıyla siyasi nitelik taşıyan konular ve farklılıklar zamanla fikri ve dini görünüm kazandı. Bu durum İslâmiyet'in akaid konularını ilgilendiren konular arasında değerlendirildi. Hariciler ve Şiîlerin birçok dini anlayışı bunlar arasındadır. Ehl-i Sünnet, Şiâ, Harici kavramlarını ve topluluklarını tanımlayan etken siyasi telakkidir.⁸⁸

Akbulut'a göre; Müslümanların yaşadığı siyasi buhranın sebebi, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Beni Saide'yle birlikte başlayan ve gittikçe daha da derinleşen siyasi krizin dini alana taşınması sonucu dini düşüncenin

⁸³ Yavuz, "Cemel Vak'ası (Kelam)", VII, 321.

⁸⁴ Hizmetli, "Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları", 54.

⁸⁵ Fığlalı, "Hariciliğin Doğuşuna Etki Eden", 226. Mezheplerin ortaya çıkışını etkileyen siyasi nedenler için bkz. a.mlf., *İbâdiye'nin Doğuşu*, 19 v.d.; a.mlf., "Mezheplerin Doğuşu", 127-131; a.mlf., *Günümüz İslam Mezhepleri*, 67-110; Mehmet Öztürk, "Hz. Ali Dönemi Siyasi ve Fıkhi Gelişmelerin Mezheplerin Oluşumuna Etkisi", *AMÜİFD*, 1, Amasya, 2013, 84-94. Sosyal nedenler için bkz. Hizmetli, "İtikâdî İslâm Mezheplerinin Doğuşu", 653-680; Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 42-67. Fıkhi mezheplerin oluşumuna etkisi için bkz. Öztürk, "Hz. Ali Dönemi Siyasi ve Fıkhi Gelişmelerin Mezheplerin Oluşumuna Etkisi", 94-100.

⁸⁶ Yavuz, "Cemel Vak'ası (Kelam)", VII, 321. Şehristânî, Cemel Vak'ası'nı Hz. Peygamber'den sonra sahâbe arasında çıkan ihtilafların onuncusu olarak değerlendirmektedir. İlgili yer için bkz. Şehristânî, *a.g.e.*, 36.

⁸⁷ Yavuz, "Cemel Vak'ası (Kelam)", VII, 321.

⁸⁸ Hizmetli, "Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları", 54. Hariciler, Mürcie, Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet mezheplerinin iman ve büyük günah meselesi hakkında genel hatlarıyla görüşleri için bkz. Tunç, "Kelâm İlminde Büyük Günah Meselesi", 325-342.

siyasallaştırılmasıyla olmuştur. Ona göre; Hz. Peygamber'in devlet başkanlığı yaptığı zaman siyaset dinin kontrolündeydi. Ancak ondan sonra ise; din siyasetin kontrolüne girmiş ve halen de din siyasetten kurtulabilmiş değildir.⁸⁹

Akoğlu bu durumu, Kur'an-ı Kerim'in genel prensip ve ilkeler dışında siyaset ve yönetimle ilgili konularda herhangi bir düzenlemede bulunmayışı ve Müslümanlar tarafından uygulanması gereken belirli siyasi şablonlar sunmayışına bağlıyor. Ona göre; bu sebeple Müslüman toplumunun siyasi düzeni, Hz. Peygamber'den sonra yeniden kurulma ve oluşturulma keyfiyeti ile karşı karşıya kalmıştır.⁹⁰ Ayrıca o; bunun sonucu Beni Saide'de meydana gelen durumu, kabilecilik anlayışının gizli bir tezahürü olarak değerlendirmektedir.⁹¹

Akbulut'a göre; Hz. Osman'ın, liderlik ettiği Müslümanlarca şehit edilmesinin arka planında Beni Saide'de kurulan siyasal sistem bulunmaktadır. Ona göre; bu sistem, Ensar'ı siyasetten dışlamış ve siyasetin Kureyş kabilesinin bir sorunu olduğunu zihinlere yerleştirmiştir. Bu nedenle, Medinelilerin çoğunluğunu oluşturan Ensar, halifeye yeterince sahip çıkmamış ve Müslümanların halifesi onların gözü önünde şehit edilmiştir. Ona göre; Hz. Peygamber'in vefatı, Müslümanlar için vahyin gelmesi kadar önemli olmuştur. Onun vefatıyla birlikte İslâm tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Müslümanların istikameti bu yeni dönemde sarsılmıştır. Beni Saide ile kurulan sistemin sorgulanmasını önlemek amacıyla bu neslin, en hayırlı nesil olduğu yolunda haberler üretilmiştir. Söz konusu altın nesil, İslâm tarihinin bir parçası olacak yerde, İslâm dininin bir parçası olmuştur.⁹²

İslâm tarihinde esas itibarıyla siyasi olmakla birlikte birtakım sebeplerle dini ve itikadî bir mesele haline getirilen Cemel Vak'ası, akaid mezhepleri tarafından farklı şekillerde değerlendirilmiştir.⁹³ Konunun çok tartışılması ve geniş kitlelere mal olmasının temel sebebi, Cemel Vak'ası ve benzeri savaflara katılan sahâbenin küfre girdiği ve amellerinin boşa gittiği şeklindeki iddialardır.⁹⁴ Aşağıda Hariciler, Şiâ,

⁸⁹ Akbulut, "Hz. Muhammed Sonrası İlk Siyasi Krizin Teolojik Yansımaları", 9.

⁹⁰ Akoğlu, "Hâriciliğin Ortaya Çıkmasında Etkili Olan Sosyo-Kültürel Faktörler", 511, d.n. 33.

⁹¹ Akoğlu, "Hâriciliğin Ortaya Çıkmasında Etkili Olan Sosyo-Kültürel Faktörler", 510-511.

⁹² Akbulut, "Hz. Muhammed Sonrası İlk Siyasi Krizin Teolojik Yansımaları", 9-10.

⁹³ Yavuz, "Cemel Vak'ası (Kelam)", VII, 321.

⁹⁴ Mehmet Efendioğlu, "Sahâbe", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2008, XXXV, 496.

Mürchie, Mu'tezile, Mâtürîdîlik ve Eş'ârîlik mezhebinin iman, küfür ve büyük günah konusundaki görüşleri kısaca verilecektir.

Hariciler; İslâmiyet'te ilk ortaya çıkan,⁹⁵ toplumun ittifakla seçtiği ve haktan ayrılmayan devlet başkanına karşı ayaklanan,⁹⁶ siyasi olarak ortaya çıkıp dini bir mahiyet kazanan fırkaya⁹⁷ denir.⁹⁸ Haricilerin büyük çoğunluğu Hz. Osman ve Hz. Ali'den teberri edip uzak durmayı bütün ibadet ve iyi davranışların üzerinde görürler. Öyle ki, onlara göre; ancak bunun kabul edilmesi durumunda nikâh geçerli olur. Bunun yanında büyük günah işleyen kimseleri kâfir saymak ve devlet başkanının sünnete aykırı uygulamalarında ona karşı çıkmayı gerekli bir hak olarak kabul ederler.⁹⁹

Hariciler iman-amel ilişkisini bir kabul ettikleri için dinin emirlerini yerine getirmeyen ve yasaklarından kaçınmayan kişinin kâfir olduğunu ileri sürerler.¹⁰⁰ Çünkü onlara göre iman; ikrar, amel, niyet, sünnete uymak, inanç konusunda hiçbir kimse için mazeret tanımamak, kötü arzulara uymamak ve takva yoluna girmek demektir. Dolayısıyla iman, farzlardan herhangi birinin yerine getirilememesi durumunda ortadan kalkar.¹⁰¹

⁹⁵ Fığlalı, "Hâriciliğin Doğuşu", 245; Muharrem Akoğlu, "Kebîre ve İman Bağlamında Hâricilik-Mu'tezile İlişkisi", *EÜSBED*, II-23, Kayseri, 2007, 318. Hariciliğin doğuşuna etki eden olaylar için bkz. Fığlalı, "Hâriciliğin Doğuşu", 246-248; a.mlf., "Hariciliğin Doğuşuna Etki Eden", 219-247; Demircan, *Haricilerin Siyasi Faaliyetleri*, 31-54.

⁹⁶ Şehristânî, *a.g.e.*, 109. Kubat'ın değerlendirmesine göre; Haricilik gerçek anlamda referansı, öncesi olmaksızın veya her hangi bir geleneğe dayanmaksızın ortaya çıkan bir türediler topluluğudur ve genel kabul görmüş İslâmi düşünceden bir sapmadır. Haricilik, münafıkların İslâmiyet'i içten yıkmaya yönelik olarak öncülük edip yönlendirdikleri, önceleri siyasi bir eğilim olarak doğmuşken, sonraları dini bir hüviyete bürünmüş, nasslara fasit anlamlar yükleyen bedevi bir harekettir. Bkz. Kubat, *a.g.m.*, 118, 144. Hariciliğin yapısıyla ilgili bilgi ve değerlendirme için bkz. a.mlf., *a.g.m.*, 115-151.

⁹⁷ Fığlalı, "Hâriciliğin Doğuşu", 249.

⁹⁸ Hariciler hakkında genel bilgi için bkz. Eş'ârî, *a.g.e.*, 103-136; Şehristânî, *a.g.e.*, 109-127; Ethem Ruhi Fığlalı, "Hâriciler", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1997, XVI, 169-175; Mehmet Salih Arı, *Haricilerin Kurduğu Devlet Rüstemiler*, Van, 2009, 27-32; Günal, *a.g.e.*, 229-238. Ayrıca üç yazara ait beş makaleden oluşan kitap halinde sunulan Adnan Demircan, *Hâricilik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din Siyaset İlişkisi*, İstanbul, 2000. adlı çalışmaya bakılabilir.

⁹⁹ Şehristânî, *a.g.e.*, 110.

¹⁰⁰ Fığlalı, "Hâriciler", 173.

¹⁰¹ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 184-185.

İslâm'da tekfir hareketini sistematik bir şekilde ilk başlatanlar ve karşı tarafı eylem ve kararlarından dolayı tekfir eden Hariciler,¹⁰² büyük günah işleyen kimsenin imandan çıkmasını, doğrudan doğruya kelime-i tevhide bağladıklarından dolayı, onlara göre; büyük günah işleyen kimse bu tutumuyla Allah'ın yasakladığı şeyi helal saydığı için mümin değildir ve cehennemde sonsuza dek kalacaktır. Hatta onlar bu anlayışı daha da ileri götürerek Harici olmayan herkesi kâfir ve düşman kabul etmişlerdir.¹⁰³ Onlar bu hükmü genelleştirerek masum insanların öldürülmesine de sebep oldular.¹⁰⁴ Akbulut, Haricilerin bu görüş ve yorumlarının altında isyanlarının ve siyasi görüşlerinin meşru gösterme çabasından kaynaklandığını ifade etmektedir. Ona göre; bu meseleyi ilk defa sistemli olarak Hariciler gündeme getirmişlerdir. Büyük günah konusu hakkındaki tartışmalar, siyasi kutuplaşmaların bir sonucu olarak ortaya çıktığı için meselenin ana eksenini siyasidir. Taraflar politik tercihlerine göre Kur'an ve hadisten destek aramışlardır. Siyasi görüşlerin, Kur'an ve hadis ile temellendirilmesi, ayrılıkların itikat alanına taşınması sonucunu doğurarak, başlangıçtaki ayrılığın kurumlaşmasına sebep olmuştur. Bugün de aynı tartışmaların mevcut olması, bu kurumlaşmanın sonucudur denebilir.¹⁰⁵

Hariciler, özellikle Hz. Ali hakeme başvurduğu için onun kâfir olduğuna inanıyorlar ancak bu küfrün şirk olup olmadığı konusunda ihtilaf ediyorlar. Bununla birlikte her büyük günahın küfrü gerektirdiğini ve dolayısıyla büyük günah işleyen kimsenin sonsuza dek cehennemde kalacağını ifade ediyorlar.¹⁰⁶

Hariciler Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in halifeliğinin tümünü, Hz. Osman'ın halifeliğinin ilk altı yılını, Hz. Ali'nin halifeliğinin ise tahkime kadar ki olan sürecini kabul ederler.¹⁰⁷

Hariciler'in Muhakkimetü'l-Üla adlı kolu Hz. Ali'yi icraatlarından dolayı hatalı bulurken, bunlardan bir kısmı daha da ileri giderek Hz. Ali'yi Cemel ve benzeri savaflara katıldığı için lanetlemişlerdir. Bunun yanında kendilerince

¹⁰² Akbulut, "Hariciliğin Siyasi Görüşleri", 338.

¹⁰³ Fığlalı, "Hâricîler", 173.

¹⁰⁴ Aydın, "Mu'tezile Ekolü Teşekkülü", 33.

¹⁰⁵ Akbulut, "Hariciliğin Siyasi Görüşleri", 340.

¹⁰⁶ Eş'ârî, *a.g.e.*, 102.

¹⁰⁷ Eş'ârî, *a.g.e.*, 103.

buldukları bahanelerle Hz. Osman ve Cemel Vak'ası'na katılanlar hakkında da yakışsız sözler sarf etmişlerdir.¹⁰⁸

Haricilerin Ezârika kolu Hz. Ali'yi tekfir ediyor.¹⁰⁹ Bunlar büyük günahı küfür kabul edip muhaliflerin bulunduğu yerin, küfür diyarı olduğunu ve büyük günah işleyen kimsenin sonsuza dek cehennemde kalacağını iddia ediyorlar.¹¹⁰ Bunun yanında, *“İnsanlardan öylesi de vardır ki, dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider. Birde kalbindekine (sözünün özüne uyduğuna) Allah'ı şahit tutar. Hâlbuki o, düşmanlıkta en amansız olandır.”*¹¹¹ ayetinin Hz. Ali hakkında nazil olduğuna inanıyorlar. Ayrıca Abdurrahman b. Mülcem'in Hz. Ali'yi öldürmesinden memnuniyet duyarak, *“İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah'ın rızasını kazanmak için kendini feda eder. Allah, kullarına çok şefkatlidir.”*¹¹² ayetinin de onunla ilgili olarak indiğini düşünüyorlar.¹¹³ Hatta Haricilerin önde gelen âlimlerinden biri, Hz. Ali'ye vurduğu kılıç darbesinden dolayı Abdurrahman b. Mülcem'in Allah katında büyük derece kazandığını ve bütün yaratılmışların içinde defteri iyiliklerle dolan biri olduğunu ifade ediyor. Bundan da öte Hz. Osman, Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Hz. Aişe, İbn Abbas ve onlarla birlikte hareket eden Müslümanları da tekfir ederek hepsinin cehennemde ebedi olarak kalacaklarını ifade ediyorlar.¹¹⁴

Haricilerden en ılımlı kolu olup günümüze ulaşan İbâdiyye (İbâziyye) fırkası¹¹⁵ diğerlerinden farklı olarak büyük günah meselesine farklı pencereden

¹⁰⁸ Şehristânî, a.g.e., 111.

¹⁰⁹ Şehristânî, a.g.e., 130.

¹¹⁰ Eş'ârî, a.g.e., 103.

¹¹¹ Bakara, 2/204.

¹¹² Bakara, 2/207.

¹¹³ Eş'ârî, a.g.e., 114; Şehristânî, a.g.e., 113.

¹¹⁴ Şehristânî, a.g.e., 113.

¹¹⁵ Fığlalı, “Hâriciler”, 173. Akoğlu'na göre; Haricilerin katı görüşlerinin sebebi; İslâm öncesi çöl şartlarında, bedevi kültür yapısından kaynaklanan kodların izdüşümü ve yansımalarıdır. Onların varlığını etkileyen bu kodlar, şüphesiz genel din anlayışının oluşumunda olduğu gibi, kebîre ve iman nazariyelerinin etkilenmesinde de oldukça etkili olmuştur. Bkz. Akoğlu, “Kebîre ve İman Bağlamında Hâricilik-Mu'tezile İlişkisi”, 335-336.

bakıyorlar. Onlara göre; büyük günah işleyen kimse kâfirdir ancak Allah’a inandığı için müşrik değildir.¹¹⁶

İslâm siyasi hayatının akışını kontrol etmek için Hz. Muâviye’ye karşı birlikte çarpışanlar, Şiâ ve Hariciler olarak ikiye bölünerek; “Hariciler partinin dış görünümünü, Şiâ ise gizli ve batınî yönünü” temsil etti. Bu bölünmeden sonra “Huruç fikri, dini, siyasi, ahlaki ve içtimai alanlarda Müslümanların mezheplerinden bir mezhep oldu”. Tamamen siyasi olaylar neticesinde ortaya çıkan Hariciliğin; önce tatbikatı olmuş, daha sonra ise nazariyesi kurulmuştur. Yani, bir bakıma pratiğin teorisi yapılmıştır. Haricilerin, orijinalitesi olan iki konudaki görüşlerine; büyük günah işleyenlerin durumu ile hilafet hakkındaki düşüncelerine bu açıdan bakılması daha isabetli olacaktır.¹¹⁷

Şiâ¹¹⁸ mezhebine mensup Zeydiyye¹¹⁹ fırkası; büyük günah sahiplerinin cehennemde azap görecekleri, orada ebedi olarak kalacakları ve oradan çıkarılamayacakları hususunda birleşmişlerdir. Hepsi, Hz. Ali’nin Cemel Vak’ası’nda haklı olduğu, Cemel Ashâbı’nın hatalı olduğu konusunda ittifak etmişlerdir.¹²⁰ Şiâ’ya mensup fırkaların çoğu¹²¹ İmâmiyye¹²² ve Râfîzîler de aynı görüştedirler. Râfîzîler’den bir fırka, Hz. Ali’ye karşı savaşıyan Hz. Talha, Hz. Zübeyr

¹¹⁶ Şehristânî, *a.g.e.*, 124. İbâdiyye (İbâziyye) fırkasının doğuşu ve görüşleri hakkında müstakil bir çalışma için Fığlalı, *İbâdiyye’nin Doğuşu* adlı çalışmasına bakılabilir. Ayrıca bilgi ve değerlendirme için bkz. Eş’ârî, *a.g.e.*, 114-121; Şehristânî, *a.g.e.*, 123-125; Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 169-186.

¹¹⁷ Akbulut, “Hariciliğin Siyasi Görüşleri”, 338-339.

¹¹⁸ Hz. Peygamber’in vefatından sonra devlet yönetiminin Hz. Ali’ye ve onun soyundan gelenlere ait olduğu düşüncesi etrafında birleşen gruplara verilen addır. Şiâ hakkında detaylı bilgi için bkz. Eş’ârî, *a.g.e.*, 35-101; Şehristânî, *a.g.e.*, 135-177; Mustafa Öz, “Şiâ”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2010, XXXIX, 111-114; Ethem Ruhi Fığlalı, *İmâmiyye Şiâsı (Câferiyye Mezhebi) Doğuşu, Gelişmesi ve Görüşleri*, İstanbul, 1984, 107-157.

¹¹⁹ II. (VIII.) yüzyılın ilk çeyreğinde Kûfe’de ortaya çıkan, Irak, Taberistan ve özellikle Yemen’de varlığını sürdüren ılımlı bir Şiî fırkasıdır. Hakkında bilgi için bkz. Yusuf Gökalp, “Zeydiyye”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2013, XLIV, 328-331.

¹²⁰ Eş’ârî, *a.g.e.*, 90; Şehristânî, *a.g.e.*, 141.

¹²¹ Yavuz, “Cemel Vak’ası (Kelam)”, VII, 321.

¹²² Akbulut, “Hariciliğin Siyasi Görüşleri”, 340. İmâmeti dinin esaslarından kabul eden, bazen Şiâ ve İsnâaşeriyye ile eş anlamlı olarak kullanılan Şiî fırkaların ortak adıdır. Hakkında bilgi için bkz. Mustafa Öz, “İmâmiyye”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2000, XXII, 207-209.

ve Hz. Muâviye'nin kâfir olduklarını, başka bir fırka da onların kâfir değil de fâsık olduğunu ileri sürüyorlar.¹²³

Mürcie¹²⁴ mezhebi, büyük günah işleyen kimseleri işledikleri büyük gûnahtan dolayı tekfir etmemişler, bunun yanında Hariciler ve Kaderiyye'nin aksine cehennemde ebedi kalacaklarına da hükmetmemişlerdir.¹²⁵ Ayrıca İrcâ'nın Hz. Ali'yi fazilet olarak birinci dereceden dördüncü dereceye koymak ya da geciktirmek olduğu da ifade edilmektedir.¹²⁶ Bu mezhebe göre; büyük günah işleyen kimsenin dünyadayken cennetlik veya cehennemlik olduğu hakkında herhangi bir hüküm verilemeyeceği için, onun hükmü kıyamet gününe bırakılmıştır.¹²⁷ Mürcie, büyük günah işleyenlerin durumlarının Allah'a bırakılması ve hiçbir Müslüman'ın tekfir edilmemesi şeklinde birleştirici bir tavır sergileyerek İrcâ fikrini benimsemiştir.¹²⁸

Mu'tezile¹²⁹ mezhebine göre; büyük günah işleyen kimse ne mümindir ne de kâfirdir.¹³⁰ İman ile küfür arasında olup fâsıktır.¹³¹ Bu kimse dünyada kendisine

¹²³ Eş'ârî, *a.g.e.*, 78.

¹²⁴ İslâmiyet'in ilk döneminde ortaya çıkan ılımlı ve uzlaşmacı fikirleriyle tanınan itikadî ve siyasi bir mezheptir. Bu mezhep hakkında bilgi için bkz. Eş'ârî, *a.g.e.*, 137-153; Şehristânî, *a.g.e.*, 129-133; Mehmet Saffet Sarıkaya, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Isparta, 2000, 125-133; Sönmez Kutlu, "Mürcie", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2006, XXXII, 41-45.

¹²⁵ Şehristânî, *a.g.e.*, 133.

¹²⁶ Şehristânî, *a.g.e.*, 129.

¹²⁷ Şehristânî, *a.g.e.*, 129.

¹²⁸ Aydın, "Mu'tezile Ekolü Teşekkülü", 33.

¹²⁹ İtikadi meselelerin yorumunda akla ve iradeye öncelik veren bir mezheptir. Bu mezhep hakkında bilgi için bkz. Eş'ârî, *a.g.e.*, 154-228; Şehristânî, *a.g.e.*, 57-83; Sarıkaya, *a.g.e.*, 135-153; İlyas Çelebi, "Mu'tezile", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2006, XXXI, 391-401. Detaylı bilgi ve değerlendirme için Kemal Işık, *Mutezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara, 1967. adlı çalışma incelenebilir.

¹³⁰ Şehristânî, *a.g.e.*, 60.

¹³¹ Fâsık, ilahi emirlere itaatten ayrılıp asi olan mümin veya kâfir anlamında kullanılan kelâm ve fıkıh terimidir. İlk defa Mu'tezile tarafından büyük günah işleyen kimse için kullanılan fâsık kelimesini Mu'tezile münafık, Hariciler kâfir, Mürcie mümin, Şiâ nimet küfrü içinde bulunan kimse, Selefiyye kâmil olmayan mümin, Eş'ariler büyük cezaya müstahak kişi anlamlarında kullanmışlardır. Bilgi ve değerlendirme için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Fâsık", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1995, XII, 202-205.

Müslüman gibi muamele edilir. Şayet tövbe ederse ahirette kurtuluşa erer, tövbe etmezse ebediyen cehennemde kalır. Ancak azabı kâfirin azabından daha hafiftir.¹³²

Mu'tezile mezhebine göre; Cemel Vak'ası'na katılanların hangisi olduğu bilinmemekle birlikte bir taraf hatalıdır.¹³³ Hz. Osman'ın katilleri ve onu yarımsız bırakanlar da aynı şekilde hatalıdır. Mu'tezile, bu durumu lian hadisesine benzeterek iki tarafın hem liderlerinin hem de mensuplarının şahitliğini kabul etmezler. Onlar Hz. Ali, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in şahitliklerini kabul etmedikleri gibi Hz. Osman ve Hz. Ali'nin hatalı olabileceklerini de ifade ediyorlar.¹³⁴

Cemel Vak'ası'nın her iki tarafıyla ilgili olarak Ehl-i Sünnet'in görüşü diğer mezheplerden farklılık arz etmektedir. Selefiyye'ye mensup âlimlerin büyük çoğunluğu, sahâbe arasında ortaya çıkan bu tür ihtilafları tartışma konusu yapmayı uygun görmemişlerdir. Onlara göre; iki taraf hata etmiş olsalar dahi savaştan iki sahâbe grubunu da Allah affetmiştir. Örneğin; İbn Hazm, Cemel Vak'ası'nda her iki tarafın iyi niyetli olduğunu ve iki tarafın da yaptığı işin içtihadı dayandığını dolayısıyla savaşmak maksadıyla yola çıkmadıkları halde bu durumun onların aleyhine döneceğini hisseden katillerin komplosu sonunda kendilerini savaşın içinde bulduklarını ve bundan dolayı kusursuz olduklarını ifade ediyor.¹³⁵

Mâtürîdî'ye¹³⁶ göre; adam öldürmek gibi büyük günah sayılan fiili işlemek kişiyi imandan çıkarmaz.¹³⁷ Ona göre; iman, kalbin dini gerçekleri onaylaması

¹³² Şehristânî, *a.g.e.*, 60. Detaylar için bkz. Kemal Işık, "Mu'tezile'nin İlk Kurucusu Vâsıl b. Atâ ve Büyük Günah Meselesi", *AÜİFD*, XXIV, Ankara, 1981, 343-349. Mu'tezile mezhebinin büyük günah konusundaki görüşleri için ayrıca bkz. İlyas Çelebi, "Usûl-i Hamse", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2012, XLII, 211; a.mlf., "Menzile Beyne'l-Menzileteyn", *DİA*, I-XLIV, Ankara, 2004, XXIX, 161-162; Sönmez Kutlu, "Va'd ve Va'id", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2012, XLII, 414-415.

¹³³ Şehristânî, *a.g.e.*, 60. Ayrıca bkz. Henry Laoust, *İslâm'da Ayrılıkçı Görüşler*, (Çev.: Ethem Ruhi Fığlalı), İstanbul, 1999, 67-68.

¹³⁴ Şehristânî, *a.g.e.*, 60.

¹³⁵ Yavuz, "Cemel Vak'ası (Kelam)", VII, 322.

¹³⁶ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî (ö. 333/944). Mâtürîdiyye mezhebinin kurucusu, müfessir ve fakihidir. Hayatı hakkında bilgi için bkz. Şükrü Özen, "Mâtürîdî", *DİA*, I-XLIV, Ankara, 2003, XXVIII, 146-151; Kemal Işık, *Maturîdî'nin Kelam Sisteminde İmân Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, Ankara, 1980, 7-21; Ahmet Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, İstanbul, 2008, 33-38; Mustafa Sait Yazıcıoğlu, "Mâtürîdî Kelâm Ekolü'nün İki Büyük Siması: Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Ebu'l-Mu'in Neseffî", *AÜİFD*, XXVII, Ankara, 1985, 282-287. Mâtürîdî'nin Kelâma dair görüşleri, Tefsir ilmindeki yeri, Fıkıh ve Fıkıh usulündeki yeri hakkında bilgi için bkz. Şükrü Özen-Bekir Topaloğlu, "Mâtürîdî", *DİA*, I-XLIV, Ankara, 2003, XXVIII, 151-165.

demektir. İman dairesinden çıkış ise; ancak dini gerçekleri reddetmekle mümkün olur.¹³⁸ Kişi büyük günah işlemiş olsa da iman etmek suretiyle en büyük hayrı işlemiş olur, kötülükte ise; inkâr ve şirk noktasına ulaşmamış bulunur. Eğer büyük günah işleyen kimseye ebedi cehennem cezası verilirse en üstün iyilik olan iman, mükâfatsız kalır bu da adaletle bağdaşmaz.¹³⁹ Dolayısıyla günahlar kalpteki iman tasdikini etkilemediği müddetçe iman zedelenmez.¹⁴⁰ Onun anlayışına göre; İslâmiyet'i benimsemek kolay ancak terk etmek zordur.¹⁴¹

Mâtürîdî, büyük günahlardan kaçınan kimselerin küçük günahlarının bağışlanacağını,¹⁴² tövbe ile her türlü günahın ortadan kalkacağını dile getiriyor. Şirk veya küfür dışındaki büyük günahların ise Allah'ın affına mazhar olmak, dünyada veya ahirette cezasını çekmek, samimi kulluk ve iyi davranışlarda bulunmak suretiyle¹⁴³ veya şefaate nail olmakla affedilebileceğini ifade ediyor.¹⁴⁴

Eş'ârî¹⁴⁵ başta olmak üzere onunla aynı görüşü paylaşan âlimler, imanı; kalpteki tasdik dille ifade edilmesi gerektiğini ifade ediyorlar.¹⁴⁶ Onlara göre; Allah'ın varlığını tanımamak (küfür) veya Allah'ın birliğine inanmamak (şirk) büyük ve affedilmez günahlardır. Bunların dışında kalan adam öldürme gibi büyük

¹³⁷ Işık, *Maturîdî'nin Kelam Sistemi*, 46; Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 144; Ak, *a.g.e.*, 72.

¹³⁸ Bekir Topaloğlu, "Mâtürîdî (Kelâma Dair Görüşleri)", *DİA*, I-XLIV, Ankara, 2003, XXVIII, 155; Ak, *a.g.e.*, 72.

¹³⁹ Yusuf Şevki Yavuz, "Mâtürîdiyye", *DİA*, I-XLIV, Ankara, 2003, XXVIII, 173.

¹⁴⁰ Topaloğlu, *a.g.md.*, 155; Işık, *Maturîdî'nin Kelam Sistemi*, 46.

¹⁴¹ Topaloğlu, *a.g.md.*, 155.

¹⁴² "Eğer size yasaklanan(günah)ların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi güzel bir yere koyarız." Nisâ, 4/31.

¹⁴³ "(Ey Muhammed!) Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt alanlar için bir öğüttür." Hûd, 11/114. "Ancak tövbe edip de inanan ve Salih ameller işleyenler başka. Allah işte onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." Furkân, 25/70.

¹⁴⁴ Topaloğlu, *a.g.md.*, 155. Ebû Hanîfe'nin büyük günah konusunda aynı görüşü için bkz. Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh, *Fıkh-ı Ekber*, (Çev.: Hasan Basri Çantay), Ankara, 1985, 11; Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 127.

¹⁴⁵ Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bîşr İshâk b. Sâlim el-Eş'ârî el-Basrî (ö. 324/935-36). Eş'ariyye mezhebinin kurucusudur. Hayatı hakkında bilgi için bkz. Eş'ârî, *a.g.e.*, 19-25 (Çevirmenlerin Önsözü); Lûtfî Doğan, *Ehli Sünnet Kelâmında Eş'arî Mektebi*, Ankara, 1961, 18-20; Mustafa Sait Yazıcıoğlu, "Eş'arî'nin Hayatı", *AÜİFD*, XXV, Ankara, 1981, 457-476; İrfan Abdülhamid, "Eş'arî, Ebü'l-Hasan", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1995, XI, 444-447.

¹⁴⁶ Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Kelâm'a Giriş (el-Muhassal)*, (Çev.: Hüseyin Atay), Ankara, 1978, 243; Yusuf Şevki Yavuz, "Eş'ariyye", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1995, XI, 452; Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 137. Ayrıca bkz. Doğan, *a.g.e.*, 46-47.

günahları işlemek kalpte tasdik bulunduğu sürece imanı ortadan kaldırmaz.¹⁴⁷ Günah işleyen, özellikle büyük günahları irtikâp eden ve tövbe etmeden ölen mümin cehennemde cezasını çektikten sonra cennete girer.¹⁴⁸ Büyük günah işleyen sadece fıska düşer. Bu bakımdan ona fâsık mümin ya da mümin-i asi denir.¹⁴⁹ Durumu Allah'a kalmıştır.¹⁵⁰ İlahi affa veya şefaate mazhar olması ve doğrudan cennete girmesi de mümkündür. Eş'ârî kelâmcıları kible ehlinin tekfir edilemeyeceği ilkesini benimsemişlerdir.¹⁵¹

Bazı Selef âlimleriyle Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye'ye bağlı Sünni kelâmcıların hemen hemen tamamı Cemel Vak'ası'nda Hz. Ali'nin haklı, Cemel Ashâbı'nın haksız olduğu kanaatindedirler. Onlara göre; Cemel Ashâbı Müslümanların hilafet makamına getirdiği Hz. Ali'ye karşı tavır almış ve ona itaatsizlik göstermişlerdir.¹⁵²

Ehl-i sünnet'in teşekkülünden önce muhaddis, müfessir ve fakihlerin öncülüğünü yaptığı, İslâm toplumunun çoğunluğunu teşkil eden Selef-i salihinin sahâbe konusundaki görüşü, sahâbenin fazileti ve adaleti hakkında olumlu olup bu görüş Cemel Vak'ası ve benzeri savaşlarda hayatlarını kaybeden sahâbe hakkında da geçerlidir.¹⁵³ İbn Haldûn, insaf nazarıyla bakıldığında Hz. Osman döneminde ve ondan sonra meydana gelen hadiselerde sahâbenin ihtilafı konusunda herkesin mazur görüleceğini ifade eder. Ona göre; bu hadiselerin hepsi fitneydi ve Allah Müslümanları fitneyle imtihan etmiştir.¹⁵⁴

Selef-i salihine göre; Cemel Ashâbı'nı savaşa sevk eden amil her iki tarafta yer alan Müslümanların hayrını düşünmüş olmasıdır. Onların bu inanç ve içtihadları, rivayet ettikleri hadislerin sıhhatinden şüphe etmeyi gerektirecek bir sonuç doğurmamış, hata etmiş olsalar bile bu hataları imanlarına zarar vermemiştir.¹⁵⁵

¹⁴⁷ Yavuz, "Eş'ariyye", XI, 452.

¹⁴⁸ Yavuz, "Eş'ariyye", XI, 452; Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 137.

¹⁴⁹ Râzî, *a.g.e.*, 244; Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 137. Ayrıca bkz. Doğan, *a.g.e.*, 47.

¹⁵⁰ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 137. Ayrıca bkz. Doğan, *a.g.e.*, 47.

¹⁵¹ Râzî, *a.g.e.*, 245; Yavuz, "Eş'ariyye", XI, 452.

¹⁵² Yavuz, "Cemel Vak'ası (Kelam)", VII, 322.

¹⁵³ Efendioğlu, "Sahâbe", XXXV, 496.

¹⁵⁴ İbn Haldûn, *a.g.e.*, I, 456.

¹⁵⁵ Efendioğlu, "Sahâbe", XXXV, 496. Benzer değerlendirme için bkz. İbn Haldûn, *a.g.e.*, I, 457.

Sünni kelâmcılara göre; Cemel Vak'ası'ndan sonra Hz. Aîşe ve etrafindakilerin pişmanlık duyduklarına dair rivayetler onların hatalı olduklarını göstermektedir. Bununla birlikte bu hatalarından ötürü Cemel Ashâbı'nın tekfir edilemeyecekleri gibi fâsık oldukları da söylenemez. Çünkü onlar Müslümanlar arasında ihtilaf çıkarmak gayesi taşımamışlardır. Hz. Ali'ye karşı çıkışları da İslâm âlimlerinin caiz gördüğü içtihadlarının bir sonucudur.¹⁵⁶

İbn Haldûn'a göre; müçtehitler ihtilafa düştükleri zaman, ya içtihadı meselelerde hak iki taraftan birindedir ya da hepsi hak üzerindedir denilir. Şayet iki taraftan biri hak üzerindedir, diğeri ise hatalıdır, denilirse bu durumda hangi tarafın hak üzerinde olduğu kesin belirlenemez. O halde, her iki tarafın da hak üzerinde olduğu ve içtihadında isabet ettiği söylenebilir. Ancak kimin hatalı olduğu kestirilemez. Bunun yanında şayet her iki taraf isabet etmiştir, denilirse bu sefer de hata ve günah söz konusu olamaz. İbn Haldûn bundan hareketle, sahâbe arasındaki ihtilafı zannî olan dini meselelerdeki içtihatla ilgili bir ihtilaf olarak görmüş ve hükmü de buna göre vermiştir.¹⁵⁷

Bunların dışında ayrıca Cemel Vak'ası'nda kimin haklı kimin haksız olduğu konusunda tartışmalarda görüş bildirmeyen gruplar da olmuştur. Bunlar da Vâkıfe'den sayılmaktadır.¹⁵⁸ Bu görüşlerin dışında, Cemel Vak'ası'nda her iki tarafın da hatalı olduğunu ileri süren, Sa'd b. Ebû Vakkas, Abdullah b. Ömer, Üsâme b. Zeyd ve Muhammed b. Mesleme'nin yaptığı gibi iki taraftan hiçbirine katılmayanların daha isabetli hareket ettiği kanaatini taşıyanlar da mevcuttur.¹⁵⁹

Bir kısım günahların büyük bir kısım günahların da küçük olduğuna ve büyük günahların nasslarda dünyevi veya uhrevi ceza öngörülen fiillerden ibaret bulunduğuna ilişkin görüş isabetli görünmektedir. Büyük günah işleyen kimsenin dini statüsü hususunda Hariciler'le Mürcie ve Mu'tezile'nin görüşlerinin nasslarla uzlaştırılması zordur. Hem Sünni kelâmcıları hem de Selefiyye âlimleri büyük günah işleyen kimsenin dinden çıkmadığı kanaatini taşımakta, dünyevi cezanın yanı sıra

¹⁵⁶ Yavuz, "Cemel Vak'ası (Kelam)", VII, 322.

¹⁵⁷ İbn Haldûn, *a.g.e.*, I, 454.

¹⁵⁸ Mustafa Öz, "Vâkıfe", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2012, XLII, 487-488.

¹⁵⁹ Yavuz, "Cemel Vak'ası (Kelam)", VII, 322.

tövbe yoluyla da bu gûnahtan kurtulma imkânı olduğunu kabul etmektedirler. Bu yaklaşıma biçimi nasslara ve akla daha uygundur.¹⁶⁰

Cemel Vak'ası'na katılan her iki taraf hakkında isabetli değerdendirmeyi Sünni kelâmcıların yaptığını söylemek mümkündür. Bazı Şiîler'le Hariciler'in sahâbeyi tekfir etmeleri, bazı Mu'tezili ve Selefî âlimlerin bu konuda hüküm vermekten kaçınmaları ve aşırı muhafazakârlığa bürünen Selefîyye'nin savaşıan her iki tarafı da haklı bulması mantıklı değildir. Cemel Vak'ası'na katılmaları sebebiyle sahâbe ve tabiini tekfir etmenin hiçbir dini dayanağı yoktur. Zira bu görüş hem nasslara aykırıdır hem de Hz. Ali'nin savaş sonrasında muhaliflerine karşı takındığı yumuşak tavırla uyuşmamaktadır. Çünkü muhalif grup Hz. Ali'ye karşı çıkmakla isyankâr kabul edilebilir. Bunun ise kâfir olma sonucunu doğurduğunu belirten hiçbir nass yoktur. Aksine Kur'an-ı Kerim, aralarındaki anlaşmazlıklar yüzünden savaşıan grupları "müminler" olarak vasıflandırmaktadır.¹⁶¹ Bayatlı'nın değerdendirmesine göre; toplumsal düzeni bozanları cezalandırmak, dinden dönenlere karşı mücedele etmek ve içtihat farkından kaynaklı Müslüman toplumu içinde savaşların çıkabileceğini ifade etmektedir.¹⁶²

Hz. Osman ve Hz. Ali döneminde meydana gelen hataları eleştirirken nasıl hareket edilmesi gerektiği tespit edilmelidir. Bu konuda genel kural şudur: Müslümanlar Hz. Peygamber'den başka kimsenin masum olduğuna inanmazlar. Râşid Halifeler, sahâbe ve diğer Müslümanlar hata yapabilirler. Bunlar ya bu hatalarından tövbe ederler ya birçok iyi davranışla bu hataları telafi ederler ya da birtakım musibetlere uğrayarak hatalarından kurtulurlar.¹⁶³ İnsanın birtakım musibet ve felaketlere uğraması onun günahkâr olduğu anlamına gelmez. Fakat felakete uğrayan kişinin günah ve kusurları varsa başına gelen bu felaket onun günahlarına kefarete olabilir. Şayet affedilecek bir günahı yoksa bu durum onun makamının yükselmesine sebep olur. Bundan hareketle genel kanaat şudur: Hz. Peygamber'in ashabının uğradığı bütün felaketler onların makamlarının yükselmesine vesile

¹⁶⁰ Adil Bebek, "Kebîre", *DİA*, I-XLIV, Ankara, 2002, XXV, 164.

¹⁶¹ Yavuz, "Cemel Vak'ası (Kelam)", VII, 322.

¹⁶² Münir Hasan Bayatlı, *Kur'an'da Savaş Olgusu*, İstanbul, 2009, 85-92.

¹⁶³ Şiblî, *a.g.e.*, V, 243.

olmuştur.¹⁶⁴ Dolayısıyla Hz. Osman ve Hz. Ali gibi önde gelen sahâbe şayet bir hata etmişlerse bunları bağışlayacak sebepler de vardır.¹⁶⁵

Cemel Vak'ası'nda ölenlerle öldürenlerin durumuyla ilgili olarak şöyle de bir değerlendirme yapılmaktadır: Hz. Ali ile Cemal Ashâbı arasında Adalet-i Mahza (Tam adalet) ile Adalet-i İzafiye'nin (Nisbi adalet) mücadelesi vardı. Hz. Ali Hz. Osman'ın katillerini cezalandırma konusundaki içtihadı Adalet-i Mahza'ydı. Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemindeki esas üzerinde devleti yönetmek istiyordu. Ancak Cemal Ashâbı bu konuda Hz. Ali gibi düşünmüyordu. Onlara göre; Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemindeki gibi İslâmiyet'in duruluğu Adalet-i Mahza'ya uygundu. Ancak şuanki Müslümanlar bu duruluğa sahip olmadıkları için Adalet-i Mahza'yı uygulamak zordur. Bunun için onlar ehven-i şer olarak Adalet-i İzafiye'nin uygun olacağını belirtip Hz. Osman'ın katillerinin hemen cezalandırılmasını istiyorlardı. Bu iki farklı görüş Cemel Vak'ası'na sebep oldu.¹⁶⁶

Âlimler; *"... Kim, bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini (hayatını kurtarmak) yaşatırsa, sanki bütün insanları yaşatmıştır..."*¹⁶⁷ ayetinden hareketle kişinin rızası olmadan kamu yararı adına hakkının feda edilemeyeceğini ileri sürerler. Dolayısıyla Adalet-i Mahza (Tam adalet) yerine Adalet-i İzafiye'yi (Nisbi adalet) tercih etmeyen Hz. Ali isabet etmiştir.¹⁶⁸ İki taraf da İslâm'ın menfaati için içtihad ettiklerinden dolayı hem ölen hem de öldüren Müslüman cennettir. Ehl-i Sünnet'e göre; Hz. Ali'nin içtihadı isabetli Cemal Ashâbı'nın içtihadı ise isabetsizdir. Ancak Cemal Ashâbı hatalı içtihadından dolayı cezaya tabi tutulmazlar. Çünkü içtihad bir ibadet olduğu için isabet edene iki sevap, isabet etmeyene de bir sevap vardır. Bundan dolayı müçtehidler hatalarından mazurdurlar. Bu konuda özürleri kabul edilir.¹⁶⁹

¹⁶⁴ Şiblî, *a.g.e.*, V, 244, d.n. 1.

¹⁶⁵ Şiblî, *a.g.e.*, V, 243.

¹⁶⁶ Murat Sarıcık, *Dört Halife ve Emevîler Döneminde İlginç Problemler*, Isparta, 2001, 40.

¹⁶⁷ Mâide, 5/32.

¹⁶⁸ Sarıcık, *Dört Halife ve Emevîler Döneminde İlginç Problemler*, 41.

¹⁶⁹ Sarıcık, *Dört Halife ve Emevîler Döneminde İlginç Problemler*, 41.

Azimli bu değerlendirmeye şiddetle karşı çıkmaktadır. Ona göre; bu olayın sorumluluğu hayali bir kişilik İbn Sebe ve grubuna yüklenilmiştir. Bununla da yetinilmeyip iki tarafı mazur gösterme anlayışından hareketle içtihad farkı öne sürülerek iki taraf da müçtehid kabul edilerek onlar sorumluluktan kurtarılmaya çalışılmıştır. Onlar Hz. Ali’yi hatasız görüyorlar. Cemal Ashâbı’nın ise yanlış isabet ettiklerini ancak buna rağmen sevap kazandıklarını iddia etmişler. Ona göre; Sünnî algı içinden çıkamadığı konularda bu tür tevillere yönelmiştir.¹⁷⁰

Hz. Ali, Cemal Vak’ası sonrasında muhaliflerini kendisine karşı isyan eden kardeşleri olarak görmüş ve onlara mürted muamelesi yapmamıştır. Bu durum Hz. Ali’ye karşı olan zümreleri tekfir edenlerin yanlış yolda olduğunu göstermektedir.¹⁷¹ Selefiyye’nin, Cemal Vak’ası’nda her iki tarafı da haklı gösteren görüşleri de aklın prensiplerine aykırıdır. Ayrıca bu görüş, sahâbe ve tabiinin peygamberler gibi hata işlemekten korunmuş oldukları sonucuna götürür ki bunun İslâm inanç esaslarıyla bağdaşmayacağı açıktır. Bazı âlimlerin, Cemal Vak’ası gibi son derece ciddi sonuçlar doğuran bir tarihi olayı tahlil etmekten kaçınmaları ise en başta gelen görevi gerçekleri tespit edip ortaya çıkarmak olan ilmin prensiplerine aykırıdır.¹⁷²

Bu durumda sahâbeye karşı tutumun nasıl olması gerektiğine gelince; Kur’an-ı Kerim’in “insanlık için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmet”¹⁷³ diye tanıttığı sahâbe Müslümanlar içinde en değerli ve faziletli nesil olarak kabul edilmektedir. Bu değer ve fazileti, taşıdıkları güçlü iman ve örnek davranışları sayesinde elde etmişlerdir.¹⁷⁴ Allah sahâbeyi Kur’an’da birçok ayette¹⁷⁵ övmüştür.¹⁷⁶

¹⁷⁰ Azimli, *Hz. Ali*, 98.

¹⁷¹ Yavuz, “Cemal Vak’ası (Kelam)”, VII, 322. Benzer değerlendirme için bkz. İbn Haldûn, *a.g.e.*, I, 455-456.

¹⁷² Yavuz, “Cemal Vak’ası (Kelam)”, VII, 322.

¹⁷³ “Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz...” Âl-i İmrân, 3/110.

¹⁷⁴ Efendioğlu, “Sahâbe”, XXXV, 492.

¹⁷⁵ İlgili ayetler; Bakara, 2/143; Âl-i İmrân, 3/172-173; Tevbe, 9/100; Haşr, 59/8-9; Enfâl, 8/74; Fetih, 48/18, 29. Bkz. Efendioğlu, “Sahâbe”, XXXV, 492; M. Cemal Sofuoğlu, “Şia’nın Sahabiler Hakkındaki Bazı Görüşleri”, *AÜİFD*, XXIV, Ankara, 1981, 530, d.n. 1, 2, 3, 4, 5. Ayrıca sahâbenin fazileti hakkında genel bilgi, değerlendirme, ayet ve hadisler için bkz. Mehmet Efendioğlu, “Fezâilü’s-Sahâbe”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1995, XII, 534-537.

¹⁷⁶ Efendioğlu, “Sahâbe”, XXXV, 492; Sofuoğlu, *a.g.m.*, 531.

Sahâbe nesli, Hz. Peygamber'e gösterdiği bağlılık ve teslimiyet, ona verdiği destek, hem hayatında hem vefatından sonra İslâmiyet'in yayılması ve doğru anlaşılması için yaptığı olağanüstü çalışmalar sebebiyle dinde önemli bir yere sahiptir.¹⁷⁷ Aslında sahâbe nesli fert olarak diğer insanlardan farklı bir üstünlüğe sahip olmadığı gibi masum ve günahsız da değildir.¹⁷⁸ Ancak onların büyük bir kısmı daha önce yaşadığı şirk hayatından nazil olan ayetlerin direktifi ve Hz. Peygamber'in eğitimi sayesinde kurtularak yepyeni bir hayata kavuşmuş, bizzat Hz. Peygamber'den öğrendikleri İslâmiyet'i güzel bir şekilde yaşamak suretiyle kendilerinden sonra gelen Müslümanlara birer örnek olmuştur. Bundan dolayı Hz. Peygamber Müslümanların onları örnek almasını tavsiye etmiş ve sahâbe çizgisini getirdiği dinin ve kurduğu sistemin devamı olarak göstermiştir.¹⁷⁹

Sahâbe arasında siyasi konularla içtihadı dayanan bazı meselelerde çeşitli ihtilaflar, hatta savaşlar çıkmasına rağmen onlar kendileriyle ilgili ayet ve hadisleri göz önünde bulundurarak birbirleri hakkında övücü ifadeler kullanmışlardır. Ancak Hz. Osman'ın son döneminden itibaren Müslümanlar arasında temeli siyasi olaylara ve içtihadî görüşlere dayanan çeşitli ihtilafların çıkmasını fırsat bilen bazı art niyetli kişiler veya yeni Müslüman olmuş kimseler sahâbe aleyhinde konuşmaya ve onları tekfir etmeye başlamışlardır. Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra ihtilafların giderek artması, bunların sebep olduğu Cemel Vak'ası ve benzeri savaşlarda sahâbenin karşıt cephelerde yer alması, bir kısmının da çekimser kalması çeşitli yorumlara zemin hazırlamış ve onlar hakkında umumi kanaate aykırı görüşlerin doğmasına yol açmıştır.¹⁸⁰

Sahâbeye karşı saygısızlık¹⁸¹ Selef-i salihin çizgisinden ayrılan Şiâ, Hariciler ve Mu'tezile gibi fırkalar tarafından başlatılmış ve sürdürülmüştür.¹⁸² Âlimler,

¹⁷⁷ Efendioğlu, "Sahâbe", XXXV, 491.

¹⁷⁸ Mehmet Efendioğlu, "Sahabe Hukuku ve Ashaba Saygısızlığın Dini Hükümü", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, VIII-1, İstanbul, 2010, 9; a.mlf., "Sahâbe", XXXV, 491. Benzer değerlendirme için bkz. Sofuoğlu, a.g.m., 537.

¹⁷⁹ Efendioğlu, "Sahâbe", XXXV, 491.

¹⁸⁰ Efendioğlu, "Fezâilü's-Sahâbe", XII, 535.

¹⁸¹ Saygısızlık ifadesi; sövmek, hakaret etmek, ayıplamak, iftirada bulunmak, fiziki kusurlarla anlatmak, alay etmek ve hafife almak gibi noksanlık içeren her şey anlamında kullanılmıştır. Bkz. Efendioğlu, "Sahabe Hukuku ve Ashaba Saygısızlığın Dini Hükümü", 31.

faziletleri Kur'an ve Sünnet'le onaylanmış sahâbeye saygısızlığın dini açıdan bir hüküm ifade etmesi gerektiği kanaatine varmış ve bu konuda değişik görüşler belirtmişlerdir. Bazılarına göre; sahâbeye saygısızlık inanç açısından tehlikeli olup insanı küfre götürebilir. Zira bu davranışta sahâbeyi tezkiye eden ayet ve hadislerle muhalefet söz konusudur.¹⁸³ Diğer bazılarına göre ise; sahâbeye saygısızlık, küfür değil de fısk ve dalalettir. Bunlara göre; saygısızlıkta bulunan kimse tövbeye davet edilir, eğer vazgeçmezse tedip edilir veya hapse atılır.¹⁸⁴

Netice olarak Cemel Vak'ası ve benzeri sahâbe arasında meydana gelen olaylara siyasi gözlükle bakmak mutlaka sahâbenin bazısını haklı, bazısını da haksız duruma getirecektir. Hâlbuki sahâbe hakkında bu tür yaklaşımlar hem Kur'an'da hem de hadislerde kendilerine verilen değere uymamaktadır. Öte yandan sadece sahâbenin faziletlerine bakıp ortaya çıkan ihtilafları görmezlikten gelmek de makul değildir. Bundan hareketle, ifrat ve tefrite kaçmadan itikadî meselelere konu olmuş bu hadiseyi makul bir çerçevede değerlendirmelidir.¹⁸⁵

Bundan hareketle araştırmacılar, Cemel Vak'ası ve benzeri sahâbe arasında meydana gelen ve son derece ciddi sonuçlar doğuran tarihi olayları tahlil etmekten kaçınmamalı, ilmi açıdan görevleri olan gerçekleri tespit edip ortaya çıkarmalı, Müslümanları tarihi gerçekler konusunda aydınlatmalıdır. Ancak bunu yaparken de sahâbeye saygı konusunda oldukça titiz ve ölçülü davranmalıdır. Ne sahâbeyi ölçüsüz eleştirmeli ne de onların hatalarını tamamen örtmelidir.

¹⁸² Efendioğlu, "Sahabe Hukuku ve Ashaba Saygısızlığın Dini Hükümü", 31. Ehl-i Sünnet ile Şiâ'nın karşılaştırmalı olarak sahâbe hakkındaki görüşleri için bkz. Sofuoğlu, a.g.m., 533-538.

¹⁸³ Efendioğlu, "Sahabe Hukuku ve Ashaba Saygısızlığın Dini Hükümü", 31. Benzer değerlendirme için bkz. Sofuoğlu, a.g.m., 531.

¹⁸⁴ Efendioğlu, "Sahabe Hukuku ve Ashaba Saygısızlığın Dini Hükümü", 31.

¹⁸⁵ Günal, a.g.e., 126.

5. SONUÇ

Hız. Osman'ın halifeliğinin son zamanlarında meydana gelen karışıklıklar sonucu asiler tarafından şehit edilmesiyle birlikte İslâm dünyasında meydana gelen kaosu, Cemel Vak'ası'na giden süreci hazırladığını ifade etmek mümkündür.

Bilindiğı gibi halifeliğinin son döneminde Hız. Osman'ın yönetimine karşı sahâbenin bazıları başta olmak üzere Müslümanlar arasında genel bir memnuniyetsizlik vardı. Sahâbenin önde gelenlerinden Hız. Ali, Hız. Aişe, Hız. Talha, Hız. Zübeyr de memnuniyetsizliklerini zaman zaman dile getirerek Hız. Osman'ı eleştiriyorlardı.

Hız. Osman'ın yönetiminden rahatsız olan ve halifenin görevi bırakmasını isteyen asiler, önde gelen sahâbenin de aralarında bulunduğu ve binlerce Müslüman'ın yaşadığı başkent Medine'de Müslümanların lideri halife Hız. Osman'ın evini günlerce kuşattılar. Ancak sayıları asilerden fazla olan Medineliler Hız. Osman'a gerektiğı gibi sahip çıkmadı.

Hız. Osman'ın yardım talebine karşı başta Hız. Ali olmak üzere önde gelen bazı sahâbe, hem kendileri hem de çocuklarıyla birlikte yardım etmeye çalıştırlarsa da kötü gidişatın önüne geçemediler.

Hız. Osman, kuşatma sırasında birçok yerden yardım talep ettiğı gibi Müslümanların üzerinde etkili olan Hız. Aişe'den de asilere karşı yardım talep etti. Ancak Hız. Aişe Ümmü Habibe'nin başına gelenlerin kendi başına gelmesinden çekindiğini belirterek bu talebi reddetti ve kuşatma devam ettiğı sıralarda Medine'den ayrılarak hacca gitti. Günlerce süren kuşatmadan sonra Hız. Osman evinde bazı asiler tarafından şehit edildi. Bu olay İslâm dünyasında büyük bir yankı uyandırdı. Çünkü başta Medineliler olmak üzere Müslümanlardan kimse böyle bir sonucu beklemiyordu.

Hız. Osman şehit edildikten sonra lidersiz kalan Müslümanlar için Medineliler halife seçme arayışına girdiler. Medineliler asilerin de etkisiyle o günkü şartlarda Müslümanları yönetebilecek halife adaylarından Hız. Ali, Hız. Talha, Hız. Zübeyr, Hız. Sa'd b. Ebû Vakkâs ve Hız. Abdullah b. Ömer gibi önde gelen sahâbeye halifelik teklif ettiler. Ancak o günkü şartlarda kimse böyle zorlu bir görevi üstlenmek

istemedi. Medinelilerin kendi aralarında yaptıkları istişareler ve asilerin de baskısı sonucu Hz. Ali ikna edilerek halife seçildi.

Hz. Ali kimseye baskı kurmadan ve mescitte Medinelilerin büyük çoğunluğunun biatını alarak halife seçildi. Ancak seleflerinden farklı olarak ne Medine de ne de İslâm coğrafyasının tümünde Hz. Ali'ye bütün Müslümanlar biat etmedi. Aslında bu durum Hz. Ali döneminde yaşanılacak problemlerin habercisiydi.

Zamanında Hz. Osman'a muhalefet eden Hz. Aişe, hac dönüşü yoldayken Hz. Osman'ın şehit edildiğini ve Hz. Ali'nin de halife seçildiği haberini alınca Mekke'ye geri döndü. Hz. Aişe Mekke'de Hz. Osman'ın mazlum bir şekilde şehit edildiğini ifade ederek asilerin cezalandırılması için insanlara çağrıda bulundu.

Hz. Aişe'nin bu şekilde tavır değiştirmesine çoğu kimse anlam veremedi ve bu tavrından dolayı onu samimiyetsizlikle suçladılar. Kaynaklarda Hz. Aişe'nin muhalefeti için ileri sürülen birtakım rivayetler mevcuttur.

Cemel Ashâbı'nın liderlerinden Hz. Aişe'nin dillendirdiği gerekçe; Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması ve Müslümanların arasındaki fitnenin ıslah edilmesidir. Ancak Hz. Aişe, Hz. Osman hayattayken ona açık bir şekilde muhalefet etmişti. Ayrıca Hz. Osman kuşatma altındayken Hz. Aişe'den yardım talep etmesine rağmen Hz. Aişe ondan yardımını esirgemiş ve hacca gitmişti. Bundan dolayı Hz. Osman'ın kanını talep etme konusunda Hz. Aişe'nin samimiyeti sorgulanmıştır. Her ne kadar Hz. Aişe, fikrinin değiştiğini ifade ettiyse de çoğu kimseyi ikna edememişti. Bundan dolayı Hz. Aişe'nin farklı bir amacının olduğunu ifade edenler olmuştur. Hz. Aişe'nin herhangi bir amacı olmasa dahi Hz. Osman'ın kanını talep etmesi şaşırtıcıdır. Çünkü Hz. Aişe Hz. Osman'ın kanını talep edecek kadar Hz. Osman'a yakın biri değildi. Ayrıca katillerin cezalandırılmasını Mekke'de insanları mücadeleye davet ederek değil de Medine'de bizzat Hz. Ali'den istemesi gerekirdi.

Bazı araştırmacılara göre; Hz. Aişe, Hz. Ali'nin İfk Hadisesi'ndeki tavrını unutmadığından dolayı yıllar sonra Hz. Ali halife seçilince ona muhalefet etmiştir. Bilindiği gibi Hz. Ali, İfk Hadisesi karşısında zor bir süreçten geçen Hz. Peygamber'e, iyi niyetinden dolayı Hz. Aişe'yi boşayabileceğini tavsiye etmişti. Hz. Ali'nin bu önerisi, iftira karşısında zor günler geçiren Hz. Aişe'yi oldukça üzmüştü. Bundan dolayı, Hz. Aişe'nin Hz. Ali'ye muhalefet ettiği ifade edilmektedir. Bu iddia

kendi içinde mantıklı görünse de Hz. Aişe'nin muhalefeti bunun üzerinde bina etmek güçtür. Hz. Aişe'nin yıllarca böyle bir husumeti hiç dillendirmeden içinde taşıması ve ilk fırsatta Hz. Ali'ye karşı bunu kullanması zor görünmektedir. Ancak şu var ki, Hz. Ali ile Hz. Aişe'nin zor zamanlarda birbirlerini desteklememelerinden hareketle aralarının kişisel olarak iyi olmadığını söylemek mümkündür. Bundan dolayı İfk Hadisesi, neden değil sadece nedenlerden biridir denilebilir.

Hz. Aişe, Hz. Ali'nin değil de yakını sayılan Hz. Talha'nın halife seçilmesini istediği de ifade edilir. Hz. Ali'nin halife seçildiğini duyduğunda Hz. Aişe'nin bu düşüncesini dillendirdiği görülmektedir. Aslında Hz. Aişe'nin Hz. Ali'nin yerine Hz. Talha'yı halife olarak görmek istemesi normaldir ve eleştirilebilecek bir durum da değildir. Hz. Ali'ye karşı Hz. Aişe'nin Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'le birlikte hareket etmesi bu iddiayı destekler mahiyettedir.

Yukarıda ifade edilen gerekçelerin yanında o günkü şartlarda Hz. Ali'ye muhalefet etmesini gerektirecek psikolojik nedenler ve sosyolojik ortam da Hz. Aişe'nin muhalefeti etkilemiş olması mümkündür.

Netice itibarıyla bir kadın olarak müminlerin annesi Hz. Aişe'nin meşru halife Hz. Ali'ye muhalefet etmesi ve binlerce Müslüman'ın kanının dökülmesine sebep olan bir harekete liderlik etmesinin doğru bir hareket olmadığını ifade etmek mümkündür. Nitekim savaştan sonra pişmanlığını dile getirmesi bu düşüncüyü destekler mahiyettedir.

Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in Hz. Ali'ye biat etmesi ihtilaflı bir konudur. Kimi rivayetlere göre; Hz. Talha ve Hz. Zübeyr kendilerine halifelik teklif edilmesine rağmen bunu reddetmişlerdir. Hatta Hz. Ali'ye biat ettikleri sırada Hz. Ali, şayet isterlerse onlara biat edebileceğini söylemesine rağmen ikisi bu teklifi kabul etmeyip bizzat Hz. Ali'ye biat etmişlerdir. Kimi rivayetlere göre de Hz. Talha ve Hz. Zübeyr Hz. Ali'ye baskı altında biat etmişlerdir. Ayrıca Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in biatlerini Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması şartına bağladıklarını ancak Hz. Ali'nin katilleri cezalandırmakta ağır davranması ve ikisine istedikleri valilikleri vermemesi üzerine ikisi Mekke'ye gidip muhalif gruba katıldıkları ve Hz. Ali'ye zorla biat ettiklerini söyledikleri rivayet edilmektedir.

Medine’de önde gelen sahâbeden bazıları ile Ümeyye oğullarına mensup bazı kimselerin Hz. Ali’ye biat etmedikleri halde herhangi bir baskı hissetmedikleri bir ortamda Hz. Talha ve Hz. Zübeyr’in Hz. Ali’ye baskı altında biat ettikleri iddiası zor görünmektedir. Şayet herhangi bir baskı söz konusu olmuş olsa da Hz. Ali’nin eliyle değil de asilerin hüküm sürdüğü Medine’de birtakım kimselerin baskısıyla ikisi biat etmiş olabilirler. Ayrıca Hz. Talha ve Hz. Zübeyr’in Medine’de bulundukları süre zarfında bu konuyu hiç dillendirmemiş olmaları ve Mekke’ye gittikten sonra bu iddiayı dile getirmeleri garip karşılanmaktadır.

Hz. Ali’nin Hz. Talha ve Hz. Zübeyr’in valilik taleplerini reddetmesi üzerine ikisinin muhalefet ettikleri iddiası önemlidir. Ancak şu var ki Hz. Talha ve Hz. Zübeyr’in sadece valilik taleplerine olumsuz cevap almaları üzerine muhalif gruba katıldıklarını iddia etmek ikisine haksızlık olur. Çünkü ikisinin de valilik için Hz. Ali’ye başkaldıracak kimseler olmadığı açıktır. Ancak Hz. Talha ve Hz. Zübeyr’in Hz. Ali’nin bilgisi dışında biat için baskıya maruz kalma ihtimalleri, Hz. Ali’nin asilerden dolayı Medine’de otoriteyi yeterince sağlayamaması, Hz. Osman’ın katillerinin cezalandırılmaması dolayısıyla Hz. Ali’nin asileri koruyor algısının oluşması ve bunların yanında ikisinin valilik isteklerine Hz. Ali’nin olumlu cevap vermemesi gibi bilinen ve bunların yanında birtakım psikolojik ve sosyolojik nedenler ikisinin Hz. Ali’ye karşı tavır almasında etkili olmuş olabilir. Ancak Hz. Talha ve Hz. Zübeyr’in Mekke’ye umre bahanesiyle gidip orada meşru halife Hz. Ali’ye başkaldıran gruba katılmaları kabul edilebilir bir durum değildir. İkisinin ileri sürdüğü gibi zorla bir biat baskısı ve Hz. Osman’ın katillerinin cezalandırılması talebinin karşılık bulmaması olsa dahi yine de muhalefet etmeleri makul değildir. Ayrıca Hz. Talha ve Hz. Zübeyr de Hz. Aişe gibi zamanında Hz. Osman’a muhalefet etmişlerdi. Bunun yanında yine asilere karşı Hz. Osman’a Hz. Ali kadar yardımcı oldukları da söylenemez. Bir de Hz. Osman’ın oğulları ve onun kabilesi Ümeyye oğullarının olduğu yerde Hz. Aişe, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr’in onun kanını talep etmesi şaşırtıcıdır.

Hz. Osman’ın şehit edilmesinin ve onun katillerinin cezalandırılmasının sorumluluğunu Hz. Ali’ye yükleyen Ümeyye oğullarına mensup hem valilerin hem de Medine’de o sırada bulunanların durumu hayret vericidir. Zaten onların icraat ve tutumlarından dolayı insanlar Hz. Osman’a isyan etmişlerdi. Hz. Osman’ın halifeliği

döneminde devletin birçok önemli kademelerine gelerek güçlenen Ümeyye oğullarının elinde birçok önemli vilayetin valilikleri de vardı. Buna rağmen Hz. Osman'ı korumakta yetersiz kalmalarına rağmen sorumluluğu Hz. Ali'ye yüklemeleri şaşırtıcıdır. Bunun yanında otoritesini kabul etmedikleri ve kendisine biat etmedikleri Hz. Ali'den katilleri cezalandırmasını istemeleri de ayrı bir çelişkidir.

Ümeyye oğullarından Medine'de bulunan bazı kimseler Hz. Ali'ye biat etmeden ilk fırsatta Mekke'ye ya da Şam'a giderken, Hz. Ali'nin valiliklerden aldığı Yemen valisi Ya'lâ b. Ümeyye ve Ümeyye oğullarına mensup Basra valisi Abdullah b. Âmir biriktirdiği mallarla Mekke'ye gidip muhalif grubu maddi olarak desteklediler. Bu olaya adını veren deveyi de Ya'lâ b. Ümeyye aldı.

Şam valisi Hz. Muâviye ise, Hz. Ali'ye biat etmediği gibi onun valisini de şehre aldırmamıştır. Ayrıca Hz. Ali'nin birçok mektubuna cevap vermeyip daha sonra boş bir mektup göndererek Hz. Ali'ye meydan okumuştur. Hz. Osman'ın şehit edilmesi, Hz. Muâviye'nin kendi şahsında Ümeyye oğullarının otoritesini güçlendirmek için büyük bir fırsat olmuştur. Nitekim Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle başlayan ve Cemel Vak'ası'yla birlikte devam eden süreç Emevî Devletinin kurulmasına zemin hazırlamıştır.

Hz. Muâviye Hz. Osman'ın yakın akrabası olması dolayısıyla onun kanını hem dini hemde hukuki olarak talep etme hakkına sahipti. O da bunu fırsat bilerek Hz. Ali'ye karşı koz olarak kullanmış ve neticede başarılı olmuştur.

Netice olarak; Cemel Vak'ası'nın nedenleri eldeki veriler üzerinde irdelendiğinde, Hz. Osman'ı şehit edilmesine giden süreci hazırlayan Ümeyye oğullarının iktidardaki yanlış icraatları ve Hz. Ali döneminde iktidara ortak olma arzuları, Müslümanlar arasındaki fitnenin meydana gelmesine neden olduğu göze çarpmaktadır.

Görüldüğü gibi Hz. Ali halife seçilir seçilmez kendisini büyük sorunlar içinde bulmuştur. Hz. Ali halife seçilince bir taraftan Hz. Aişe, bir taraftan muhtemel halife adayları ve şûra üyelerinden Hz. Talha ve Hz. Zübeyr, bir taraftan kendisine biat etmeyen Ümeyye oğullarına mensup bazı valiler ile görevinden ayrılmayan Şam valisi Hz. Muâviye, bir taraftan Medine'de hüküm süren ve Hz. Ali'nin otoritesine

engel asilerle uğraşmak zorunda kaldı. Doğal olarak Hz. Ali'nin bunca ağır sorunların üstesinden gelmesi zordu.

Hz. Ali kendisine biat etmeyen Şam valisi Hz. Muâviye üzerine sefer yapmayı planladığı sırada Mekke'den Hz. Aişe, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in önderliğinde, Ümeyye oğullarına mensup eski valilerin maddi desteğiyle, görünürde Hz. Osman'ın kanını talep eden ancak gerçekte farklı niyetleri olan muhalif bir grubun Basra'ya doğru harekete geçtiği haberi Medine'ye ulaştı. Hz. Ali onlar Basra'ya varmadan onları durdurmak üzere harekete geçtiyse de onlara yetişemedi.

Burada şöyle bir durum dikkat çekmektedir: Hz. Ali'den katillerin cezalandırılmasını isteyen muhalif gruptan bazıları Medine'den Mekke'ye bir şekilde giderken bunun yanında başka yerlerde bulunan muhalif kimseler de aynı amaçla Mekke'ye gittiler. Kendisinden sorunları halledilmesi istenen halife Hz. Ali, başkent Medine'de olmasına rağmen Cemel Ashâbı önderliğindeki muhalif grubun, Hz. Osman'ın şehit edilmesinden doğrudan ilgisi olmayan Basra'ya onun kanını talep etmek üzere gitmesi şaşırtıcıdır.

Cemel Ashâbı önderliğindeki muhalif grup Hav'eb'den geçtiği sırada köpeklerin havlama sesinin duyulması üzerine Hz. Aişe Hz. Peygamber'in bir hadisini hatırladığını, ancak gruptakilerin bulundukları yerin Hav'eb olmadığını söyleyip Hz. Aişe'yi ikna ederek yola devam ettikleri rivayeti mevcuttur. Araştırmacılar bu rivayetin Hz. Peygamber dilinden üretilen, geleceğe dair bilgi veren ve Hz. Aişe'yi sorumluluktan kurtarmaya çalışan uydurma bir rivayet olduğunu iddia ediyorlar. Hakikaten rivayet edildiği gibi bir olay yaşanmışsa şayet, ya Hz. Peygamber'in hadisini hatırlayan ancak buna rağmen gruba kanan Hz. Aişe sorumlu olur ya da Hz. Aişe'yi Hz. Peygamber'in hadisine rağmen ikna eden sahâbenin önde gelenleri hatalı olur ki bu mümkün görünmemektedir.

Cemel Ashâbı Basra'ya varınca Basra valisi Osman b. Huneyf ve oranın önde gelen kabilelerinin reisleriyle çeşitli görüşmeler yaptılar. Cemel Ashâbı Basra'ya geliş amaçlarının Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması ve Müslümanlar arasındaki fitneyi ıslah etmek olduğunu ifade ettiler. Ancak birtakım nedenlerden dolayı Basra valisi Osman b. Huneyf ile Cemel Ashâbı arasında çatışma çıktı ve onlarca Müslüman öldürüldü. Cemel Ashâbı Basra'nın yönetimini ele geçirince bazı

kimseler Osman b. Huneyf'in saçını sakalını yoldular. Masum bir şekilde şehit edilen Hz. Osman'ın kanını talep etmek üzere yola çıkan Cemel Ashâbı böylelikle onlarca masum Müslüman'ın kanının dökülmesine sebep oldular. Bu da muhalif grubun amacı doğru olsa bile hata ettiklerini göstermektedir.

Basra'da meydana gelen olayları haber alan Hz. Ali Medine ve Kûfe gibi yerlerden bir takım görüşmeler sonunda asker toplayarak ordusuyla birlikte Basra'ya gitti. Ancak onun amacı Cemel Ashâbı'yla savaşmadan onları ikna edip savaştan alıkoymaktı.

Hz. Ali Basra'da gerek elçiler aracılığıyla gerekse kendisi Cemel Ashâbı'yla çeşitli görüşmeler yaptı. Hz. Ali Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'le yaptığı görüşme sonucunda Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in pişman oldukları ve savaş meydanından ayrılmak istedikleri ancak Abdullah b. Zübeyr'in kendi babasını ikna ettiği rivayet edilmektedir. Bazı araştırmacılar bu rivayetle Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in mazur gösterilmeye çalışıldığını ifade etmektedirler. Ancak şu var ki rivayet doğru olsa bile Mekke'den Basra'ya kadar muhalif gruba önderlik eden ve Basra'da çatışmaya sebep olan yine Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'dir. Dolayısıyla bu durum ikisini mazur göstermez.

Hz. Ali'nin Cemel Ashâbı'yla yaptığı görüşmeler neticesinde barış havasının estiği ifade edilir. Taberî kanalıyla gelen Seyf b. Ömer'in rivayetine göre; varlığı tartışmalı olan İbn Sebe ve grubu barış ihtimali üzerine aldıkları karar sonucu sabahleyin şafak sökmeden iki tarafa ansızın saldırarak savaşı başlattılar. Böylelikle hem Hz. Ali hem de Cemel Ashâbı taraftarları ne olduğunu anlamadan kendilerini çatışmanın içinde buldular ve kısa süren bu savaşta binlerce Müslüman öldü.

Bazı araştırmacılar Seyf b. Ömer'in bu rivayetini eleştirmektedirler. Onlara göre; Seyf b. Ömer'in bu rivayeti sadece Taberî'nin kanalıyla gelmiş ve hiçbir tarihçi bu rivayeti eserine almamıştır. Dolayısıyla bu durum rivayetin zayıf olduğunu göstermektedir. Ayrıca tek kaynağı, Seyf b. Ömer'in bu rivayeti olan İbn Sebe ve grubunun da tarihi bir gerçeklik olmayıp tamamen sahâbeyi sorumluluktan kurtarma gayretiyle kurgulandığını ifade ederler. Onlara göre; İbn Sebe ve grubunu kabul etmek sahâbeyi basiretsiz ve bir Yahudi dönmesinin oyuncağı haline getirmek olur ki bu da zor görünmektedir. Dolayısıyla Seyf b. Ömer sahâbeyi koruma refleksiyle

onların hatalarını mazur gösterecek bir sorumlu bularak bütün sorunları ona yüklemiştir.

Bu yorum kendi içinde mantıklı görünse de olduğu gibi kabul etmek zordur. Çünkü bu iddia tamamıyla doğru kabul edildiğinde Taberî kanalıyla gelen Seyf b. Ömer'in bu rivayetini eserlerine alan önemli tarihçilere ve onları takip edenlere haksızlık edilmiş olur. Seyf b. Ömer'in rivayetinde her ne kadar çelişki, detay, mübalağa ve sahâbeyi koruma düşüncesi gibi eksiklikler göze çarpsa ve bunlardan dolayı eleştiriyi hak etse de Seyf b. Ömer'in rivayetleri olmadan ilk dönemdeki olayların anlaşılması güçtür.

Cemel Vak'ası neticede Hz. Ali'nin zaferiyle sonuçlanmış, başta Hz. Talha ve Hz. Zübeyr olmak üzere binlerce Müslüman'ın kanının dökülmesiyle bitmiştir. Hz. Ali Cemel Vak'ası'ndan sonra muhalif gruba iyi davranmış ve onlara düşman muamelesi yapmamıştır. Hz. Ali Cemel Vak'ası'ndan sonra bizzat ölü ve yaralılarla ilgilenmiş onlara gerekli ihtimamı göstermiştir. Hz. Ali Cemel Ashâbı'nın liderlerinden Hz. Aişe'ye oldukça iyi davranmıştır.

Hz. Ali'nin Cemel Vak'ası sürecindeki tutumu genel anlamda isabetli ve olumlu karşılanmıştır. Bunun nedeni; Hz. Ali'nin döneminde toplumun ve şartların değişmesi, Ümeyye oğullarının yönetimde kalma arzusu, Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle birlikte meydana gelen kaostan topluma yansıması gibi nedenler ifade edilmektedir. Ayrıca Hz. Ali'nin Cemel Ashâbı'yla savaşmak istememesi, Cemel Vak'ası'ndan sonra her iki tarafta ölen Müslümanların cenaze namazlarını kılması, Hz. Aişe'ye iyi davranması, askerlerini savaştan sonra yağmalamadan menetmesi ve savaştan sonra üzüntüsünü açıkça dillendirmesi gibi durumlar Hz. Ali'nin bu savaşta bir sorumluluğunun olmadığı kanaatini uyandırmaktadır. Hz. Ali'nin savaştan sonra Cemel Ashâbı'na karşı bu tavrı iki Müslüman grup arasında çıkan çatışmalarda savaş hukukunun nasıl olması gerektiğine örnek olmuştur.

Ancak Hz. Ali'nin Medinelilerin tercihinin yanında asilerin de desteğiyle halife seçilmesi, Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması talebini uygun şartların meydana gelmesine bağlaması ve ordusunda asilerden bazılarını görev vermesi sonucu onları destekliyor algısını oluşturmaması onun eleştirilmesine neden olmuştur.

Cemel Vak'ası ve benzeri savaşlardan sonra Müslümanlar arasında ölen ve öldürölen Müslüman kimsenin dini olarak durumunun ne olacağı tartışmaları başlamıştır. Cemel Vak'ası başta olmak üzere o dönem meydana gelen bazı önemli olaylar Müslümanlar arasında dini ve siyasi birçok mezhebin ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu savaşla birlikte büyük günah, iman ve küfür gibi birtakım kelâmî kavramların tartışılmaya başladığı görülür. Bundan dolayı Müslüman toplumu arasında sahâbeyi tekfir edecek kadar ileri giden fikri ayrılıklar meydana geldi.

Cemel Vak'ası ve benzeri olayları yorumlarken sahâbenin Allah'ın katında ve Hz. Peygamber'in gözündeki değerin bilincinde olarak yorumlamak gerekir. Sahâbe peygamberler gibi masum kimseler değildir ve pekâlâ hata yapabilirler. Ancak onların hataları gözümüzdeki değeri asla düşürmemelidir.

6. KAYNAKLAR

- ABBOTT, Nabia, *Hız. Muhammed'in Sevgili Eşİ Ayşe*, (Çev.: Tuba Asrak Hasdemir), Ankara, 1999.
- ABDÜLHAMİD, İrfan, "Eş'arî, Ebü'l-Hasan", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1995, XI, 444-447.
- AK, Ahmet, *Büyük Türk Âlimi Mâturîdî ve Mâturîdîlik*, İstanbul, 2008.
- AKARSU, Murat, *Hız. Osman ve Hilâfeti*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2001.
- AKBULUT, Ahmet, "Hariciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi", *AÜİFD*, XXXI, Ankara, 1989, 331-348.
- _____, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerin Kelamî Problemlere Etkileri*, İstanbul, 1992.
- _____, "Hız. Muhammed Sonrası İlk Siyasi Krizin Teolojik Yansımaları", *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, IV-2, Rize, 2006, 1-10.
- AKÇAY, Mustafa, "Hız. Ali'nin Hayatı ve Kişiliği", *Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*, 1, (Ed.: Halil İbrahim Bulut), Sakarya, 2010, 175-214.
- AKOĞLU, Muharrem, "Hâriciliğin Ortaya Çıkmasında Etkili Olan Sosyo-Kültürel Faktörler", *EÜSBED*, 9, Kayseri, 2000, 503-522.
- _____, "Kebîre ve İman Bağlamında Hâricilik-Mu'tezile İlişkisi", *EÜSBED*, II-23, Kayseri, 2007, 317-339.
- AKPINAR, Yusuf, *Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in Hayatı*, (Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 2007.
- AKSU, Ali, "İfk Olayı Üzerine Bir Değerlendirme (Sebepler ve Sonuçları Açısından)", *CÜİFD*, VIII-1, Sivas, 2004, 1-21.
- ALGÜL, Hüseyin, "İslâm Tarihinden Örneklerle İftira Olayına Tahlili Bir Bakış", *UÜİFD*, IX-9, Bursa, 2000, 131-142.
- _____, *İslâm Tarihi*, I-IV, İstanbul, 1986.

- _____, “Ebû Eyyûb el-Ensârî”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1994, X, 123-125.
- APAK, Âdem, “Fitne Döneminde İbn Sebe’nin Rolü Hakkında Bir Değerlendirme”, *UÜİFD*, VI-6, Bursa, 1994, 421-424.
- _____, “Hz. Ali’nin Siyasi Kişiliği”, *Hayatı Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu*, (Haz.: M. Selim Arık), Bursa, 2005, 29-50.
- _____, “Hz. Osman’ın Halifeliği Döneminde Meydana Gelen Siyasî Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Usûl İslam Araştırmaları*, 4, İstanbul, 2005, 157-170.
- _____, “Muhammed b. Ebû Bekir es-Sıddîk”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2005, XXX, 518.
- _____, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2 (Hulefâ-i Râşidin Dönemi)*, İstanbul, 2011.
- _____, *Hazreti Osman Dönemi Emevî İdarecileri*, (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1995.
- ARI, Mehmet Salih, *Haricilerin Kurduğu Devlet Rüstemiler*, Van, 2009.
- _____, *Hz. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları*, İstanbul, 1996.
- _____, *İmamiye Şiası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife*, İstanbul, 2011.
- _____, “Üsâme b. Zeyd”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2012, XLII, 361-363.
- ASKERÎ, Murtaza, *Abdullah b. Sabâ Masalı*, (Çev.: Abdülbâki Gölpinarlı), İstanbul, 1974.
- ASLANTÜRK, Ayşe Hümeysra, “Kur’ân’ın İfk Hadisesi’ni Beyanı Bağlamında İnsanlığa Sunduğu Evrensel Mesajlar”, *VII. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler)*, Isparta, 2004, 215-238.
- ATALAN, Mehmet, “Hz. Muhammed’in Vefatından Sonraki Hilafet Tartışmaları”, *FÜİFD*, IX-2, Elazığ, 2004, 55-68.
- ATÇEKEN, İsmail Hakkı, “Hz. Osman Dönemi İç Olaylarında Mervân b. Hakem’in Rolü”, *SEÜİFD*, 9, Konya, 1999, 315-348.
- AVCI, Casim, “Kûfe”, *DİA*, I-XLIV, Ankara, 2002, XXVI, 334-338.

- _____, “Muhammed b. Ebû Huzeyfe”, *DİA*, I-XLIV, Ankara, 2005, XXX, 519.
- AYAR, Kenan, “Hâricîlerin Hz. Ali’den Ayrılış Süreci”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VIII-1, Samsun, 2008, 45-88.
- _____, “Mâlik b. el-Hâris el-Eşter’in İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, V-4, Samsun, 2005, 37-93.
- _____, “Sahabe Dönemi İktidar Mücadelesinde Arap Dâhilerinden Kays b. Sa’d”, *OMÜİFD*, 20-21, Samsun, 2005, 113-167.
- _____, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olaylarında Kur’ân’ın Rolü*, Samsun, 2011.
- AYCAN, İrfan, “Emeviler Döneminde Bir İktidar Mücadelesi Örneği: Abdullah b. Zübeyr (622-692)”, *AÜİFD*, XLI-1, Ankara, 2000, 99-115.
- _____, “Mervân (I)”, *DİA*, I-XLIV, Ankara, 2004, XXIX, 225-227.
- _____, “Muâviye b. Ebû Süfyân”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2005, XXX, 332-334.
- _____, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebû Süfyan*, Ankara, 1990.
- _____-SÖYLEMEZ, Mehmet Mahfuz, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara, 2014.
- AYDINLI, Abdullah-ÇAKAN, İsmail Lütfü, “Aşere-i Mübeşşere”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1991, III, 585.
- AYDINLI, Osman, “Mu’tezile Ekolü Teşekkülü, İlkeleri ve İslâm Düşüncesine Katkıları”, *Marife*, 3, Konya, 2003, 27-54.
- AZİMLİ, Mehmet, “Hulefa-i Raşidin Dönemi Halife Seçimleri”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII-1, Samsun, 2007, 35-59.
- _____, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-3 Hz. Osman*, Ankara, 2013.
- _____, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, Ankara, 2014.
- _____, *Siyeri Farklı Okumak*, Ankara, 2013.

- BAKAN, Tevhid, “Sehl b. Huneyf”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2009, XXXVI, 320.
- BAKIR, Abdulhalık, “Basra”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1992, V, 108-111.
- _____, *Hz. Ali ve Dönemi*, Ankara, 2004.
- BALCI, İsrail, “Bir Yalnız Sahabi Ebû Zer el-Gifârî”, *OMÜİFD*, 10, Samsun, 1998, 352-386.
- BARLAK, Yasemin, *Kabilecilik Anlayışının Hz. Ali Dönemi Siyasi Gelişmelerine Etkisi*, (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 2006.
- BAYATLI, Münir Hasan, *Kur'an'da Savaş Olgusu*, İstanbul, 2009.
- BEBEK, Adil, “Kebîre”, *DİA*, I-XLIV, Ankara, 2002, XXV, 163-164.
- BELÂZURÎ, Ahmed b. Yahya b. Cabir (279/892), *Ensâbü'l-Eşrâf*, (Thk.: Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî), I-XIII, Beyrut, 1996.
- _____, *Futûhu'l-Buldan*, (Thk.: Abdullah Enis Tabba', v.dğr.), Beyrut, 1987, (Türkçesi: *Futûhu'l-Buldan*, Çev.: Mustafa Fayda, Ankara, 2002).
- BIYIKLI, Murat, *Hazreti Ali'nin Devlet İdaresi*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2001.
- BROCKELMANN, Carl, *Tarihü's-Suûbi'l-İslâmiyye*, (Çev.: Nebih Emin Faris-Münir Baalbeki), Beyrut, 1968.
- BUSE, Heribert, “Dört Raşit Halife ve İlk Fetih Dalgası”, (Çev.: Cem Zorlu), *İSTEM*, 6, Konya, 2005, 291-295.
- CERRAHOĞLU, İsmail, “Abdullah b. Mes'ûd”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1998, I, 114-117.
- CEVDET PAŞA, Ahmet, *Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, (Sad.: Metin Muhsin Bozkurt), İstanbul, 1981.
- CİHAN, Sadık, *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi*, Samsun, 1997.
- COŞKUN, Selçuk, “Abdulazîm ed-Deyb'in Zübeyr b. Avvâm'a Yönelik Bazı Tenkitlere Cevabı”, *Dinî Araştırmalar*, III-7, Ankara, 2000, 137-160.

- ÇAĞATAY, Neşet, “Zübeyr b. el-Avvâm”, *İA*, I-XV, Eskişehir, 1997, XIII, 635-636.
- ÇAĞRICI, Mustafa, “Fitne”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1996, XIII, 156-159.
- ÇAKAN, İsmail Lütfü-EROĞLU, Muhammed, “Abdullah b. Abbas b. Abdülmüttalib”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1998, I, 76-79.
- ÇAKIR, Zehra, “Dört Halife Döneminde Talha b. Ubeydullah”, *İSTEM*, IV-7, Konya, 2006, 175-202.
- ÇELEBİ, Ahmet, *Örnek Halifeler Dönemi*, (Çev.: Hasan Fehmi Ulus), İstanbul, 1997.
- ÇELEBİ, İlyas, “Menzile Beyne’l-Menzileteyn”, *DİA*, I-XLIV, Ankara, 2004, XXIX, 161-162.
- _____, “Mu’tezile”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2006, XXXI, 391-401.
- _____, “Usûl-i Hamse”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2012, XLII, 211.
- ÇERÇİ, Faris, “Mâlik el-Eşter’e Verdiği Ahd-Nâme’ye Göre Hz. Ali’nin Yönetim Anlayışı”, *ATAÜİFD*, 28, Erzurum, 2007, 89-125.
- ÇİÇEK, Mustafa, “Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Zübeyr b. el-Avvâm”, *İSTEM*, IV-7, Konya, 2006, 135-158.
- ÇUBUKÇU, Asri, “Mesleme b. Muhalled”, *DİA*, I-XLIV, Ankara, 2004, XXIX, 319-320.
- DEMİRCAN, Adnan, *Ali-Muaviye Kavgası*, İstanbul, 2010.
- _____, *Hz. Peygamber Devrinde Münafıklar*, İstanbul, 1996.
- _____, *Fitne (Kardeşlerin Savaşı)*, İstanbul, 2015.
- _____, *Haricilerin Siyasi Faaliyetleri*, İstanbul, 1996.
- _____, *Hâricilik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din Siyaset İlişkisi*, İstanbul, 2000.
- _____, *İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*, İstanbul, 2014.
- _____, *Râşid Halifeler*, İstanbul, 2005.

- DEMİREL, Harun Reşit, “Bazı Fiten, Melâhim ve Siyâsî Hadislerin Gaybî Haberler Açısından Değerlendirilmesi”, *YYÜİFD*, 3, Van, 2000, 101-121.
- _____, “Hz. Aişe ve Siyaset”, *YYÜİFD*, 3, Van, 2000, 123-148.
- DİNEVERÎ, Ebû Hanife Ahmed b. Davud (282/895), *Kitâbu'l Ahbâri't-Tivâl*, (Thk.: Asâm Muhammed Ali), Beyrut, 2001, (Türkçesi: *İslam Tarihi*, Çev.: Nusrettin Bolelli-İbrahim Tüfekçi, İstanbul, 2007).
- DİYARBEKRÎ, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan (990/1582), *Tarîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfâsi Nefîs*, I-II, y.y., ts..
- DOĞAN, Lûtfî, *Ehli Sünnet Kelâmında Eş'arî Mektebi*, Ankara, 1961.
- DÖLEK, Adem, “el-Velîd b. Ukbe'nin Hayatı ve Sahabe Adaleti Açısından Değerlendirilmesi” *CÜİFD*, VI-1, Sivas, 2002, 93-110.
- DURAL, Osman Nuri, *Muaviye Bin Ebi Süfyan'a Yöneltilen Eleştiriler*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2007.
- DÜRÎ, Abdülaziz, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, (Çev.: Hayrettin Yücesoy), İstanbul, 1991.
- EBÛ HANÎFE, Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh (150/767), *Fıkh-ı Ekber*, (Çev.: Hasan Basri Çantay), Ankara, 1985.
- ECER, A. Vehbi, “Abdullah b. Zübeyr'in Halifeliği ve Kurduğu Devlet”, *EÜİFD*, 10, Kayseri, 1998, 153-162.
- EFENDİOĞLU, Mehmet, “Fezâilü's-Sahâbe”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1995, XII, 534-538.
- _____, “Osman b. Huneyf”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2007, XXXIII, 469-470.
- _____, “Sahabe Hukuku ve Ashaba Saygısızlığın Dini Hükümü”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, VIII-1, İstanbul, 2010, 7-32.
- _____, “Sahâbe”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2008, XXXV, 491-500.

_____, “Suheyb b. Sinân”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2009, XXXVII, 476-477.

_____, “Velîd b. Ukbe”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2013, XLIII, 35-36.

_____, “Zübeyr b. Avvâm”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2013, XLIV, 522-524.

_____, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler (Tartışmalar-Gerçekler)*, İstanbul, 2014.

EFGÂNÎ, Saîd, *Âişe ve 's-Siyâse*, Beyrut, 1971.

ELMALI, Hüseyin, “Hassân b. Sâbit”, *DİA*, I-XLIV, Ankara, 1997, XVI, 399-402.

ERKOCAASLAN, Recep, *Hiz. Âişe'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Hiz. Peygamber Sonrası İslâm Tarihindeki Rolü*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2016.

_____, *Hiz. Peygamber Dönemi Savaşlarından Benî Mustalik Gazvesi ve İfk Olayı*, (Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa, 2008.

ERSÖZ, İsmet, “Kur'an'da İfk Olayı”, *Diyanet İlmi Dergi*, XXIV-1, Ankara, 1998, 47-55.

ERUL, Bünyamin, “Talha b. Ubeydullah”, *DİA*, I-XLIV, Ankara, 2010, XXXIX, 504-505.

EŞ'ÂRÎ, Ebû'l-Hasen (324/935-36), *İlk Dönem İslam Mezhepleri -Makâlâtü'l-İslamiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn-*, (Çev.: Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın), İstanbul, 2005.

FAYDA, Mustafa, “Abdullah b. Âmir”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1988, I, 84-85.

_____, “Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh”, *DİA*, Ankara, 1988, I, 130-131.

_____, “Abdullah b. Selâm”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1988, I, 134-135.

_____, “Âişe”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1989, II, 201-205.

_____, “Ammâr b. Yâsir”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1991, III, 75-76.

_____, “Ebû Bekir”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1994, X, 101-108.

- _____, “Hulefâ-yi Raşidîn”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1998, XVIII, 324-338.
- _____, “İfk Hadisesi”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2000, XXI, 507-509.
- _____, “Ömer”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2007, XXXIV, 44-51.
- _____, “Seyf b. Ömer”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2009, XXXVII, 27-28.
- _____, *Hulefâ-yi Raşidîn Devri Dört Halife Dönemi*, İstanbul, 2014.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, “Abdullah b. Sebe”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1998, I, 133-134.
- _____, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir, 2011.
- _____, “Ali”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1989, II, 371-374.
- _____, “Cemel Vak’ası”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1993, VII, 320-321.
- _____, “Hâricîler”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1997, XVI, 169-175.
- _____, “Hariciliğin Doğuşuna Etki Eden Bazı Sebepler”, *AÜİFD*, XX, Ankara, 1981, 219-247.
- _____, “Hâriciliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı”, *AÜİFD*, XXII, Ankara, 1978, 245-275.
- _____, “Hasan”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1997, XVI, 282-285.
- _____, “Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler”, *AÜİFİİED*, IV, Ankara, 1980, 115-131.
- _____, *İbâdiye’nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara, 1983.
- _____, *İmam Ali*, Ankara, 2012.
- _____, *İmâmiyye Şiâsı (Câferiyye Mezhebi) Doğuşu, Gelişmesi ve Görüşleri*, İstanbul, 1984.
- GAZZÂLÎ, Muhammed, *Bâtınîliğin İçyüzü (Fedaihu’l-Bâtıniyye/el-Mustazhırî)*, (Çev.: Avni İlhan), Ankara, 1993.
- GÖKALP, Yusuf, “Zeydiyye”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2013, XLIV, 328-331.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki, *Mü’minlerin Emiri Hz. Ali (A.M.)*, İstanbul, 1990.

- GÜMÜŞ, Aliye, *İfk Hadisinin Tahlili*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008.
- GÜNAL, Mustafa, *H. Ali Dönemi ve İç Siyaset*, İstanbul, 2014.
- ĞATAFÂNÎ, Dırâr b. Amr, *Kitâbu't Tahrîş (İlk Dönem Siyasi ve İtikadi İhtilaflarında Hadis Kullanımı)*, (Thk.: Hüseyin Hansu, Çev.: Mehmet Keskin), İstanbul, 2014.
- HALİFE b. HAYYÂT, el-Leysî, (240/854), *Tarihu Halife b. Hayyât*, (Thk.: Ekrem Ziya el-Ömerî), Beyrut, 1985 (Türkçesi: *Tarihu Halife b. Hayyât*, Çev.: Abdulhalik Bakır, Ankara, 2001).
- HAMİDULLAH, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, İstanbul, 2004.
- HASAN, Hasan İbrahim, “Hülefa-i Raşid’in ve Emeviler Döneminde Siyasî ve Dinî Hareketler”, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, (Çev.: İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş), I-XII, İstanbul, 1987.
- HATALMIŞ, Ali, *İslâm Toplumunda Kölelik ve Cariyelik*, Ankara, 2012.
- HATİBOĞLU, İbrahim, “Sa’d b. Ebû Vakkâs”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2008, XXXV, 372-374.
- HATİBOĞLU, Mehmed Said, “İslam’da İlk Siyâsî Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureysliliği”, *AÜİFD*, XXIII, Ankara, 1978, 121-213.
- _____, *Siyasi-İctimai Hâdiselerle Hadîs Münasebetleri*, Ankara, 2015.
- HİZMETLİ, Sabri, “Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları ve Etkileri”, *AÜİFD*, XXXIX-27, Ankara, 1999, 27-54.
- _____, “İtikâdî İslâm Mezheplerinin Doğuşuna İctimâî Hâdiselerin Tesirleri Üzerine Bir Deneme”, *AÜİFD*, XXVI, Ankara, 1983, 653-680.
- _____, “Tarihi Rivayetlere Göre Hz. Osman’ın Öldürülmesi”, *AÜİFD*, XXXVII, Ankara, 1985, 150-176.
- _____, *İslâm Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)*, Ankara, 1991.
- HUART, Clement Imbault, “Ali”, *İA*, I-XV, Eskişehir, 1997, I, 306-310.

HUDÂRÎ BEK, Muhammed, “Hulefâ-i Râşidîn Devri (Tarihu'l-Umemi'l-İslâmiyye)”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, (Ed.: Hakkı Dursun Yıldız), I-XV, Konya, 1994, II, 13-281.

İŞİK, Kemal, *Maturîdî'nin Kelam Sisteminde İmân Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, Ankara, 1980.

_____, “Mu'tezile'nin İlk Kurucusu Vâsıl b. Atâ ve Büyük Günah Meselesi”, *AÜİFD*, XXIV, Ankara, 1981, 337-357.

_____, *Mutezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara, 1967.

İBN A'SEM, Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kûfî (314/916), *Kitâbu'l Futûh*, (Thk.: Ali Siri), I-VIII, Beyrut, 1991.

İBN EBÎ'L-HADÎD, Ebû Hamid İzzeddin Abdulhamid b. Hibetullah el-Medâinî (656/1258), *Şerhu Nehci'l-Belâğa* (Thk.: M. Ebû'l-Fadl İbrahim), I-XXII, Beyrut, 1996.

İBN HALDÛN, Abdurrahman b. Muhammed (808/1405), *Mukaddime*, (Çev.: Süleyman Uludağ), I-II, İstanbul, 2013.

İBN HİBBÂN, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Ebî Hatim et-Temîmî el-Bustî (354/965), *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, (Thk.: Sa'd el-Kerîm el-Fakî), İskenderiye, ts..

İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Abdulmelik (218/833), *es-Sîretu'n-Nebeviyye* (Thk.: Mustafa es-Sekkâ v.dğr.), I-IV, Beyrut, ts..

İBN HURDÂZBÎH, Ebû'l-Kâsım Ubeydullâh b. Abdillâh (300/912), *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, (Thk.: Micheal Jan de Goeje), Leiden, 1889 (Türkçesi: *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, Çev.: Murat Ağarı, İstanbul, 2008).

İBN KESÎR, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Thk.: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), I-XXI, Cize, 1997-1999 (Türkçesi: *el-Bidâye ve'n-Nihâye Büyük İslâm Tarihi*, Çev.: Mehmet Keskin, I-XV, İstanbul, 1994).

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî (276/889), *el-İmâme ve's-Siyâse*, (Thk.: Ali Siri), I-II, Lübnan, 1990.

İBN SA'D, Muhammed (230/844), *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, (Tah.: Ali Muhammed Ömer), I-XI, Kahire, 2001, (Türkçesi: *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, Çev. Ed.: Adnan Demircan, I-XI, İstanbul, 2015).

İBNÜ'L-ARABÎ, Ebû Bekir (543/1139), *el-'Avâsım min 'el-Kavâsım fî Tahkiki Mevâkıfî's-Sahâbe*, (Thk.: Muhibbuddin el-Hatîb), Dimaşk, t.s..

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (597/1201), *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, (Thk.: Muhammed Abdülkâdir Atâ v.dğr.), I-XVIII, Beyrut, 1992.

İBNÜ'L-ESÎR, İzzeddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî eş-Şeybânî (630/1232), *el-Kâmil fî't-Tarih*, (Thk.: Ebî-l Fidâ Abdullah el-Kâdî), I-XI, Beyrut, 1987, (Türkçesi: *İslâm Tarihi el-Kâmil fit-Tarih Tercümesi*, Çev.: Ahmet Ağırakça v.dğr., I-XII, İstanbul, 1986).

İLA, Sevede, Hz. Aişe ve Peygamber Sonrası Siyasi Hayattaki Rolü, (Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana, 2007.

KANDEMİR, Mehmet Yaşar, "Abdullah b. Ömer b. Hattâb", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1988, I, 126-128.

_____, "Ali (İlmi Şahsiyeti)", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1989, II, 375-378.

_____, "Ebû Mûsâ el-Eş'arî", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1994, X, 190-192.

_____, "Hafsa", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1997, XV, 119-120.

_____, "Kâ'b b. Mâlik", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2001, XXIV, 4-6.

_____, "Ümmü Seleme", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2012, XLII, 328-330.

KAPAR, Mehmet Ali, *Halifeliğin Emevilere Geçişi Verasete Dönüşmesi*, İstanbul, 1998.

_____, *İslam'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi*, İstanbul, 1998.

KARA, Seyfullah, "İfk Olayının Etkileri ve Olayla İlgili Ortaya Konan Tavırlar", *ATAÜİFD*, 15, Erzurum, 2001, 343-382.

- KELPETİN, Mahmut, “Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasi Tarihindeki Etkileri”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 12, Ankara, 2004, 153-156.
- _____, “Cemel Vak’ası’na Farklı Bir Yaklaşım: Linda D. Lau Örneği”, *Tarih Dergisi*, 54, İstanbul, 2012, 21-37.
- _____, “Hulefâ-yi Raşidin Dönemi Olayları Karşısında Abdullah b. Abbas”, *Ekev Akademi Dergisi*, 45, Erzurum, 2010, 199-210.
- _____, “Müsteşriklerin Gözüyle Seyf b. Ömer”, *Usûl İslâm Araştırmaları*, 10, İstanbul, 2008, 125-140.
- _____, *Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi Tarihi Seyf b. Ömer ve Tarihçiliği*, İstanbul, 2012.
- KILIÇ, Ünal, *Mervan b. el-Hakem*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1995.
- KOCAIŞIK, İbrahim, *Seyf bin Ömer’in Cemel Vak’ası Hakkındaki Rivâyetleriyle Diğer Rivâyetlerin Mukayesesi*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2004.
- KOÇOĞLU, Kıyasettin, “İmam Maturidi, Hoca Ahmed Yesevi ve Hacı Bektaşî Veli’de Hz. Ali”, *Hz. Ali -Sempozyum Bildirileri-*, İzmir, 2009, 365-384.
- KORKMAZ, Sıddık, “İbn Sebe Rivayetinin Tarih ve Makâlât Türü Eserlere Yansıması”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, X-29, Konya, 2007, 123-139.
- _____, *Abdullah İbn-i Sebe*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 1996.
- _____, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, Ankara, 2005.
- KUBAT, Mehmet, “Hariciliğin Doğuşundan Münafıkların Rolü”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI-4, Samsun, 2006, 115-151.
- KURNAZ, Yasin, *Muhammed b. Mesleme Hayatı ve Şahsiyeti*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2008.
- KUTLU, Sönmez, “Mürchie”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2006, XXXII, 41-45.

- _____, “Va’d ve Va’id”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2012, XLII, 414-415.
- KÜÇÜK, Hülya, “Hz. Aişe”, *Mehir*, 2, Konya, 1998, 109-115.
- LAMMENS, Henri, “Mervan I”, *İA*, I-XV, Eskişehir, 1997, VII, 777-778.
- _____, “Muâviye”, *İA*, I-XV, Eskişehir, 1997, VIII, 438-444.
- LAOUST, Henry, *İslâm’da Ayrılıkçı Görüşler*, (Çev.: Ethem Ruhi Fırlalı), İstanbul, 1999.
- LINGS, Martin, *Hz. Muhammed’in Hayatı*, (Çev.: Nazife Şişman), İstanbul, 2008.
- MAKDÎSÎ, Muttahar b. Tahir (355/966), *el-Bed’ ve’t-Tarih*, (Thk.: Clement Imbault Huart) I-VI, Tahran, 1962.
- MES’ÛDÎ, Ebu’l-Hasan Ali b. el-Hüseyin b. Ali (346/957), *Murûcu’z-Zeheb ve Meâdinu’l-Cevher*, (Thk.: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), I-IV, Beyrut, 1989.
- METİN, İsmail, *Ammâr b. Yâsir ve Ailesi*, (Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 2006.
- MİNKARÎ, Nasr b. Muzahim (212/827), *Vak’atu Sıffin*, (Thk.: Abdusselam Muhammed Harun), Beyrut, 1990.
- MUTLU, Ayşe Nur, *Raşid Halifeler Döneminde Siyasi Değişmeler ve Toplumsal Etkileri*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2009.
- ÖNEL, Fuat, “Hicr”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1998, XVII, 455-456.
- ÖNKAL, Ahmet, “Mustalik (Benî Mustalik)” *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2006, XXXI, 360-361.
- ÖZ, Mustafa, “İmâmiyye”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2000, XXII, 207-209.
- _____, “Râfizîler”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2007, XXXIV, 396-397.
- _____, “Şîa”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2010, XXXIX, 111-114.
- _____, “Vâkıfe”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2012, XLII, 487-488.

- ÖZAYDIN, Abdülkerim , “Eşter”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1995, XI, 486-487.
- ÖZEL, Ahmet, “Kâ’b b. Sûr”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2001, XXIV, 6.
- ÖZEN, Şükrü, “Mâtürîdî”, *DİA*, I-XLIV, Ankara, 2003, XXVIII, 146-151.
- ÖZKAN, Halit, “Ya’lâ b. Ümeyye”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2013, XLIII, 296-297.
- _____, “Zeyd b. Sûhân”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2013, XLIV, 323-324.
- ÖZKAN, Mustafa, “İlk Dönem İslâm Târîhi Siyasî Çatışmalarının Dışında Kalmaya Çalışanlar: Tarafsızlar”, *DÜİFD*, X-1, Diyarbakır, 2008, 59-88.
- _____, “Siyasal-Sosyal Gelişmeler Karşısında Hz. Aişe’nin Duruşu Üzerine”, *Diyanet İlmi Dergi*, XLV-1, Ankara, 2009, 57-74.
- ÖZTÜRK, Mehmet, “Hz. Ali Dönemi Siyasi ve Fıkhi Gelişmelerin Mezheplerin Oluşumuna Etkisi”, *AMÜİFD*, 1, Amasya, 2013, 83-103.
- PARLAK, Nizamettin, “Hz. Ömer’in Şura’sındaki Halife Adayları”, *İSTEM*, X-20, Konya, 2012, 75-92.
- POLAT, Selâhaddin, “Ebân b. Osman b. Affân”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1994, X, 66-67.
- RADÎ, Şerîf (406/1015), *Nehcü’l-Belâğâ*, (Çev.: Beşir Işık, M. Vesim Taylan, Faruk Bozgöz), Ankara, 1990.
- RÂZÎ, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin (544-606/1149-1209), *Kelâm’a Giriş (el-Muhassal)*, (Çev.: Hüseyin Atay), Ankara, 1978.
- RODINSON, Maxime, *Muhammed Yeni Bir Dünyanın ve Peygamberin Doğuşu*, (Çev.: Atilla Tokatlı), İstanbul, 2008.
- SAFVET, Ahmet Zeki, *Cemheretu Resâili’l-Arab fî Usûri’l-Arabiye ez-Zâhire*, I-IV, Beyrut, ts..
- SARICIK, Murat, *Dört Halife ve Emevîler Döneminde İlginç Problemler*, Isparta, 2001.

- SARIÇAM, İbrahim, “Hz. Ali’nin Hayatı ve Şahsiyeti”, *Hayatı Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu*, (Haz.: M. Selim Arık), Bursa, 2005, 17-26.
- _____, *Emevî-Hâşimî İlişkileri (İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar)*, Ankara, 2011.
- _____, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara, 2011.
- _____, -Mustafa Öz, “Hâşim (Benî Hâşim)”, *DİA*, I-XVI, Ankara, 1997, XVI, 403-405.
- _____, “İbnü’l-Hadramî”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2000, XXI, 62.
- SARIKAYA, Mehmet Saffet, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Isparta, 2000.
- SELİGSOHN, M., “A’işe”, *İA*, I-XV, Eskişehir, 1997, I, 229-230.
- SEYF B. ÖMER, ed-Dabbî el-Esedî (202/805), *el-Fitne ve Vak’atü Cemel*, (Thk.: Ahmet Ratib Armuş), Beyrut, 2008.
- SIRMA, İhsan Süreyya, *İslâmi Tebliğin Örnek Halifeler Dönemi*, İstanbul, 2008.
- SOFUOĞLU, M. Cemal, “Şia’nın Sahabiler Hakkındaki Bazı Görüşleri”, *AÜİFD*, XXIV, Ankara, 1981, 533-538.
- SÖYLEMEZ, Mahfuz, *Güç ve İktidar: Kûfe’de İktidar Mücadelesi*, İstanbul, 2011.
- ŞAHYAR, Ataullah, “Muhammed b. Mesleme”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2005, XXX, 555-556.
- ŞEHBENDERZÂDE, Ahmet Hilmi-AKSUN, Ziya Nur, *İslâm Tarihi I Dinî Düşünce ve İslâm (Doğuşu, Yayılışı, İlk Halîfeler, Emevîler, Abbâsîler)*, I-III, İstanbul, 2006.
- ŞEHRİSTÂNÎ, Muhammed b. Abdülkerim (548/1153), *el-Milel ve’n-Nihal*, (Çev.: Mustafa Öz), İstanbul, 2008.
- ŞİBLÎ, Mevlâna en-Nu’mânî, *Asr-ı Saadet*, (Çev.: Ömer Rıza Doğrul, Haz.: Osman Zeki Molla Mehmetoğlu), I-V, İstanbul, 1978.

- TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mulûk*, (Thk.: M. Ebû'l-Fadl İbrahim), I-XI, Kahire, ts..
- TAHA HÜSEYİN, *el-Fitnetu'l-Kübra*, I-II, Beyrut, ts..
- TEKİNEŞ, Ayhan, "Saîd b. Âs", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2008, XXXV, 549.
- TOK, Mustafa Sami, *-Hz. Peygamber Dönemi Sonrası Siyasi Olaylarında- Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam*, (Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 2009.
- TOPALOĞLU, Bekir, "Mâtürîdî (Kelâma Dair Görüşleri)", *DİA*, I-XLIV, Ankara, 2003, XXVIII, 151-157.
- TOPALOĞLU, Fatih, "Hz. Ali'nin, Hz. Osman Döneminde Halife ile İlişkileri", *Hz. Ali -Sempozyum Bildirileri-*, İzmir, 2009, 305-315.
- _____, *Hz. Ali'nin, Hz. Osman Devri Siyasi Olaylarına Yönelik Tutumu*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2001.
- TUNÇ, Cihad, "Kelâm İlminde Büyük Günah Meselesi", *AÜİFD*, XXIII, Ankara, 1978, 325-342.
- TUNÇ, Yusuf, *Cemel ve Sıffin Savaşlarında Tarafsız Kalan Sahabîler*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2009.
- TÜRCAN, Galip, "Hz. Ali'ye İsnad Edilen İtikâdî Yorumların Kelâmî Niteliği", *Hazreti Ali -Sempozyum Bildirileri-*, İzmir, 2009, 439-453.
- URALER, Aynur, "Ümmü Habîbe", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2012, XLII, 318-319.
- ÜÇÖK, Bahriye, *İslâm Tarihi Emevîler-Abbasîler*, Ankara, 1968.
- ÜNAL, A. Bülent, *İlk Devir İslâm Düşüncesinde Hâkimiyet Kavramı ve Tezâhürleri*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İzmir, 1997.
- ÜNAL, İ. Hakkı, "Hukeym b. Cebele", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1998, XVIII, 313.

- VAGLIERİ, Laura Veccia, “Ali-Muâviye Mücâdelesı ve Haricî Ayrılmasının İbâdî Kaynakların Işığında İncelenmesi”, (Çev.: Ethem Ruhi Fığlalı), *AÜİFD*, XIX-1, Ankara, 1971, 147-150.
- VÂKIDÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer (130-207/747-823), *Kitâbü'l-Meğâzî*, (Thk.: Marsden Jones), I-III, Beyrut, 1984, (Türkçesi: Hz. Peygamber'in Savaşları, Çev.: Musa Kazım Yılmaz, I-III, İstanbul, 2014).
- VAROL, Mehmet Bahaüddin, *Ehl-i Beyt Gerçeği*, İstanbul, ts..
- _____, *Ehl-i Beyt ve Siyâsi Faaliyetleri*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 1999.
- _____, “Raşid Halifeler Dönemi Toplumsal Değişme Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *İSTEM*, 6, Konya, 2005, 195-213.
- VİDA, Giorgio Levi Della, “Talha”, *İA*, I-XV, Eskişehir, 1997, XI, 695-696.
- WATT, William Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (Çev.: Ethem Ruhi Fığlalı), Ankara, 1981.
- WELLHAUSEN, Julius, *Arap Devleti ve Sukûtu*, (Çev.: Fikret Işıltan), İstanbul, 1960.
- _____, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, (Çev.: Fikret Işıltan), İstanbul, 1960.
- _____, *İslâmiyet'in İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, (Çev.: Fikret Işıltan), Ankara, 1989.
- YA'KÛBÎ, Ahmed b. Ebû Ya'kub b. Cafer b. Vehb (294/907), *Târihu'l-Ya'kûbî*, I-II, Beyrut, 1992.
- YAKÛT el-Hamevî, Ebû Abdullah Şihabeddin Yakût b. Abdullah (626/1229), *Mu'cemu'l-Buldân*, I-V, Beyrut, 1977.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, “Cemel Vak'ası (Kelam)”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1993, VII, 321-322.
- _____, “Eş'ariyye”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1995, XI, 447-455.

- _____, “Fâsık”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1995, XII, 202-205.
- _____, “Mâtürîdîyye”, *DİA*, I-XLIV, Ankara, 2003, XXVIII, 165-175.
- YAZICIOĞLU, Mustafa Sait, “Eş’arî’nin Hayatı”, *AÜİFD*, XXV, Ankara, 1981, 457-476.
- _____, “Mâtürîdî Kelâm Ekolü’nün İki Büyük Siması: Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Ebu’l-Mu’in Neseî”, *AÜİFD*, XXVII, Ankara, 1985, 281-298.
- YILDIZ, Hakkı Dursun, “Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1988, I, 145-146.
- YİĞİT, İsmail, “Emeviler”, *DİA*, I-XI, Ankara, 1995, XI, 87-104.
- _____, “Osman”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2007, XXXIII, 438-443.
- YURDAYDIN, Hüseyin Gâzi, *İslâm Tarihi Dersleri*, Ankara, 1982.
- YÜCESOY, Hayrettin, “Ka’ka’ b. Amr”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 2001, XXIV, 216.
- ZEHEBÎ, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1374), *Tarihu ’l-İslâm ve Vefeyâtu ’l-Maşâhiri ve ’l-Â’lâm* (Thk.: Ömer Abdusselâm Tedmurî), I-XXIX, Beyrut, 1987.
- ZERKEŞÎ, Bedruddîn, *el-İcâbe li İrâdi Mâ’s-tedrekethu ‘Âişe ‘ala’s-Sahâbe* (Hz. Âişe’nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler), (Çev.: Bünyamin Erul), Ankara, 2002.
- ZETTERSTEEN, Karl Vilhelm, “Saîd”, *İA*, I-XV, Eskişehir, 1997, X, 80-81.

7. ÖZET

Cemel Vak'ası; Hz. Aişe, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in liderlik ettiği, Ümeyye oğullarından bazı valilerin maddi olarak desteklediği Cemel Ashâbı ile meşru halife Hz. Ali arasında, 36/656 yılında Basra yakınlarında meydana gelmiştir.

Hz. Ali'nin galibiyetiyle sonuçlanan, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'le birlikte iki taraftan da binlerce Müslüman öldüğü bu savaş, Müslümanlar arasındaki ilk iç savaş olarak ifade edilmektedir. Hz. Aişe'nin devesi etrafında meydana geldiği için Cemel Vak'ası (Deve Olayı) olarak adlandırılmıştır.

Cemel Vak'ası'nın nedeni; Hz. Osman'ı şehit edenlerin cezalandırılması ve fitnenin ıslah edilmesi olsa da olayların seyri ve muhalif grubun içinde yer alan bazı grupların hareketleri incelendiğinde bu amacın arkasında farklı hedefi olanların varlığı dikkat çekmektedir.

Bunun yanında sorunun çözümü için Hz. Ali'yle birlikte hareket etmesi gereken Cemel Ashâbı'nın, onun karşısında yer alması, olayın farklı bir boyut kazanmasına neden olmuştur.

Savaşın sonunda Hz. Aişe'nin pişmanlığını dile getirmesi ile savaş öncesi gelişmeler göz önüne alındığında Hz. Ali'nin haklı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Cemel Vak'ası sadece tarihi bir olay olmayıp, İslamiyet'teki siyasi ve itikadi mezheplere de konu olmuş ve bu anlamda Müslüman toplumunda önemli fikri bölünmelere zemin hazırlayan olaylardan biri olarak ifade edilmektedir.

8. ABSTRACT

Battle of the Camel occurred near Basra in 36/656 between the companions of the camel, which has led by Aisha, Talhah and Zubayr Ibn al-Awam and financially supported by some Umayyads governors, and legitimate caliph Ali.

This war, which resulted in the victory of Ali and killed thousands of Muslims from both sides including Talhah and Zubayr, is expressed as the first civil war between Muslims. For occurred around Aisha's camel, this event has been called Battle of the Camel.

Although the cause of the war was people who killed Uthman got away with it and reforming the sedition, when analyzed the course of events and movement of some groups within the opposition groups, the purpose behind this has been drawn attention to the presence of the people have different targets.

In addition, taking part the companions of the camel, which should act together with Ali to solve the problem, against him has led the event to the different aspects.

At the end of the war, considering the expressing Aisha regret and pre-war developments, ensues the result that Ali was right.

Battle of the Camel not only a historical event, also has been subject to the political and theological sects in Islam and in this sense it is expressed as one of the event that prepare the ground for the important intellectual divisions in the Muslim community.